

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Aralık 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. SALİH BATAL

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-50-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler

ARALIK 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. SALİH BATAL

İÇİNDEKİLER

SİYASİ PARTİLERDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE YANDAŞLIK*	
<i>Bülent ÖZGÜL</i>	1
KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ IŞIĞINDA KOLEKTİF ORGANİZASYONLARIN KENTSEL YAŞAMLA ETKİLEŞİMİ: KİBBUTZLAR, KOLHOZLAR VE ÇİN HALK KOMÜNLERİ İLE KARŞILAŞTIRMA	
<i>Muhammed Kasım KAVAK</i>	27
AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI İLE HÜKÜMET SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
<i>Nevzat NARÇİÇEK</i>	47
SANDİNİSTA DEVRİMİNDE KURTULUŞ TEOLOJİSİNİN YERİ	
<i>Funda ÇOBAN</i>	63
TOPLUMCU BELEDİYECİLİKTE SOSYAL BELEDİYECİLİĞE GEÇİŞ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME	
<i>Alper Bilgili</i>	81
İDEOLOJİLER VE SİYASİ LİDERLİK*	
<i>Bülent ÖZGÜL</i>	93
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ VE KAVRAMSAL BİR ANALİZİ: YEŞİL POLİTİKA	
<i>Gül Nazik ÜNVER</i>	117
TÜRKİYE'DE MÜLKİ İDARE SİSTEMİ	
<i>Yusuf Pustu</i>	135
<i>Ali Yılmaz</i>	135
1961 VE 1982 ANAYASALARINDA YÜRÜTME ERKİ BAĞLAMINDA CUMHURBAŞKANLIĞININ KARŞILAŞTIRILMASI	
<i>Mehmet TAMER</i>	159

AVUSTURYA SENDİKALARI VE GÖÇMEN İŞ GÜCÜNÜN
TOPLUMSAL UYUMU

Mehmet SOYTÜRK 169

STRATEJİK YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN CHARLES LİNDBLOM'UN
ARTIŞÇI MODELİ: KAMU POLİTİKASI OLUŞTURMA VE
DÜZENLEME SÜREÇLERİ

Demet DÖNMEZ 187

DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE NÖROPOLİTİKANIN KESİŞİM
NOKTALARI

Yakup KÖSE.....197

Ertuğrul Buğra ORHAN.....197

CİNSİYET KOTALARININ KADINLARIN SİYASAL TEMSİLİ VE
KATILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Muhammed Ramazan DEMİRCİ.....219

İNSANLIĞIN DEĞİŞEN DEĞERLERİ VE YENİ NESİL EKONOMİ

Burak BAŞKAN.....239

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ABD VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN
UZAY POLİTİKASI

Mehmet Erkan KILLIOĞLU 259

AKILLI KENTLER: TANIM, ÖZELLİKLER, KÜRESEL ÖRNEKLER VE
FAYDA-RİSK DEĞERLENDİRMESİ

İzzet İsmail Dur 283

AVUSTURYA TÜRK DİASPORASININ TÜRKİYE- AVUSTURYA
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Mehmet SOYTÜRK 301

FEMİNİST ELEŞTİRİLER EKSENİNDE ANTİK DEMOKRASİDEN
MODERN DEMOKRASİYE: KADINLAR NERESİNDE?

Nihal Şirin PINARCIOĞLU OCAKHAN.....321

BÖLÜM 1

SİYASİ PARTİLERDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE YANDAŞLIK^{1*}

Bülent ÖZGÜL^{2**}

1 Çalışma yazarın “Siyasi Partilerde Yandaşların Liderlik Beklentilerini Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Doktora Tezi (Danışman: Hakan Mehmet Kiriş).

2 Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, bulentozgul@isparta.edu.tr

Siyasi partiler, demokratik siyasal düzenlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Çağdaş anlamda siyasi partiler, oy hakkının yaygınlaştırılmasıyla, 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Siyasi partiler, demokratik parlamenter rejimlerin olduğu gibi, otoriter ve totaliter rejimlerin de en önemli unsurlarından biridir.

Siyasi partiler, bir ülkede siyaseti uygulayan ve siyasi güç olarak nitelenen kurumların başında gelir. Siyasi partiler diğer tüm organizasyonlar gibi, ülkenin alt sistemlerinin oluşmasında önemli rol oynar (Berberoğlu, 1997:3).

2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partiyi şöyle tanımlıyor: “Siyasi partiler anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”

Türkiye’de yasa koyucu tarafından böyle tanımlanan siyasi partiler, örgütsel çerçeve içerisinde değerlendirilmeye çalışıldığında, pek çok farklı tanımla karşılaşılabilmektedir.

Siyasi parti denilen örgütsel yapılarda, örgütün liderliğe bakışı, ondan beklentileri etkileyen faktörler bulunmaya çalışıldığında, söz konusu örgütlerde insan davranışlarını etkileyen faktörlerin göz önüne alınması çok önemlidir. Bu bakımdan, siyasi parti liderlerine yönelik, o partinin yandaşlarınca oluşacak bakış açısında, diğer faktörleri incelerken, o örgütün örgütsel kültür özellikleri önem taşımaktadır.

Her örgütün içerisinde bulunduğu çevresel koşulları değerlendirirken, o değerlendirmeleri etkileyen içsel faktörleri vardır. Örneğin, terör sorunu her partinin dışsal çevresindeki bir problemdir. Partilerin bu aynı probleme bakışları ve politika geliştirmeleri noktasında, sadece ideolojinin, parti programının etkili olduğu söylenirse, bu yeterince doğru olmaz. Birbirine yakın ideolojiye ve programa sahip partilerin, aynı olay karşısında farklı davranış biçimleri geliştirdiğini görmek mümkündür.

Örgüt kültürü gibi kavramlar genellikle işletme bazlı çalışmalarda sıkça yer bulmaktadır. Ancak, örgüt kavramının sadece işletmelerle sınırlı olmadığı açıktır. Farklı örgütleri anlamaya çalışırken, benzer anahtar kavramların – farklı özelliklere karşın- verileri değerlendirmede etkili olacağı aşikardır.

Siyasi parti tanımları konusundaki farklı görüşler bulunurken, bu yapının örgütsel özelliklerinin göz önüne alınması çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Siyasi parti, belli hedeflere ulaşmak için bir araya gelen insanların belli düzenlilikler ve kurallar içinde oluşturdukları bir örgütsel yapı olarak ortaya konulduğunda, onu diğer örgütler gibi (aile, işletme, dernek, vb.) inceleme olanağı elde edilebilecektir. Siyasi partiyi ele alan çalışmalarda, bu örgütle-

rin organizasyonel özelliklerinden ziyade, ideolojik ve kuramsal özelliklerinin daha fazla inceleme alanı bulduğu görülmektedir.

1. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Genel olarak kültür, bir dizi anlamı ve bu anlamları kapsayan çeşitli sembollerini içerir. Kültürün varlığından söz edilebilmesi için bir grup ve onun üyesi bireyler olmalıdır. Üyeler, kültürü üreten ve paylaşılan aktaranlardır. Kültürün oluşumu, onu üretip paylaşan, yaşatan ve aktaran üyeler arasında süreklilik arz eden bir ilişki, iletişim ve etkileşim gerektirir (Gürgen, 1997:159).

Kültürle birey arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Kültür, insanı kuşatan ve söz konusu kültüre göre biçimlendiren bir faktördür. Birey kültürden etkilenirken, aynı zamanda kültürü üreten konumdadır. Birey kültürü yaratır, fakat kültür de bireyi yaratır (Tezcan, 1987:21). Bu nedenle kültür, hem sosyal davranışın oluşumunda önemli bir etken, hem de sosyal davranışın bir ürünü olmaktadır.

Örgüt kültürü kavramı, yönetimin birleştirici ve bütünleştirici yönünü ifade eder. Örgüt kültürü, bir organizasyonun üyelerinin paylaştığı değerler, normlar, tutum, davranış ve benzeri unsurların tümüdür. Üyelerin çoğunluğu tarafından paylaşılan etkili bir örgüt kültürüne sahip olunması, organizasyonun geçmişi kadar, üst yönetimin bu kavrama yaklaşımına da bağlıdır.

Siyasi ve ekonomik örgütlerin varlıklarını sürdürmelerinde önemli rol oynayan kültürel gelenekleri vardır. Bu örgütleri anlamak için de önce örgütün yaşadığı ve yaşattığı kültürü anlamaya çalışmak gerekir (Alemdar-Erdoğan, 1994:170). Bu nedenle, siyasi partilerde üye ya da yandaşların içerisinde bulunduğu örgüt kültürü özelliklerini anlamak gereklidir.

Örgüt ve kültür kavramları yeni olmamakla birlikte, bunların örgüt kültürü adıyla tek bir kavram olarak kullanılması 1980'lerde yaygınlaşmıştır. Yeni bir kavram olarak örgüt kültürü antropologlar, yönetim bilimciler, örgüt bilimciler, iletişim bilimciler ve sosyal psikologlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır (Yağmurlu, 1997:717). Yeni bir kavram olması nedeniyle, örgüt kültürüne ilişkin pek çok tanım bulunmaktadır. Bunlara çalışma kapsamında kısaca yer verilecektir.

Kozlu'ya göre, örgüt kültürü deyince örgütün temel değerleri, inançları, liderleri, kahramanları, merasimleri, öykü ve efsaneleri akla gelir. Örgüt kültürünün görülebilen ve görülmeyen boyutları vardır. Semboller, sloganlar, giysiler, törenler ve benzeri unsurlar örgüt kültürünün görülebilen boyutuna örnek olarak verilebilir. Örgüt üyelerince paylaşılan değerler ile olaylara ve insanlara yaklaşım biçimi de örgüt kültürünün görülemeyen boyutlarını oluşturur (Kozlu, 1988:64). Örgütün kültürel yanının anlaşılabilmesi için, kültürün gözlemlenebilir unsurlarından yararlanmak gerekir.

Varol'a göre, bir örgütün kültürü; örgütün çevresine, başarı standartlarına, kahramanlarına, günlük çalışmaları ve kültürel şebekesine ilişkin olarak geliştirilmiş değerler, inançlar ve kavramlar ile bunları taşıyan, ileten, aktaran simge ve söylentiler bütününden oluşur (Varol, 1993:183).

Konuyla ilgili diğer bir görüş de, örgüt kültürünü, örgüt içerisindeki görünmez bir varlık olarak nitelendirmiş ve örgüt kültürü denilen bu görünmez varlığın, dayanıklı ve genellikle yazılı olmayan kurallar, örgüt stratejilerinde neyin önemli olduğuna ilişkin ortak standartlar, önyargılar, ast-üst ve örgütten yararlananlar (müşteri, vatandaş, hizmet alan, yandaş) ile nasıl ilişki kurulacağına ilişkin yerleşik adetler ve örgüt mensuplarına örgüt içerisinde neyin önemli olup olmadığını belirleyen kurallar gibi birçok yolla belirlendiğini vurgulamıştır (Ay-Ünal, 1999:76).

Örgüt kültürü kavramına yönelik daha birçok tanım bulunmaktadır. Örgüt kültürü, özü itibarıyla karşılığını kültürel değerlerde bulmakta ve temel olarak örgütsel değerler, normlar, semboller, liderler, kahramanlar, kuruluş hikayeleri, kullanılan dil biçimindeki temel unsurları kapsamaktadır (Berberoğlu, 1998:29).

Örgüt kültürünün unsurları ile ilgili bir başka sınıflandırma, Deal ve Kennedy'nin yaptığı sınıflandırmadır. Deal ve Kennedy'ye göre, örgüt kültürünün başlıca unsurları şunlardır (Deal-Kennedy, 1982:316):

- *Örgütsel çevre*: Örgütün başarısını belirleyen dışsal talepler,
- *Değerler*: Örgüt içinde başarıyı tanımlayan ve standartlarını koyan kavramlar ve inançlar,
- *Kahramanlar (liderler)*: Örgütsel değerleri kişileştiren ve diğerleri için rol modelleri olarak hizmet etme işlevi gören kişiler,
- *Ayinler ve törenler*: Örgüt işleyişinde programlanmış davranışlar ve seremoniler,
- *Kültürel şebeke*: İformel yapı-açıkça ve resmen görünmeyen yetki hiyerarşisi. Ayrıca, insanların örgütte nasıl davranacaklarını öğrenmeleri ve yapacakları şeyler hakkında duygular geliştirmeleri örgüt kültürünün unsurları arasında sayılabilir.

Bir başka sınıflandırma daha ayrıntılı biçimde unsurları sıralıyor. Buna göre, örgüt kültürünün unsurları şunlardır: Temel Sayılılar, Temel Değerler, Artifaktlar (gözlemlenebilen kültür), Örgütsel Dil, Hikayeler ve Mitler, Törenler, Kahramanlar, Ritüeller ve Semboller (Tiryaki, 2005:43-52).

Farklı sınıflandırmalarda görülen en önemli özellik, çevre ile örgütün etkileşimi içerisinde liderlik (kahramanlık) ve örgütsel çevre unsurlarının ortak önemli faktörler olduğudur.

Örgütler sosyo-teknik sistemler olarak önceden belirlenmiş bir amaca ulaşmak için bir araya gelmiş insan toplulukları olarak belirli yapısal ve teknik unsurlardan oluşmaktadırlar. Örgüt kültürü, bu karmaşık ağı, sistemli bir şekilde birbirine bağlayarak sosyal, yapısal ve teknik unsurların bütünleştirme işlevinin ve etkileşiminin sağlanmasında bir yapıştırmacı görevi üstlenir. Dolayısıyla örgütün kuralları, kullandığı teknoloji, birimler arası ilişkiler ve sonuç olarak örgüt işleyişi örgüt kültüründen etkilenmektedir (Öktem, 2003:177).

Örgüt kültürü, sosyal kültürün pek çok özelliğini içermektedir. Bu yönüyle de örgüt üyelerine farklı bir kimlik vererek, örgüte bağlanmalarına yardımcı olan ve örgüt üyeleri tarafından paylaşılan iç değişkenleri sunmaktadır. Dolayısıyla örgütsel kültür, çalışma yaşamında güçlü bir değer mekanizması olmaktadır (Çelik, 2000:46).

Genel bir bakış açısıyla, örgütlerin kuruluş amaçlarını gerçekleştirebilmeleri ve faaliyetlerinin devamlılığını sağlayabilmeleri açısından, işlerlik kazandıracakları plan, program, politika, strateji, çalışma ilkeleri, kurallar, roller, yöneticiye bakış-bağlılık ve geleneklerinden oluşmuş destekleyici unsurlarla bir kültürel kimlik sahibi olmaları gerekmektedir. Bu noktada örgüt kültürü, işletmeleri diğer örgütlerden farklılaştırarak, kendine özgü bir kimlik statüsü kazandıran kültürel unsurların tümünü ifade eder.

2. ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ, İŞLEVLERİ ve UNSURLARI

Örgüt kültürü, örgüt içindeki uygun davranış kalıplarını tanımlamakta, örgütteki görevi bakımından farklı düzeylerdeki üyeler arasında olması gereken ilişki biçimini belirlemede, örgüt üyelerini motive etmekte ve örgütün başarıya nasıl ulaşılacağına yolunu göstermektedir. Örgüt kültürü, örgüt üyeleri arasındaki ilişkilerin nasıl yürüyeceği, hangi değerlerin önemleneceği gibi konularda örgüte yön vermekte ve her düzeyde etkisini göstermektedir. Bu nedenle, örgüt yöneticileri ve liderler, kendi örgüt kültürlerini anlamak ve onun olumlu etkilerinden yararlanmak zorundadırlar (Atabek, 2000:28).

Bu önemine karşın, örgütün sahip olduğu kültür örgüt amaçlarına hizmet etmiyorsa bunun nedeni genellikle bilinçsiz kültürdür. Örgüt kültürünün önemini kavramamış, onu oluşturmak için gerekli değerleri ön plana çıkarmayan, inançları aşılmasını, lider ve kahramanları yetiştirip yüceltmeyen örgüt kültürünün parçası olan öykü, efsane ve törenlere gerekli önemi vermeyen bir örgütten amaçları doğrultusunda bir başarı da beklenemez (Kozlu, 1988:75-76).

Her örgüt için büyük bir öneme sahip olan örgüt kültürünün işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Varol, 1989:200-201; Özkalp-Kırel, 1996:109):

a- Örgütü ortak paylaşılan değerlerin daha sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlar ve böyle örgütün sürekliliğine katkısı olur.

b- Örgüt üyelerini motive edebilir.

c- Güçlü bir kültür sayesinde politika kitapçıklarına, örgüt şemalarına, ayrıntılı kurallara ve bunlarla ilgili dokümanlara daha az gerek duyulur.

d- Örgüt üyelerinin yaşamına anlam katıp onu zenginleştirebilir.

e- Örgütün istikrarına, varlığını sürdürmesine ve sürekliliğine katkı yapar.

f- Her örgütün kültürü onu diğerlerinden farklı kılar.

g- Örgüt üyeleri için bir kimlik oluşturur.

h- Örgüt üyeleri örgüte daha fazla bağlanarak örgütün yararına özveride bulunabilirler.

i- Örgüt üyeleri arasındaki dayanışmayı artırır.

j- Örgüt üyelerinin tutum ve davranışlarını hem biçimlendirir, hem de onlara rehberlik eder.

Genel olarak tüm örgütlerde, özel olarak da siyasi partilerde örgütsel iletişim, örgütsel kültürden ayrı düşünülemez. Örgüt üyelerince paylaşılan ve herkesin içinde hareket ettiği ortak anlayış ve temel inanç sistemi olarak da tanımlanan örgüt kültürü, siyasi partilerde her kademedeki üyeler arasında var olan ilişki ve iletişim biçimlerini belirlemektedir. Parti içi iletişim ve her kademedeki parti üyeleri arasındaki ilişkilerde parti kültürünün son derece önemli bir rolü vardır.

Siyasi partilerde liderlik beklenti ve algılamalarında dışsal faktörlerin yanında, örgüt kültüründen kaynaklanan birçok içsel faktör de etkili olmaktadır.

3. SİYASİ PARTİ ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Siyasi partiler öncelikle toplumun birer alt sistemidir ve toplumsal değerlerden etkilenir. Bu yönü ile bir toplumun siyasi yaşamını yönlendiren siyasi partilerle diğer alanlardaki organizasyonlar arasında değerler, inançlar, olaylara yaklaşım ve benzeri konularda ortak noktalar bulmak mümkündür.

Ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların etkileri, siyasi partilerin yönetilme biçiminde yoğunlaşır. Toplumcu özellikler gösteren, otoriteye saygının, bağımlılığın yüksek olduğu ve gelenekçi bir kültüre sahip ülkelerde, lider partileri ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bu partilerde oligarşik eğilim fazladır, hemen hemen tüm kararlarda lider ve çevresindeki küçük bir grup söz sahibidir. Başarı, siyasi platformdaki etkinlik ve kamuoyunda mevcut imaj, partinin ortaya koyduğu performanstan çok lideri ile özdeşleşmiştir. Türkiyede merkez sağ ya da sol partiler, Almanyada Hristiyan Demokrat Parti veya İngilterede İşçi Partisi bunlara örnek verilebilir (Berberoğlu, 1997:42).

Buna karşılık bireyci değerlerin etkili olduğu ABD tipi toplumlarda, parti genel başkanı örgütsel hiyerarşinin tepe noktasındaki bir yöneticidir ve tek belirleyici konumunda değildir. ABD'deki başkanlık sisteminin başkana tanıdığı

yetkiler, siyasi partilerin devlet yönetimindeki etkisini azaltır. Başkanlık sistemi, bireyci kültür özelliklerinin siyasi parti yönetimine yansımaları güçlendiren bir etki yaratır (Berberoğlu, 1997:42).

Siyasi partiler, siyasi kültürün de birer alt sistemidir. Siyasi kültürün etkileri, siyasi organizasyonlarla siyasi olmayan organizasyonlar arasındaki farklılık nedenidir. Bir ülkede mevcut siyasi kültür ile özdeşleşme ve bu kültürün etkilerini siyasi faaliyetlere dönüştürme rolünü temelde siyasi partiler üstlenmiştir.

Siyasi partilerin sahip olduğu örgüt kültürü, ülkede mevcut siyasi sistemin bir alt sistemi olarak ulusal kimliği, siyasete vatandaşlar düzeyinde bireysel yaklaşımı, devlete yönelik görüşleri ve devletten beklentileri, siyasi karar süreci ile ilgili tutumları yansıtır.

Siyasi partilerde örgüt kültürünün biçimlenmesinde temel etkenler ise;

- partilerin kendi amaç ve hedefleri,
- siyasi felsefe ve ideolojileri,
- kurucular ve üst yönetim organları ya da lider'dir (Berberoğlu, 1997:43).

Partinin merkez sağ, sol, radikal veya ılımlı siyasi görüşleri parti içindeki hiyerarşik ilişkilere ve yönetim ilişkilerine yansır. Dış çevre ile, olaylarla, toplumla, kurumlarla ilişkilerini biçimlendirir. Bu etkileri partilerin genel merkezlerinde, yerel örgütlerinde ya da parlamento grubunda görebilmek mümkündür. Bunun dışında ülkede siyasi partilerle ilgili mevcut yasal düzenlemelerde, partiler içindeki biçimsel ilişkileri etkiler.

Bir genelleme yapılacak olursa, siyasi partilerin örgüt kültürünün oluşumunda toplum kültürü, siyasi kültür ve partinin iç çevre unsurları bir arada etki yaparlar. Her siyasi parti, özellikle siyasi ideolojisi ve tepe yönetiminden ya da liderinden büyük ölçüde etkilenip şekillenen bir örgüt kültürüne sahiptir. Sahip olduğu örgüt kültürü, siyasi partinin kimliğini ortaya koyar ve diğer siyasi partilerden ayırır.

Siyasi parti organizasyonları heterojen yapılardır. Bir siyasi parti farklı sosyal sınıflar, farklı meslek ve demografik özelliklere sahip bireyler ve onların taşıdığı alt kültürlerin bileşimidir. Kitle partilerinde üyeler arasında farklılaşma artar. Farklı toplumsal ve ekonomik özelliklere sahip birey ve grupları, aynı hedeflere yönelmek üzere bir arada tutabilmek, siyasi parti yöneticilerinin en zor işlerinden biridir. Siyasi partinin çok sayıda yerleşim birimine yayılmış büyük bir yapı olması, siyasi partinin bu özelliğini güç bir süreç durumuna getirir.

Örgütsel kültürü etkileyen faktörleri, örgütsel yapıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Bu noktada da, Turan'ın belirttiği gibi, parti yapısındaki bazı belirleyici faktörler ön plana çıkmaktadır. Örneğin, partinin büyüklüğü ve ya-

yılma alanı ile merkezîyetçi eğilimler arasında ilişkiler bulunmaktadır. Partilerin üye sayısı arttıkça (özellikle üyelik kolaylıkla kazanılabilen bir nitelikse), yerel örgütler üzerinde merkez denetiminin azalması beklenebilir. Partinin coğrafi yayılma alanının büyümesiyle merkezin, merkezden uzak ve daha ufak örgütsel birimler üzerindeki etkisinin zayıflayacağı tahmin edilebiliyor (Turan, 1996:109).

Turan'ın dikkat çektiği konulardan biri olan liderlik de örgüt kültürü konusunda belirleyici faktörlerden biri olarak ön plana çıkıyor. Buna göre, parti liderinin karizmatik özelliklere sahip olmasının merkezi güçlendireceğine işaret eden Turan, partiye yönelen destek, kitlelerin parti liderinin şahsına duyduğu yakınlık ve sevgi ile açıklanabiliyorsa, yerel örgütler kendi güçlerinin lidere dayanmasından dolayı, merkezin eğilimlerini kabule daha yatkın olacaklarını vurguluyor. Aynı şekilde, liderliğin zayıflamasına paralel olarak, parti merkezinin örgütün çeşitli birimlerini denetleme gücünde zayıflama görülebilir (Turan, 1996:109).

Siyasi partilerde örgüt kültürünün güçlü olmasına duyulan gereksinme, diğer organizasyonlara göre çok daha büyük boyutlarda ortaya çıkar. Siyasi faaliyetler, hem amaçların tam bir paylaşımını; hem de değişik basamaklardaki üyeleri arasında yakın dayanışma ilişkilerini zorunlu kılar. Bu özellikler, güçlü bir örgüt kültürü ile özdeştir. Güçlü örgüt kültürü, siyasi partilerde temel davranış biçimi olan ekip çalışması için uygun zemini hazırlar. Ekip çalışması ve yarattığı iklim, siyasi partilerde sağlanması mutlak olan işbirliği ve dayanışmanın hem sonucu, hem de sağlanması gereken bir önkoşuludur. Siyasi partiler; genel merkez kadroları, parlamenterler, yerel organlar ve parti için çalışan herkesi içine alan birer büyük takımdır. Bu takım içerisindeki herkes, partinin değerlerinden haberdar olmalı, benimsemeli, paylaşmalı ve bunları kitlelere yayma çabası göstermelidir.

Bu ortamın oluşturulmasında en önemli rol, genel başkan ve onun çevresindeki genel merkez kadroları tarafından üstlenilir. Bu bağlamda siyasi partilerin örgütlenme biçimi ve yönetim yapısı, üzerinde önemle durulması gereken konular olarak karşıya çıkar. Özellikle, liderlik beklentileri ve genel başkanın liderlik özelliklerinin önemi yadsınamaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu bakış açısı çerçevesinde, siyasi partiler için önemli belirleyicilerden biri olan örgüt kültürünün oluşumu, değişimi, işleyişi gibi hususlar ile genel başkanın yöneticilik ya da liderlik özelliklerinin karşılıklı bir etkileşime sahip olduğu görülmektedir. Tabii ki bu çerçevede daha belirleyici olan husus örgüt kültürüdür. Örgüt kültürü, örgüt içerisindeki insanların nasıl bir yönetici ya da nasıl bir lider isteyeceklerini; lidere ve liderliğe yaklaşımlarının nasıl olması gerektiğini büyük ölçüde etkilemektedir. Tabii ki, lider ya da liderlik de, diğer koşullarla beraber, örgüt kültürü üzerinde etki sahibi olabilmektedir.

4. SİYASİ PARTİLERDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜ ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

Siyasi partilerde örgüt kültürünü etkileyen faktörler, örgütsel (iç) faktörler ve çevresel (dış) faktörler olarak iki grupta incelenebilir.

Bu faktörleri ele alırken, siyasi parti örgütleri açısından ideoloji ve parti programı gibi hususların etkisi, ana çalışma konusu olduğu için sabit kabul edilecek, o nedenle bu faktörlerin dışındaki unsurlar değerlendirmeye dahil edilecektir.

4.1. Örgütsel Faktörler

Örgütsel faktörler, örgüt kültürünü örgüt içi süreçlerde, parti faaliyetlerini tamamlayıcı olarak bulunan sistemlerden oluşmaktadır. Bu faktörlere genel olarak değinilmeye çalışılmıştır.

4.1.1. Örgüt Yapısı

Örgüt yapısı, belirli hedefleri gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş bir grubun ya da topluluğun faaliyetlerini koordine eden, birbiri ile uyumlu hale getiren bir mekanizmadır. Örgütün işleyişi yani informel yönleri ile ilgili olarak örgüt yapısı, yönetici ve üyelerin birlikte faaliyette bulunduğu etkileşim ortamını ifade eder (Koçel, 2003:16). Özellikle siyasi partilerin örgüt yapısı kavramı, toplumsal ve siyasal yaşamdaki değişimlerle yeniden yapılanma süreci geçirmiştir. Genelde bütün örgütleri etkileyen bu süreçte, kültür kavramı örgüt yapısındaki bireyler açısından bürokrasiye alternatif bir örgütsel düzenleme biçimi ve içsel bir kontrol aracı olarak gelişmiştir (Şişman, 2002:79). Bu nedenle, örgüt yapısına ilişkin kavramlar, yazılı kurallardan daha önemli bir kültürel faktördür.

Öte yandan, örgütün yapısı, bir yandan yöneticinin kullanabileceği bir araçtır. Bir yandan da yöneticinin içinde faaliyette bulunacağı ve kendisinin de etkileneceği bir ortamdır. Bu ortam içinde yapısal unsurlarla kişisel özelliklerin ilişkisi organizasyon içi olayları yaratmaktadır. Bu sebeple yöneticinin ya da liderin etkinliği sağlamak için, bu yapıyı, özelliklerini ve sınırlarını çok iyi tanıması gerekmektedir (Koçel, 2003:16). Siyasi partilerde örgüt yapısı, örgüt kültürünü etkileyen temel faktörlerin başında gelmektedir. Örgütte işleyişin nasıl olduğu, ne tür yapıların bulunduğu, bunlar arasında ne türden bir ilişki bulunduğu, örgütün hiyerarşik özellikleri, örgütün hukuksal özellikleri gibi hususlar örgüt kültürünün şekillenmesine etkide bulunurlar.

4.1.2. Örgütsel İletişim

İletişim, insanın bireysel ve toplumsal yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumsal yaşamın doğasında var olan ve örgütsel yapının özünü oluşturan iletişim düzeni, bireyler, gruplar ve örgütler arası ilişkiler kurmayı amaçlayan bir olgudur.

Örgütlerin kurulmasında, çalışmalarının uyumlaştırılmasında ve işlerin yürütülmesinde yeterli ve etkili düzeyde iletişime gereksinim vardır. Üyeler arasında işbirliğinin başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesinde de iletişim hayati bir öneme sahiptir. Örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için örgüt üyelerinin etkinliklerinin düzenli ve birbirleriyle uyum içerisinde olması gerekir. İletişim yoluyla örgüt üyelerinin dikkati başarılmaya gereken amaçlar üzerinde toplanır ve örgüt üyelerine görevlerini iyi bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli bilgiler verilir (Atabek, 2000:7).

Parti örgütleri içinde iletişimin örgüt kültürü açısından üstlendiği rol çok önemlidir. Dolayısıyla örgütteki normların, kültürel değer, duygu ve anlayışların aktarımını sağlamak, örgüt kültürünü geliştirmek isteyen örgütler açısından bakıldığında ise sağlıklı ve açık bir iletişim sistemi sağlanması büyük bir gereklilik olmaktadır (Okay, 2000:232).

Bu çerçevede, örgütsel iletişimin işlevleri genel olarak şöyle sıralanabilir: Örgütte işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, örgüt amaçlarının üyelerce paylaşılmasını ve benimsenmesini sağlamak, örgüt mensuplarına görevlerinin ve görevle ilgili hedeflerinin ne olduğunu bildirmek, sorunların çözülmesi ve kararların verilmesi için gerekli bilgileri sağlamak, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesine olanak sağlamak (Özalp vd., 2001:49).

Örgütsel iletişimin kültürel işlevleri ise; örgüt üyelerine örgüt kültürü hakkında bilgi sağlamak ve örgüt üyelerinin kültür ile bütünleşmelerine yardımcı olmaktır. Örgütsel iletişim ile örgüt kültürü birbirleriyle bütünleşik ve yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır. Etkin bir örgütsel iletişim sayesinde, örgüt kültürünün temel öğeleri yorumlanabilir (Çelik, 1993:22).

Siyasi partilerde örgüt kültürünü etkileyen faktörlerin en önemlilerinden biri örgütteki iletişim düzenidir. Özellikle liderlik kavramı ve liderlik algılaması açısından, örgütün iletişim özellikleri belirgin rol oynamaktadır. Daha otoriter parti yapıları, iletişim yapısını, otoritenin güçlendirilmesi için kullanmakta, dolayısıyla, güçlü bir lider ya da yönetim kadrosu oluşmakta ya da beklenti bu yönde olmaktadır. Daha katılımcı bir siyasi parti örgütünde ise, iletişim akışı ve eylemleri artmakta, dolayısıyla liderden ya da yönetimden beklenti de, daha demokratik bir yönetim ve iletişim tarzı olmaktadır.

4.1.3. Eğitim

Günümüzde partilerde üye ya da yandaşların eğitimi ve geliştirilmesi, her örgüt gibi önem arz eden bir konu haline gelmiştir. Eğitim faaliyetlerinin önemini artıran faktörler, teknoloji ve iletişimde yaşanan değişimler, ekonomik, siyasal ve hukuki gelişmeler olmuştur. Eğitim örgütlerde yönetim faaliyetlerinin bir alt sistemidir. İnsan davranışlarında meydana gelecek olumlu yöndeki değişimler yoluyla örgütsel performansı arttırmak ve böylece örgütün değişme ve gelişmelere uyum sağlamasını kolaylaştırmak, eğitim faaliyet-

lerinin en önemli amacıdır. Örgütlerde eğitim faaliyetleri, üyelerin kişisel ve örgütsel faaliyetlerini geliştirmelerini sağlarken, aynı zamanda örgütün etkinliğinin artırılmasına da katkıda bulunur (Tiryaki, 2005:72-73).

Özellikle sosyalist partilerde ve kitle partilerinin bir kısmında eğitim oldukça önem arz eden bir örgüt unsurudur. Örgüt üyelerinde bilinç yaratma ve bu yolla parti faaliyetlerine katılımı arttırmak amacıyla eğitim çalışmaları yürütülür.

Eğitimin parti içerisinde örgüt kültürüne yönelik işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

- a) Üyelerin motive edilmesi,
- b) Üyelerin güven duygusunun geliştirilmesi
- c) Üyelerin bilgi ve yeteneklerini arttırarak, siyasette yükselme olanakları sağlanması,
- d) Üyeler arasında işbirliği ve uyum sağlanması,
- e) Partinin amaçlarıyla üyelerin amaçlarının bütünleştirilmesi.

Eğitim çalışmalarıyla siyasi bilinci yükseltmiş parti üyeleri, partide katılımı ve sorgulamayı arttırıcı yönde eylemde bulunurlar. Liderlik açısından bakıldığında, üyeleri böyle bir davranışa yönlendirebilmek için dönüştürücü liderlik tarzlarının bu duruma daha uygun düştüğü görülmektedir.

4.1.4. Motivasyon

Motivasyon kavramı, güdüleme, yöneltme, teşvik etme gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Ne tür örgüt olursa olsun, belirlenen hedeflere ulaşmak için örgütün en önemli unsuru insan unsurudur. Bu unsurdan en yüksek faydayı, verimi sağlamak için onu en iyi şekilde motive etmek gerekmektedir.

Motivasyon, insan ilişkilerine yön veren en önemli olgulardan biridir. Hangi türde olursa olsun, bütün örgütlerin ortak hedefi insanların çabalarını amacı gerçekleştirmeye doğru yoğunlaştırmaktır. Örgütte yapılan iş ne olursa olsun, sonuçta istenen şey, hedeflere ulaşmak ise, insanların istekli olmasını, işi benimsemesini gerektirir. İşte bu isteği sağlayan bireyin motivasyon düzeyidir (Çeltek, 2004:2).

Örgütlerde motivasyon tekniklerinin uygulamaya konulmasında varılmak istenen en önemli amaç, üyelerde daha çok çalışma ve katılım istek ve arzusu yaratabilecek faktörleri bularak, onların gereksinimlerini elverdiği müddetçe gidermektir. Dolayısıyla, motivasyon nasıl örgüt kültürünü etkiliyorsa, örgüt kültürü de motivasyonu etkilemektedir. İyi bir örgüt kültürü, bireylerdeki pozitifliğin göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda iyi imajı olan bir örgütün üyesi olmak bireylerin motive olmasını sağlar (Garib, 2000:67-68).

Siyasi partilerde motivasyon, örgüt kültürünün önemli parçalarından biridir. Özellikle ideolojik örgütlerde motivasyonun kaynağı fikirler olurken, kadro partilerinde, liberal partilerde lider ya da yönetim kademesinin etkinliği daha çok ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, özellikle son dönemlerde, siyasi partilerde üyelerin ya da yandaşların katılımını, motivasyonunu arttırıcı faaliyetlerin (konserli mitingler, popüler isimlerin partiye katılımının sağlanması, vb.) yoğunluk kazanmaya başlaması bir tesadüf değildir.

4.1.5. Liderlik

Liderlik, bir grubu belirlenen amaçlar etrafında toplayabilme ve hedefleri gerçekleştirmek için onları harekete geçirme gücü ve yeteneğidir. Lider, örgüt kültürüne katkıda bulunan, çalışanları güdüleyen, dışarıya karşı örgütü ve onun kültürünü temsil eden en yüksek yönetim kademelerindeki kişidir (Akat, 1994:326).

Liderlerin örgüt üyelerine karşı tutumları, kişilik yapıları, örgüt kültürüne etkide bulunur. Örneğin demokratik bir lider tipi, özgürlükçü, örgüt üyelerinin rahatça düşüncelerini paylaşabilecekleri dinamik bir örgüt kültürü oluşmasını sağlayabilir (Okay, 2000:234).

Örgütteki kültürel çevre, genellikle liderin davranışlarını belirler. Bireyci bir bağlamda lider tercihini, örgüt üyelerini ulaşılması gereken sonuçlar çerçevesinde baskı altına alarak kullanabilir. Diğer taraftan ortaklaşa davranışçı bağlamda lider, karşılıklı etkileşme süreci üzerinde yoğunlaşmayı tercih eder. Liderin örgüt içindeki tercihleri örgütsel kültürün boyutlarına göre şekil almaktadır (Sargut, 1996:8). Başarılı bir lider, örgüt içinde etkin bir kurumsal yapı istiyorsa yetki dağılımını sağlamalı ve işleri merkezileştirmemeli, toplum çalışmasına önem vermeli, bürokrasiyi ve hiyerarşiyi olabildiğince azaltmalıdır. Örgütte resmi olmayan olumlu iletişim arttırılmalıdır (Wadsworth, 1999:95). Dolayısıyla lider tipleri ne kadar örgüt üyelerine yönelik olumlu davranış gösterirlerse, kültür tiplmesi de yine o oranda değişmekte ve en olumlu davranış, en çok istenen kültür tiplmesi ile uyumaktadır. Sonuç itibarıyla liderliğin, örgüt kültürüne önemli etkileri bulunmaktadır.

Siyasi partilerde örgüt kültürünün oluşumunda ve şekillenmesinde, özellikle Türkiye'de, liderin ve liderliğin önemi oldukça önemlidir. Tabii ki, parti tabanı yapısının liderlik beklentisi de bununla ilişkilidir. Bu nedenle, örgüt kültürünün özelliklerinin ana etkileyicilerinden biri liderlik ve örgüt üyelerinin liderlik beklentisidir.

4.2. Çevresel Faktörler

Çevresel faktörler, örgütün iç ve dış çevresindeki bir takım unsurların örgüt kültürüne yönelik etkilerini ifade etmektedir.

Bu çalışmada, siyasi parti yandaşlarının liderlik beklentilerini tespit et-

meye çalışırken, bu beklentiye etkileyen faktörleri anlayabilmek bakımından partilerde hakim olan örgüt kültürünün iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de, örgüt kültürünün sadece örgüt içi faktörlerle ele alınması yeterli değildir. Örgüt dışında gelişen olayların da örgüt kültürü ve dolayısıyla, yandaşların beklentileriyle ilgili değişim yaratması kaçınılmazdır. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacak olan, yandaşların liderlik beklentilerini etkileyen faktörler, bu bağlamda değerlendirilecektir. O nedenle, örgüt kültürü kavramı ve onu etkileyen faktörleri incelerken, çevresel faktörler önem arz etmektedir. Çevresel faktörler; toplumsal çevre, ekonomik çevre, teknolojik çevre, siyasi çevre ve hukuki çevre olarak sıralanacak ve her biri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

4.2.1. Toplumsal Çevre

Örgütler, toplum içindeki çeşitli alt grupların ve değişik kültürlerin birer üyesi olan bireylerden oluşurlar. Bu nedenle örgüt üyeleri, toplumdan örgüte bir takım kültürel özellikleri taşırlar. Örgüt kültürü içinde yer alan kültürel değerler, örgütün içinde yer aldığı toplumun ulusal kültürünün izlerini taşırlar. Her örgüt, üyeleri aracılığıyla dış çevreden taşıdığı kültürel özellik ve öğelere, söz konusu örgüte özgü olarak yeni öğeler ekleyebilir, dış çevrenin kültürüyle benzer ya da farklı kültürel özellik ve öğeler geliştirebilir (Şişman, 2002:106).

Örgüt kültürü, toplumsal kültür etkilerinin ve organizasyonların kendi yapısal özelliklerinin bileşimidir. Örgütlerin hedeflerine ulaşması ve başarılı olması dış çevre ile sağlanan uyuma bağlıdır. Örgütü kültürü bu uyumu gerçekleştirecek nitelikte olmalıdır (Berberoğlu vd., 1998:34). Bu nedenle, toplumun beklentilerinde görülen değişiklikler, aynı zamanda örgütlerin yönetiminde de değişim yapılmasını gerektirecektir. Özellikle, işi toplumsal rızayı en yüksek düzeyde alabilme hedefine sahip siyasi partiler için, toplumsal çevreye uyum sağlamak çok hayatidir. Toplumdaki hassasiyetlerdeki değişimlerin, siyasi partinin kültürel yapısı tarafından karşılanabilmesi, gerek seçmenler açısından, gerekse yandaşların örgütsel bağlılığı açısından büyük önem taşımaktadır.

4.2.2. Ekonomik Çevre

Örgütler birer açık sistem olarak fırsatlar ve kısıtlamalar yaratan dış çevrenin özellikleri tarafından etkilenmekte ve çevreyi etkilemektedirler. Örgütün türü ne olursa olsun, o örgüt ekonomi sisteminin alt sistemleriyle doğrudan ya dolaylı olarak ilintilidirler (Tokat, 1998:89). Örgütler açısından ekonomik çevre büyük önem taşımaktadır. Sadece işletmeler değil, sosyal çevre içinde faaliyet gösteren her kurum için ekonomik çevre önemlidir. Bir hayır kuruluşu için de, bir şirket için de, bir parti için de ekonomik çevre koşulları kendi faaliyetleri açısından çok önemli bir faktördür. İşletmeler için etkisi daha yüksek olmakla birlikte bütün örgütler için ekonomik çevre hayatidir.

Siyasi partilerin faaliyet sahası bakımından, ekonomi ve ekonomiye iliş-

kin görüşler merkezi bir nitelik taşımaktadır. Partiler, toplumdaki ekonomik üretim ve bölüşüm ilişkilerine dair politikalarıyla toplumun karşısına çıkarak oy ya da destek aramaktadır.

Örgütlerin faaliyetlerine devam etmeleri büyük oranda örgütün dışında yaşanan ekonomik durumlara uyum sağlamalarına bağlıdır. Günümüzde hızla değişip şekillenebilen ekonomik sistemlere karşın, örgüt kültürleri bu bağlamda sürekli bir değişim ve gelişime uyum sağlamak zorundadır.

Örneğin, ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, örgüt kültürü ve üyelerin davranışlarının bundan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Bu durumda daha radikal çözümler öneren bir yapı ortaya çıkmakta, yandaşların liderlik beklentilerindeki otoriter tip ağırlığı önem kazanmaktadır. Refahın daha yüksek olduğu toplumlarda, daha hoşgörülü örgüt ortamı ve daha demokratik liderlik talebine yüksek ilgi olması da bir tesadüf olmasa gerektir.

4.2.3. Teknolojik Çevre

Teknoloji kavramı, bilginin ve bilgiye dayalı yöntemlerin herhangi bir işin yapılmasına uygulanmasıdır. Teknoloji, üretim faaliyetlerinde bulunurken insanların kullandığı yol ve yöntemler; insanın çevresini değiştirmek için sahip olduğu ve kullandığı tekniklerin tümü olarak ifade edilebilir (Tokat, 1998:78).

Teknoloji, kültürün bir ögesi olarak, örgüte yeni tekniklerin girmesiyle birlikte kültürün bazı yönlerini etkilemektedir. Teknoloji, insan davranışlarında, değerlerde, ilişkilerde, örgütsel ve yönetsel süreçlerde bir takım değişimleri yaratır. Yeni teknolojiler, yerleşik bazı değerleri değişime zorlarken, yeni değerlerin de oluşmasını sağlayabilir (Şişman, 2002:163).

Özellikle son elli yıl içinde büyük bir hız gösteren teknolojik gelişim, geleneksel organizasyon yapılarında olduğu gibi, siyasi partilerde de önemli etkiler yaratmıştır. Teknolojik gelişimlerin, örgüt yapılarında oluşturdukları değişimler karşı konulmaz niteliktedir. Teknolojinin yön verdiği değişim, örgüt yapıları kadar, örgüt üyelerinin örgüt içindeki rol ve görevlerinde de kökten farklılaşmalar yaratmaktadır.

Siyasi partilerin kendilerini daha iyi ifade edebilmek, daha hızlı iletişim ve koordinasyon kurabilmek için teknolojiden yararlanmasının zorunluluğunun yanı sıra, yeni politikalar üretirken, yeni teknolojik gelişmelerden bihaber olmayacağı gerçeğinin ortaya çıkması, yeniden bir örgütsel düzenlemeyi gerektirecek koşulları gündeme getirmektedir.

Elektronik seçim tartışmalarının yapılmaya başlandığı ve uygulamasının bazı ülkelerde başlatıldığı göz önüne alındığında, bu değişimin siyasette birçok kavramın yerinden olmasına yol açacağı görülmektedir. Bu ve buna benzer birçok teknolojik yenilik de, ister istemez örgüt kültüründe, yandaşların ve yönetimin özelliklerinde farklılaşmaya neden olacaktır.

4.2.4. Siyasi Çevre

Toplumsal, ekonomik ve teknolojik çevrede meydana gelen değişikliklerle bazen beraber, bazen de onları etkileyen biçimde, siyasi çevrede de değişimler yaşanmaktadır.

Siyasi çevrede, ideolojilerde, düşünce biçimlerinde, akımlarda, anlayışlarda, politikalarda, taktiklerde zaman içerisinde, yukarıda izah edildiği gibi, bazen başka faktörlerin etkisiyle, bazen de doğrudan siyasi aktörlerin etkisiyle değişim meydana gelmektedir.

Siyasi partiler açısından, siyasi çevredeki değişimlerin etkisi doğrudandır. Örneğin, ülkede bölücü hareketlerin artması durumunda, sağ ya da sol tüm örgütlerde milliyetçi eğilim ve politikaların daha çok tercih edilmesi bunun bir örneğidir. Ayrıca partinin göstereceği adaylarda bu eğilime uygun adayların bulunması, söylemlerin bundan etkilenmesi diğer bir duruma örnektir.

Arap ülkelerinde 2011 yılı başından başlayan isyan hareketlerinin “Bahar Devrimi” adıyla tüm Ortadoğu’da yayılması ve dünya üzerinde yarattığı etkiyi de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Parti organizasyonu açısından da siyasi çevredeki değişim etki yaratmaktadır. Örneğin, rakip partilerin parti organizasyonundaki değişiklikler, diğer partileri de değişime zorlamaktadır. Kadınlara listelerinde daha çok yer veren partilerin bu organizasyon değişikliği, ister istemez diğer partilere de etki yapmaktadır. Öte yandan, başarılı parti liderlerinin özellikleri, başka partilerin tabanında da benzer beklenti ve isteklerin oluşmasına neden olabilmektedir.

4.2.5. Hukuki Çevre

Dünyada özgürlükler ve demokrasi alanındaki, insan hakları alanındaki gelişmeler, bunun yanı sıra uluslararası işbirliği çalışmaları nedeniyle ortaya çıkan hukuki değişimler tüm ülkelerde geçmişe göre daha hızlı değişen bir hukuk çevresi yaratmıştır.

Uluslararası kuruluşlara üye olan ülkeler, bu kuruluşlar tarafından alınan kararlara uyum sağlamak amacıyla iç hukuklarını değiştirme yoluna gitmektedirler. Yani, ülke içinde ortaya çıkan bir zorunluluktan ziyade küresel gelişmelerin gerektirdiği zorlamalarla değişime yönelen ülkelerde, bunun yanı sıra iç gelişmelerden kaynaklanan değişimlerle bunları uyumlu hale getirmektedir.

Siyasi partilerin örgüt yapıları da hukuki gelişmelerden etkilenmekte, politika ve program geliştirirken, yeni hukuki sisteme uygun yeni çözümler aranmasına neden olmaktadır. Bizzat siyasi partiler ve seçim yasalarında yaşanan değişimler de doğrudan partilerin yapısını ve kültürünü etkileyen nitelikler taşıyabilmektedir.

5. YANDAŞLIK KAVRAMI

Yandaşlık kavramı, siyasi partilerde kullanılan üye, taraftar, seçmen, militan gibi kavramları kapsayan genel bir kavram olarak ele alınacaktır. Bunun nedeni, siyasi partilerde örgüt yapısını anlamak bakımından sadece kayıtlı üyelere yetinilmesinin ya da o partiye oy veren seçmenlerin baz alınmasının, doğru sonuçları bulmak açısından önemli sakıncalar doğuracağı gerçeğidir.

Siyasi parti yapıları, diğer örgüt biçimlerinden farklı olarak, örgütle bağlılık kurmanın belli kurallarla yapılmasının çok da mümkün olmadığı organizasyonlardır. Bu nedenle, partiye oy verenlerden militan düzeyinde bağlı olanlara kadar partiyle yanlılık, adanmışlık bağı olan herkes bu çerçeveye içerisine alınarak çalışmada değerlendirilecektir.

Turan da bu farklılığı vurgulayarak üçlü bir ayrım yapmaktadır. Turan'a göre, bir kişiden partili diye söz edildiği zaman, çok değişik şeyler kastedilebilir. Bu kimse, belki bir partiye yakınlık duymakta, oyunu sürekli olarak o partiye vermekte, fakat partiyle herhangi bir hukuki ilişkiye sahip bulunmamaktadır; belki partinin kayıtlı üyesidir, belki de parti faaliyetlerinde görev alan bir kişidir. Demek ki, partililik mutlaka hukuken üyelik kazanmış olmaya bağlı değildir ve değişik düzeylerde kendini gösterebilmektedir (Turan, 1996:110).

Siyasi parti denilen örgütsel yapının farklı özelliği, bu örgütteki girdi ve çıktı süreçlerinin başka örgütlerden ayrılmasıyla ortaya çıkıyor. Bu noktada, siyasi partilerde örgütsel yapının oluşumunda, diğer örgütlerde olduğu gibi, sadece üyelik, işgörenlik bağlantısının olmaması, hatta ondan daha çok farklı bağlılık biçimleriyle örgüte yakın olan insanların daha çok etkin olması söz konusudur.

Parti üyeliği, yukarıda da belirtildiği gibi, bir çok partide neredeyse sadece yasal zorunlulukları tamamlamanın bir parçası olarak görülümekte, esas olanın, yönetici gruplarının oluşturduğu militan kadrolar ile etkili propagandayla oluşturulan taraftar grupları ve etkilenen seçmenler olduğu görülebilmektedir.

Özellikle iletişim imkanlarının artmasıyla, partilerle partiye yakınlık duyan insanların arasındaki bağ sanal bir nitelik almaya başlamış, tıpkı ürün pazarlar gibi, siyasi program ve vaatlerine yandaş arayan bir siyasi yapılanma ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu nedenle, siyasi parti örgütlerini konu alan bu çalışmada, sadece siyasi parti üyelerini baz almanın doğru olmayacağı ortadadır. Bunun yanında, sadece seçmenlere yönelik olarak yapılacak bir çalışma da eksik kalacaktır.

Bu çerçevede, üyelik, taraftarlık, seçmenlik ve militanlık kavramlarını da kapsayan yandaş kavramı çalışmada baz alınacaktır.

Yandaş kavramını açıklamak bakımından, örgütsel adanmışlık kavramı yardımcı olabilecektir. Siyasi partilerde örgütle bağ kurmanın tek yolunun res-

mi üyelik olmaması, bağlılık (adanmışlık) kavramı üzerinden bir tanımlama yapma imkanını vermektedir.

5.1. Yandaşlık ve Örgütsel Adanmışlık

Yandaşlık kavramını, daha çok işletme literatüründe karşılaşılan, örgüte yönelik bağlılığı ifade eden örgütsel adanmışlık kavramı çerçevesinde ele alınması mümkün gözükmemektedir. Örgütsel adanmışlık düzeyinin yükseltilebilmesinde, örgütteki liderlik beklentilerinin iyi karşılanması önemli bir etken olduğu gözlenebilmektedir.

Adanmışlık kavramı, kelime anlamı olarak bağlılık, sadakat olarak açıklanabilir. Ancak, bu kavram hiçbir şekilde körü körüne bir sadakati ve adanmışlığı ifade etmemektedir. Adanmışlık, toplumsal içgüdünün duygusal bir anlatım biçimi olarak, toplum duygusunun olduğu her yerde varlığını göstermektedir.

Örgütsel adanmışlık, bireyin örgütün hedeflerini benimsemesi ve o örgüt içindeki varlığını sürdürmeyi istemesidir. Bir örgütteki üyelerin örgüte olan bağlılıklarından söz edebilmek için; üyelerin o örgütün bir mensubu olabilme amacına yönelik olarak güçlü bir istek duyması, kurumun yararını gözeterek yüksek düzeyde çaba sarf etmek istemesi, örgüte temel oluşturan değerlerini ve hedeflerini benimseyip kabullenmesi gerekir. Örgüte adanmışlık kavramı, bireyin örgütü bir bütün olarak ele alıp genel olarak değerlendirdiği bir duygusal tepkidir. Bu tutumun üyenin kendisi ve örgütü arasındaki ilişkiler düşünülerek örgütte zaman içinde yavaş yavaş ve tutarlı bir şekilde geliştiği kabul edilmektedir (Tiryaki, 2005:86). Örnek olarak, bir partiye resmen üye olmayan bir kişinin, kendisini o partili olarak görmesi ve bazen de onun hararetle savunucusu haline gelebilmesi verilebilir.

Örgütsel adanmışlık, örgüt faaliyetlerine katılma, sadakat ve örgüt değerlerine olan inanç olmak üzere bireyin örgüte olan psikolojik bağlılığını ifade eder. Adanmışlığın üç aşaması itaat, dahil olma ve kimlik kazanma olarak nitelenebilir. İtaat aşamasında, birey karşısındaki insanların etkisini kendini tanıma amacıyla kabul eder ve örgüte dahil olmaktan gurur duyar. Son aşamada ise birey, örgütün değerlerinin övgüye değer ve kendi değerleriyle benzerliğini fark ederek örgütü özümseyerek içselleştirir. Örgütsel adanmışlık, örgüt ile üye arasındaki ilişkinin kilit noktası konumundadır. Kısaca, üyelerin örgütlerine duydukları bağın bir ifadesidir (Cengiz, 2002:805). Siyasi partilerde de yandaşlar arasında benzer bir hiyerarşiye sahip örgütsel adanmışlık sıralaması, derecesi olduğu görülebilir.

Örgütsel adanmışlık, hem örgütler hem de üyeleri açısından avantajlı bir durumu ifade eder. Bireyler örgütte bir takım amaçlar, değerler ve inançlar için bir araya gelerek bütünü oluştururlar. Bu bireyler arasındaki paylaşılan ortak değerler ne kadar çok ise güçlü bir örgüt kültüründen söz edilebilir. Böyle bir

kültürün oluşması, örgüt içi birliği sağlayarak etkinliği, verimliliği ve sürekliliği beraberinde getirir. Örgüt ve birey sürekli bir şekilde birbirlerine katkı sağladıkları sürece birbirlerine bağlılıkları da devam eder. Örgütsel adanmışlığı yüksek olan üyeler, düşük olanlara göre daha yüksek örgütte kalma niyeti taşımakta ve daha fazla çaba sarf ederek, yüksek bir çaba sergileyebilmektedirler (Kama, 2005:84).

Örgütsel adanmışlık bağıyla siyasi partiler ile üyeleri, taraftarları, seçmenleri ya da militanları; yani genel olarak yandaşları arasında karşılıklı bir etkileşim oluşur. Bireylerin örgütsel adanmışlıkları ve siyasi parti genel başkanının liderlik özelliklerine yönelik beklentiler arasındaki koşutluğun önemi giderek artmaktadır. Tabii ki, bir siyasal partide ideoloji, program, fikirler, sosyo-ekonomik özellikler, vb. unsurlar da etki sahibidir, ancak iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve örgüt yapılarındaki gelişmeler, insan ilişkilerindeki gelişmeler; liderlik özelliklerinin ve liderlik beklentilerinin önemini giderek arttırmaktadır.

Bu noktada, yandaşlık kavramının altında, siyasi partilerle vatandaşların kurduğu ilişki, Duverger'nin yaptığı ayrıma göre incelenecektir. Buna göre, yandaşlık; parti üyeliği, seçmenlik, taraftarlık ve militanlık düzeyinde ele alınacaktır.

5.2. Parti Üyeliği

Parti üyesi kavramı partilere göre değişmektedir, her parti kendine özgü bir üyelik anlayışına sahiptir. Bazı partiler için üye sadece seçim kampanyaları için gerekli bir unsur iken, bazı partiler için üye, partinin toplumu eğitme işleminde önemli bir unsurdur.

Parti üyesi kavramı parti mensubu kavramının karşılığıdır. Partiye üye olmak, herşeyden önce, giriş beyannameyi doldurup imzalamak demektir. Bu usul herşeyden önce üyelik işlemine maddi bir biçim kazandırır. İkinci olarak üye hakkında bir bilgi fişi olma niteliğini taşır.

Aslında iki türlü üyelik işlemi arasında ayrım yapılabilir: Açık ve sınırlı. Birincisinde, üyelik formunu imzalamak (ve bir aidat ödemek) dışında hiçbir şart ve formalite yoktur. Dolayısıyla, partiye giriş sınırlandırılmamıştır. Buna karşılık, sınırlı üyelik, çok farklı mahiyettedir. Bu iki ayrı işlemle olur: İlgilinin kabul edilmek üzere müracaatı ve partinin yetkili organının aldığı kabul kararı. Genellikle kabul yetkisi, yöresel ocağa aittir; ancak ret halinde üst mercilere başvurmak mümkündür. Bazen de müracaat, özel bir komisyon tarafından incelenir. Genel olarak bu sistem, bir mecburi kefillikle tamamlanır. Üye, partiye kabul edilmenin sonucunda bunun somut delili olarak bir üye kartı alır. Kartın çeşidine göre de bir kart bedeli ve yıllık ya da aylık olarak partiye aidat öder. Bazı partilerde aidat diğerlerine göre büyük önem taşımaz. Çünkü partinin açıklarının kapatılması için gönüllü mali destekçiler vardır. Ancak bazıları için daha baştan, partinin ve seçim kampanyalarının finansmanının üye aidatla-

rıyla gerçekleştirileceği ilan edilmiş bir amaçtır. Bunun gerçekleştirilmesi, aynı zamanda partinin bağımsızlığının da garantisidir. Bu tür partilerde üyeler, aidatın bu hayati karakterini anlar ve kendilerine yüklediği fedakarlığı kabul ederler (Duverger, 1993:116).

Aidat, üyeliğin ve katılmanın psikolojik unsurudur. O hem bir sadakat belirtisi hem de sadakat kaynağıdır. Düzenli ya da bir fedakarlığı gerektirecek kadar yüksek bir aidat ödemek, üyeyi partiyle birleştiren bağların kuvvetini gösterir. Dolaysız partilerde uygulanan bireysel aidat sisteminin, üyenin katılması yönünde, dolaylı partilerce uygulanan, sendikalar yoluyla kolektif finansmanın, mali verim açısından, üstünlüğü tartışılmaz. Kolektif ve dolaylı aidat sistemi mali verim yönünden çok avantajlı olmakla birlikte, katılmayı geliştirmez. Dolaylı partinin temel grubunun sınıf çıkarları, şüphesiz dayanışmayı güçlendirir, ancak bu gerçek bir siyasi dayanışma değildir. Bu tür üyelerle parti arasında bağlar zayıftır (Mutlu, 2014:21).

Kadro partileri ile kitle partileri için üye aynı anlamı ifade etmez. Kitle partileri için üye kazanmak, gerek mali, gerekse siyasi bakımdan önem taşır. Kendi yönetici sınıfını yetiştirme amacındaki kadro partisi için üyesiz parti, öğrencisiz öğretmen gibidir. Mali yönden de parti, esas itibarıyla, üyelerinin ödediği aidatlara dayandığından bu aidatların düzenli şekilde toplanması hayati önemdedir. Kadro partileri ise seçimlere hazırlanmak, kampanyayı yürütmek, adaylarla teması muhafaza edebilmek ve finansmanı sağlamak için seçkinleri bir araya getirir. Kitle partisinin sayı ile sağladığını, kadro partisi nitelikte, yani seçme yoluyla sağlar. Üye, partiye karşı bir taahhütname imzalayan ve sonra da aidatını düzenli şekilde ödeyen bir kimse olarak tanımlanırsa kadro partilerinin hiç üyesi yokturzayıftır (Mutlu, 2014:22).

Turan da, bu ayrıma dikkat çekerek, partilerin üyelik konusuna ilişkin yaklaşımlarının farklı olduğunu vurguluyor. Örneğin, Amerikan partileri için kayıtlı üye olmak önemli değildir, parti faaliyetlerine ilgi duyan herkes partide faal görev alabilir. İngiliz partilerine kaydolmak, üyelik belgesi imzalayıp, düşük bir ödenek vermekle mümkündür. İdeolojiye ağırlık tanıyan partilerde üyeliğin çoğu zaman herkese açık olmadığı, ideolojik sağlamlığına güvenilen kimselere izin verildiği görülmektedir. Komünist partilerin üyeliğe ilişkin tutumları, kendini devrime adanmış dar bir kadroyu oluşturmak anlayışına bağlı olduğundan, üye sayısını yüksek tutmamak yönündedir (Turan, 1996:110).

Partilerin üye sayılarını arttırılmasında, yöresel örgütler farklı sebeplerle hareket edebilir. Otokratik partilerde üye sayısının arttırılması, merkezin gözüne girmenin bir yolu iken, demokratik partilerde kongre delegelerinin, dolayısıyla da yöresel örgütün gücünü arttırmanın bir yoludur. Partilerin üye sayılarındaki bir diğer konu ise, istikrarlı ve istikrarsız üye noktasında düşümlenmektedir. Parti üyelerinin bir kısmı parti faaliyetlerine katılırken, bir kısmı üye olduğunu dahi unutmakta, bazısı istifasını verirken, bazıları partiyle tema-

sını kesmekle yetinmektedir. Kayıt sistemi sıkı olmayan partilerde bu tür üyeler defterlerde üye olarak yer almaya devam ettiğinden partinin üye sayısını suni şekilde şişirmektedir.

Çalışmanın ölçmeye çalıştığı liderlik beklentisi konusu açısından parti üyeliğine bakıldığında, partiye resmi olarak üye olan yandaşların liderden beklentilerinin ön sıralarında, partiye hizmet verme ya da örgütün içinden gelmenin önem verilen bir unsur olduğu görülmektedir. Bu nedenle, liderlik beklentisini şekillendiren olgu, parti ya da ideoloji bakımından bağlılık ve yatkinlik olabilmektedir.

5.3. Seçmenler

Seçmen türünün, diğer yandaşlık biçimleri karşısında, siyasal bilim açısından önemli bir üstünlüğü vardır; o da kolayca ölçülebilir olmasıdır. Her zaman adayların parti ilintilerini açıkça göstermeseler bile, elde bolca seçim istatistikleri mevcuttur.

Partilerin önemli bir kısmının hedefi, öncelikle seçmen bağıyla insanları kendilerine çekmektir. Öyle ki, Duverger'e göre, kadro partilerinde, parti topluluğunun mümkün olan tek ölçüsü seçmenleri saymaktır. Partinin gücü veya zayıflığı, seçmenlerinin sayısı ile ölçülebilir. Partinin evrimi, oy miktarındaki dalgalanmalardan izlenebilir. Hatta partinin yönetim kurullarının ne kadar demokratik nitelik taşıdığını da, bu kurulların bileşimini parti seçmenlerinin dağılımıyla karşılaştırmak suretiyle ölçmek mümkündür (Duverger, 1993:139).

Buna karşılık, kitle partilerinde temsile esas alınan üyelerdir. Seçmenler ve üyeler, iki ayrı topluluk meydana getirir. Bunlardan ikincisi birincisine önderlik etme eğilimindedir. Seçmenlerin seçtiği parlamento üyeleri, gitgide üye kitlesi içinden çıkan yönetim kurullarının otoritesine tabi olmaktadır. Dolayısıyla, bu iki topluluğun tepkilerinin birbirine uyduğunu veya birbirinden ayrıldığını kesinlikle tespit etmek önemlidir (Duverger, 1993:139-140). Çalışmanın ölçmeye çalıştığı liderlik beklentisi konusu açısından seçmenler grubuna bakıldığında, bu grubun liderlik beklentisinin daha çok karizmatiklik üzerinde yoğunlaştığını görmek mümkündür. Partiye sadece oy verme bağlantısı olan yandaşlar için, parti, ideoloji, bağlılık gibi unsurlardan ziyade etkiylecilik daha çok ön plana çıkmaktadır.

5.4. Taraftarlar

Seçmen kavramının basit ve açık oluşuna karşılık, taraftar kavramı, belirsiz ve karışıktır. Taraftar, seçmenin ötesinde, üyenin gerisinde bir bağlılık içerisindedir. O da, seçmen gibi partiye oyunu verir; fakat sadece bununla yetinmez. Partiye aynı görüşte olduğunu açığa vurur, siyasal tercihini ifade eder. Seçmen ise, seçimde oyunu kullanır ve yaptığı tercihi bazen rahatça açıklayamaz ya da hiç açıklamaz. Oyun gizliliğini sağlamak amacıyla alınan tedbirlerin

çokluğu bu olgunun önemini ispatlar. Oyunu açıklayan bir seçmen, artık sadece bir seçmenden ibaret olmayıp, bir taraftar haline gelme yolundadır.

Taraftar, seçmenden daha ileri olmakla beraber, üyeden daha geridedir. Partiyle olan ilişkileri, yazılı bir taahhüt ve devamlı bir aıdat gibi resmi ve şekli bağlarla kutsallaştırılmış değildir. Duverger'ye göre, taraftarla üye arasındaki ilişkinin, nikahsız yaşamakla evlilik arasındaki ilişkiye benzediği söylenebilir (Duverger, 1993:152).

Siyasal rekabetin esas olduğu toplumlarda, partilerin üye sayısını arttırmaya verdikleri önem giderek azalmıştır. Seçimleri kazanmak için gereken üye değil, taraftar sayısının çokluğudur. Haberleşme olanaklarının gelişmiş olması, seçmene erişmekte üyeliğin ağırlığını zayıflatmıştır. Partiler, maddi olanaklar sağlama bakımından da, giderek üyelerden bağımsızlaşmakta, ihtiyaçlarını bazen devletten, çoğu zaman sendika, dernek gibi kuruluşlardan elde etmektedirler. Siyasetin çıkar grupları arasında bir çatışma ve işbirliği olduğu anlayışının yaygınlaşması, bireyleri belirli siyasal tercihlere daha kolaylıkla itmekte, üyeliğin eğitim ve bilinçlendirme aracı olarak kullanılmasına gerek bırakmamaktadır. Özetle, partilerin faaliyetlerini yürütebilmek için faal üyelere olan gereksinimi devam etmekte, geniş kitlelerin üyeliğine başvurulmasını doğuran koşullar geçerliliğini yitirmektedir (Turan, 1996:111).

Çalışmanın ölçmeye çalıştığı liderlik beklentisi konusu açısından taraftar grubuna bakıldığında, bu grubun üye ile seçmen arasında bir beklenti oluşumu sergilediğini görmek mümkündür. Taraftarların bir kısmı ortam koşullarına da bağlı olarak, örgütsel bağlılık güçlendikçe beklentisi değişmekte, bağlılık zayıfladıkça seçmen beklentilerine doğru yaklaşmaktadır.

5.5. Militanlar

Yandaş kategorisi içinde, örgütle bağlılığı ya da örgüte adanmışlığı açısından en önemli grubu militanlar oluşturur.

Duverger'ye göre, militan kavramını iyi anlamak için kadro ve kitle partilerindeki işlevini iyi ayırmak gerekir. Buna göre, kitle partilerinde militan deyimi, özel bir üye kategorisini anlatır. Militan aktif bir üyedir; militanlar, partinin asli faaliyetinin dayandığı bütün temel parti gruplarının çekirdeğini teşkil ederler. Kitleden açıkça ayrılan, toplantılara devamlı olarak gelen, parti sloganlarının yayılmasına katılan, parti propagandasının örgütlenmesine yardım eden ve partinin seçim kampanyalarını hazırlayan ufak bir üye grubu görülür. Bu militanlar olmaksızın işlerin yürütülebilmesine imkan yoktur. Diğer üyeler, deftere bir ismi, kasaya da biraz para sağlamaktan başka bir şey yapmazlar; parti için etkin bir çalışma gösterenler militanlardır. Buna karşın, kadro partilerinde, üyelikle militanlık birbirine karışır. Bu parti tipinin ayırıcı özelliği olan komiteler, tamamen militanlardan kuruludur; bunların etrafında da gerçek anlamda parti topluluğuna dahil olmayan taraftarlar toplanır (Duverger, 1993:160-161).

Konuyu geniş bir biçimde ele alan Duverger, üyelerle kıyaslandığında, militanların sayısının oldukça az olduğunu vurguluyor. Ona göre, hiçbir partide militanlar, üye sayısının yarısını aşmamaktadır; bunlar üçte bire veya dörtte bire ulaştığı takdirde parti, aktif bir parti olarak kabul edilebilir. Üye kitlesi, toplantı ve kongrelere devam eden, liderlerin seçimine katılan ve yönetici kadroları sağlayan ufak bir militan çekirdeği tarafından yönetilmeye ses çıkarmamaktadır. Bu durumda, militanlar üyeleri, üyeler taraftarları, taraftarlar da seçmenleri yönetirler. Parti üyeleri, eşitçi ve bir örnek bir toplum değil, karmaşık ve hiyerarşik bir topluluk meydana getirir; hatta katılmanın mahiyeti herkes için aynı olmadığından, bu topluluk, farklılaşmış bir topluluk görünümü de taşır (Duverger, 1993:167).

SONUÇ

Siyasi parti, bir örgüt olarak, salt üyelerinden oluşan bir yapı olarak ele alınmamalıdır. Çünkü, siyasi parti sadece biçimsel özellikleri olan bir örgüt, sadece üyelerinden oluşan bir yapı değildir.

Yöneticileri ve üyeleri olduğu gibi, bunlardan çok daha fazla sayıda yandaşları, izleyenleri bulunmaktadır. Bu üyeler, yöneticiler, yandaşların bir arada olma özellikleri, hedefleri, beklentileri, iletişim biçimleri birbirinden farklılık gösteren özelliklere sahip olabilmektedir. Bu nedenle, siyasi partilerde örgütün insan gücünü oluşturan unsurların, üye yerine yandaş olarak kabul edilmesi, partiye resmi olarak üye olanlar ile, bu parti için resmen üye olmayan ancak gönüllü olarak çalışanları kapsayan bir tanımlamanın daha yerinde olacağı görülmektedir. Özellikle, Türkiye gibi siyasi katılımın ve siyasi partilerin kurum-sallaşma düzeyinin düşük olduğu ülkelerde, siyasi partileri incelerken resmi üyeler yerine daha geniş bir çerçevede yandaş kavramı üzerinden ele almak, siyasi hayatın dinamiklerini anlamak konusunda da daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Siyasi partiler bir yandan çıkarları ve görüşleri birleştirerek temsil ederlerken, öte yandan da o çıkar ve görüş sahiplerini yönlendirir ve eğitirler. Toplumsal ve siyasal barış, çıkarlar ve görüşler arasında kurulacak dengeye bağlıdır. Bu ise, ancak tüm önemli çıkar ve görüşlerin temsil edilebilmesiyle olanaklıdır. Bu çıkarların birleştirilmesi ve bütünleşme işlevi açısından siyasal partilere bakıldığında, üye ya da yandaşların bir araya gelme motivlerinin önemli unsurlarından biri net bir şekilde ortaya çıkmış oluyor. Çıkarların ön plana çıktığı oluşumlarda, yandaşın partiden ve liderden beklentileri de farklılaşmaya başlamaktadır. Çıkarların ön planda olduğu parti örgütlerinde, örgütsel bağlılık duruma göre daha zayıf özellikler gösterebilirken, lidere bağlılık şekli hale gelebilmektedir.

Türkiye’de siyasi partilerin örgüt kültürü değerlendirildiğinde, iki ana eksenin hakim olduğunu görüyoruz. Bunlardan ilki ideoloji temelli partiler (genel değerlendirmeye göre kadro partileri) olup, bu partilerin örgütsel yapıla-

rında disiplinin daha ön planda olduğunu ve lider bağlılığından ziyade örgüte bağlılığın daha ön planda olduğunu görüyoruz. Bu partilerde lider değişse de yapı, kültür ve yandaş niceliği açısından büyük bir değişim görülmez. Bu tür partilerde yandaş dediğimiz gruplardan militanlar ve üyelerin daha ağırlıklı ve baskın olduğu görülür. Bu partilere CHP ve MHP'yi örnek olarak verebiliriz. İkinci grupta, daha çok kitle partisi diyebileceğimiz partiler yer almaktadır. Bu partilerde ideoloji, parti programı daha geride yer alırken lider ve koşullara daha çok belirleyicidir. Ve bu partilerde yandaş dediğimiz gruplardan seçmenler ve taraftarların çoğunlukta olduğunu, partiden çok lidere bağlı olduklarını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak da geçmişten Adalet Partisi, Doğruyol Partisi, Anavatan Partisi ve günümüzden de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni vermemiz mümkündür.

Siyasi başarı açısından değerlendirdiğimizde de lidere dayalı, seçmen ve taraftar ağırlıklı yandaş ilişkilerine sahip partilerin Türkiye örneğinde daha başarılı olduğunu söyleyebilirken; süreklilik açısından da ideoloji temelli partilerin daha güçlü olduğunu ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akat, İ. vd.,*İşletme Yönetimi*, Beta Yay., İstanbul, 1994.
- Alemdar, K. - Erdoğan, İ.,*Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.
- Atabek, N.,*Siyasi Partilerde Örgütsel İletişim*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1214, Eskişehir, 2000.
- Ay, C. - Ünal, A., “Pazarlama ve Örgüt Kültürü”, *Celal Bayar Üniv. İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa, 1999, S. 5, s. 75-87.
- Berberoğlu, G.N.,*Siyasi Parti Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, No: 108, Eskişehir, 1997.
- Berberoğlu, G. vd., “Örgüt Kültürü: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örgüt Kültürü Araştırması”, *Anadolu Ün. İİBF Dergisi*, c.14, S. 1-2, Eskişehir, 1998, s. 29-52.
- Cengiz, A.A., “Örgüt Yaşamında Örgütsel Bağlılığın Belirleyicileri”, *10. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, Akdeniz Ün. İİBF Yayınları, Antalya, 2002, No: 4, s. 801-810.
- Çelik, V., “Örgütsel Kültür ve Önemi”, *Verimlilik Dergisi*, MPM Yay., S:1, 1993, s. 15-27.
- Çelik, V.,*Okul Kültürü ve Yönetimi*, Pegem A Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2000.
- Çeltek, E., “Motivasyon Yönetimi”, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2004, c. 6, S. 1, s.1-8.
- Deal, T.E. - Kennedy, A.A.,*Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*, Reading M.A., Addison-Wesley Publ. Comp., 1982.
- Duverger, M.,*Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Garih, Ü.,*İş Hayatında Motivasyon*, Hayat Yay., İstanbul, 2000.
- Gürgen, H.,*Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kama, B., “Çalışanların İş Güvencesine İlişkin Algılamaların İş Tatminleri, Örgütsel Bağlılıkları ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2005.
- Koçel, T.,*İşletme Yöneticiliği*, 9. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kozlu, C.,*Kurumsal Kültür*, Bilkom Yayınları, İstanbul, 1988.
- Mutlu, A., “Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları”, http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/WPX/apktez1.doc
- Okay, A.,*Kurum Kimliği*, Media Cat Kitapları, Ankara, 2000.

- Öktem, M.K. vd., “Girişimci Örgütsel Kültür ve Çalışanların İç Girişimcilik Düzeyi: Uygulamalı Bir Çalışma”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2003, c. 21, S. 1, s. 169-188.
- Özalp, İ. vd., *Örgütsel İletişim*, Anadolu Üniversitesi Yay., No: 964, Eskişehir, 2001.
- Sargut, A.S., “Liderlik Kuramları İçin Bağlamsal Bir Çerçeve: Kültürler Arası Bir Yaklaşım”, *TODAİE Dergisi*, Aralık 1996, c. 29, S. 4, s. 3-17.
- Şişman, M., *Örgütler ve Kültürler*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Tezcan, M., *Kültür ve Kişilik*, Bilim Yayınları, Ankara, 1987.
- Tiryaki, T., “Örgüt Kültürünün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri”, Dumlupınar Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2005.
- Tokat, B., *Örgütlerde Değişim ve Değişimin Yönetimi*, Dumlupınar Ün. İİBF Yayınları, No: 6, Kütahya, 1998
- Turan, İ., *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, DER Yayınları, İstanbul, 1996.
- Varol, M., “Örgüt Kültürü ve Örgüt İklimi”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 102, Ankara, 1989, s. 195-222.
- Varol, M., *Örgüt Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No: 2, Ankara, 1993.
- Wadsworth, W.J., *Liderlik Atak Yöneticinin Rehberi*, çev. E.Sabri Yarmalı, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yağmurlu, A., “Örgüt Kültürü: Tanımlar ve Yaklaşımlar”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 52 Ankara, 1997, s. 717-724.

BÖLÜM 2

KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ İŞİĞİNDA KOLEKTİF ORGANİZASYONLARIN KENTSEL YAŞAMLA ETKİLEŞİMİ: KİBBUTZLAR, KOLHOZLAR VE ÇİN HALK KOMÜNLERİ İLE KARŞILAŞTIRMA

Muhammed Kasım KAVAK¹

¹ Araştırma Görevlisi, Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları ABD. Ankara Üniversitesi Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları ABD Doktora Öğrencisi. Orcid Id: 0000-0003-3944-7494, muhammed.kavak@karabuk.edu.tr.

GİRİŞ

Sosyal ve iktisadi düzenlemeler, insan toplumlarının evriminin merkezinde yer alır ve bu düzenlemeler, toplumsal yaşamın şeklini ve bireylerin günlük yaşamlarını büyük ölçüde etkiler. Yirminci yüzyıl, bu sosyal ve ekonomik deneyimlerin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu yüzyıl, her biri bireyler ve üretim araçları arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirmek üzere tasarlanmış olan birkaç farklı kolektif örgütlenme modelinin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bunlar arasında Sovyetler Birliği'ndeki kolhozlar, İsrail'deki Kibbutzlar ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Çin halk komünleri komünal ve kooperatif yaşamın örnekleri olarak öne çıkmaktadır. Kendi bölgelerine özgü siyasi ideolojilerin ve tarihsel bağlamların potasında şekillenen bu yapılar, yalnızca komünal yaşama yönelik girişimleri değil, aynı zamanda dünya çapındaki kooperatif hareketlerinin evrimindeki önemli anları da temsil etmektedir. Buna karşılık 19. Yüzyılda şekillenmeye başlayıp yine 20. Yüzyılda olgunlaşan kooperatifçilik de bu toplumsal evrimde önemli bir yere sahiptir. Toplumdaki her kesimin ekonomik kalkınmadan yeteri pay alabilmesi, dayanışmanın artırılması ve bu yolla ekonomik ve sosyal dengenin sağlanması açısından önem arz eden kooperatifler ile yukarıdaki kolektif örgütlenmeler arasında bazı benzerlikler olduğu bilinmektedir. Bazı çalışmalarda “ideal toplu yaşam denemeleri” ve “sosyo-ekonomik deneyler” gibi farklı ifadelerle de anılan bu yapıların kooperatifçiliğin olgunlaşmasında rol oynayıp oynamadığı da yine önemli bir noktadır.

Bu çalışma, kolhozların, kibbutzların ve Çin halk komünlerinin ilkelerini, yapılarını ve tarihsel gelişimlerini kooperatif modelleri ile karşılaştırarak incelemeyi amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı bir perspektifle, bu kolektif örgütlerin ortak niteliklerini ve ayırt edici özelliklerini inceleyerek, yönetimleri, ekonomik uygulamaları ve sosyokültürel dinamikleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Kooperatifler, bu analiz için değerli bir referans noktası sağlamaktadır. Bu üç toplumsal yapıyı kooperatiflerin ilkeleriyle karşılaştırarak, kolektif yaşama dair bu deneyimleri şekillendiren hem ortak noktaları hem de farklılıkları aydınlatmak mümkün olacaktır. O nedenle çalışmada Kolhozlar, Kibbutzlar ve ÇHK (Çin Halk Komünleri) tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri, temel ilkeleri ve idari yapıları açısından ayrı ayrı ele alınacak; her bir sistem öncelikle kendi başlığı altında kooperatiflerle karşılaştırılacaktır. Son olarak üç sistemin de kooperatiflerle ilkesel ve yapısal benzerlik ve farklılıkları tablo halinde ortaya konulacaktır.

Ayrıca, bu çalışma, bu dört farklı kolektif organizasyon yapısının günümüzdeki önemini ve karşılaştığı çağdaş zorlukları değerlendirecek ve bu tür yapıların gelecekteki rolünü tartışacaktır. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve değişen ideolojik manzaralar, ekonomik ve toplumsal yapıları etkileyerek, bu kolektif organizasyonların güncel önemini yeniden tanımlamaktadır. Bu

nedenle, bu yapıların geçmişi ve geleceği hakkında daha fazla bilgi edinmek, sosyo-ekonomik evrimin anlaşılması açısından öneme sahiptir.

1. KOOPERATİFÇİLİĞİN TEMEL İLKELERİ

Kooperatiflerin ilkelerinin tarihsel gelişimi, 19. yüzyılın ortalarına dayanır ve bu süreç, endüstri devriminin getirdiği sosyal ve ekonomik sorunlara tepki olarak başlamıştır. Kooperatif hareketinin öncüleri arasında İngiltere'deki Rochdale Öncüleri önemli bir yere sahiptir. 1844 yılında Rochdale'de bir grup işçi, adil ticaret ve eşit dağıtım ilkelerine dayanan bir tüketici kooperatifi kurdu. Bu hareket, kooperatiflerin temel ilkelerini belirleyen Rochdale İlkeleri'nin oluşumuna yol açtı. Rochdale İlkeleri, kooperatiflerin nasıl işlemesi gerektiğine dair temel bir rehber olarak kabul edildi. Bu ilkeler, açık üyelik, demokratik kontrol, üyelerin ekonomik katılımı, bağımsızlık ve eğitim gibi konuları içeriyordu. Kooperatif üyeleri, eşit oy hakkına sahipti ve karlar, satın alma miktarlarına göre adil bir şekilde dağıtılıyordu (Geray, 1992).

20. yüzyıl boyunca, bu ilkeler uluslararası alanda yayıldı ve çeşitli kooperatif organizasyonları tarafından benimsendi. 1895'te kurulan Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA), kooperatif hareketini global bir düzeyde örgütleyen ve bu ilkeleri daha da geliştiren bir yapı oldu. ICA, 1937'de Rochdale İlkelerini resmi olarak kabul etti ve daha sonra bu ilkeleri modernize ederek güncelledi (Fairbairn, 2006).

1995 yılında, ICA, kooperatiflerin bugün hala takip ettiği modern ilkeleri tanımladı. Bu ilkeler şunlardır:

- Gönüllü ve Açık Üyelik
- Demokratik Üye Kontrolü
- Üyelerin Ekonomik Katılımı
- Özerklik ve Bağımsızlık
- Eğitim ve Bilgilendirme
- Kooperatifler Arası İşbirliği
- Topluma Karşı Sorumluluk (Thompson, 1994)

Bu ilkeler, kooperatiflerin etik ve etkili bir şekilde işlemelerini sağlamak, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve genel olarak toplumun yararına katkıda bulunmak için tasarlanmıştır. Kooperatiflerin bu ilkeleri benimsemesi, sadece ekonomik başarıyı değil, aynı zamanda sosyal adaleti ve sürdürülebilir kalkınmayı da hedefler. Kooperatif ilkeleri, küresel kooperatif hareketinin temelini oluşturur ve dünya genelinde milyonlarca insanın yaşamını etkileyen bir modeldir.

2. KOLHOZLAR: SOVYET TARIM KOOPERATİFLERİ

Kolhoz, Kibbutz ve ÇHK (Çin Halk Komünleri)'nin kooperatiflerle ilişkilerinde ilkesel bir karşılaştırmadan önce tarihsel sürecin de anlaşılması gerekmektedir. Kendi siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamlarında şekillenen bu yapıların doğru anlaşılması tarihsel sürecin doğru okunmasıyla mümkün olacaktır.

1.1. Kolhozlar'ın Kuruluşu ve Temel İlkeleri

Sovyetler Birliği'nde kolkhozların gelişimi, 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'daki tarımın ve toplumsal yapının dönüşümüne işaret eder. Ekim Devrimi'nden sonra, 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle başlayan süreç, toprak reformlarını ve tarımın kolektivizasyonunu gündeme getirdi. Ancak, Lenin'in 1921'de başlattığı Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde, küçük ölçekli bireysel çiftliklerin varlığı sürdü ve kolektivizasyon konusunda büyük bir ilerleme kaydedilmedi. 1928'de Stalin'in iktidara yükselmesiyle birlikte, NEP sona erdi ve Sovyet tarımının radikal bir şekilde dönüşümü için hızlı bir kolektivizasyon politikası başlatıldı. Bu dönemde, küçük çiftlikler zorla kolkhozlara (kolektif çiftlikler) ve sovhozlara (devlet çiftlikleri) dönüştürüldü. Bu süreç, genellikle zorlama ve şiddet içeriyordu ve büyük toprak sahiplerinin topraklarına el konuldu (Turan, 2011).

Kolektivizasyonun en dramatik sonuçlarından biri, 1932-1933'te Ukrayna'da yaşanan Holodomor olarak bilinen kıtlıktı. Bu dönemde milyonlarca insan açlıktan öldü. Stalin'in kolektivizasyon politikaları, tarım üretiminde ciddi düşüşlere ve kırsal kesimdeki yaşam koşullarının kötüleşmesine yol açtı. Yaşanan can kayıplarını tablo 1 de görmek mümkündür (Kulchytzky, 2018).

İl (Oblast)	Toplam Sayılar (bin)	Nüfusun 1000 Kişi Başına
Vinnytsia	545	126
Kyiv	1111	200
Chernihiv	254	91
Kharkiv	1038	191
Dnipropetrovsk	368	102
Odesa	327	108
Donetsk	231	54
Moldavian ASSR	68	120

Tablo 1. Direct losses from the Holodomor (excess deaths), 1932–34
(Wolovyna vd., 2017)

II. Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler Birliği kırsal alanlarda yeniden yapılanma ve tarımsal üretimin artırılması çabalarına girişti. Ancak, bu dönemde de kolkhozların verimliliği ve yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla yapılan reformlar sınırlı etki yarattı. 1953'te Stalin'in ölümünden

sonra, Nikita Chruşçov'un liderliğinde, tarım politikalarında bazı değişiklikler yapıldı. Chruşçov döneminde, kolkhozlara daha fazla özerklik verildi ve üretim artışı hedeflendi. Ancak bu çabalar, Sovyet tarımının yapısal sorunlarını tam anlamıyla çözemedi (Turan, 2011).

1980'lerin sonlarında, Mihail Gorbaçov'un başlattığı perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları kapsamında, kolkhoz ve sovhozlar da dahil olmak üzere, Sovyet ekonomisinde önemli değişiklikler yapıldı. Ancak bu reformlar, Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşünü engelleyemedi ve kolkhozların sonunu da getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, kolkhozlar da çözünerek bir dönemin simgesi haline geldi.

Kolkhozların temel ilkeleri için farklı çalışmalarda birbirinden farklı sayıda ilke üzerinde durulmuştur. Ancak bu konudaki en net verinin 17 Şubat 1935'te SSCB Parti Merkez Komitesi'nce onaylanarak yürürlüğe sokulan Kolhoz Tüzüğü olduğu aşikardır (Kolhoz Statue, 1935). Tüzüğe göre temel ilkelerin şu şekilde özetlenmesi mümkündür:

- **Kolektif Tarım:** Bireysel çiftlik işletmeciliğinin yerine kolektif tarım yapılır.

- **Toprak Kullanımı:** Üyelerin özel arazileri tek bir kolektif tarım alanına dönüştürülür.

- **Sosyalleştirme:** Hayvancılık, tarım makineleri ve diğer üretim araçları sosyalleştirilir; bireysel evler ve küçük tarım araçları bireysel mülkiyet olarak kalır.

- **Ürün Rotasyonu:** Tarım alanları belirli bir dönüşüm sistemi içinde işlenir.

- **Üye Sorumlulukları ve Yönetimi:** Kolkhoz üyeleri, kooperatifin güçlendirilmesi ve dürüst çalışma konusunda sorumluluk alır.

- **Ürün Paylaşımı:** Kolkhoz geliri, yapılan iş miktarına göre üyeler arasında paylaşılır.

Bu ilkeleri şekillendiren temel bileşenler ise tablo 2 de özetlenmektedir

Bileşen	Açıklama
Toprakların Kolektifleştirilmesi	Köylülerin toprakları zorla devlete devredildi ve kolektif kullanıldı.
Zorunlu Üretim Planları	Köylüler, devlet tarafından belirlenen üretim planlarına uymak zorundaydı.
Ortak Kaynak Kullanımı ve Paylaşım	Ekipman ve kaynaklar kolektif olarak kullanıldı ve ürünler paylaşıldı.
Merkezi Planlama ve Kontrol	Üretim ve dağıtım merkezi olarak planlandı ve devlet kontrolünde oldu.

Tablo 2. Kolhoz Statu'ede Yer Alan Temel Bileşenler (Kolhoz Statue, 1935)

Kolhozların yönetim organlarını dolayısıyla idari yapısını ise şu şemayla özetlemek mümkündür:

- **Genel Kurul:** Genel Kurul, kolhozdaki en büyük yönetim organıdır. Bu tüm kolhoz üyelerinin toplantısından oluşur (Kolkhoz Statue: Madde 20)

- **Yönetim Kurulu:** Kolhoz yönetim kurulunun üyeleri genel kurul toplantısında (delegeler toplantısında) 3 sene için seçilir. Üye sayısını kolhozun büyüklüğüne, gelişmişliğine vb kriterlere göre genel veya delegeler kurulunun toplantısı belirlemektedir. Yönetim organı ise kendi arasından kolhoz başkanına bir veya iki yardımcı seçer (madde 20-21)

- **Başkan:** Yönetim kurulu başkanı aynı zamanda KOLHOZ'un da başkanıdır. Yetki ve sorumlulukları oldukça geniştir. Günlük işletim, inşaatlar, mali işler, ideolojinin yürütülmesi, üye alımı ve eğitimi, örgütlenme gibi birçok önemli görevi bulunmaktadır.(madde 20)

- **Denetim Komisyonu:** Bu organ da kolhozun diğer yönetim organları gibi üyeleri seçilen bir organdır. Denetim komisyonu seçilip üyeleri belli olduktan sonra, komisyon üyeleri kendi aralarından bir başkan seçer. Komisyonun başkanı komisyon üyelerini süresi geldiğinde toplar, kolhozun genel toplantısında komisyonun çalışması hakkındaki hesabı da komisyon başkanı verir. (madde 25)

- **Çiftlikler Arası Kuruluşlar** (kooperatifler birliği gibi üst yapılar): 1959 yılında tüm SSCB'de 18.500 kolhozun üye olduğu 1389 kolhozlar arası örgüt vardı. Bunun 58'i Kazakistan SSCB' de bulunuyordu ve bu örgütlerde 500 kadar üye kolhoz bulunuyordu (Miller, 1980)

1.2. Kolhozlar ve Kooperatifçilik

Kolhozlar ve kooperatifler, toplumsal ve ekonomik yapıları itibarıyla birçok benzerliğe sahiptir, özellikle ilkeler ve idari yapılar açısından. Her iki sistem de bireylerin ortak çıkarları doğrultusunda birleşerek ortak mülkiyet ve yönetim ilkesini benimser. Kolhoz Tüzüğüne bakıldığında teoride üye katılımı ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olması teşvik edilmektedir. Kolhozlar, Sovyetler Birliği'nde tarım üreticilerinin kolektif çiftliklerde bir araya gelerek ortak çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Kooperatifler ise üyelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenen ve demokratik kontrol ilkesi altında işleyen işletmelerdir. Her iki sistem de üyelerin katılımı ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarını teşvik eder. Ancak Kolhozların tüzüğünden elde edilen bu verinin pratikte karşılığı yoktur. Zira kolhozlarda karar alma süreçleri, Sovyetler Birliği'nin üst düzey politikalarına ve planlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu planlar, neyin, ne kadar ve nasıl üretileceğini belirler ve genellikle yerel kolhoz yöneticileri ve parti yetkilileri tarafından uygulanırdı. Bu sebeple, kolhoz üyelerinin karar alma süreçlerine katılımı kısıtlıydı ve genellikle yukarıdan aşağıya bir yapı içinde gerçekleşirdi.

Kolhozlar, üyelerin ortaklaşa sahip olduğu ve yönettiği üretim araçlarına dayanırken, kooperatiflerde de üyeler, işletme sermayesine katkıda bulunur ve karar alma süreçlerinde eşit haklara sahiptir. Her iki yapı da üretimde ortaklık, riskin paylaşılması ve gelirin adil bir şekilde dağıtılmasını öngörür. İdari yapı bakımından, kolhozlar merkezi bir yönetim tarafından yönlendirilen planlama ve üretim süreçlerine sahipken, kooperatifler genellikle üyelerin seçtiği bir yönetim kurulu tarafından yönetilir. Her iki sistemde de yönetim, üyelerin çıkarlarını temsil eder ve genellikle yıllık toplantılarda üyeler tarafından belirlenen politikalar ve stratejilerle işler.

Kolhozlar ve kooperatiflerin benzer bir başka yönü ise eğitimidir. Her iki sistem de üyelerinin ve çalışanlarının eğitilmesine ve geliştirilmesine büyük önem verir. Bu hem kolhozların hem de kooperatiflerin daha verimli ve sürdürülebilir olmasını sağlar. Ancak, temel benzerliklerine rağmen, kolhozlar ve kooperatifler arasında önemli farklılıklar da vardır. Örneğin, kolhozlar genellikle devlet tarafından belirlenen zorunlu üretim kotalarına tabi iken, kooperatifler piyasa koşullarına ve üyelerin ihtiyaçlarına daha esnek bir şekilde yanıt verebilir.

Sonuç olarak, kolhozlar ve kooperatifler, kolektif mülkiyet ve yönetim, üye katılımı ve demokratik kontrol ilkeleri etrafında dönen birtakım benzerliklere sahip yapılar olmakla birlikte, her biri farklı tarihsel ve politik bağlamlarda gelişmiş ve şekillenmiştir.

2. KİBBUTZLAR'IN DOĞUŞU

2.2. Tarihsel Çerçeve ve Temel İlkeler

Kibbutz, geleneksel olarak tarıma dayalı İsrail'deki bir kolektif topluluktur. İlk kibbutzlar 20. yüzyılın başlarında kurulmuş ve İsrail devletinin kuruluşu ve gelişmesinde kritik bir rol oynamıştır. Kibbutzların gelişimi, geniş Siyonist hareket ve Yahudi toplu yaşam gelenekleriyle iç içe geçmiştir. Kibbutzların oluşum ve gelişim süreçlerini 3 dönemde ele almak mümkündür:

1. Erken Dönem (1909-1930)
2. 1930 Sonrası Genişleme Dönemi
3. İsrail Devleti'nin Kuruluşu (1948 Sonrası)

İlk kibbutz olan Degania, 1909 yılında Celile Denizi yakınlarında kuruldu. Bu, özellikle Doğu Avrupadan gelen genç Yahudi göçmenler tarafından, sosyalist idealler ve Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma arzusuyla hayata geçirildi. Degania'nın kurulmasında öncülük eden isimlerden biri A.D. Gordon'du. Gordon, işçi hareketinin ve toprağa dayalı bir yaşam biçiminin öncülerindendi. Joseph Baratz da Degania'nın kurucuları arasında yer alıyor ve kibbutz hareketinin önde gelen figürlerinden biriydi. Baratz ve diğer kurucular, kibbutzun gelişiminde önemli roller üstlendiler. (Britannica, 2024)

Degania başlangıçta yaklaşık on iki kişilik bir grup tarafından kuruldu. Bu grup, zorlu iklim ve arazi koşullarına rağmen tarımsal faaliyetlerde bulundu ve bir topluluk oluşturmayı başardı. Zamanla, bu topluluk genişledi ve daha fazla göçmeni çekti. Degania, kibbutz hareketinin ve İsrail'deki kolektif çiftlik sisteminin sembolü haline geldi. Bu kibbutz, sadece bir tarım topluluğundan çok daha fazlasını temsil etmektedir. Aynı zamanda bir ideolojinin, bir yaşam tarzının ve bir ulusun inşasının da simgesidir. Bu hareketin gelişiminde ve İsrail'in kuruluşunda kilit bir rol oynamıştır. (Britannica, 2024; Rubinstein, 2007)

1930'lar ve 1940'lar boyunca kibbutzlar, tarımsal üretimde ve İsrail'in ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynadı. Kibbutz hareketi, toplumsal cinsiyet eşitliği, kolektif eğitim ve sosyal adalet gibi ilerici politikalar benimsedi ve bu yönüyle toplumsal ve kültürel bir etki yarattı. 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla, kibbutzlar yeni devletin inşasında ve savunmasında da etkin bir rol üstlendi. İsrail Savunma Kuvvetleri'nin (IDF) kuruluşunda ve gelişiminde kibbutz üyeleri önemli katkılar sağladı. 1950'ler ve 1960'larda, kibbutzlar tarımın yanı sıra endüstriyel ve teknolojik alanlarda da yatırımlar yapmaya başladı. Bu yatırımlar, kibbutzların ekonomik yapısını genişletti ve çeşitlendirdi. Aynı zamanda, kibbutz içindeki yaşam tarzı da evrimleşmeye başladı. Daha fazla bireysel özgürlük ve özel mülkiyet anlayışı, kolektif yaşamın bazı yönlerinin değişmesine neden oldu. (Rubinstein, 2007)

1980'ler ve 1990'larda İsrail'in yüksek teknoloji sektöründeki büyümesi, kibbutzları bu alana yönlendirdi ve uluslararası pazarlara açılmalarını sağladı. Kibbutzların yönetim yapıları da bu dönemde modernize edildi, daha profesyonel yönetim anlayışları benimsendi. 2000'lerin başında, ekonomik sürdürülebilirlik ve üyelerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilmek için bazı kibbutzlar yapısal reformlar gerçekleştirdi. Bu reformlar, kibbutzların çağdaş ihtiyaçlara uyum sağlamasına yardımcı oldu ve kültürel etkilerini daha da genişletti. 2007 itibariyle Kibbutz üyelerinin çalıştıkları sektörleri tablo 3 de görmek mümkündür:

Sektör	%
Tarım ve Balıkçılık	24
Sanayi ve Taş Ocakları	24
Turizm, Ticaret ve Finans	11
Ulaşım ve İletişim	5
Bina ve Tesisler	1
Kamu ve Toplum Hizmetleri	18
Kişisel hizmetler	17

Tablo 3. Kibbutz Üyelerinin Sektörel Dağılımı (Rubinstein, 2007)

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere yıllara ve ihtiyaçlara göre sektörel dağılımın çeşitlendiği Kibbutzlar günümüzde Turizm sektöründeki ağırlığını da artırmaktadır.

Kibbutzların ilkeleri kooperatiflerde olduğu gibi yazılı normatif bir düzleme oturtulmamıştır. Bunun yerine temel ilke olan “herkes kabiliyetine göre yardım etmelidir” yaklaşımının altında şekillenerek kabul edilen bazı ilkeler mevcuttur. Bunların dışında her kibbutzun kendine özgü karar ve yaklaşımları bulunmaktadır. Bunları da kibutz örneklerini inceleyerek ortak hareketlerden anlamak mümkündür (Rubbinstein, 2007). Tablo 4 de kibbutzların tamamında kabul edilen ortak değerleri görmek mümkündür.

Değerler	Açıklama
Ortak Mülkiyet ve Paylaşım	Tüm mülkiyet ortaktır ve kaynaklar kolektif olarak kullanılır.
Sosyal ve Ekonomik Eşitlik	Gelir ve kaynaklar adil bir şekilde dağıtılır.
Topluluk Hayatı	Üyeler ortak alanlarda yaşar, yemek yer ve kararlar alır.
Kendi Kendine Yeterlilik	Kibbutzlar kendi kendine yeterli olmayı hedefler. Üretim çeşitli sektörlerde yapılır.
Demokratik Karar Alma	Üyeler topluluğun işleyişi ve politikaları hakkında demokratik kararlar alır.
Çocuk Eğitimi ve Bakımı	Kibbutzlar çocuklar için özel eğitim ve bakım programları sunar.
Sosyal Sorumluluk	Topluma ve çevreye karşı sosyal sorumlulukları önemserler.

Tablo 4. Kibbutzların Temel Değerleri (Rubbenstein, 2007)

Tablo 4'den anlaşılacağı üzere Kibbutzlar toplumsal sorumluluk, demokratiklik, eşitlik ve nesillerin eğitimini temel değerler olarak benimsemektedir. Bunların yanında Rochdale İlkelerinde olduğu gibi Kibbutzlar'da da formülasyon yöntemiyle belirlenmiş, uygulamaya dönük 8 ilkeden söz etmek mümkündür (Kahane, 1997; Yuval, 2004):

1. Gönüllülük: Kişinin fikrini değiştirmesinin maliyetinin minimum olduğu, nispeten kısıtlamasız bir seçim modeli (hedefler, araçlar, bağlılıklar).
2. Çok yönlülük: Değer bakımından az çok eşdeğer olan geniş bir faaliyet yelpazesi.

3. Simetri: Kaynakların denkliliğine ve ilke ve beklentilerin karşılıklı koordinasyonuna dayanan, hiçbir tarafın kendi kurallarını diğerine dayatamayacağı dengeli ve karşılıklı bir ilişki.

4. Düalizm: Atfetme ve başarma, rekabet ve iş birliği gibi farklı yönelimlerin aynı anda var olması.

5. Moratoryum: Geniş kurumsal sınırlar içinde deneme ve yanılmaya olanak tanıyan görev ve kararların geçici olarak ertelenmesi.

6. Modülerlik: Değişen ilgi alanları ve koşullara göre faaliyet setlerinin eklektik yapısı.

7. İfade Edici/ Enstrümantalizm: Hem kendi amaçları için hem de gelecekteki hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin bir kombinasyonu.

8. Pragmatik/Sembolizm: Eylemlere sembolik önem atfedilmesi ve/veya sembollerin eylemlere dönüştürülmesi.

Yukarıdaki ilkeler, Yuval (2004) tarafından “ideal tipteki resmi olmayan düzenin (veya organizasyonun) sekiz temel yapısal bileşeni” olarak formüle edilmiş ve Kibbutzlar’ın da bu 8 bileşeni kendi içinde barındırdığı belirtilmiştir.

2.3. Kibbutzlar ve Kooperatifçilik

Kibbutzlar ve kooperatifçilik, toplumsal ve ekonomik organizasyon yapıları açısından birçok benzerliğe sahiptirler ve her ikisi de üyelerin ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek ortak mülkiyet ve yönetim ilkesini benimserler. Bu benzerlikleri açıklayan ana noktaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Ortak Mülkiyet İlkesi: Hem kibbutzlar hem de kooperatifler, üyelerin kaynakları ve varlıkları ortak mülkiyettir. Bu, üyelerin işletmeye katkıda buldukları ve karar alma süreçlerine eşit olarak katıldıkları anlamına gelir. Kibbutzlarda arazi, evler, üretim araçları vb. ortak mülkiyettir. Kooperatiflerde ise işletmenin sermayesi ve varlıkları üyeler arasında paylaşılır.

- Üye Katılımı ve Karar Alma Süreçleri: Kibbutzlar ve kooperatifler, üyelerin işletmenin yönetimine katılmasını teşvik eder. Her iki yapıda da üyeler, işletme politikalarını ve stratejilerini belirlemek için karar alma süreçlerine dahil edilirler. Bu, demokratik bir yönetim modelini yansıtır ve üyelerin çıkarlarını koruma ve ortak hedeflere ulaşma amacına hizmet eder.

- Ekonomik Dayanışma ve Kar Paylaşımı: Kibbutzlar ve kooperatifler, üyelerin ekonomik dayanışmasını teşvik eder. Üyeler, işletmenin başarısından elde edilen karı paylaşır. Bu, işletmenin başarısını artırmak ve geliri adil bir şekilde dağıtmak için önemlidir.

- Topluluk Odaklılık: Her iki yapı da topluluk odaklıdır ve üyeler arasında

dayanışma ve işbirliği vurgulanır. Kibutzlar genellikle yaşamı ve işi bir arada sürdüren topluluklar olarak bilinirken, kooperatifler ekonomik faaliyetlerde ortaklık yaparlar.

- Sosyal ve Kültürel Değerler: Kibutzlar ve kooperatifler, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel değerlere de odaklanırlar. Bu yapılar, üyelerin yaşam kalitesini yükseltmeye, eğitimlerini geliştirmeye ve sosyal hizmetler sunmaya yönelik programlar sunabilirler.

Ancak, bu benzerliklere rağmen, kibutzlar ve kooperatifler arasında önemli farklılıklar da vardır. Örneğin, kibutzlar genellikle yaşamı da içeren topluluklar olarak daha bütüncül bir yaklaşım benimserken, kooperatifler daha spesifik ekonomik faaliyetler üzerine odaklanabilirler. Bu farklılıklar, her iki yapının amacına ve işleyişine bağlı olarak değişebilir.

3. ÇİN HALK KOMÜNLERİ

3.1. Tarihsel Çerçeve ve Temel İlkeler

1958’de, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurucusu Mao Zedong, kırsal kesimde yaşamı ve ekonomiyi dönüştürmeyi amaçlayan “Büyük İleri Atılım” kampanyasını başlattı. Bu hareketin temel amacı, hızlı bir sanayileşme ve tarımsal üretim artışı sağlamaktı. Bu süreçte, halk komünleri kurularak, Çin’in tarım ve sanayi alanlarında büyük değişiklikler yapıldı. Komünler, tarım ve sanayi faaliyetlerini birleştiren, yüzlerce veya binlerce aileyi içeren büyük, kolektif tarım işletmeleriydi. Halk komünleri, bireysel mülkiyeti ortadan kaldırarak ve tüm kaynakları ortaklaşa kullanarak çalışıyordu. Bu komünler, Mao’nun toplumcu ideallerine dayanıyordu ve üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için tarım, eğitim, sağlık ve refah hizmetleri sunuyordu. Ancak, bu sistem, verimsizlik, aşırı merkezizetçilik ve gerçekçi olmayan hedefler nedeniyle ciddi sorunlar yaşadı (Whyte, 1974; Huang, 1976)

1960’a gelindiğinde, Büyük İleri Atılım, tarımsal üretimde büyük bir düşüşe ve 1959-1961 yılları arasında meydana gelen korkunç bir kıtlığa yol açtı. Bu dönemde, tahminlere göre onlarca milyon insan açlıktan öldü. Mao Zedong ve diğer partinin üst düzey yetkilileri, bu felaketten büyük ölçüde sorumlu tutuldu. Bu kıtlık, Çin’de ve dünya tarihinde en ölümcül insan yapımı felaketlerden biri olarak kabul edilir. (Huang, 1976)

1970’lerin başlarında, Mao’nun ölümünün ardından, Deng Xiaoping gibi liderlerin yükselişiyle, Çin ekonomi politikasında önemli değişiklikler yapıldı. Deng, 1978’den itibaren ekonomik reformlar başlattı ve Çin’i daha piyasa odaklı bir ekonomiye dönüştürme sürecine girdi. Bu süreçte, halk komünleri kademeli olarak ortadan kaldırıldı ve yerlerine daha küçük, aile işletmelerine dayalı bir tarım sistemi getirildi. Halk komünlerinin kaldırılması, Çin’in ekonomik ve toplumsal yapısında derin değişikliklere yol açtı. Bu dönüşüm, Çin’in dünya ekonomisindeki rolünü büyük ölçüde artırdı ve ülkenin sonraki

on yıllardaki hızlı ekonomik büyümesinin temelini oluşturdu. Halk komünleri, Çin tarihindeki bu dönemin hem başarısızlıklarını hem de dönüşümünü simgeleyen karmaşık ve tartışmalı bir hareket olarak kalmıştır. (Eisenman, 2014)

ÇHK'nin temel ilkeleri için de idari yapısına ve pratiklere bakmak gerekmektedir. Zira SSCB'deki Kolhoz sistemine benzer bir kolektivizasyon çalışması yürüten Çin Halk Cumhuriyeti, bu çalışmalar için daha baskıcı ve köktenci yollara başvurmuştur. Askeri bir biçimde örgütlenen komünlerdeki pratikler incelendiğinde temel ilkelerin zorunlu ve devlet kontrolünde üyelik, parti yöneticilerinin karar alması, bireysel kâr payının olmaması, ideolojik eğitim ve idarenin tamamen devlet kontrolünde olması şeklinde özetlenmesi mümkündür (Eisenman, 2014; Whyte, 1974)

3.2. ÇHK ve Kooperatifçilik

Çalışmada ele alınan 3 sistemden, ilkesel ve yapısal anlamda belki de kooperatifçiliğe en uzak olanı Çin Halk Komünleridir. Zira örgütsel yapı, ekonomik model, sosyal ve kültürel bağlamlar ve ideolojik temeller açısından önemli farklar görülmektedir. Örneğin üyelik sistemi kooperatifçilikte gönüllü ve açık iken ÇHK'nde devlet kontrolünde ve zorunludur. Üyelerin yönetime katılması yine ÇHK'nde mümkün değildir çünkü kararlar parti tarafından verilmektedir. Benzer şekilde üye ekonomik katılımı da kooperatifçilikten ayrılmaktadır. ÇHK'nde mülkiyet tamamen devlete aittir. Elde edilen kârlar da yine devlete aittir. Ancak komün üyelerine bir denge gözetilerek belirli bir miktar ödenek verilmektedir.

Kooperatiflerde eğitim, iş birliği ve dayanışmanın teşviki gibi konular açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak ÇHK'nde eğitim ideolojinin yaygınlaştırılması için kullanılmaktadır. Organizasyonlar arası iş birliği noktasında da ne Kolhozlar 'da görülen dinamizm ne de kooperatiflerde görülen hedefler ÇHK'nde görülmemektedir. ÇHK'nde iş birliği oldukça düşüktür ve tamamen devlet tarafından gerçekleştirilmektedir (Eisenman, 2014).

4. KOLEKTİF ORGANİZASYONLARIN KENTSEL YAŞAMLA ETKİLEŞİMİ

Çalışmada ele alınan üç kolektif organizasyonun da yerel yönetimlere ve dolayısıyla kentsel yaşama bir şekilde etki ettiğini söylemek mümkündür. Bu etkinin/etkileşimin doğru şekilde okunabilmesi açısından her bir organizasyonun kendi içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kibbutzlar incelendiğinde, yukarıda da ele alındığı üzere (tablo 4) kentsel adalet, demokrasi, kentli hakları gibi kavramlara katkı sunan birçok temel ilkeye yer verildiği görülmektedir. Burada "ortak mülkiyet ve paylaşım", "sosyal ve ekonomik eşitlik", "demokratik karar alma", ve "sosyal sorumluluk"

ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Kibbutzların farklı dönemlerdeki ilkesel davranışlarının formüle edilmesiyle ortaya konulmuş 8 ilkenin bazıları da yine kente gerek doğrudan gerek dolaylı etki etmektedir. Örneğin “gönüllülük” ilkesi kentte yaşayan bireylerin fikirlerini ve faaliyet alanlarını değiştirebilme imkanı sunmaktadır. Bunun yanında “çok yönlülük” ilkesi de kentsel faaliyetlerin çeşitlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Görüldüğü üzere Kibbutzların varlığı kendi sınırları içerisindeki yerel birimleri ekonomik, idari, sosyal ve kültürel açıdan etkileyerek kentsel yaşama katkı sunmuştur. Bura sözü edilen katkılara birer örnek olması açısından tablo 3 yeniden incelenebilir.

Kibbutzlara benzer bir şekilde ancak yasal ve idari açıdan daha güçlü biçimde yerel yönetimler ve kentsel yaşamla etkileşime giren Çin Halk Komünleri 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar Çin’de etkili olmuşlardır. 1954 anayasası ile yeni yerel yönetim birimleri oluşturulmuştur. Bu birimler anayasada 3 temel düzeye ayrılmış olsa da pratikte 5 farklı düzeyin oluştuğu görülmektedir. Bu düzeyleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür;

Yönetim Düzeyi	Birim Türü	Çince Karşılığı
1. Seviye (En Üst Düzey)	Eyaletler	省 (Shěng)
2. Seviye	İlçeler (Xian) ve Belediyeler	县 (Xiàn) / 市 (Shì)
3. Seviye	Kasabalar (Towns)	镇 (Zhèn)
4. Seviye	Townships	乡 (Xiāng)
5. Seviye (En Alt Düzey)	Komünler (Communes)	公社 (Gōngshè)

Tablo 5 (Tunç, Kızıl, 2018; Teiwes, 2000)

ÇHK’ları diğer organizasyonlardan ayıran temel özelliklerden birisi şüphesiz devlet kontrolünün en üst düzeyde olması ve gönüllülük esasına dayalı bir ilkesel duruşun olmamasıdır. Bu nedenle yürütülen faaliyetler başlangıçta ekonomik ve sosyal fayda sağlamış olsa da usullerin demokratik, şeffaf ve gönüllülüğe dayalı olmaması sebebiyle kısa sürede bu komünlerden beklenen verimin alınmadığı ve gerek toplumsal gerek kentsel yaşamı olumsuz etkilediği de anlaşılmıştır (Eisanman, 2014)

Yine kolhozlara bakıldığında da Çin Halk Komünlerine benzer şekilde demokratik, şeffaf ve gönüllülük esasına dayalı yönetimden uzak olduğu görülmektedir. O nedenle benzer bir değerlendirme bu organizasyon için de yapılabilir. Çalışmada elde edilen tüm veriler ışığında kolektif organizasyonların kentlerle etkileşimini tablo 6 teki şekilde değerlendirmek mümkündür.

Kollektif Yapı	Kentsel Yaşam Üzerindeki Etkisi	Kentsel Adalet ve Haklar	Kentsel Ekonomi	Toplumsal Katılım ve Yönetim	Kent Altyapısı ve İmar	Sosyal Hizmetler	Diğer Kentsel Dinamiklere Etkisi
Kolhoz	Tarımsal kolektiflerle kırsal alanlar öne çıkarken kentle sınırlı bir etkileşim oldu. Yerel üretim, şehirdeki gıda tedarikine katkı sağladı.	Kollektif emeğe dayalı olup bireysel haklar zayıftı. Şehirlerde devletin mülkiyet hakimiyeti vardı.	Kentlerdeki gıda ve malzeme tedarikine katkıda bulundu. Merkezi planlama ile kırsal üretim desteklendi.	Bireysel karar alma sınırlıydı, merkezi hükümet tarafından denetlenen toplumsal katılım mevcuttu.	Tarımsal üretim, kentsel planlama üzerinde fazla etkili değildi. Altyapı devlet tarafından yönetildi.	Devlet tarafından sağlanan barınma, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişim vardı.	Kentlerde iş gücü dağılımında denge sağlarken, merkezi ekonomi ve planlama kentsel yaşamı şekillendirdi.
Kibbutz	Tarım ve sanayi entegrasyonu ile şehirlerle güçlü bağlantılar kuruldu. Kibbutzlar, kent ekonomisine katkıda bulundu ve toplumsal yapının çeşitlenmesine yardımcı oldu.	Eşitlik ve toplumsal adalet ön plandaydı. Kibbutz üyeleri kent yaşamında sosyal haklar bakımından avantajlıydı.	Kentsel ekonomiye önemli katkılar sağladı, tarım ve sanayi entegrasyonu ile kentlerde iş gücü sağladı.	Her birey yönetime katılım hakkına sahipti, demokratik bir yapı hakimdi.	Kibbutzlar, kentlerde yaşam kalitesini artırmaya yönelik altyapı yatırımları yaptı.	Üyeler için eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kibbutzlar tarafından sağlandı.	Kentlerle ekonomik bağlar kurarak, işçi ve mal akışını hızlandırdı. Kibbutzlar kent ekonomisini destekledi.
Çin Halk Komünleri	Şehirlerle sınırlı bir etkileşim söz konusu oldu. Daha çok kırsal bölgelerde yer alan komünler, kentsel alanlardaki temel hizmetlerin planlanmasına etki etti.	Komünal yaşam, bireysel hakları arka planda bıraktı. Kentsel bölgelerde de toplumsal eşitlik amaçlandı, ancak otoriter bir sistem içinde uygulandı.	Kollektif üretim modeli, kentsel sanayiye kaynak sağlayarak kent ekonomisine katkıda bulundu.	Komünlerde toplumsal kontrol yüksekti, bireysel haklar sınırlıydı. Merkezi hükümet tarafından yönetildi.	Komünal yaşamın ihtiyaçları doğrultusunda kentsel altyapı şekillendirildi. Devlet desteği ile altyapı gelişti.	Sağlık, eğitim ve barınma devlet tarafından organize edilen, merkezi hizmetler olarak sağlandı.	Merkezi planlama ve yerel yönetimler kentsel altyapıyı denetleyip şekillendirdi. Sanayi üretimi kentlere yoğunlaştı.

Tablo 6 (tablo çalışmadaki veriler kullanılarak yazar tarafından, tablolaştırma eklentisi yardımı ile oluşturulmuştur)

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

20. yüzyılda ortaya çıkan ve gelişim gösteren Kolhoz, Kibbutz ve ÇHK gibi “sosyo-ekonomik deneylerin” (Ahn, 1975) kooperatifçiliğin gelişimindeki yerinin anlaşılması için tüm bu yapıların ilkelerinin, örgütsel yapılarının ve ekonomik modellerinin de anlaşılması gerekmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular iki ayrı tablo haline getirilmiştir. Bu tablolardan ilki (tablo 5) Kibbutzların, Kolhozların, Çin Halk Komünlerinin ve kooperatiflerin örgütsel yapılarını, ekonomik modellerini, sosyal/kültürel yönlerini ve ideolojik temellerini karşılaştırmalı bir şekilde göstermektedir. İkinci tabloda ise (tablo 6) bu üç sistemin ilkesel anlamda kooperatifçilik ile karşılaştırması yapılmıştır. Bu karşılaştırma kooperatifçilik ilkeleri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Özellikler	Kooperatifler	Kibbutzlar	Kolkhozlar	Çin Halk Komünleri (ÇHK)
Örgütsel Yapı	Üyeler tarafından demokratik olarak kontrol edilir; kararlar kooperatif uzlaşısıyla alınır.	Ortak kaynaklara sahip kolektif topluluklar; kararlar kolektif olarak alınır.	Devlet kontrolünde kolektif çiftlikler; kararlar genellikle devlet direktifleriyle alınır.	Büyük kolektif birimler merkezi kontrol altında; kararlar Komünist Parti direktifleriyle alınır.
Ekonomik Model	Üye sahipliğinde ve üye yönetiminde, adil fiyatlandırma ve kârın eşit dağılımına odaklanılır.	Çoğunlukla tarıma dayalı, kendine yeterlilik ve paylaşılan emek ve kârlara odaklanılır.	Tarıma odaklı, devlet tarafından belirlenen üretim kotları; sınırlı kişisel kâr.	Tarım ve sanayinin kombinasyonu; üretim ve dağıtım devlet tarafından kontrol edilir.
Sosyal ve Kültürel Yönler	Toplum refahı, eğitim ve karşılıklı yardıma vurgu yapar.	Güçlü topluluk duygusu, eşitlik ve ortak yaşama vurgu yapar.	Topluluk odaklı ancak bireysel özgürlüklere daha az odaklanılır; devlet hedeflerine ulaşmaya odaklanılır.	Topluluk yaşamı ve devlet ideolojisine uyma üzerine güçlü vurgu.
İdeolojik Temeller	Karşılıklı yardım, demokrasi ve kaynakların adil dağılımı prensiplerine dayanır.	Sosyalist ve Siyonist ideolojilere dayanır; Yahudi topluluğu ve kendine yeterliliğe odaklanılır.	Sovyet sosyalizmine dayanır; devlet mülkiyetine ve devlet tarım hedeflerine odaklanılır.	Maoist komünizme dayanır; ortak mülkiyete ve toplumu devrimleştirmeye odaklanılır.

Tablo 7. Yapısal Karşılaştırma¹

¹ Tablo, çalışmada elde edilen veriler kullanılarak tablolama eklentisi yardımıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere Kibbutzlar, Siyonist ve sosyalist ideolojilere dayanır ve İsrail devletinin kuruluşunu desteklerler. Kolhozlar komünist ideolojiye dayanır ve kolektif mülkiyeti teşvik ederler. ÇHK Maoist ideolojiye dayanır ve büyük ölçüde komünist bir toplum idealini yansıtır. Kooperatifler ise ekonomik iş birliği ve sürdürülebilirlik ilkelerine dayalıdır ve ideolojik olarak çeşitlilik gösterebilirler. Kibbutzlar, toplumsal dayanışma ve eşitlik vurgusu yaparlar ve kültürel olarak Yahudi kimliğine sahiptirler. Kolhozlar komünist ideolojiye dayanır ve Sovyetler Birliği döneminde komünist propaganda ile şekillenirler. ÇHK, kültürel ve sosyal dengeyi sürdürmek için Maoist ideolojiye dayanır. Kooperatifler ise daha geniş toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlarlar ve genellikle üyelerin kültürel kökenlerine dayalı değildirler. Kibbutzlar, üyeler arasında üretim ve gelir paylaşımına dayalı olarak tarım ve endüstri alanlarında faaliyet gösterirler. Kolhozlar tarım odaklıdır ve ürünlerin dağıtımını merkezi hükümet tarafından kontrol edilir. ÇHK, tarım ve sanayi alanlarında faaliyet gösterir, ancak Mao döneminde yaşanan açlık gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kooperatifler ise çeşitli sektörlerde faaliyet gösterir ve kar dağıtımını üyeler arasında yapar. Kibbutzlar, eşitlik ve katılımı teşvik eden bir yapıya sahiptir ve üyeler arasında demokratik bir yönetim vardır. Kolhozlar merkezi bir otorite tarafından yönetilir ve kararlar genellikle merkezi hükümet tarafından alınır. ÇHK, merkezi planlamaya dayalı bir yapıya sahiptir ve kararlar üst düzeyden aşağıya yönetilirken üyelerin katılımı daha sınırlıdır. Kooperatifler ise üyelerin eşit katılımı ve oy hakkıyla demokratik bir yapıya sahiptir.

Özellikler	Kooperatifler	Kibbutzlar	Kolkhozlar	Çin Halk Komünleri (ÇHK)
Gönüllü ve Açık Üyelik	Herkese açık, zorlama yok.	Genellikle açık, topluluk kararıyla.	Üyelik zorunlu ve devlet kontrolünde.	Üyelik zorunlu ve devlet kontrolünde.
Demokratik Üye Kontrolü	Üyeler eşit oy kullanır.	Topluluk içinde demokratik kararlar.	Devlet kontrolünde kararlar.	Parti yöneticileri tarafından kararlar.
Üyelerin Ekonomik Katılımı	Karlar adil dağıtılır.	Topluluk içinde paylaşım.	Sınırlı kâr payı.	Bireysel kâr payı yok.
Özerklik ve Bağımsızlık	Bağımsız ve özerk yapılar.	Genellikle özerk.	Devlet kontrolü altında.	Tamamen devlet kontrolünde.
Eğitim ve Bilgilendirme	Üyeler arası bilgi paylaşımı teşvik edilir.	Eğitim ve bilgilendirme önemli.	Devlet yönlendirmeli eğitim.	İdeolojik eğitim ve bilgilendirme.
Kooperatifler Arası İşbirliği	İşbirliği teşvik edilir.	İşbirliği yapabilirler.	Sınırlı işbirliği.	Sınırlı ve devlet tarafından.

Tablo 8. İlkesel Karşılaştırma²

2 Tablo yazar tarafından oluşturuldu

Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere Kibbutzlar, Kolhozlar ve Çin Halk Komünleri (ÇHK) ile kooperatifler arasında bazı benzerliklerin yanı sıra belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. İlk olarak, kendi kendine yönetim ilkesi açısından kooperatifler, üyelerin demokratik katılımını teşvik eder ve karar alma süreçlerinde eşit bir rol oynamalarına imkân tanır. Kibbutzlar, kendi kendine yönetim ilkesini benimser ancak ideolojik ilkeler demokratik katılımı belli oranda sınırlayabilir. Kolhozlar ve ÇHK ise merkezi otoriteye dayanır ve üyelerin kendi kendine yönetim yetkileri sınırlıdır. İkinci olarak, adil iş ve hizmet ilkesi açısından kooperatifler, üyelerine adil bir kar paylaşımı sağlar. Kibbutzlar da benzer bir ilkeye sahiptir, ancak diğer iki yapı merkezi yönetim tarafından belirlenen gelir dağıtım sistemlerini benimser. Üçüncüsü, ekonomik katılım ilkesine dayanarak kooperatifler, üyelerin ekonomik olarak katkı sağlamalarını ve işletmelerin başarısına ortak olmalarını teşvik eder. Kibbutzlar, benzer bir ilkeyi benimsemekle birlikte, Kolhozlar ve ÇHK üyelerin ekonomik katılımını sınırlar ve kaynakları merkezi olarak kontrol eder. Dördüncüsü, eğitim ve bilgilendirme ilkesi açısından kooperatifler, üyelerine eğitim ve bilgilendirme fırsatları sunar. Kibbutzlar da üyelerin eğitimine önem verirken, Kolhozlar ve ÇHK bu alanda daha sınırlı fırsatlar sunar. Beşincisi, iş birliği ilkesi kooperatiflerin temelidir ve üyeler arasındaki iş birliğini teşvik eder. Kibbutzlar benzer bir ilkeyi benimser, ancak Kolhozlar ve ÇHK, merkezi planlama ve kontrol nedeniyle iş birliği ilkesini sınırlayabilir. Altıncısı, toplumsal sorumluluk ilkesi kooperatiflerin toplumlarına karşı sorumluluklarını vurgular. Kibbutzlar da toplumsal sorumluluk ilkesini benimser, ancak Kolhozlar ve ÇHK, ideolojik amaçlarına daha fazla odaklanabilirler. Son olarak, üyelerin gönüllü ve açık katılımı ilkesi kooperatiflerde önemlidir. Kibbutzlar, bu ilkeyi benimsemekle birlikte, diğer yapılar genellikle üyelerin gönüllü katılımını sınırlayabilirler. Bu temel ilkeler çerçevesinde, kooperatiflerin daha fazla demokratiklik, katılım ve iş birliği teşvik ettiği görülüyor, bu da diğer yapılarla karşılaştırıldığında önemli bir ayrım noktası olarak ortaya çıkıyor.

Sonuç olarak kooperatiflerle yapısal ve ilkesel açıdan karşılaştırılan Kibbutzlar, Kolhozlar ve ÇHK'nin birbirinden ayrılan birçok özelliği bulunmaktadır. Tüm bu farklara rağmen dört yapıda da komünal yaşam, çalışma hayatında işbirliği, kaynakların daha verimli kullanılması amacı, kar maksimizasyonu ve eğitim gibi konularda oldukça benzer ilkeler benimsenmiştir. Özellikle Kibbutzların çalışma prensipleri göz önüne alındığında günümüz kooperatifçilik anlayışının gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Ahn, B.-J. (1975). The Political Economy of the People's Commune in China: Changes and Continuities. *The Journal of Asian Studies*, 34(3), 631-658.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, January 12). *kibbutz*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/kibbutz>
- Eisenman, J. D. (2014). *Burying the Commune: Why China Abandoned its Rural Collectives* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of California.
- Fairbairn B. (2006). *Cohesion, adhesion, and identities in co-operatives*. University of Saskatchewan.
- Huang, I. J. (1976). The communes in people's republic of china: retrospect and prospect. *International Review of Modern Sociology*, 6(1), 189-200. <http://www.jstor.org/stable/41420598>
- Kahane, R. (1997). *The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth Movements in a Comparative Perspective*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Kolhoz Statue, Izvestiia, (1935) 18 February 1935. Sistematicheskoe sobranie deistvuiushchikh zakonov Soiuzu sovetskikh sotsialisticheskikh respublik (Moscow, 1935), text 82 <https://soviethistory.msu.edu/1936-2/second-kolkhoz-charter/second-kolkhoz-charter-texts/kolkhoz-statute/> (erişim tarihi: 11.01.2024)
- Kulchytsky, S. (2018). The Famine of 1932-1933 in Ukraine: An Anatomy of the Holodomor. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Miller, R. F. (1980). The Politics of Policy Implementation in the USSR: Soviet Policies on Agricultural Integration under Brezhnev. *Soviet Studies*, 32(2), 171-194. <http://www.jstor.org/stable/151231>
- Rubinstein, A. (2007). Kibbutzim'in Dönüşü. *Jerusalem Post*, İsrail Dışişleri Bakanlığı.
- Teiwes, F. C., (2000). "The Chinese State during the Maoist Era", *The Modern Chinese State*, Edt.: D. Shambaugh, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, pp. 105-160.
- Thompson, D. (1994). *Weavers of Dreams: Founders of the Modern Co-operative Movements*. Regents of the University of California.
- Tunc, A., & Kızı, B. (2018). ÇİN HALK CUMHURİYETİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE YEREL YÖNETİMLER. *Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 51-72. <https://doi.org/10.20493/birtop.472958>
- TURAN, M. (2011). SSCB'DE TOPRAK MÜLKİYETİ. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(03), 307-332. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002224

- Whyte, B., & Whyte, M. (1974). The Chinese Commune. *Community Development Journal*, 9(1), 33–39. <http://www.jstor.org/stable/44255618>
- Wolowyna, O., Plokhii, S., Levchuk, N., Rudnytsky, O., Kovbasiuk, A., & Shevchuk, P. (2017). Rehional'ni vidminnosti vtrat vid holodu 1932–1934 rr. v Ukraïni. *Ukraïns'kyi istorychnyi zhurnal*, (2), 93.2017, no. 2: 93.
- YuvalDror (2004) The progressive and non-formal principles of Kibbutz education in Israel, *History of Education*, 33:3, 299-315, DOI: 10.1080/00467600410001691500

BÖLÜM 3

AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI İLE HÜKÜMET SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nevzat NARÇİÇEK¹

---

¹ DR.

GİRİŞ

Hükümet sistemlerinin sınıflandırılması konusu, siyasal analizcilerin çağlar boyunca ilgilendiği konular arasında yer almaktadır. Söz konusu bu süreç M.Ö. 4. Yüzyıl'a kadar geri götürülebilmektedir. Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu demokrasi, oligarşi ve tiranlık kavramları, bahse konu dönemde tarihsel kayıtlarda yerini almakla beraber günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. 18. Yüzyıl'dan bu yana ise hükümet sistemleri, ekseriyetle monarşiler ve cumhuriyetler şeklinde kategorize edilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde bu rejimler otokratik veya anayasal rejimler şeklinde de kendini göstermiştir. 20. Yüzyıl'da ise hükümet sistemlerine ilişkin ayrımlar da daha da keskinleşmiştir. Küresel ekseninde meydana gelen değişim ve dönüşümler de bu noktada belirleyici rol oynamıştır (Heywood, 2017:333).

Aristoteles'in hükümet sistemlerine yönelik tasnif mantalitesi iki soru üzerinden tezahür etmiştir. Bu sorulardan ilki "Yöneten kimdir?" olarak karşımıza çıkarken diğeri ise "Bu yönetimden kim faydalanır?" sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki soruya göre yönetim, tek bir kişinin, bir çoğunluğun veya küçük bir grubun elinde olabilmektedir. Yönetim şekillerinden olan tiranlık, oligarşi ve demokrasi bu noktada kötü yönetim şekillerini temsil ederken sırasıyla; tek kişinin, küçük bir grubun ve kitlelerin kendi çıkarları doğrultusunda yönetimde bulunmalarını ifade etmektedir. Buna karşın monarşi, aristokrasi ve polity ise yine sırasıyla tek kişi, küçük bir grup ve bütün halkın herkesi çıkarı için yönetmesi anlamına geldiğinden tercih edilen yönetim sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak geline süreçte modern devlet sistemi, Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu sınıflandırmalarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı mahiyetini almıştır. Dolayısıyla modern devlet sistemleri hükümet biçimlerini, her ne kadar farklı rejimler hayat alanı bulsa da, ekseriyetle liberal demokrasiler çerçevesinde şekillendirme amacındadır (Heywood, 2019: 85-86).

Siyasal tarih boyunca hükümet sistemlerinin veya yönetim sistemlerinin farklılık arz ettiği bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetim sistemlerinde meydana gelen değişim ve dönüşümler ise bu alanın sürekli güncelliğinin muhafaza edilmesi sonucunu doğurmuştur. Antik Yunan düşünce dünyasına kadar götürülebilecek bu alan, günümüzde de analizciler ve siyaset bilimciler arasında revaç bir konumdadır. Bu durumla birlikte her ne kadar hükümet sistemleri liberal demokrasiler bazında kategorize edilse de hükümet sistemlerinin sadece bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği veya sadece doğru sistemlerinin bunlar olduğu sonucu çıkmamaktadır. Zira küresel ekseninde meydana gelen olaylar, farklı rejimleri de beraberinde getirmiştir. Bu rejimlerin siyasal anlamda demokratik ilkelerde uyumsuzluğu tartışılrsa da iktisadi anlamda başarı elde etmeleri göz ardı edilememektedir. Özellikle II. Dünya savaşından sonra soğuk savaş döneminde Orta Asya, Uzak Doğu veya İslami Rejimler alanında elde edilen iktisadi başarılar bu durumun önemli sacayağını

oluşturmaktadır. Ancak bu husus çalışmanın kapsamını genişlettiği ve aynı zamanda çalışmanın alanını da farklılaştırdığı için değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada hükümet sistemlerinde meydana gelen dönüşümlere ışık tutması amacı ile öncelikle geleneksel denilebilecek hükümet sistemleri incelendikten sonra modern demokrasilerde uygulama alanı bulmuş hükümet sistemleri ele alınacaktır. Bu kapsamda başkanlık sistemi, parlamenter hükümet sistemi ve yarı başkanlık sistemlerini ana felsefesi üzerinde durulacaktır.

1. KUVVETLER BİRLİĞİNE DAYANAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Kuvvetler birliğinde veya güçlerin birleştirilmesinde, hükümetlerin bütün görevleri bir tek organa bırakılmaktadır. Organın ismi değişse de bu durum değişmemektedir. Zira güçler birliğine dayanan sistemde bu organ bazen bir kişiden vücuda gelebilirken bazen de bir komiteden veya bir meclisten ortaya çıkabilmektedir (Duverger, 1994: 31). Dolayısıyla kuvvetlerin birliğinden oluşan bir yönetim şeklinde hükümet adının değişmesi yönetim anlamında ciddi bir farklılık meydana getirmemektedir. Çünkü tek kişi ile yönetilen bir sistemde de belirli bir grup ile yönetilen bir sistemde de otorite demokratik oluşumlardan farklılık arz etmektedir.

Kuvvetler birliğine dayanan hükümet sistemlerinin ortak özelliği yasama ve yürütme erkinin tek bir elde toplanmasıdır. Zira kuvvetler ayrılığı ya da kuvvetler birliğinin kavramsallaştırması yasama ve yürütme erkinin birleşip birleşmediğinde kendini göstermektedir. Bu kapsamda zikredildiği gibi kuvvetler birliğine dayanan hükümet biçimlerinde bu iki erk tek elde toplanmaktadır. Güçlerin tek elde toplanmasını sonuç veren bu yönetim sistemleri dolayısıyla demokratik yönetim sistemleri ile uyuşmamaktadır. Modern demokratik teoriler açısından güçlerin tek bir elde toplanması sorunlar barındırmaktadır. Bu sorunların başında ise yürütme erkinin gücünün sınırlandırılmasında kendini göstermektedir. Yürütme gücünün bu kapsamda yasama faaliyetini de elinde bulundurması hükümetlerin sınırlandırılmasını güçleştirmektedir. Bu ise egemenliğin halkta olması gerektiği ilkeleri ile uyuşmamaktadır. Kuşkusuz ki yönetim sistemlerinin tipik örnekleri monarşiler ve diktatörlüklerdir (Okutan, 2014: 272).

Güçlerin tek bir elde toplanması kuşkusuz ki modern liberal devlet yönetim sistemleri ile uyuşmamaktadır. Zira liberal devlet sistemleri için ön görülen en önemli unsur devletin gücünün sınırlandırılmasıdır. Devletin gücünün sınırlandırılmaması, otoriter ve totaliter yönetim sistemlerine kapı araladığı için kabul edilir olmaktan uzaktır. Modern yönetim sistemi için önemli olan, bu iki yönetim sisteminden uzak çoğulcu yönetim sistemlerini vücuda getirmektir. Bu durum ise devletin gücünün sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Devler gücünün sınırlandırılmasının yolu ise kuvvetlerin farklı ellerde olmasını gerektirmektedir. Güç farklı mekanizmalarda olmalı ki gerektiğinde

birbirini dengeleme özelliği ortaya çıkabilsin. Aksi durumda liberal demokratik ilkelere göre yönetim sistemlerinin otoriterleşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu ise arzu edilmeyen bir durumdur.

1.1. Mutlak Monarşi

Mutlak yönetimlerin en önemli özelliği sınırlandırılmamalarında yatmaktadır. Mutlak yönetimler, kendisi dışında farklı hiçbir yönetim erki tarafından sınırlandırılmaz. Bu ise anayasal kontrol ve dengelerin bertaraf edildiği anlamını taşımaktadır. Zira mutlak yönetim sisteminin olduğu yerde anayasa ile bir kontrolden söz edilememektedir. Bu ise yönetim sistemini elinde bulunduran monarkın eleştirilemez ve muhalefet edilemez bir konumda olduğunu göstermektedir (Yayla, 2019:136).

Mutlak monarşi, insanlık tarihi boyunca gerek uygulanması bakımından gerekse de yayıldığı coğrafyanın genişliği bakımından hatırı sayılır bir geçmişe sahiptir. Kuvvetlerin mutlak bir şekilde birliğine dayanan bu yönetim sisteminde kralın/sultanın/başkanın her konuda hâkimiyeti söz konusudur. Kral veya kavramsallaştırması ne olursa olsun başta bulunan erk, mutlak monarşik sistemde hem yasa koyucudur hem de yasaların uygulayıcısı konumundadır. Halkın yönetim anlayışından uzak olan bu yönetim sistemi, coğrafya, inanış veya geleneklere göre farklılık arz etse de esas olan monarkın düşüncesidir (Okutan, 2014:273).

Mutlak monarşi sisteminin tanımından ve siyasal alanda yer edindiği yön itibariyle modern hükümet sistemlerinden uzak olduğu görülmektedir. Halkın yönetimi veya halkın siyasal düşüncelerinin dikkate alınarak vücuda getirilmeye çalışılan modern demokratik sistemler bu yönü ile tek sesliliği red üzerine konumlandırılmaktadır. Oysa mutlak monarşilerde söz konusu olan bu değerlerin aksidir. Zire zikredildiği gibi yönetime esas teşkil eden düşünce, mutlak monarkın hâkimiyet alanıdır. Modern ve demokratik uygulamalarla teşekkül ettirilen hükümet sistemleri gibi herhangi bir sınırlama söz konusu olmamaktadır.

1.2. Diktatörlük

Diktatörlük, mutlak iktidar gücünün tek bir şahısta toplandığı yönetim biçimidir. Bu yönü ile diktatörlük otokrasi yönetim sistemi ile aynı anlamı içerdiği söylenebilir. Diktatörlük, genel itibariyle Roma Cumhuriyet yönetim sistemi ile bağdaştırılmaktadır. Erken Roma Cumhuriyet döneminde anayasa mahkemesine verilen ve hiçbir şekilde sınırlandırılmayan olağanüstü güçler ve yetkiler bir nevi diktatörlük meydana getirmiştir. Diktatörlüğün modern yansıması ise her türlü hukukun ve anayasal gücün üstünde konumlandırılan birey şeklinde tezahür etmektedir. Yönetimi ele geçiren birey, diktatörlük yönetim sisteminde keyfi ve kontrolsüz güç kullanımına sahiptir. İdeoloji, siyasi veya inançsal boyut ile değişen, proletarya diktatörlüğü, askeri diktatörlük

veya kişisel diktatörlük gibi tanımlamaların ortak özelliği bu keyfi ve kontrolsüz güçtür (Heywood, 2015:226).

Diktatörlük yönetim anlayışında mutlak monarşilerde olduğu gibi öne çıkan, sınırlandırılmayan yönetim sistemidir. İktidar gücünü elinde bulunduran gücün farklı herhangi bir mekanizma ile sınırlandırılması mümkün olmamaktadır. Diktatörlük yönetim anlayışında liderin veya egemenin tasarrufları dışındaki işlemler göstermelik olmaktan öteye geçmemektedir. Demokratik uygulama olan seçimlere yer verilse de bu halk uygulamaları, yapay olmanın ötesinde olmadığı gibi tamamen lider erkinin ve yandaşlarının mutlak galibiyeti ile sonuçlanmaktadır. Bunun yanısıra diktatörlük yönetim anlayışının tipik bir özelliği de iktidarın halktan kopuk oluşu ve halka yönelik güvensizlik boyutunun en üst düzeyde olmasıdır (Özer ve Iskandarov, 2022:307).

1.3. Meclis Hükümeti Sistemi

Meclis hükümeti sistemi, mutlak monarşiler ve diktatörlüklerden ayırıcı birçok unsuru barındırır da güçler birliği sistemine dayanan bir hükümet sistemidir. Bu sistemde, yasama ve yürütme sistemleri mecliste toplanmaktadır. Ancak mecliste her ne kadar güçlerin birliği söz konusu olsa da meclisteki temsiliyete halkın seçimi önemli bir özelliktir. Yasama halk seçimi ile olurken yürütme de yine yasamadan seçilmektedir. Meclis hükümet sisteminde devletin bölünmezliği ve millet iradesinin bölünmezliği önemli bir unsurdur. Bu durumun en açık belirtisi, meclisin halkın iradesi ile seçilmesidir. Hükümet, meclis hükümet sisteminde bağımsız bir güç olmayıp meclisinin ya da yasanın kararlarını uygulayan ve meclise bağlı olarak faaliyet gösteren bir organ mahiyetindedir. Hükümet yetkilerini meclisten aldığı gibi meclisin yetki ve emirleri dışına da çıkamamaktadır. Bu kapsamda meclis hükümet sistemi, egemenliğin bölünmezliği ilkesine dayanmaktadır. Egemenlik bölünemediği için egemenliği temsil eden meclisin de bölünmesi söz konusu olamamaktadır. Dolayısıyla yasama yetkisi mecliste olduğu gibi yürütme yetkisi de meclisin kontrolündedir (Demir, 1998:17).

Parlamentar hükümet sistemi ile de kıyaslanan meclis hükümet sistemi kuşkusuz ki mutlak monarşi ve diktatörlük sistemlerinden farklılaşmaktadır. Ancak mahiyet itibarıyla yasama ve yürütme erklerini bir arada topladığı için halkın temsiliyet fonksiyonunun tamamen icra edilip edilemeyeceği tartışma konusu olabilmektedir. Bu kapsamda bu tartışmalardan bağımsız olarak meclis hükümeti sistemin genel özellikleri şu şekildedir (Turan, 2015:456-457):

- ✓ Meclis Hükümeti sistemin en önemli özelliği yasama ve yürütme gücünün mecliste toplanmasıdır.
- ✓ Bağımsız ve ayrı bir yürütme hukuksal açıdan mümkün olmamaktadır. Yürütme erki, meclis içinden seçilmektedir.

✓ Yürütme gücü, meclis adına ve meclisin emir ve talimatları doğrultusunda kullanılmaktadır.

✓ Yürütme gücü, bir kişiden ziyade bir komisyona verilmektedir. Bunun sebebi, gücün belirli bir noktada merkezileşme durumuna gelmemesidir.

✓ Saf meclis hükümeti sisteminde bir devlet başkanlığı söz konusu olamamaktadır.

✓ Meclis hükümet sistemi, kendi kendini toplantıya çağırabildiği gibi öz fesih hakkına da sahiptir.

✓ Yürütme tarafından alınan kararlar, meclis tarafından değiştirilebildiği gibi iptal de edilebilmektedir.

Meclis hükümeti sisteminde parlamentonun veya meclisin halk tarafından seçilmesi, sistemi demokratik yönetim sistemlerine yaklaştırırken iktidar güçlerinin, yasama ve yürütmenin, tek elde toplanması antidemokratik uygulamalara kapı aralayabilmektedir. Ancak buna rağmen sistemin sair kuvvetler birliğine dayanan sistemler gibi otoriter yönetim sistemleri gibi değerlendirilmesi güçleşmektedir.

2. KUVVETLER AYRILIĞINA DAYANAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ

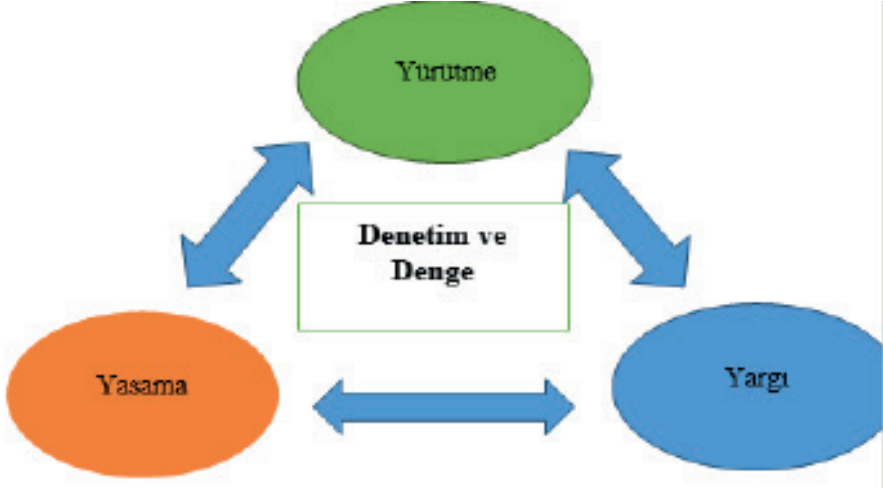
Kuvvetler ayrılığı, yönetim sistemlerinin üç ana fonksiyonları olan; yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrı yönetim organlarına devredilmesi gerektiğini savunan bir doktrindir. Biçimsel anlamda bu doktrin, farklı organlar arasında bağımsızlığı öngörmektedir. Ancak bu uygulama ve görev anlamında tamamen bağımsızlık anlamına gelmemektedir. Zira denetleme ve dengeleme noktasında kuvvetlerin paylaşımı şeklinde bağımlılığa da bazen kapı aralanabilmektedir. Bununla birlikte kuvvetler ayrılığına dayanak hükümet sistemleri içerisinde başkanlık sisteminde bu doktrin en katı hali ile hayat alanı bulmaktadır (Heywood, 2015:286).

Kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sisteminin üç sacayağı olan yasama, yürütme ve yargının farklı işlevleri bulunmaktadır. Bu erkler gerektiğinde denetleme ve denge noktasında bağımlılık veya işbirliği gerektirselere de esas olan farklı görev alanlarında birbirlerinden bağımsız olmalıdır. Bu kapsamda yasama kanun yapımını, yürütme kanunların uygulanmasını ve yargı da yasalarla ilgili uyuşmazlıkların çözülmesi işlevini üstlenmektedir. Bu önemli işlevlerin aynı elde ya da aynı erkte birleşmesi otoriterlik anlamında aşılması güç sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla özgürlüklerin korunması noktasında bu güçlerin ayrı ve bağımsız olması modern yönetimler için önem arz etmektedir (Yayla, 2017:154).

Kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemlerinin temel felsefesi yargı, yasama ve yürütme erklerinin farklı yönetim organlarında olmasıdır. Modern yönetim sistemlerinden otoriter veya totaliter yönetim anlayışına kapı arala-

mamak için bu durum önem arz etmektedir. Zira bu erklerin aynı organda birleşmesi devasa bir gücü netice verir. Bu ise kontrol edilemez bir keyfiliği doğurma potansiyeline sahiptir. Keyfi yönetim ise hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması hatta tamamen kısıtlanmasını da sonuç verebilmektedir. Dolayısıyla bu erkler arasında karşılık paylaşım veya işbirliği mahiyetinde denetleme veya dengeleme gibi işlevler olsa da esas olarak olması gereken karşılıklı bağımsızlıktır.

Şekil 1: Kuvvetler Ayrılığı

Kaynak: Heywood, 2015:287

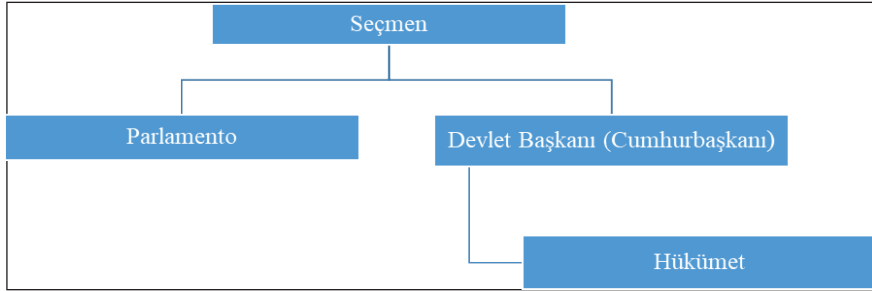
Kuvvetler ayrılığı yönetim sistemlerinde Şekil-1'de de incelendiği gibi tamamen bağımsız bir yönetim anlayışından söz etmek güç olmaktadır. Demokratik yönetim sistemlerinin tezahürleri olan başkanlık, parlamenter ve yarı başkanlık hükümet sistemlerinde bu denge ve işbirliği ekseriyetle farklı olmamaktadır. Başkanlık hükümet sisteminde kuvvetlerin ayrı oluşu daha katı bir uygulama gerektirirken sair sistemlerde bu denetim ve denge görevleri esneyebilmektedir. Bununla beraber yukarıda da değinildiği gibi her ne kadar bazen denetim ve denge gerekli görülse veya işlevsel olsa da esas olan organların karşılıklı bağımsız olmalıdır. Aksi durumda güç ve iktidar tek elde toplanarak merkezileşme risklerini barındırmaya başlar ki bu durum antidemokratik uygulamaları netice verdiği gibi çağdaş yönetim sistemleri açısından da arzu edilmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

2.1. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi, farklı coğrafyalarda farklı şekilde uygulama alanı bulsa da tipik örneği ABD'de uygulandığı kabul edilmektedir. Başkanlık sisteminde yasama ile yürütme keskin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Bu iki organ seçmenler tarafından ayrı ayrı seçilmektedir. Seçimlerin neticesinde başkan yürütme görevini üstlenmektedir. Parlamenter sistemde yasama yani meclis-

ten çıkan bakanlar bu sistemde yasamadan çıkmamaktadır. Bakanlar yürütmenin uygulayıcısı olan başkan tarafından seçilmektedir. Bakanların görevden alınması da yine başkanın yetkisinde bulunmaktadır. Bakanlar gibi yine farklı atamaların olması da meclisten olmak zorunda değildir. Başkan bu konuda tamamen yetki sahibidir. Yasama ve yürütme kesin çizgilerle ayrıldığı için başkan meclisi feshedemediği gibi meclis de çok istisnai durumlar dışında başkanın görevine son verememektedir. Bu kapsamda başkanlık sisteminin en tipik özelliği istikrar ve güçlü kuvvetler ayrılığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yayla, 2017: 69-70).

Şekil 2: Başkanlık Sistemi

Kaynak: Musil, 2018:192.

Başkanlık sisteminin en tipik özelliği kuvvetler ayrılığının en net şekilde uygulama alanı bulmasıdır. Bu bakımdan erklerin birbirleri ile etkileşim içinde olması veya işbirliği içerisinde olması mümkün olmamaktadır. Güçlerin tam bağımsızlığının söz konusu olduğu sistemde, gerek yasama gerek de yürütme seçikle işbaşına geldiği için tam bir eşitlikten söz edilebilmektedir. Bu kapsamda başkanlık sisteminin genel çerçevesini yansıtan özellikler aşağıdaki gibi kategorize edilebilmektedir (Okutan, 2014:277-278).

✓ Devlet başkanı (Cumhurbaşkanı) tarafından temsil edilen yürütme tek başlıdır. Yürütme kanadı tek başlı olduğu için parlamenter sistemdeki gibi başbakanlık makamı bulunmamaktadır.

✓ Yürütme erki sadece devlet başkanından oluştuğu için, devlet başkanının sadece kendisinin seçtiği yardımcılarını/bakanları bulunmaktadır. Aynı şekilde görevlendirilen kişilerin hesap verilebilirliği ve görevden alma yetkisi sadece devlet başkanındadır. Bu konuda başka bir organın yetkisi bulunmamaktadır.

✓ Devlet başkanının ve atadığı bakanların yasama organına karşı herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Bu durum, parlamenter sisteminde olduğu gibi güvensizlik oyu ile kabinenin düşürülmesinin önünde engeldir. Dolayısıyla güvensizlik oyu ile hükümetin düşürülmesi söz konusu olmamaktadır.

✓ Kuvvetlerin sert ayrımı söz konusu olsa da tikanıklıkları giderici mekanizmalara yer verilmektedir.

✓ Devlet başkanı, parlamenter sistemdeki gibi sorumsuz değildir. Ceza işlenmesi durumunda devlet başkanının cezai sorumluluğu bulunmaktadır.

Başkanlık sistemi, liberal ilkeler çerçevesinde şekillenen demokratik yönetimler için parlamenter sistemin alternatifi mahiyetinde olduğu söylenebilmektedir. Buna karşın başkanlık sisteminin uygulanması parlamenter sistemden daha nadirdir. Sistem, ABD başkanlık sisteminin karakteristik örneğini oluşturmasına rağmen Latin Amerika ülkelerinde ve bazı diğer ülkelerde de uygulama alanı bulmaktadır. Ayrıca sistemin bazı özellikleri ile parlamenter sistemin özellikleri ile oluşturulmuş yarı-başkanlık sistemi de Fransa, Finlandiya gibi devletlerde uygulama alanı bulmuştur (Heywood, 2015:220). Ayrıca önemli olan bir hususta başkanlık sisteminin her devlette aynı şekilde uygulanmadığı konusudur. Genel yapı itibarıyla çerçeve ve özellikler değerlendirildiği şekilde olsa da başkanlık sistemleri, siyasi kültür, demokrasinin gelişmişlik yapısı, sosyo kültürel yapı, tarih gibi unsurlar sistemin devletlerarası farklılaşmasına sebep olabilmektedir (Özer ve Iskandarov, 2022:311).

Başkanlık sistemi, kuvvetlerin ayrılığı yönüyle liberal ekonomiler için öneme haiz bir yapı sergilemektedir. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirine müdahale etmemesi ve işbirliği veya hiyerarşi anlamında birbirinden bağımsız olması hak ve özgürlüklerin kullanılması anlamında önem taşımaktadır. Ayrıca gerek yasama organının gerekse de yürütme organının halk tarafından seçilmesi halkın iradesini temsiliyet noktasında demokratik yönetim sistemleri ile uyumluluğu pekiştirmektedir. Ancak yürütmenin tek yetkili organın veya temsil cihetiyle tek kanadın başkan olması bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle bu sistemde yürütme erkine geniş yetkilerin verilmesi otoriter yönetimlerin doğmasına sebebiyet verebilmektedir. ABD gibi ülkelerde her ne kadar Senato veya komisyonlar ile başkanın denetlenebilmesi seçenekleri bulunsa da demokratik yönetim yapısı gelişmemiş ülkelerde bu özelliğinden dolayı antidemokratik uygulamaların meydana çıkması ihtimal dâhilinde olmaktadır. Bütün bunlarla beraber başkanlık sistemin istikrar ve temsiliyet noktasında liberal demokrasiler için parlamenter sistemlerin alternatifi olduğu bir realitedir.

2.2. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem, İngiltere’de tarihsel süreç içerisinde aşama aşama doğan bir hükümet sistemidir. Sistem yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanıp yasama ve yürütmenin karşılıklı olarak birbirlerini dengelediği bir özellik taşımaktadır. Aynı şekilde bu iki erk birbirini dengelemekle birlikte birbirlerinin üzerinde etkili olduğu bir yönetim biçimidir. Parlamenter sistemin tarihi, halkı temsil eden parlamento ile monarşiyi temsil eden kralın egemenliği mücadelesidir. Bu mücadeleden gaye, kralın egemenliğini/iktidarını sınırlandırıp halkı

temsil eden parlamentonun kral üzerindeki etkisini artırmaktır. Bu şekilde, böyle bir yöntem ile kral ve kralı temsil eden hükümetinin yetkileri kısıtlanıp keyfi uygulamalarının önüne geçilerek parlamento sayesinde bireysel hak ve özgürlüklerin alanı genişletilip söz konusu bu haklar garanti altına alınması amaçlanmıştır. Bu tarz bir irade, ilk defa 1215 Magna Carta'da kendini göstermiştir. Magna Carta ile kral, vergi tekliflerinin parlamentonun onayına bağlı kılınması ile ilk defa parlamento karşısında güç kaybetmiştir. Atılan böyle bir adım bir nevi parlamenter sistemin doğuşu olmuş ve zaman içerisinde şekillenerek bugünkü şeklini almıştır (Aydın, 2017: 37-38).

Parlamenter sisteminin kalbi diyebileceğimiz parlamento, sistemin ana fonksiyonunu ifade etmektedir. Zira sistemde ağırlıklı olan parlamentodur. Parlamento hem yasama organıdır hem de yürütmeyi kendi içerisinde çıkardığı için bir nevi yürütmeye de vücut bulan mekanizmadır. Bu sistemde başbakan yürütmenin başı olmakla birlikte aynı zamanda milletvekilidir, dolayısıyla başbakan parlamentonun bir üyesidir. Hükümeti oluşturan bakanlar ise istisnai durumlarda parlamento dışından atanabilmektedir. Bakanların atanmalarında ise başbakan tam yetkilidir. Ancak her ne kadar hükümetin görevlendirmesinde başbakan tam yetkili olsa da parlamenter sistemde hükümet, parlamentodan güvenoyu alamaması durumunda iktidardan düşürülebilmektedir (Yayla, 2014: 70).

Parlamenter sistemde yasama ve yürütme erkleri arasında organik ve fonksiyonel olmak üzere iki çeşit işbirliği söz konusu olmaktadır. Yürütme organı tarafından hazırlanan yasa tasarıları yasama organından görüşülerek kabul edilir. Yani kanun/yasa tasarıları yasama organında kabul edilmediği sürece faaliyet icra etmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla böyle bir uygulama iki organ arasından fonksiyonel işbirliğine işaret etmektedir. Aynı şekilde, yasama organı tarafından kabul edilen yasaların uygulanabilmesi için yürütme organının varlığı gereklidir. Organik işbirliği ise, yürütme organının yasama organından çıkmasına vurgu yapmaktadır. Organik işbirliğinin bir neticesi olarak devlet başkanı parlamento tarafından seçilir ve başbakan ve bakanlar da parlamento içindeki çoğunluktan çıkmaktadır (Çağlar,2017:113). Bu bağlamda değerlendirildiğinde parlamenter sistemde kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu görülür. Zira çoğu zaman, hükümeti kuran parti parlamentoyu da kontrol eder. Hükümetin istemediği ya da destek vermediği herhangi bir yasanın meclisten çıkması neredeyse imkânsız bir hal almaktadır (Yayla, 2014:71).

Parlamenter hükümet sisteminin en önemli unsuru, yürütme erkinin çift başlı olmasıdır. Yürütme organı devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Yürütme gücü bu iki organ eliyle paylaşılarak kullanılmaktadır. Ancak burada önemli olan husus yürütme yetkisinin esas itibarıyla bakanlar kurulu ve bakanlar kurulunun başından bulunan başbakan tarafından kullanılmasıdır. Yürütme erkinin diğer organı olan devlet başkanı, parlamenter yönetim sisteminde sembolik görevler üstlenmektedir. Bu noktada devlet başkanı

herhangi bir sorumluluk altına girmemektedir. Özetle parlamenter hükümet sisteminde yürütme gücü; bir tarafta meclise karşı sorumluluğu olan ve yetkileri elinde bulunduran hükümet diğer tarafta ise sorumluluğu bulunmayan ve sembolik olarak işlevsel olan ve ülkenin birliğini temsil eden devlet başkanı tarafından teşekkül edilmektedir. Diğer açıdan yürütme erkinin yasama organına karşı siyasi sorumluluğunun bulunması parlamenter hükümet sisteminin önemli ayırt edici bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Yasamaya karşı olan bu sorumluluk hükümetin görevine etki eden bir özelliğe sahip olup bireysel ve kolektif sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Ayдын, 2017:40-41).

Parlamenter hükümet sisteminin genel kabul görmüş dört temel özelliği bulunmaktadır. Söz konusu bu görevler; yürütmenin çift başlı olması, devlet başkanının siyasal sorumsuzluğu, bakanlar kurulunun meclise karşı siyasal açıdan sorumlu olması ve yürütmenin yasamayı feshetme yetkisine sahip olmasıdır (Çağlar, 2017:113).

✓ **Yürütmenin Çift Başlı Oluşu:** Parlamenter hükümet sisteminde yürütme erki, siyasi sorumluluğu bulunmayan ülkenin birliğini temsil eden sembolik devlet başkanı ile bakanlar kurulu tarafından kullanılmaktadır. Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşan kolektif bir mahiyette iken devlet başkanı ise cumhurbaşkanı veya kral/hükümdardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ise yetkilerin bu iki organ arasında paylaşılması eşit yetkilere sahip olduğu anlamına gelmemesidir. Yönetimde istikrarın sağlanması açısından bu erklerden biri tam yetkili iken diğer organ sembolik özellik taşımaktadır (Kılıç, 2016:451-452).

✓ **Devlet Başkanının Siyasi Açından Sorumlu Olmaması:** Yürütmenin bir kanadını temsil eden devlet başkanı, parlamenter hükümet sisteminde siyasal açıdan sorumsuzdur. Buna karşın diğer kanat olan ve başbakan ile bakanlar kurulundan teşekkül eden kolektif yapı, yasama erkine karşı sorumludur. Çünkü bakanlar kurulu ve başbakan, yasamanın güvenoyuna dayanmaktadır. Güvensizlik oyu ile yasama, yürütmenin bu kanadını görevden alabilmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulundan teşekkül eden bu kolektif yapı bu şekilde hem bireysel hem kolektif sorumluluk taşırken buna karşın denildiği gibi devlet başkanı siyasal sorumluluk taşımamaktadır (Gözler, 2010:593-594).

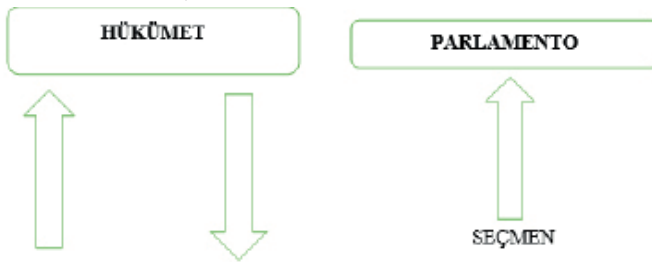
✓ **Bakanlar Kurulunun Siyasi Açından Sorumlu Olması:** Kolektif bir mahiyette olan bakanlar kurulu ve başbakanın siyasal sorumluluk taşıması parlamenter hükümet sisteminin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda bakanların gerek bireysel olarak gerekse de kolektif olarak parlamentoya karşı sorumluluğu söz konusu olmaktadır. Kolektif sorumluluk, bakanların bir bütün olarak görevlerinin son bulmasını netice verebilirken bireysel sorumluluk ise tek tek bakanların durumunu etkilemektedir. Kolektif sorumluluk, bakanlar kurulunun genel siyasetinin belirlenmesinin bir sonucu olduğu için güvensizlik oyu ile bu görev sonlandırılabilir. Diğer açıdan

bakanlar kurulunun başı hükmünde olan başbakanın da güvensizlik oyu alması aynı sonucu doğurmaktadır ve bakanlar kurulunun görevi sona ermektedir. Bireysel sorumluluk ise ilgili bakanın görev alanına giren ve bakanlığının faaliyetlerinden dolayı sorumlu tutulmasını ifade etmektedir. Bu durumda sadece sorumlu olan bakanın görevine son verilmektedir (Asilbay, 256-257).

✓ **Yürütme Organının Yasama Organını Feshetme Yetkisine Sahip Olması:** Parlamenter hükümet sisteminde, yasama ve yürütme erkleri başkanlık sisteminde olduğu gibi keskin çizgilerle ayrılmadığı için karşılık yakın ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin gereğinden dolayı her iki erkin karşılıklı olarak birbirlerini feshedebilecek mekanizmalar geliştirilmiştir. Güvensizlik oyu ile yasamaya tanınan yürütmeyi feshedebilme yetkisine mukabil, yürütmenin de yasamayı feshedebilmesini sağlayan mekanizmalar öngörülmüştür. Söz konusu bu karşılıklı ilkesi erkler arasında dengeleme fonksiyonunun neticedir. Dolayısıyla yürütmenin yasamayı feshedebilme yetkisi bu kapsamda devlet başkanına tanınmıştır. Burada önemli bir husus siyasi parti sistemidir. Zira parti sisteminin işlerlik mahiyetinden dolayı bu yetki tamamen işlevsiz bir hale gelebilmektedir. Ancak her ne olursa bu yetki parlamenter hükümet sisteminde ayırt edici bir özelliğe sahip olmaktadır (Aydın, 2017:41).

Kuvvetlerin yumuşak ve dengeli dağılımını netice veren parlamenter hükümet sistemi, demokratik rejimler açısından uygulama alanı bulan ilk hükümet sistemlerindedir. Bu bağlamda avantaj ve dezavantajları bulunmakla birlikte halkların temsil edilmesi açısından önemli özelliklere sahiptir. Parlamenter yönetim sistemi, başkanlık sistemi gibi erklerin katı ayrılığına dayanmasa da gücü merkezileştirmenin önüne geçecek mekanizmalar geliştirmiştir. Bu kapsamda gerek yürütme organı gerekse yasama organı fesih yetkisine sahip olduğu için karşılıklı denge ve denetim önem taşımaktadır. Bu ise herhangi bir erkin otoriter veya totaliter özelliklere taşımasının önüne geçilmesi açısından önem taşımaktadır. Modern devlet yönetim sistemlerinin arzu ettiği güçler dağılımı bu şekilde işlevsellik kazanmış olmaktadır.

Şekil 3: Parlamenter Yönetim

Kaynak: Heywood, 2015:249

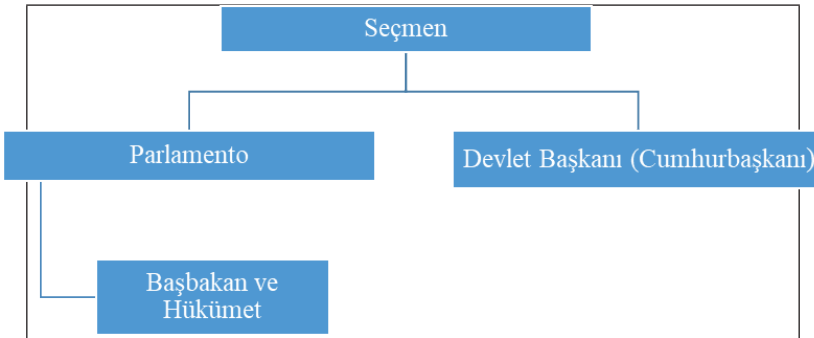

2.3. Yarı Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi ile parlamenter hükümet sisteminin karma bir yapısı mahiyetinde olan yarı başkanlık sistemi, Fransa'da geliştirilmiştir. Demokratik sistemlerin iki hükümet sistemi olan başkanlık ve parlamenter hükümet sistemi kendisine has özellikler gösterirken yarı başkanlık sistemi her iki sistemden oluşmuş melez bir yapıya sahiptir. Yarı başkanlık sisteminde parlamentoyu oluşturacak partiler seçmenler tarafından doğrudan belirlenmektedir. Aynı şekilde başkan da halk tarafından seçilmektedir. Seçimler sonucu çoğunluğu elde eden parti, hükümet kurma görevini üstlenmektedir. Devlet başkanı, seçim ile çoğunluğu elde eden partinin liderini hükümeti kurmakla görevlendirmektedir (Yayla,2017: 72). Bu tanımlamalardan mütevellit yarı başkanlık sisteminin şu temel özelliklerinin olduğu kategorize edilebilmektedir (Musil, 2018:195)

- ✓ Devlet başkanı halk tarafından seçilmektedir.
- ✓ Seçimle göreve gelen devlet başkanı, yürütme organını hükümete başkanlık eden başbakan ile paylaşmaktadır.
- ✓ Parlamenter hükümet sistemine benzer şekilde hükümet parlamento dan güvenoyu almak zorundadır.
- ✓ Devlet başkanı seçimle göreve geldiği için siyasi gücü kapsamlı bir mahiyettedir.
- ✓ Yarı başkanlık sisteminde yürütme iki başlı olduğu için seçim ile göreve gelen devlet başkanı başbakanı seçer, başbakan ise hükümete başkanlık etmektedir.
- ✓ Yarı başkanlık sisteminde hükümetin devamlılığı parlamento ya bağlıdır. Parlatentonun hükümete yönelik güvensizlik oyu kullanması hükümetin düşmesine sebep olmaktadır.

Şekil 4: Yarı Bakanlık Sistemi

Kaynak: Musil, 2018:195

Yarı başkanlık isteminin genel felsefesi melez bir yapıya sahip olmasında yatmaktadır. Sistem, kısmen parlamenter sisteminin özelliklerini bünyesinde barındırırken kısmen de başkanlık sisteminin özelliklerinden yararlanmaktadır. Sistemin esas ayırıcı özelliği de burada yatmaktadır. Yarı başkanlık sisteminde devlet başkanının seçimle göreve gelmesi ile parlamenter hükümet sisteminden farklılaşmaktadır. Aynı şekilde devlet başkanı mezkûr sistemden farklı olarak sembolik olmayıp geniş yetkilere sahiptir. Diğer yandan başkanlık sistemi ile yürütmenin yapısından kaynaklı olarak farklılaşmaktadır. Şöyle ki, yarı başkanlık sisteminde yürütme düalist yapıya sahip olup devlet başkanı ve başbakan arasında paylaştırılmaktadır. Başkanlık sisteminde ise yürütme erki devlet başkanı tarafından temsil edilmektedir (Özer ve Iskandarov, 2022:314).

SONUÇ

Modern yönetim sistemlerinde hükümet sistemleri ekseriyetle liberal demokrasiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hükümet sistemlerin avantajları ve dezavantajları bu demokratik ilkelere göre belirlenip tartışılmaktadır. Ancak buna rağmen yaşanan yüzyılda bütün devletlerin bu sistemleri uyguladığı veya bu sistemleri doğru bulduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Zira devletlerin gelişmişlik düzeyleri, iktisadi yapıları, sosyo kültürel yapıları, siyasi yapıları, dini inanç ve gelenekleri gibi muhtelif etkenler devletin hükümet sistemlerini etkilemektedir.

Modern sistemler bağlamında hükümet sistemlerinin tartışılmasının yanısıra geleneksel hükümet sistemleri de insanlık tarihi boyunca uzun süre uygulama alanı bulmuştur. Bu bağlamda hükümet sistemleri değerlendirildiğinde modern sistemler açısından antidemokratik olarak görülen diktatörlük ve otoriter yapılar gibi hükümet sistemlerinin geçmişi kuşkusuz ki yakın tarihe kadar ulaşmaktadır. Aynı şekilde kavramsal olarak demokratik yönetim sistemleri içerisinde yer alıp uygulama alanında geleneksel hükümet sistemlerinin antidemokratik unsurlarının tezahürlerinin de olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla zikredildiği gibi hükümet sistemleri devletlerarasında farklı etkenlerden dolayı farklılık gösterebilmektedir. Burada öneme haiz olan gerek uygulanan hükümet sistemi açısından gerekse hükümet sisteminin uygulamaya konulması açısından hak ve özgürlük alanlarının muhafaza edilmeye çalışmasıdır. Aksi durumda hak ve özgürlükleri keyfi uygulamalar neticesinde sınırlandırılması veya kısıtlanması demokratik bir hükümet sistemini de otoriter bir yapıya dönüştürebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Asilbay, İ.H. (2013). Parlamenter Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *TBB Dergisi*, (104), 246-264.
- Aydın, R. (2017). Hükümet Sistemleri ve Siyasi Partiler: Başkanlık, Yarı - Başkanlık Ve Parlamenter Sistemler. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çağlar, N. (2017). Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (4),111-117.
- Demir, F. (1998). *Demokrasilerde Hükümet Sistemleri ve Başkanlık Hükümet Rejimi*. İzmir: Ege Genç İşadamları Derneği.
- Duverger, M. (1994). Siyasal Rejimler. Çev. T. Tunçdoğan Ankara: İletişim Yayınları.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Heywood, A.(2017). *Siyaset*, çev. B.B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, H. Y. Başdemir Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. çev. H. Özler Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2019). *Siyaset Teorisine Giriş*. Çev. H. M. Köse. Ankara: Küre Yayınları.
- Kılıç, D. (2016). Türkiye’de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XX (1), 447-510.
- Musil, P. A. (2018). Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemi. Der. S. SAYAN ve H. DİKİCİ BİLGİN, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Okutan, Ç. (2014). Siyasal Sistemler. Ed. H. ÇETİN, *Siyaset*. Ankara: Orion Yayınları.
- Turan, M. (2015). Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46 (1), 453-463.
- Özer, M. A. ve Iskandarov, S. (2022). Kuvvetler Ayrılığı Bağlamında Hükümet Sistemleri: Türkiye Örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (2), 300-332.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2017). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2019). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.

BÖLÜM 4

SANDİNİSTA DEVRİMİ'NDE KURTULUŞ TEOLOJİSİ'NİN YERİ

Funda ÇOBAN¹

---

¹ Doç. Dr. Funda ÇOBAN
İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler

Giriş

Toplumsal hareketler ve devrimler tarihi açısından yirminci yüzyılın en özgün olaylarından biri 1979'da gerçekleşen Sandinista Devrimi'dir. Zira Sandinista Devrimi'nin ideolojik arka planı esasen Marksizm ve Maoçuluğun bir bileşimine dayanıyorsa da toplumsal tabanında Hristiyanlığın Latin Amerika'ya özgü bir yorumu niteliğindeki Kurtuluş Teolojisi bulunmaktadır. Bu anlamda Sandinista Devrimi, alışık olmadığımız bir biçimde din ile devrimi yan yana getiren, Gramsciyen bakış açısıyla söylenirse de sivil toplum alanındaki ideolojik hegemonya savaşının yürütülmesinde dinin nasıl önemli bir rol oynayabileceğini gösteren bir deneyimdir (Sawchuk, 1997).

Sandinista Devrimi'nin bu kendine has özelliğini anlamak içinse Nikaragua'nın iktisadi ve siyasi tarihini gözden geçirmek, 1960'ların sonlarından itibaren etkili olan Kurtuluş Teolojisi'nin temel dinamiklerini anlamak, en nihayetinde de Sandinista Devrimi ile Kurtuluş Teolojisi arasındaki organik eklemlenmeyi toplumsal yapılardaki ve örgütlenme düzeylerindeki karşılıklarıyla ele almak elzemdir. Bu analiz sürecinde, "devrimin, neden başka bir Latin Amerika ülkesinde değil de Nikaragua'da gerçekleştiği", "Kurtuluş Teolojisi'nin tarihsel arka planı ekseninde öğreti ilkelerinin neler olduğu," "eklemlenme sürecinde Marksist gerilla hareketiyle dini oluşumların nasıl bir arada örgütlendiği" soruları kurucudur. Bu itibarla çalışmanın esası da Kurtuluş Teolojisi'nin Sandinista Devrimi'ne destek, meşruiyet ve karakter veren bir öğreti olduğu savına dayanmaktadır. Bu savı açan analizin, en nihayetinde din ile siyaset arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak açısından örnek olay incelemesi niteliğinde bir perspektif sunması hedeflenmektedir.

Çalışma, bahsi geçen temel sorular ve hedef kapsamında üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Nikaragua'nın iktisadi, siyasi ve toplumsal tarihi Sandinista Devrimi'ne giden yolu döşeyen saikler itibariyle anlatılacaktır. İkinci bölümde Kurtuluş Teolojisi'nin ortaya çıkışı, doktriner ilkeleri ve örgütlenme biçimi üzerine genel bir resim ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde ise Sandinista gerilla hareketinin kırdaki ve kentteki toplumsal tabanını teşkil eden örgütlenmelerden bahsedilecektir.

1. Nikaragua: Sömürgeciliğe Karşı Yazılmış Bir Tarih

Nikaragua yerli halkların, İspanyol sömürgeciliğinin, klasik ve çağdaş formlarıyla sömürgeciliğe karşı anti-kolonyal mücadelenin -20. yüzyıl öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir- tarihleriyle örülü, çok-katmanlı bir geçmişe sahiptir. Bu katmanların en otantik ayağında Chorotega, Nahua, ve Miskito gibi yerli halkların anavatanı olan Nikaragua yer alır. Ne var ki ülke 1524'te Francisco Hernández de Córdoba liderliğinde İspanyollar tarafından "keşfedilmiş;" süreçte yerli halkların, dolayısıyla otantik Nikaragua'nın önemli bir kesimi İspanyol kolonyalizmi tarafından yok edilmiştir. Latin Amerika'daki anti-kolonyal mücadelelerin bir uzantısı olarak Nikaragua 1821'de İspanya'dan

bağımsızlığını kazansa da bir süre Meksika İmparatorluğunun, ardından Orta Amerika Federal Cumhuriyeti'nin parçası olmuş, ülkenin müstakil bir cumhuriyete dönüşmesi 1838 ise yılını bulmuştur. 20. Yüzyıl'ın başına dek bu toprakların siyasi tarihini şekillendiren temel dinamiklerse muhafazakârlar ve liberaller arasındaki sınıfsal ve politik yarıma ile bu yarıklardan sızma mücadelesi içindeki ABD'nin ve İngiltere'nin bölgesel güç mücadelesidir. Nitekim ABD Monroe doktrinine rağmen geç 19. Yüzyıl boyunca da “arka bahçesi” olarak gördüğü Orta Amerika'ya müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerin en karikatürize örneklerinden biri Nikaragualı liberaller ve muhafazakârlar arasındaki iç savaşa paralı askerleriyle müdahale ettikten sonra 1856'da kendini başkan ilan eden William Walker'dır. Walker'ın yeniden yapılanma söylemleri -sağlık ve arınma üzerinden- dönemin başkanı Roosevelt'in Karayipler ve Orta Amerika'ya istikrar vadeden konuşmalarında yankılandığı (Mangipano, 2017:356) üzere ABD'nin giderek artacak etkisini göstermektedir. Nitekim liberal kanattan José Santos Zelaya'nın modernizasyon planlarına muhalefet eden muhafazakâr kanadın ABD tarafından desteklenmesiyle başlayan iç savaş (1909) sürecinde stratejik güvenlik bahanesiyle ülkeye donanmasını konuşturdu ABD 1933'e kadar Nikaragua'nın iç işlerinde etkin bir aktör olmuştur. Bu dönemde Augusto César Sandino liderliğinde başlayan gerilla direniş hareketiyse Nikaragua'nın ulusal bağımsızlık mücadelesinin sembolü haline gelmiştir. Hem Büyük Buhran (1929) hem de uluslararası tepkiler nedeniyle ABD 1933'te ülkeden çekilse de iç savaşta desteklediği liderlerden biri olan Anastasio Somoza García'yı başkan tayin etmiş, bu suretle de Nikaragua tarihine kırk üç yıl damgasını vuracak ve Sandinista Devrimi'yle son bulacak Somoza diktatörlüğü başlamıştır.

Bu itibarla Nikaragua'nın devrimci tarihini şekillendiren temel dinamiklerden ilkinin İspanyol sömürgeciliğiyle başlayan ve Amerikan emperyalizmiyle devam eden ekonomi-politik matriste şekillendiğini söylemek mümkündür. Burada yerli halkların asimilasyonu ile iç içe geçmiş ve ülkenin “az-gelişmişlik sarmalı” ile katmerlenen yoksulluğu ve yoksunluğu, devrimci söylemin yapısal taşlarından biridir. Nitekim hem yerli isyanlarında hem Walter'ın ilhak girişimine karşı ayaklanmada, hem Sandino'nun köylü direnişinde bağımsızlık, ulusalcılık ve gerilla hareketi iç içe geçmiştir. Bu temalar Sandinista Devrimi'nin de ana bileşenleridir. Dolayısıyla 1979'daki Devrim'in nedenlerinden biri Nikaragualıların direnişlerle örülü bu siyasi tarihinde yatmaktadır.

Öte yandan Nikaragua tarihinin üst-yapı bileşeni olarak gerçekleşen bu politik mücadeleleri koşullayan ve kolonyal dönemin Sandinista Devrimi'ne giden yolu döşediği önemli bir dinamik de ülkedeki sınıf ilişkilerinin kompozisyonu ile bu kompozisyonun yol açtığı, dolayısıyla Somoza diktatörlüğünün çatısı altında halk için yaşam koşullarını iyiden iyiye zorlaştıran durumdur. Bu itibarla aslında Sandinista Devrimi'nin gerçekleşmesini mümkün kılan *organik krizin* uzun erimli hikayesi, Nikaragua'da mülk sahibi sınıflar arasında tam

bir konsensusun hiçbir zaman gerçekleşmemesinde yatmaktadır (Dore&Weeks, 1992). Burada, Nikaragua'daki mülk sahibi sınıflar arasındaki geleneksel siyasi bölünme Leon'daki toprak sahibi ailelerle Granada'daki toprak sahibi aileler arasında oluşmuş coğrafi açmazlara dayanıyor görünse de aslında yarılma ideolojik ya da ekonomik farklılıklardan çok, devlet üzerindeki kontrol ilişkin elitler arasında cereyan eden uzlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır (Dore&Weeks,1992:5). Cenahlardan liberal kanadın muhafazakâr kesime göre ilımlı demokratik reformlardan yana olmasına rağmen hâkim sınıfların devlet tekellerini ele geçirme mücadelesi sınıf içi ittifak sistemlerini zayıflatmıştır. Öte yandan zaten Somoza ailesi, ülke ekonomisinin toplamının %40'ını doğrudan kontrol etmekte (Hidalgo, 2015:2), Nikaragua'daki toplam varlıkların dörtte birini elinde tutmaktadır (Hindley, 2015). 1979'a geldiğinde 400-500 milyon dolar olduğu tahmin edilen bir servete ulaşmıştır (Hindley, 2015). Buna ek olarak ülkedeki son derece adaletsiz toprak dağılımından da söz etmek gerekir. Sandinista Devrimi'ne dek toprakların yarısı nüfusun yalnızca %2'sinin elindeyken, en yoksul %50'lik kesim toplam arazilerin sadece %4'üne sahiptir (Hindley, 2015). 1973 yılında kırsal kesimde, kırsal nüfusun %1'i, toplam arazinin %41,2'sine sahiptir (Feroohar, 1989:30). Kahve, pamuk ve tütün gibi endüstriyel ürünlere odaklanması, birçok köylüyü kendi geçimlerini sağlayabilecekleri küçük geleneksel çiftliklerden uzaklaşmaya zorlamış; topraksız köylülerin ve mevsimlik işçilerin sayısında artışlar yaşanırken ücretlerde düşüşler baş göstermiş, Sandinista zaferinden önce, resmi işsizlik oranı %22 seviyesine çıkmıştır (Hidalgo, 2015:2). Sonuç olarak Somoza döneminde Nikaragua Orta Amerika'nın en yoksul ülkesi haline gelmiştir. Yoksulluk sarmalı ise eğitim, sağlık ve temel ihtiyaç maddelerine erişim kısıtlarıyla gelen derin bir yoksunlukla bütünleşmiştir. Örneğin 1970'lerde yetişkinler arasında okur-yazarlık oranı yalnızca %40'lardadır; kırsal bölgelerde bu oran çok daha yüksektir (Hidalgo, 2015:2).

Bu tabloya bir bütün olarak bakıldığında ekonomik yapıdaki bu adaletsiz dağılımın ve hâkim sınıflar arasında bir uzlaşma sağlanamamasının bir neticesi olarak Sandinista Devrimi'ne giden taşlardan bir diğeri daha yerine oturduğu söylenebilir. Zira zaten anti-emperyal ve bu suretle bağımsızlıkçı bir siyasi angajmanla mayalanan halkçı direniş potansiyelleri, totaliter Somoza yönetiminden rahatsız olan liberal hâkim sınıflarla buluştuğu yerde *egemen tarihsel bloğun* siyasi ve ideolojik hegemonyasında bir yarılma açmıştır.

Ne var ki tarih bize göstermiştir ki iktisadi ve siyasi buhranların yoğun olduğu her bağlamda devrimci bir durum ortaya çıkmaz. Nikaragua örneğini bu fasıldan “başarılı” kılansa politik ve iktisadi kırılmadan beslenen *ideolojik hegemonya* mücadelesinde Devrim'in anti-emperyalizm, ulusalcılık, Pan-Amerikanizm ve sosyal devrim gibi tarihten devşirilen siyasi söylemleri iyi işletmesi kadar (Judson, 1987:24) Marksizm ile “ters düştüğü” iddia edilen Hristiyan dini gerçekliği tanımış ve hatta burası ile eklemlenmiş olmasıdır. Burada

Sandinista Devrimi'ni mücadele için Hristiyanlıkla yan yana getiren iki unsur bulunmaktadır: İlki, Nikaragua'nın Latin Amerika'nın Polonya'sı addedilecek kadar dindar bir ülke olmasıdır (Belli, 1984:43). Nitekim ülkede yaşayanların %85'inden fazlası Hristiyan cemaate mensuptur. İkinci önemli unsur ise, 1960'lı yılların sonunda şekillenmeye başlayan Kurtuluş Teolojisi ile halk örgütlenmelerinin; Sandinist öğretisi ile inançlı Nikaragualıların tam bir kesişme içinde yer almasıdır. Bu kesişme öyle hayati bir noktada bulunmaktadır ki Sandinista Devrimi'nin bir yüzü SSCB, Çin ve Küba örneklerine bakmaktaysa bir yüzü de ülkenin dini cemaatlerine bakmaktadır. Bir yüzü Marksizm'den feyz alıyorsa, bir yüzü de kurtuluşçu Hristiyanlıktan beslenmektedir. İşte bu nedenle Kurtuluş Teolojisi'ni ortaya çıkışı, temel ilkeleri ve etkileri ile ele almak, sonra da Nikaragua'da serpilmesini izlemek süreci anlamak açısından önemlidir.

2. Heretik Bir Hristiyanlık Okuması: Kurtuluş Teolojisi

Kurtuluş Teolojisi Latin Amerika'nın kendine has gerçeklikleri içinde mayalanmış bir toplumsal hareketin adıdır. Tarihsel arka planı İspanyol kolonizlere karşı mücadele veren Las Casas gibi misyonerlere, Miguel Hidalgo gibi bağımsızlık mücadelesi kahramanlarına dek götürülse de (Dussel, 1982) esasen 20. yüzyılın ortalarında Hristiyan inancını toplumsal adalet mücadelesiyle birleştiren bir hareket olarak bilinmektedir. Kurtuluşçu rahiplerden Leonardo Boff'un sözleriyle "önceden gerçekleşmiş bir pratiğin yankısı ve manevi kabulü, yeni teolojik yazılardan çok önce 60'ların başında ortaya çıkmış geniş bir toplumsal hareketin ifadesidir" (Boff'tan akt. Löwy, 1996:41). Bu itibarla Kurtuluş Teolojisi ne yalnızca doktriner bir ideoloji ne de halkın taban örgütlenmelerinin yüzer-gezer bir dışavurumudur. Bunlardan çok daha fazla olarak Boff'un ifade ettiği üzere kuramsal serpilışı gerçekleşmeden önce dahi Latin Amerika'nın halkçı pratiklerinde vücuda gelmiş, bununla birlikte fikri arka planında Avrupa yeni-Teolojisi'ni (Webster, 2001:686; Horn, 2008), Marksizm'i ve İncil'i sentezlemiş bir örgütlenmeler ve öğretiler bütünüdür. Bu bütünlük yoksulların, yoksulların ve marjinalleştirilmiş kesimlerin "hak ettikleri" adil bir düzende yaşamasını, en nihayetinde maddi ve manevi bir özgürleşmeyi (*liberation*) hedeflemektedir.

Bu perspektiften Kurtuluş Teolojisi aslında hem Papalık nezdindeki bir dizi doktriner dönüşümün, hem Latin Amerika'nın kendine has siyasi ve toplumsal yapısının, hem 1960'lı yıllarda Ortodoks Marksist blokta meydana gelen değişimlerin hem de yine bu yıllarda bölgedeki devrimlerin bir çıktısı olarak zaman içinde demlenerek serpilmiştir.

Kurtuluş Teolojisi'ni ortaya çıkaran dinamiklerin dinle ilgili ilk kompartımanını bir dizi "demokratikleşme" hamlesiyle dini hiyerarşide yer almayan sıradan insanları da dini görevleri üstlenmeye teşvik eden ve yetkilendiren Roma Kilisesi Katolik Eylem stratejisi teşkil etmektedir (Acevedo, 2016:3-4,

Tombs, 2002:59). Katolik Eylem'i ise Vatikan Konsülü takip etmiştir. 1962-1965 yılları arasında gerçekleştirilen Vatikan Konsülü, fakirlerin kiliseye dahil edilmesini, Hristiyan birliğinin sağlanmasını ve modern dünyaya açılma gibi konuları ele almış, bu başlık altında Papa XXIII. John'un *Mater et Magistra* (1961) adlı doktrini, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara vurgu yaparken, *Pacem in Terris*'i (1963), demokrasi, insan hakları ve dini özgürlükler üzerine yoğunlaşmıştır. *Lumen Gentium* (1964) ve *Gaudium et Spes* (1965) isimli doktrinler ise yoksulların haklarına ve toplumsal sorumluluğa dikkat çekmiştir. Ayrıca Papa VI. Paul'un *Populorum Progressio*'su (1967) kapitalizm eleştirisi yaparak Üçüncü Dünya halklarına, işçi sınıfına ve kadınlara odaklanmıştır. Böylelikle Latin Amerikalı rahipler için ruhani meseleleri dünyevi terimlerle ele almanın doktriner arka planı oluşmuştur.

Kurtuluş Teolojisi'ni ortaya çıkaran siyasi, toplumsal ve ideolojik arka planda ise Latin Amerika'daki az-gelişmişlik, yoksulluk ve yoksunluk sarmalı yanında kıtada 1960'lardan itibaren iktidarı ele geçiren askeri yönetimlerin yol açtığı ağır insan hakları ihlalleri yatmaktadır. Nitekim kurtuluşçu teologlar birer din adamı olarak yoksulun ve ezilenin yanında olma misyonuyla Latin Amerika'nın bu sosyo-politik gerçekliğinde anlam ifade etmişlerdir. Öte yandan Latin Amerika'nın az-gelişmişliğini açıklayan Bağımlılık Teorisinin bu dönemdeki etkisi, 1959'da gerçekleşen Küba Devrimi'nin devam etmekte olan yankıları, Çin ve Küba gibi örneklerinde görüldüğü üzere kırsal işçilerle gerilla hareketleri arasında bir ittifakı öngören fukoculuğun yükselişi Kurtuluş Teolojisi'nin ortaya çıktığı iklimde etkin birer dip dalga olarak işlev görmüştür (Çoban, 2024).

Neticede ülkelerindeki ve bölgelerindeki dünyevi sorunlarla uhrevi sorunlar arasında bir köprü kurarak teolojii sosyolojiyle sentezleyen çeşitli isimler Latin Amerika Piskoposlar Konseyi (CELAM) bünyesindeki konferanslar dizisinde, yıllar içinde teorik olarak da oldukça serpilecek olan kurtuluşçuluğu resmi Kilise hiyerarşisine taşımışlardır. Bu bağlamda Rio'da gerçekleştiren I. CELAM'da, Latin Amerika'daki rahiplerin sayıca yetersizliği, halkın ekonomik açıdan kötü durumu, din eğitimi ve toplumsal konular ele alınmıştır (Hebblethwaite, 2011:200). Kurtuluş Teolojisi'nin doğduğu konferans ise 1968 Medellin (Kolombiya) Konferansı'dır. Bu konferansta Kurtuluş Teolojisi ifadesi -Gutiérrez tarafından- ilk kez kullanılmıştır. 150 piskopos ve 100 Vatikan temsilcisinin yanı sıra (Wang, 1977:18) meslekten olmayan din adamlarının ve Kilise Taban Cemaatleri (*Comunidades Eclesiales de Base, CEB*) üyelerinin katıldığı Konferans'ın teması "II. Vatikan Işığında Latin Amerika'nın Güncel Dönüşümü"dür. Medellin Konferansı'nı 1979 yılında Puebla'da (Meksika) düzenlenen konferans takip etmiştir. Bu konferans yıllar içinde gelişen ve kıtada taban kazanan Kurtuluş Teolojisi'ne karşı sağcı-tutucu kanadın rövanş maçına dönüşmüştür. "Fidel Castro'nun İsyân Ordusu'nun taktiklerine başvurarak başarı kazanan tek örnek olarak" (Somel, 2020:222) Sandinista gerilla savaşının

dünya kamuoyunda ses getirdiği, kurtuluşçuların devrimci mücadeleye aktif desteğinin yadsınmadığı günlerde bu konferans, kurtuluşçu teologlara daha sonradan yapılacak Vatikan merkezli yaptırım ve baskıların da habercisi olmuştur.

Kurtuluş Teolojisi'nin doktriner ilkelerine bakıldığında, Marksizm ile Hristiyanlığın eklektik bir okuması göze çarpmaktadır. Bu itibarla kurtuluşçu teologlar bir dizi teolojik terimi Marksist terminolojiyle ikame etmekte, en nihayetinde de Hristiyanlığın selamet öğretisini Marksizm'in özgürlük nosyonuyla buluşturmaktadırlar. Bu minvalde kurtuluşçulara göre din adamlarının ilk görevi tıpkı Tanrı'nın yaptığı gibi "yoksullardan yana öncelikli tercihte bulunmak," (Gutiérrez, 2011:43) dolayısıyla günahkâr yapılara neden olan her türlü iktisadi, siyasi ya da ideolojik sistemle çarpışmaktır. Burada gerçek selamet (*kurtuluş*), kişinin kendini hem maddi hem de manevi olarak özgürleştirmesiyle gerçekleşecektir. Dolayısıyla kurtuluşçulara göre "öteki dünyaya havale edilecek" hesaplar olmadığı gibi, ruhun kurtuluşunun gerçekleşmesi de bu dünyada adaletin tesis edilmesiyle mümkün olacaktır. Diğer bir ifadeyle Kurtuluş Teolojisi ruhun manevi olarak özgürleşme potansiyelini ancak ve ancak bu dünyadaki günahkâr yapının ortadan kaldırılması koşuluna bağlamakta, dolayısıyla iman mücadelesini dünyevi mücadele ile bütünleştirmektedir (Wang, 1977: 24-26). Bu çerçevede Kurtuluş Teolojisi'ne göre "devrim" siyasi bir iş olmaktan ziyade dini bir görevdir. Nitekim İsa, en büyük devrimci, Musa'nın Mısır'dan çıkışı da (*Exodus*) Firavun'un ordularında cisimleşmiş olan adaletsizliğe karşı direnişin hak olduğunu gösteren en önemli kutsal kaynaktır (Gutiérrez, 1973; Boff, 1978). Keza kurtuluşçulara göre ilk Hristiyanların komünal yaşamları bozulmamış adaleti ve sevgiyi temsil ettiği ölçüde bu dünyada tesis edilecek "dünyevi krallığın" bir prototipidir (Forrohar, 1986: 54). Bu suretle aralarındaki kimi farklar saklı kalmak koşuluyla kurtuluşçu teologların ya sosyalizmden yana oldukları ya da sosyalizmin içindeki adalet ve eşitlik nosyonlarını öne koyan siyasal programlar önerdikleri ifade edilebilir. Nikaragua Devrimi kültür eski bakanı, kurtuluş teologu Ernesto Cardenal'ın sözleriyle:

"Vatikan'ın Hristiyanlığa bakışı karşısında devrimci Hristiyanlığı savunuyoruz. Tepkisel bir tavidir bu. Kurtuluş Teolojisi yoksullar içindir. Yoksullar için bir dindir ve yoksul insanları devrimci bir tavra yöneltmiştir... Hristiyanlık ve Marksizm birçok yerde birliktedir. Çünkü Marksizm sosyal olarak Hristiyanlık ile birçok ortak değeri paylaşır. Bir sosyal adalet uygulamasıdır... Orijinal Hristiyanlık, herkes için üretimi savunur, komünal üretimi. Kapitalizm egoizmdir, sosyalizm ise dayanışma." (Cardenal'dan akt. Yeğin, 2020:422).

Bu siyasi ve ruhani programın gerçekleştirilmesinde ise kurtuluşçu teologlar, "gör, karar ver ve eyle" stratejisinde özetlenen bir yordamla (Kerber, 2010: 49) Freire'nin (2018) "ezilenlerin pedagojisi" nosyonunu harmanlamakta böylece doğrudan eylem yoluyla sınıfsal ve ruhani bilinç kazanmayı bir süreç

olarak toplumsal pratiklerin tabanına yerleştirmektedirler. Nitekim bu bapta Kilise Taban Cemaatleri (*Comunidades Eclesiales de Base, CEB*) Kurtuluş Teolojisi'nde kitle örgütlenmesini sağlayan temel yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta teolojik ve sosyo-politik eleştirilerinin çoğu 1970'lerin başlarında ortaya çıkan Kurtuluş Teolojisi ancak CEB'lerle temastan sonra tabandaki kitlelerin canlı deneyimleri içinde kök salabilmiştir (Dawson, 2011:191).

Bu perspektiften CEB'ler sosyal piramidin tepesinde yer alanların aksine alt sınıflardan ve tabandan gelenlerden oluşan, çoğunlukla aynı gecekondu bölgesinde, köyde ya da kırsal kesimde ikamet eden küçük dini cemaatleri ifade etmektedir. Aşağıdan yukarıya değil, çevreden merkeze oluşumlardır (Löwy, 1996:50). CEB mensupları kendi küçük sosyal ortamlarında dua etmek, ilahi söylemek, İncil okumak ve gündelik yaşamı tartışmak gibi amaçlarla bir araya gelmişlerdir (Acevedo, 2016:6). Kırsal alanda yüz veya iki yüz kişinin her pazar günü bir *kapelada* buluşarak, ortaklaşa ibadet ettiği durumlar (Betto, 1996:131), altıdan yüze dek değişen katılımcı sayılarıyla haftada bir buluşan cemaat toplantıları, İncil'i kendi yerel durumları ve yaşamları ışığında okuyan gruplar bu oluşumların bileşekeleridir. Toplantılarda aralarından biri papaz rolünü üstlenerek, diyalog ve tartışmanın gelişmesini sağlar (Tombs, 2002:168). CEB'lerin Brezilya'daki önderlerinden ve Kurtuluş teologlarından Frei Betto'nun (1996:132, 133,134) sözleriyle:

“Mevcut oluşum bir kilise cemaatidir; çünkü aynı inancı paylaşan, aynı kiliseye mensup, aynı dine inanan insanlar buralarda bir araya gelmekte; inançları doğrultusunda hem geçim, konut, daha iyi yaşam koşulları için mücadelenin sorunlarına hem de kurtuluş özlem ve umuduna denk düşen bir komünyon halinde yaşamaktadırlar. Aynı zamanda gerçekte tabandırlar ve tabanı temsil ederler; çünkü ev kadınları, işçiler, gereğinden fazla nitelikli denemler, emekliler, gençler, kentlerde ve kırsal bölgelerde geçimini hizmet sektöründen sağlayanlar, tarım işçileri, toprak işgalcileri, küçük çiftçiler, toprak kiracıları, yardımcı işçiler ve aileleri başta olmak üzere ağırlıklı olarak kol gücüyle çalışan, halk sınıfından insanlardan oluşmaktadır. CEB üyeleri, genelde, aylık asgari ücretin üç-dört katından daha az bir kazanca sahip insanlardır. Kent çevresindeki yoksul evlerde veya büyük kentlerdeki gecekonducularda yaşamaktadırlar. Kırsal alanlarda köylerde veya kasabalarda yaşamakta ve tarım alanında işgüçlerini satmaktadırlar. Ancak isimlerini yazabilecek ve alfabeyi okuyabilecek kadar okuma-yazması kıt, yazılanın ne olduğunu okuyabilecek ama anlayamayacak durumda olan insanlardır”

Tüm Latin Amerika'da toplam 157.000 kişiyi kapsayan tarikat cemaatleri CEB'leri yöneten en büyük gruplardır ve tanınmış Kurtuluş teologlarının çoğu da radikal pozisyonları temsil eden bu tarikatların mensuplarıdır (Löwy, 1996:52). Öte yandan Brezilya başta olmak üzere Latin Amerika'da 1960'lar boyunca hüküm süren cunta rejimlerinin baskılarına karşı “zararsız dini çatılar” olarak CEB'ler sıradan insanın gündelik dert ve sorunlarına ilaç aradıkları

politik platformlar olmuşlardır (Jacobson, 1986:325). En etkin olarak Brezilya, Nikaragua, Şili, Peru ve El Salvador'da faaliyet göstermişlerdir. 1970'ten 1980'lere dek kırsal ve kentsel bölgeler dahil olmak üzere CEB'lere mensup üç ila dört milyon aktivistin faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir (Daudelin ve Hewitt, 1995: 224). Brezilya'da 1974'te 40.000, 1980'de 80.000 CEB mevcuttur. Cleary'nin verilerine göre (1985:104) CEB'lerin bir milyon üyesi mevcuttur. Hatta bazı tahminler uyarınca bu rakam dört milyonu bulmaktadır. Bunların bir kısmı ibadet, vaftiz gibi daha dini işlerle uğraşırken, pek çoğunun imza kampanyaları, grev, kitlesel yürüyüş gibi siyasi aktivitelere dahil olduğu raporlanmıştır. Bu çerçevede tipik bir CEB ilkin yerel cemaate yarar sağlayacak türden ortak işlere (kreş, yemek kooperatifi, okul, sağlık kliniği, elektrik, su ve kanalizasyon sistemleri ya da kaldırımlar gibi konularda) dönük amaçlar belirler. Zaman içindeyse cemaat, diğer cemaatlerle etkileşim içine girerek asgari ücret, çalışma şartları, toprak dağıtımı, siyasi kampanyalar gibi daha ulusal ve yapısal konuları gündeme taşıyabilir. Katılımcılar bu süreçte kendine güven, tecrübe ve pratik yetiler edinirler (Tombs, 2002:173-174). Bu anlamda CEB'lerin bir görevi de liderler yetiştirmektir. Nitekim Freire'nin pedagojisiyle farkındalık kazanan katılımcılar, Latin Amerika'da kendi kaderlerini tayin için de eyleme geçme potansiyeli kazanmışlardır. (Löwy, 1996:41; Jacobson, 1986:323). Ayrıca CEB'ler demokrasiye dönüştürme, doğrudan seçimlerin yapılması ve normalleşme için de kaldıraç görevi görmüştür (Jacobson, 1986:325).

Tüm bu doktriner ve pratik arka planlarıyla Kurtuluş Teolojisi'nin hem karakter verdiği hem de bütünleştiği özgül deneyim ise Sandinista Devrimi'nde izlenebilmektedir.

3. Sandinista Devrimi ve Kurtuluş Teolojisi

13-19 yaşındaki gençlerin oynadığı etkin rolden ötürü "Çocukların Devrimi" olarak da anılan (Akgeci, 2020:64) Nikaragua Devrimi "içerisinde Hristiyanların -gönüllü ve ruhban- bir devrimci hareketin hem tabanında hem de önderliğinde önemli bir rol oynadıkları Yeni Çağ'ın -1789'dan bu yana- ilk devrimidir" (Löwy, 1996:75). Ne var ki devrimde Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi (Frente Sandinista de Liberación Nacional, FSLN) ile kurtuluşçular arasında yakın temas ve iş birliği olduğunu ifade etmek gerçekliği yeterince ortaya koymamaktadır. Zira Sandinista Devrimi'nin her aşamasında Hristiyanlar aktif olarak yer almıştır. Bu süreci açıklayabilmek için söz konusu süreci üç aşamada incelemek faydalı olacaktır:

FSLN'nin Kuruluşundan Güçlenme Aşamasına: Carlos Fonseca, Tomás Borge ve Silvio Mayorga önderliğinde 1963 yılında, esasen Somoza diktatörlüğünü ortadan kaldırmak, Nikaragua'nın tam bağımsızlığını sağlamak amacıyla kurulan bir gerilla örgütü olan FSLN 1978'e kadar Marksist-Leninist bağlılığını açıkça dile getirmiş (Belli, 1984: 42) bir yapılanmadır. İsminde geçen Sandinista, Nikaragua'nın ABD'den bağımsızlığını sağlamak için bir direniş başla-

tan Augusto Cesar Sandino'ya ithaftır. Nitekim hareketin kurucu liderlerinden Carlos Fonseca (2008:254,255) Sandino'yu şu sözlerle anmaktadır:

“Sandino'nun bitimsiz yurtsever ve devrimci birikimi, içerdiği zengin siyasal dersler için engin bir kaynaktır. Sandino önderliğindeki gerillaların devasa edimleri, (...) oligarşinin iki kanadı, liberaller ve muhafazakarlara cepheden karşı çıkma yolundaki ulusal tarihsel geleneğin eşsiz bir deneyimini oluşturur.”

Hareket, 1960'ların başında lojistik kaynaklardan ve halk desteğinden yoksun olduğu için pek bir varlık gösterememiş, 1963'teki silahlı direnişte verdiği ağır kayıplardan ötürü bir çöküntü yaşamış, ancak on yılın ikinci yarısında yaptığı stratejik hamlelerle şehir örgütlenmelerini yapılandırmayı başarmıştır. Süreçte şehir örgütlenmelerini kırsala da yaymayı sağlayarak 1970'lerden itibaren giderek güçlenmiştir.

FSLN'nin toparlanma aşamasındaki en önemli örgütsel kaynak CEB'lerdir. Bu CEB'ler, her ne kadar Medellin Konferansı'ndan (1968) önce yaygınlık ve radikallik kazanmış olsalar da sonradan FSLN'ye taban desteği vermek suretiyle onun motor güçlerinden biri olmuşlardır. Bu süreçte Nikaragua'nın ilk CEB'i İspanyol rahip José de la Jara tarafından 1966 yılında Managua'nın yoksul mahallelerinden biri olan 14 de Septiembre'de kurulmuştur (Montgomery, 1982:221). Jara için bu topluluk bir çatı altında toplanan bir kilise cemaati değil bir erkekler ve kız kardeşler topluluğu olarak kişisel onur ve kolektif girişim duygusunun geliştirilmesini sağlayan bir platformdur (Löwy, 1996:76). Keza bu cemaat daha sonra çok daha radikalleşecek bir Hristiyan gençlik hareketi kurarak FSLN saflarına katılmıştır. Öte yandan Jara'nın manevi mirası Nikaragua'nın diğer bölgelerine yayılarak, özellikle Estelí, Condega, Ocotal, Mozonte, San Fernando, León, Chinandega ve Somotillo gibi yerlerde de benzer toplulukların oluşumuna ilham vermiştir. Peder Jara'nın oluşumuna destek verdiği ve Nikaragua Devrimi'nde çok etkin bir rol oynayan Solentiname Cemaati ise, önemli kurtuluşçulardan Ernesto Cardenal tarafından kurulmuş, bir ruhani inziva merkezi olmanın ötesinde devrime kadar FSLN gerillalarının yetiştiği ve konuşulduğu bir merkez olarak işlev görmüştür (Jacobson, 1986:330). Solentiname üyeleri, kutsal metinleri Nikaragua'daki gerçekliklere bağlayan topluluk buluşmalarında Hristiyanların baskıyı anlamasını ve buna karşı harekete geçmesini sağlayan bir döngüsel süreci ifade eden “hermeneutik döngüyü” aktif bir şekilde işletmişlerdir (Clos, 2012:6, 13).

FSLN'nin toparlanma aşamasındaki diğer önemli örgütsel kaynak üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yapılanmalardır. Özellikle Katolik Hristiyan Üniversitesi'nden önemli isimlerin desteğiyle -Ernesto Cardenal'in kardeşi, rektör yardımcısı Fernando Cardenal gibi- oluşan süreç burada tanımlayıcıdır. Örneğin Ağustos 1970'te insan hakları ihlallerine dikkat çekmek amacıyla Managua Katedrali'ni işgal eden öğrencilerin ve rahiplerin eylemiyle ilintili olarak Ferdinand Cardenal “her on beş dakikada bir, gece gündüz çanları çaldık

ve adalet kabul edilip yasalara saygı gösterilene kadar bunu yapmaya devam edeceğimizi duyurduk” açıklamasını yapmıştır (Froohar, 1989:77). Hristiyan öğrenci hareketi bu eylemden sonra daha da radikalleşmiştir. Yine, Sandinist Devrimi’nin önder kadrosunda yer alan Hristiyan öğrenci liderlerinden Carrión Cruz gibi isimlerin El Riguero semtindeki yoksul cemaat yaşamına katılması gelişmekte olan devrimci hareket ile kurtuluşçu din arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Cruz (1996: 142,143) söz konusu süreci şöyle tariflemektedir:

“Hristiyan öğrenci grubu olarak biz Ocak/Şubat 1972’de ailelerimizi terketmeye ve yoksul bir semtte -Uriel Molina Papazlığı bölgesinde- yaşama-ya karar verdik. Semtteki cemaatin yaşamı ve oradaki görevler ile üniversite yaşamını birleştirdik. İki temel saik vardı: Birincisi, her şeyin paylaşıldığı, yoksullarla birlikte yaşandığı ve herkesin topluluğun refahı için çalıştığı ilk Hristiyan cemaatlerinde olduğu gibi yaşamak idealiydi. İkinci saik ise kendi evlerimizdeki ilişkileri ve rahatlığı reddetmekti. Frente hareketi Hristiyan kökenli üniversite öğrencilerinden oluşan genç bir kuşağın var olduğunu, belli bir örgütlenme düzeyinde olduklarını ve devrimci politika konusunda açık bir görüşlerinin olduğunu anlamıştı. O zamandan başlayarak Frente bu hareketi kendi saflarına çekmeye başladı.”

FSLN’nin sonraki kitle tabanını oluşturacak bir diğer dini oluşum Sözü’n Deleğeleri’dir (*Delagados de la Palabra*). Bu grup kırsal bölgede bir takım dini görevler icra etmek yanında okuma-yazma kursları vermek, sağlık ve tarımla ilgili eğitimler vermek gibi faaliyetler yürütmüştür. Sözü’n Deleğeleri’ni yetiştirmek amacıyla kurulan Tarımsal İlerleme İçin Protestan Komite (*Comité Evangelico de Promocion Agraria- CEPA*) ise gelecekte isyanın merkezleri arasında yer alacak Carazo, Masaya, Leon ve Esteli yörelerindeki etkinlikleriyle öne çıkmıştır (Dodson and O’Shaughnessy, 1990:125; Löwy, 1996:78). Oluşumun, toprak hakkını dini inançla ilişkilendirerek yayınladığı *Cristo Campesino* (Çiftçi Mesih) başlıklı broşürde İsa’yı iktisadi ve siyasi adalet arayışında bir emekçi olarak tasvir etmesi (Dodson ve O’Shaughnessy, 1990: 125) bu etkinliklerden sadece biridir. Süreçte Somoza yönetiminin ağır baskıları altında kilise ile biçimsel ilişkilerini tamamen koparak bağımsız bir Hristiyan örgüt haline gelmiştir.

Bir bütün olarak bakıldığında şu sonuca ulaşmak mümkündür: Hristiyanlıkla Marksizmin buluşması sayesinde Marksist unsurlar “dindar sıradan insanların” var olduğu semtlerle ve bölgelerle doğrudan temasa girmiştir. Burada özellikle CEB’ler ve diğer dini oluşumlar nüfusun çoğunluğunu oluşturan yoksulların bilincini uyandırma ve yükseltme, devrimcilere barınak sağlama, onları destekleme ve isyancılar tarafından organize edilen “kendiliğinden” kitlesel gösterilere katılma gibi yollarla davaya büyük katkıda bulunmuşlardır (Jacobson, 1986: 329).

FSLN'nin Güçlenmesi ve Devrim: Sandinista Devrimi açısından 1970'lerin ikinci yarısı Ernesto Cardenal'in Solentiname cemaatindeki gençlerin, Gaspar Garcia Laviana gibi gerilla rahiplerin, Katolik Öğrenci Gençlik (JOC) oluşumunun ve Katolik Üniversite Gençliği'nin aktif olarak gerilla mücadelesine katıldığı yılları ifade etmektedir. Öte yandan 1972'ye dek resmi Kilise hiyerarşisinin Sandinistalara karşı hiçbir destek sunmamasına rağmen Samoza rejiminin o yıl meydana gelen büyük depremdeki tutumu ve liberal kanadın önemli figürlerinden Pedro Joaquín Chamorro'nun 1974 yılında Somoza'nın oğlunun tetikçiliğinde öldürülmesi rejime açıkça muhalefet etmeyen dini yapılanmaların da birleşik cephelere katılmasına sebep olmuştur (Montgomery, 1982:214). Rehine Krizi, 1977 Genel Ayaklanma çağrısı ve 1978 Meclis Baskını gibi olaylar bir yandan Sandinistaların hem içte hem dışta itibar kazanmasını sağlamış, Somoza diktatörlüğüne karşı devrimci moral güçlerin ivme kazanmasına katkı sunmuştur. Süreç, 19 Haziran 1979'da -Sandinist hareketin liderlerinden Fonseca'nın Somoza güçlerince öldürülmesinden yaklaşık iki yıl sonra- Somoza diktatörlüğüne son verilmesiyle sonuçlanmıştır. Mücadelenin en şiddetli, eylemlerin en örgütlü ve etkili olduğu yerlerin Monimbo, Masaya, Chinandega, Leon gibi geçmişte CEB'lerin, Sözün Delegeleri'nin ve diğer radikal Hristiyanların etkili olduğu bölgeler olması; birçok kilise papazının, rahibesinin ve keşişin Sandinistlere yiyecek, içecek, ilaç ve cephane vererek yardım etmesi; aralarında Fernando Cardenal, Miguel d'Escoto, Roberto Argüello, Carlos Tünnermann, Reinoldo Antonio Tefel ve Emiliano Baltodano gibi tanınmış gönüllülerin oluşturduğu cephe (Löwy, 1996:81) Nikaragua Devrimi ile kurtuluşçu fikirler arasındaki aktif organik bağı somut olarak göstermektedir.

Devrim Sonrası: Sandinista Devrimi sonrasında kurulan hükümette, Ernesto Cardenal kültür, Fernando Cardenal eğitim, Miguel d'Escoto Brockmann dış işleri, Carrion Cruz içişleri bakanı olarak görev yapmıştır. Özellikle Cardenal Kardeşler, kurtuluşçu ilkeler doğrultusunda örgütlenen eğitim ve kültür seferberliğinde ülkenin okur-yazar oranını artırmaya yönelik siyasalar izlemişlerdir. Keza CEB'ler kırsal bölgelerde eğitsel faaliyetlerin yürütülmesinde önemli işlevler üstlenmeye devam etmiştir. Öte yandan hem ilerici Katolik hem de Protestan gruplar, Marksizm ve Hristiyanlığın bir sentezini savunan "teolojik düşünce merkezleri" geliştirmek için yurtdışından yardım ve personel almaya başlayarak çeşitli kuruluşlar oluşturmuşlardır (Belli, 1984:45). Ne var ki FSLN yönetiminin sadece Sandinist devrimi destekleyenleri "gerçek Hristiyanlar olarak" kategorize etmesi (Belli, 1984:45) devrimin biz-onlar dikotomisine hapsedilecek popülist potansiyellerini görmek açısından anlamlıdır. Nitekim 1980 sonrası ABD güdümlü bir iç savaşın -*Contra* tabir edilir- başladığı yıllarda bu daralma, FSLN'nin Marksist-Leninist kanadıyla kurtuluşçu kanat arasında ayrışmalar yaşandığında daha da netleşmiştir. Örneğin FSLN yönetimi Managua Başpiskoposu'nun yıllardır yayımlanması gelenek

olmuş televizyon ayinini askıya almış, Katolik Kilisesi'nin tek radyo istasyonu olan Radio Católica'yı sıkı düzenlemelere tabi tutmuş, Kilisenin bağımsız sesi olan *La Prensa* gazetesini sansürlemiştir; ayrıca Miskito bölgesinde en az 55 kilise hükümet milisleri tarafından yıkılmış, Moravianlar, Adventistler, Mormonlar ve Yehova'nın Şahitleri gibi dini gruplara ait kiliseler 1982'deki OHAL döneminde hükümet tarafından hızlı bir şekilde kamulaştırılmıştır (Belli, 1984:47,48,51).

Devrim sonrası bu gelişmeler ışığında Sandinista devrimcilerinin tarihteki diğer örneklerde olduğu gibi “adeta kendi çocuklarını yediğini” söylemek yanlış olmaz. Daha en başından Nikaragua'daki egemen sınıflar arasındaki bölünmelerin yarattığı ideolojik çatlaklardan güç alması, dönüşümün umut ve beklentilerini taşıyacak bir programdan yoksun olması (Dora&Weeks, 1992) nedeniyle zaafı olan Devrim, en nihayetinde başarısını sahip olduğu net sınıf kompozisyonuna değil Somoza rejiminin çöküşüne ve faşizme karşı bileşen eklektik, kırılğan bir cephenin kaygan zeminine yaslanması ölçüsünde olumlu ve ılımlı “karizmasını” giderek yitirmiştir. Yine de o dönemden bugüne bakiye kalan, Kurtuluş Teolojisi'nin daha eşit ve daha özgür bir dünya için aradığı adalet duygusu eşliğinde CEB'ler merkezinde inşa olan taban örgütlenmelerinin bugün hala yaşayan kültürel ve demokratik mirastır (Johnson, 2003).

Sonuç

Marksizmi ana akım Hristiyanlığın sol cepheden heretik bir kritiğiyle bütünleştiren Kurtuluş Teolojisi Latin Amerika'da yoksulluğa, yoksunluğa ve bir bütün olarak toplumsal adaletsizliğe karşı verilen halk mücadelelerinde din ile siyaset arasındaki ilişkilerin insanlık onuru namına yeniden formüle edilmesi açısından hem teorik hem pratik izdüşümleriyle uzun yıllar etkili bir akım olmuştur. Latin Amerika'nın kendine özgü koşullarında taban örgütleri CEB'ler, üniversite gençlik oluşumları ve diğer yapılanmalar içinde kırsal ve kentsel mecralar üzerinden sıradan insanların gündelik yaşam pratiklerine dini referanslar ve hayatın somut koşulları arasında bağlar kurarak temas eden kurtuluşçu teoloji, bu anlamıyla tepeden inmece bir doktrin bir olmak şöyle dursun tam tersine halk kitleleriyle organik bağlar inşa etmeyi başarabilmiş bir harekettir.

Latin Amerika deneyimleri içinde söz konusu tespiti somutlayabileceğimiz önemli örnek alanlardan biri Sandinista Devrimi'dir. Nitekim Sandinista Devrimi'nde Marksist-Leninist gerilla örgütü ve partisi FSLN ile kurtuluşçu teologlar arasında karmaşık bir matriste ilişkiler tesis edilmiştir. Bu anlamıyla Kurtuluş Teolojisi teorik ve pratik göndergeleriyle Devrim'e katkı sunmakla kalmamış, ona yön ve karakter vermiştir. Diğer bir ifadeyle Sandinista Devrimi sürecindeki kurtuluşçu örgütlenme ve fikirlerle gerilla oluşumu arasındaki ilişkiler yalnızca bir ittifak ilişkisi olarak düşünülemez. İki farklı “devrimci yönelim” Somoza diktatörlüğünü yıkmak, tam bağımsız bir Nikaragua tesis

etmek ve toplumsal adaleti sağlamak hedeflerinde organik bir sentez ilişkisi içinde birlikte yürümüşlerdir. Nitekim rahiplerin ve dini önderlerin koyu Hristiyan bir yapıya sahip Nikaragua halkıyla birlikte hareket etmesi gerilla hareketinin meşruiyet kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Bu itibarla Küba örneği hariç tutulursa Latin Amerika'daki son devrimin neden Nikaragua'da gerçekleştiği sorusunun cevaplarından biri, bu olguda saklıdır. Zira az-gelişmişlik, siyasi baskılar ve insan hakları ihlalleri kitadaki ülkelerin hemen hepsinde görülen yapısal bir özellikken, tüm bunlara karşı gerilla tabanlı köylü devriminin Nikaragua'da gerçekleşmesinin nedenleri bu ülkenin özgün tarihinde yattığı kadar o dönemki koşullarda FSLN hareketinin toplumun dini gerçeklerini okuma becerisine sahip olmasında, hatta hareketin bir hücrelerinin bizatihi o gerçeğin içinden neşet etmesinde yatmaktadır.

Ne var ki Devrim sonrasında FSLN'nin Marksist-Leninist cenahıyla hareketin organik bileşenlerinden kurtuluşçular arasında çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri FSLN'nin Ortodoks Marksist kesimlerinin teolojiyle olan bu yakınlıktan duyduğu rahatsızlıklardır. Paralel olarak, rejimin, kendi stabilizasyonunu yaratmak uğruna söylemsel bölünmelerle sürekli "ötekiler" yaratması kurtuluşçuluğun giderek oyundan dışlanması anlamına gelmiştir. Böylelikle FSLN güç aldığı ana damarlardan birini kendi elleriyle zayıflatmıştır. Bununla birlikte Kurtuluşçu teoloji açısından hâkim politik arenadan zaman içinde dışlanmak hikâyenin sonu olmamıştır. Nikaragua gibi halk dininin ve Hristiyanlığın güçlü tınlarla kök saldığı bir ülkede "Tanrı'nın Krallığını bu dünyada kurmaya davet eden bir çağrı" olarak özellikle CEB'lerde hala ideolojik ve pratik varlığını sürdürmektedir. Bu anlamıyla Kurtuluş Teolojisi bir dönem rüzgârı olmaktan ziyade içinden filizlendiği toprakların "etini ve kanını" taşıyan canlı bir organizma gibidir. Zira ne Nikaragua halkının ne de Latin Amerika halklarının tam bağımsızlık, özgürlük ve adalet mücadelesi henüz sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Acevedo, S. M. S. (2016). *The opposition to Latin American liberation theology and the transformation of Christianity, 1960-1990* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Florida State University, USA.
- Akgemci, E. (2020). Monroe Doktrini'nin izinde: Latin Amerika'da ABD müdahaleci-liğinin tarihsel gelişimi. E. Akgemci & K. Ateş (Ed.), *Dünyanın ters köşesi; Latin Amerika: tarih, toplum, kültür* içinde (ss. 53-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belli, H. (1984). The church in Nicaragua: Under attack from within and without. *Religion in Communist Lands*, 12(1), 42-54.
- Betto, F. (1996). Brezilya'da kilise taban cemaatleri nedir? *Marksizm ve Din* (ss. 131-138), İstanbul: Belge Yayınları.
- Boff, L. (1978). *Jesus Christ liberator* (P. Hughes, Çev.). New York: Orbis Books.
- Cleary, E. (1985). *The church in Latin America today: Crisis and change*. New York: Orbis Books.
- Clos, R. (2012). In the name of the god who will be: The mobilization of radical Christians in the Sandinista revolution. *Journal for the Study of Radicalism*, 6(2), 1-51.
- Cruz, C. (1996). Devrimin komutanı Carrion Cruz ile söyleşi. S. Özbudun (Ed.), *Marksizm ve Din* içinde (ss. 139-153). İstanbul: Belge Yayınları.
- Çoban, F. (2024). Selametten özgürleşmeye: Latin Amerika kurtuluş teolojisi. *Alternatif Politika*, 16(2):255-286
- Daudelin, J., & Hewitt, W. E. (1995). Churches and politics in Latin America: Catholicism at the crossroads. *Third World Quarterly*, 16(2), 221-236.
- Dawson, A. (2011). Dini taban cemaatlerinin kökeni ve yapısı: Brezilya deneyimi. M. F. Karakaya & S. Altınçekiç (Çev.), C. Rowland (Ed.), *Kurtuluş Teolojisi* içinde (ss. 180-198), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dore, E., & Weeks, J. (1992). The red and the black: The Sandinistas and the Nicaraguan revolution. *ISA Research Papers*, 28. Institute of Latin American Studies.
- Dodson, M., & O'Shaughnessy, N. (1990). *Nicaragua's other revolution: Religious faith and political struggle*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Dussel, E. (1982). *A history of the church in Latin America: Colonialism to liberation*. Michigan: Wm. B. Eerdmans-Lightning Source.
- Fonseca, C. (2008). Düşünceler. S. Özbudun (Ed.), *Latin Amerika'da isyanın tarihi* içinde (ss. 249-259). Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Foroohar, M. (1986). Liberation theology: The response of Latin American Catholics to socioeconomic problems. *Latin American Perspectives*, 13(3), 37-58.
- Foroohar, M. (1989). *The Catholic Church and social change in Nicaragua*. New York: State University of New York Press.

- Freire, P. (2018). *Ezilenlerin pedagojisi* (D. Hattatoğlu & E. Özbek, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gutiérrez, G. (1973). *A theology of liberation: History, politics and salvation*. New York: Orbis Books.
- Gutiérrez, G. (2011). Kurtuluş teolojisinin kapsamı ve görevi. M. F. Karakaya & S. Altınçekiç (Çev.), C. Rowland (Ed.), *Kurtuluş Teolojisi* (ss. 35-55). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hebblethwaite, P. (2011). Kurtuluş teolojisi ve Roma Katolik Kilisesi. M. F. Karakaya & S. Altınçekiç (Çev.), C. Rowland (Ed.), *Kurtuluş Teolojisi içinde* (ss. 199-220). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hidalgo, A. (2015). ¡Ponte a nuestro lado! Be on our side! The challenge of the Central American liberation theology masses. In C. Carvalhaes (Ed.), *Liturgy in post-colonial perspectives. Postcolonialism and religions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hindley, J. (2015). Neocolonialism, liberation theology and the Nicaraguan revolution. Retrieved from https://digitalcommons.providence.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=research_prize
- Horn, G.R. (2008). *Western European liberation theology: The first wave (1924-1959)*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacobson, R. S. (1986). Liberation theology as a revolutionary ideology in Latin America. *The Fletcher Forum*, 10(2), 317-336.
- Johnson, N. (2003). *Liberation theology in the post-revolutionary Nicaragua* (Unpublished MA Thesis). Duquesne University. Retrieved from:
- Judson, F. (1987). Sandinista revolutionary morale. *Latin American Perspectives*, 14(1), 19-42.
- Kerber, G. (2010). Climate change and southern theologies: A Latin American insight. *Horizonte*, 8(7), 45-55.
- Löwy, M. (1996). *Marksizm ve Din: Kurtuluş Teolojisi meydan okuyor* (İ. Cüre, Çev.). İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Mangipano, J. J. (2017). *William Walker and the seeds of progressive imperialism: The war in Nicaragua and the message of regeneration, 1855-1860* (Unpublished PhD Thesis). University of Southern Mississippi. Retrieved from: <https://aquila.usm.edu/dissertations/1375/>
- Montgomery, T. S. (1982). Cross and rifle: Revolution and the church in El Salvador and Nicaragua. *Journal of International Affairs*, 36(2), 209-221.
- Sawchuk, D. (1997). The Catholic Church in the Nicaraguan revolution: A Gramscian analysis. *Sociology of Religion*, 58(1), 39-51.
- Somel, G. (2020). Küba devrimi ve sosyalizmin inşası. E. Akgemci & K. Ateş (Ed.), *Dünyanın ters köşesi; Latin Amerika: tarih, toplum, kültür içinde*(ss. 221-236). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tombs, D. (2002). *Latin American liberation theology*. Boston: Brill Press.
- Wang, J. S. (1977). Latin American liberation theology. *The Asbury Seminarian*, 32(3), 18-39.
- Webster, D. D. (2001). Liberation theology. W. A. Elwell (Ed.), *Evangelical dictionary of theology* (ss. 686-688). Grand Rapids: Baker Academic.
- Yeğın, M. (2020). Latin Amerika'da siyasal kùltür ve din üzerine izlenimler. E. Akgemci & K. Ateş (Ed.), *Dünyanın ters köşesi; Latin Amerika: tarih, toplum, kùltür içinde*(ss. 419-430). İstanbul: İletişim Yayınları.

BÖLÜM 5

TOPLUMCU BELEDİYECİLİK TEN SOSYAL BELEDİYECİLİĞE GEÇİŞ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Alper Bilgili¹

¹ Doç. Dr., ÇOMÜ, orcid:0000-0003-0417-5070, bilgicomu.edu.tr

GİRİŞ

Dünyada yerel yönetim anlayışı tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce “toplumcu belediyeçilik” kavramı ön plana çıkmış, 1980’li yıllardan itibaren ise “sosyal belediyeçilik” kavramı konjektürel gelişmelere bağlı olarak yerel yönetimlerin hizmet politikalarını tanımlayan önemli kavramsal çerçeve olarak ortaya konulmaktadır. Toplumcu belediyeçilik daha çok sosyal adalet, katılımcılık ve eşitlik ilkelerine dayanan bir yaklaşım olarak, toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik hizmetleri ön planda tutmuştur. 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de ve dünyada özellikle sosyal demokrat anlayış, yerel yönetim politikalarında bir karşılık bulmuş ve altyapı hizmetlerinin yanı sıra toplumsal refahı artırmayı amaçlayan sosyal projeleri de gündeme getirmiştir.

Ancak 1980’li yıllarda başlayan neoliberal politikalar ve küreselleşmenin etkisiyle yerel yönetimlerin rolü yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, toplumsal hizmetlerin piyasa odaklı dönüşümüne tanık olunmuş ve toplumcu belediyeçiliğin yerine, daha esnek ve uygulamaya yönelik bir model olan “sosyal belediyeçilik” kavramı öne çıkmıştır. Sosyal belediyeçilik, toplumcu belediyeçiliğin bazı ilkelerini korumakla birlikte, daha pragmatik ve hizmet odaklı bir anlayışla yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarını genişletmiştir. Toplumsal düzeni sağlamayı amaç edinmiş olan sosyal devlet anlayışının, yerel yönetimlere yansımaları olarak kabul edilen sosyal belediyeçilik anlayışı sosyal politikaların bir kısmının yerel yönetimler aracılığı ile yürütülmesini öngörmektedir. Sosyal belediyeçilik anlayışı bugün dünyada birçok ülkede uygulanmaktadır. Yoksullukla mücadele, sosyal yardımlar, eğitim, sağlık, kadın ve çocuklara yönelik hizmetler gibi alanlar, sosyal belediyeçiliğin temel uygulama alanları olmuştur. Sosyal belediyeçilik, yerel yönetimlerin toplumsal kalkınma ve sosyal bütünleşmeyi hedefleyen politika ve projelerini kapsamaktadır. Eğitim, sağlık, sosyal yardım, kültür, sanat ve spor gibi alanlarda gerçekleştirilen hizmetler, bu anlayışın temelini oluşturur. Bu hizmetler, yerel yönetimlerin vatandaşların günlük yaşamını doğrudan etkileyen faaliyet yelpazesini genişletirken, toplumsal refahın artmasına da önemli katkılarda bulunur. Ayrıca, sosyal belediyeçilik uygulamaları, katılımcı bir yönetim modeli çerçevesinde halkın karar alma süreçlerine aktif olarak katılımını teşvik etmektedir.

Bu çalışmada, toplumcu belediyeçilikten sosyal belediyeçiliğe geçiş sürecinin kavramsal ve pratik boyutları ele alınacak, bu iki yaklaşım arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenecektir. Ayrıca, neoliberal dönüşümün etkisiyle sosyal belediyeçiliğin sınırları, imkânları ve eleştirileri de tartışmaya açılacaktır. Böylece, yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarında yaşanan değişimin tarihsel bir perspektifle anlaşılması hedeflenmektedir.

1. Toplumcu Belediyecilik Kavramı

Toplumcu belediyecilik, yerel yönetimlerin sadece altyapı ve hizmet sunumu gibi klasik belediyecilik görevlerini yerine getirmekle kalmayıp, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını ön planda tutarak daha eşitlikçi ve katılımcı bir yönetim anlayışını benimsemesidir. Bu kavram, özellikle yerel yönetimlerin sosyal adalet, dayanışma ve toplumsal refahı sağlama yönündeki sorumluluklarına vurgu yapmaktadır. Toplumcu belediyecilik, kentsel mekânlarda yaşayan bireylerin günlük yaşamlarını iyileştirme, dezavantajlı grupların yaşam standartlarını yükseltme ve toplumun genel refah seviyesini artırma amacını taşımaktadır (Göymen, 2004: 14).

Toplumcu belediyecilik anlayışı, sosyal demokrat ideolojinin yerel yönetimlere uyarlanmış bir yansıması olarak da görülebilir. Bu anlayışa göre, belediyeler birer kâr amacı güden işletmeler gibi değil, kamu yararını gözeten, toplumun her kesimini kapsayıcı hizmetler üreten kurumlar olarak faaliyet göstermelidir (Keskin, 2012: 182). Bu bağlamda toplumcu belediyecilik, toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen bir yaklaşım olup, yerel yönetimlerin sosyal ve ekonomik sorunlara odaklanmasını sağlamaktadır.

1.1. Toplumcu belediyeciliğin temel ilkeleri

Katılımcılık: Toplumcu belediyecilikte halkın karar alma süreçlerine katılımı esastır. Yerel yönetimler, vatandaşların taleplerini doğrudan dinler ve çözüm süreçlerinde onların görüşlerine başvurur. Bu bağlamda, mahalle meclisleri, halk toplantıları ve katılımcı bütçe uygulamaları gibi yöntemler ön plana çıkar (Şataf ve Taşdelen, 2019: 12). Katılımcı yönetim, halkın yerel yönetimle olan bağını güçlendirir ve toplumsal aidiyet duygusunu artırır.

Sosyal Adalet ve Eşitlik: Toplumcu belediyecilik, hizmetlerin her bireye eşit bir şekilde sunulmasını savunur. Özellikle dezavantajlı grupların, yani yoksulların, engellilerin, yaşlıların ve kadınların ihtiyaçlarının önceliklendirilmesi önemlidir (Ersöz, 2005: 136). Bu çerçevede, sosyal yardım programları, ücretsiz sağlık hizmetleri ve eğitim destekleri gibi uygulamalar hayata geçirilir.

Dayanışma: Toplumcu belediyecilik, dayanışma kültürünü destekleyerek toplumsal birlikteliği güçlendirmeyi hedefler. Yerel yönetimler, bu dayanışmayı sosyal projeler, gönüllü çalışmaları ve iş birlikleriyle destekler. Özellikle doğal afetler, ekonomik krizler veya pandemi gibi olağanüstü durumlarda toplumcu belediyecilik anlayışıyla hareket eden belediyeler, vatandaşların mağduriyetini azaltmaya yönelik çalışmalarda bulunur (Çöpöğlü, 2014: 238).

1.2. Toplumcu belediyeciliğin tarihsel gelişimi

Toplumcu belediyecilik, özellikle 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de toplumcu ve sosyal demokrat belediyecilik uygulamalarıyla gündeme gelmiştir. Bu dönemde yerel yönetimlerde sosyal devlet ilkesine dayalı hizmet anlayışı-

şının geliştirilmesi amaçlanmıştır. İlk örnekleri, büyükşehirlerde altyapı projelerinin yanı sıra, toplumun ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerin genişletilmesi şeklinde görülmüştür (Adıyaman ve Demirel, 2011: 120).

Özellikle 1970’li yılların sonunda Türkiye’de “toplumcu belediyeçilik” anlayışını benimseyen belediyeler, kamusal hizmetlerde eşitlikçi bir yaklaşımı hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde altyapı yatırımlarına ek olarak, gecekondü bölgelerinde yaşayan yoksul vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar yapılmış; sağlık, eğitim ve ulaşım gibi alanlarda topluma doğrudan hizmet veren projeler geliştirilmiştir (Keleş, 2008: 40). Toplumcu belediyeçilik anlayışının gelişimi, Batı Avrupa’da refah devleti modelinin yükseldiği dönemle paralellik göstermektedir. Batı’da yerel yönetimler, sosyal demokrat politikaların etkisiyle, toplumsal refahı artırmaya yönelik hizmetleri ön plana çıkarmışlardır. Özellikle İskandinav ülkelerinde bu model, yerel yönetimlerin geniş yetkilerle donatılmasıyla başarıyla uygulanmıştır (Şahin, 2020: 31).

1.3. Toplumcu belediyeçiliğe eleştiriler ve sınırlılıklar

Toplumcu belediyeçilik, her ne kadar toplumun refahını artırmayı amaçlayan bir yaklaşım olsa da bazı eleştirilerle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu eleştirilerden ilki, belediyelerin sosyal hizmet sunumunda merkezi hükümete olan bağımlılığıdır. Finansman yetersizlikleri ve kaynak kıtlığı, yerel yönetimlerin toplumcu politikalarını sürdürülebilir kılmasını zorlaştırmaktadır (Bayraktar, 2013: 79). Diğer bir eleştiri, toplumcu belediyeçilik uygulamalarının zaman zaman popülist söylemlerle örtüşmesidir. Seçim dönemlerinde, belediyelerin sosyal yardım programlarını genişletmesi ve bu yardımların sürdürülebilir olmaması eleştirilen noktalardan biridir (Çöpoğlu, 2014: 240). Ayrıca, katılımcı mekanizmaların işlevselliği konusunda da sorunlar yaşanabilmekte, halkın yönetime etkin katılımı çoğu zaman sembolik düzeyde kalmaktadır. 980’li yıllardan itibaren toplumcu belediyeçilik, neoliberal çevrelerin eleştirilerinin odağı haline gelmiştir. Bu yaklaşım, kayırmacı ve müdahaleci olmakla suçlanmış; hizmet üretiminde ve sunumunda yetersiz, maliyetli ve eskimiş olarak nitelendirilmiştir. Buna karşılık, serbest piyasa kurallarına dayalı belediyeçiliğin kamu girişimciliğine üstün olduğu savunulmuştur. Liberalleşme ve özelleştirme süreçlerinin etkisiyle, kentsel hizmetler özel girişimcilere devredilmeye başlanmıştır. Yeni Kamu Yönetimi anlayışıyla birlikte yönetim paradigmaları değişmiş, belediye ile yurttaş arasındaki ilişki, belediye-müşteri ilişkisine dönüşmüştür. Bu süreçte değişen Küresel Dünyada yeni ekonomik paradigmalarda bazı kavramları temelden sarsmıştır. Bu kavramların başında toplumcu belediyeçilik kavramı gelmektedir. Kavram refah devleti olgusuna yapılan eleştiriler ve liberal ekonomik modelin genel kabulü sonrasında yerini sosyal belediyeçilik kavramına bırakmıştır.

2. Sosyal Belediyecilik Kavramı

Sosyal belediyecilik, yerel yönetimlerin toplumun refahını artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve dezavantajlı grupların yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla gerçekleştirdiği hizmet ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2011). Bu anlayış, geleneksel belediyecilik hizmetlerinin ötesine geçerek eğitim, sağlık, sosyal yardım, kültür, sanat ve spor gibi alanlarda sosyal hizmetlerin yerel düzeyde sunulmasını hedefler. Sosyal belediyecilik, aynı zamanda yerel yönetimlerin toplumsal kalkınma ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak için halkın katılımını teşvik eden, demokratik ve kapsayıcı bir yönetim anlayışını benimsemesi anlamına gelmektedir (Şengün, 2019). Yel hizmet sunumunda çeşitlenen talepler belediyelerin yeni tip hizmet vermesini ortaya koymuş, belediye kaynakları ve yetkileri zaman içerisinde önemli bir gelişim göstermiştir. Sosyal belediyecilik olgusu da doğal olarak belediyelerin gelişimi ile ilerlemiş, içeriğine yeni unsurlar eklenmiştir (Şahinoğlu, 2014: 68).

Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamaları, özellikle 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan toplumcu belediyecilik yaklaşımıyla başlamış ve zamanla daha geniş bir kapsama ulaşmıştır. Özellikle kentleşme, göç ve yoksulluk gibi sorunların çözümünde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Çelik, 2014). Bu bağlamda sosyal belediyecilik, sosyal devlet ilkesinin yerel yönetim düzeyinde hayata geçirilmesini sağlayarak toplumsal refahın artmasına katkı sunmaktadır. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte, yerel yönetimler, özellikle belediyeler, kentsel alanların yönetiminde daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde sosyal belediyecilik uygulamaları gelişmiş ve yerel yönetimler, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal hizmetleri sunmak gibi önemli görevler üstlenmiştir. Sosyal belediyecilik, belediyelerin sosyal içerikli faaliyetlerini artırarak, bu kurumlara yeni sorumluluklar yükleyen bir anlayış olarak tanımlanmaktadır (Şataf ve Taşdelen, 2019: 1). Sosyal belediyecilik kavramı, geniş bir yelpazede faaliyetleri kapsamakta; sosyal hizmetlerin sağlanması, sosyal yardım ve destek programlarının hayata geçirilmesi, toplumsal katılım ve iş birliğinin teşviki ile sosyal adalet ve eşitsizlikle mücadeleyi içermektedir. Belediyeler; eğitim, sağlık hizmetleri, çocuk bakımı, konut hizmetleri ve sosyal yardımlar gibi birçok alanda önemli roller üstlenmektedirler. Bu hizmetlerin kalitesini artırmak ve daha geniş kesimlerin erişimini sağlamak, sosyal belediyeciliğin temel hedefleri arasında yer almaktadır (Pektaş, 2010: 4-9). “Sosyal belediyecilik”, sosyal devlet anlayışının yerel yönetimler düzeyindeki bir yansıması olarak görülmekte ve sunulan sosyal hizmetler aracılığıyla kent sakinlerinin yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Belediyeler, sosyal politikalar geliştirerek vatandaşların yaşam standartlarını artırmakta, sosyal barışı ve toplumsal dengeyi sağlamaktadır. Ayrıca, bu çalışmalar, ulusal kalkınma plan ve programlarına önemli katkılar sunmaktadır (Pektaş, 2010: 5).

Refah devleti anlayışının gelişimine paralel olarak, sosyal belediyecilik uygulamaları da genişlemiş ve yaygınlaşmıştır. Belediyeler, vatandaş memnu-

niyetini artıran, demokratik katılımı destekleyen ve çeşitlilik gösteren sosyal hizmetler sunarak toplumsal katılımı güçlendirmektedir. Sunulan hizmetlerin çeşitliliği ve kapsamı, sosyal belediyeciliğin yerel düzeydeki etkinliğini ve gücünü artırmaktadır (Keleş, 2008: 39). Yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarındaki rolü, yalnızca hizmet sunumu ve uygulamayla sınırlı kalmayıp; kaynak tahsisi, yerel koşullara özgü uyarlamalar ve izleme-değerlendirme faaliyetlerini de kapsamaktadır. Sosyal politikaların önemli bir kısmı, sağlık, eğitim, çocuk bakımı ve konut politikaları gibi alanlarda yerel düzeyde hayata geçirilmektedir. Bu doğrultuda yerel yönetimler, sosyal politikaları bölgenin ihtiyaçlarına uygun şekilde uyarlayarak daha etkin çözümler üretebilmektedir. Bu durum, yerel yönetimlerin merkezi hükümete sosyal politika uygulamalarında destek sağlamasına olanak tanımaktadır (Adıyaman ve Demirel, 2011: 116).

2.1. Sosyal Belediyecilik Kavramının Gelişimi

Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte yerel yönetimlerin, özellikle belediyelerin, kentsel alanların yönetiminde kritik bir rol üstlenmesi sağlanmıştır. Bu dönemde sosyal belediyecilik anlayışı gelişerek, belediyelere yerel düzeyde sosyal gereksinimlere yanıt verme ve sosyal hizmet sunma gibi yeni görevler yüklemiştir. Sosyal belediyecilik, yerel hizmetler aracılığıyla sosyal kontrol, rehabilitasyon ve toplumsal katılım gibi çok yönlü işlevler gerçekleştiren bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Sezik, 2017: 56).

Belediyeler, mahalli düzeyde hem fiziki hem de sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları karşılamak amacıyla geniş bir hizmet yelpazesi sunmaktadır. Bu hizmetler, altyapı ve imar gibi klasik belediyecilik görevlerinin ötesinde, hemşerilerin sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirme çabalarını ve sosyal belediyecilik uygulamalarını da içermektedir. Bu bağlamda belediyeler, kentsel alanlarda yaşayan bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir role sahiptir (Yaman, 2014: 5). Sosyal belediyecilik, sosyal devlet anlayışına alternatif bir yaklaşım olarak görülmemekte; aksine sosyal devletin sorumluluklarını yerel düzeyde üstlenerek toplumdaki bireylere eşit hizmet sunmayı hedeflemektedir. Sosyal devletin yerel düzeydeki bu uygulaması, özellikle kentsel alanlarda yaşayan vatandaşların acil sosyal gereksinimlerini karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Belediyeler bu doğrultuda, sosyal hizmet sunumu ve sosyal yardım programlarıyla etkin bir şekilde yapılandırılmış ve çalışmalarını sürdürmüştür (Göymen, 2004: 7; Kesgin, 2012: 178).

Kentsel mekânlarda sosyal sorunlarla mücadele etmek belediyelerin önemli görevlerinden biridir. İşsizlik, dilencilik gibi acil sosyal sorunlardan, doğal afetler sonucu zarar gören bireylerin ihtiyaçlarına kadar geniş bir yelpazede çözüm odaklı hizmetler sunulmaktadır. Sosyal belediyecilik, bu tür sorunlara yönelik sosyal hizmet ve yardımlarla toplumun dezavantajlı kesimlerinin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Ateş, 2009: 92).

Sosyal belediyecilik çerçevesinde yürütülen projeler; küçük ölçekli sosyal yardımlardan kültür, sanat ve spor faaliyetlerine kadar geniş bir hizmet yelpazesi içermektedir. Belediyelerin sunduğu bu hizmetlerin niteliği ve çeşitliliği, ekonomik kapasiteleri ve yönetim yeteneklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu çabalar, yerel yönetimlerin sosyal belediyecilik uygulamaları aracılığıyla kentsel alanlarda yaşayan bireylerin yaşam standartlarını yükseltme ve sosyal barışı sağlama misyonunu yerine getirmelerini sağlamaktadır. Sosyal belediyecilik, aynı zamanda merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki bir iş birliği sürecini ifade eder. Bu süreçte yerel yönetimler, merkezi hükümetin belirlediği kapsamlı sosyal politikaları yerel koşullara uyarlayarak uygulamakta ve toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermektedir (Şahin, 2020: 22-27).

Tarihsel açıdan bakıldığında, sosyal belediyecilik anlayışı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti modelinin gelişimi ile batılı ülkelerde ortaya çıkmıştır. Gönüllülük esasına dayalı eski modelin yerini, yetki ve sorumluluğun merkezi yönetimden yerel yönetimlere aktarılması almıştır. Bu değişimle birlikte, Avrupa'da belediyeler sosyal refah politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Örneğin, İskandinav ülkeleri ve İngiltere'de sosyal hizmetlerin büyük bir kısmı yerel yönetimler tarafından sağlanmaktadır (Şahin, 2020: 28; Ersöz, 2006: 761). 1980'lerin sonlarına doğru ise belediyelerin rolünde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde belediyeler, sosyal hizmetleri doğrudan sunan kurumlar olmaktan çıkarak, bu hizmetleri piyasa koşullarında sağlayan veya denetleyen kurumlar hâline gelmiştir. 1990'lara kadar süren bu dönüşüm, yerel yönetimlerin sosyal belediyecilik uygulamalarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Artık belediyeler, klasik hizmetlerin ötesine geçerek, toplumun sosyal sorunlarına çözümler üretmekte aktif roller üstlenmiştir. Son yıllarda sosyal refah devletlerinin geri çekilme eğilimleri doğrultusunda, yerel yönetimler toplumun karşılaştığı sosyal sorunları hafifletme görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda belediyeler, sosyal politikaların uygulayıcısı olarak, özellikle dezavantajlı gruplara yönelik sosyal yardımlar ve kültür-sanat, eğitim gibi hizmetlerle önemli bir rol üstlenmiştir (İşgör ve Gemrik, 2020: 183).

2.2. Sosyal Belediyecilik ve Uygulama Alanları

Refah devleti krizinin ardından, küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin etkisiyle sosyal belediyecilik uygulamaları yerel düzeyde daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte belediyeler, engelliler, yaşlılar, çocuklar, gençler, kadınlar ve yoksullar gibi toplumun çeşitli kesimlerine yönelik geniş bir yelpazede hizmet sunmaya başlamıştır. Ayrıca sosyal yardımlar, kültür-sanat etkinlikleri, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda da yerel kalkınmayı destekleyici roller üstlenmişlerdir (İşgör ve Gemrik, 2020: 189; Şahin, 2020: 29-30; Şataf ve Taşdelen, 2019: 10). Sosyal belediyecilik uygulamaları; sosyal hizmetler, konut politikaları, kentsel yoksullukla mücadele, çocuk ve gençlere yönelik hizmetler, engelli hakları, sosyal adalet ve insan hakları, çevre sürdü-

rülebirlirliği ve toplumsal katılım gibi çok çeşitli alanları kapsamaktadır. Belediyeler, bu alanlardaki faaliyetleriyle yerel düzeyde toplumsal refahı artırmak ve sosyal sorunlara çözüm üretmek amacıyla çalışmalar yürütmektedirler.

Toplumun farklı kesimlerine yönelik sunulan hizmetler arasında çocuklar için kreşler ve oyun parkları, gençlere yönelik spor tesisleri ve gençlik merkezleri, kadınlar için koruma evleri ve mesleki eğitim kursları, yaşlılar için huzurevleri ve sağlık hizmetleri gibi hizmetler önemli bir yer tutmaktadır. Bu hizmetler, yerel yönetimlerin toplumun öncelikli gereksinimlerine yanıt vermeye yönelik çalışmalarını göstermektedir (Pekküçükşen, 2004: 461). Avrupa'da sosyal belediyecilik, bilgi ve danışmanlık hizmetlerinden sosyal bakım, sağlık, güvenlik, konut ve eğitim hizmetlerine kadar geniş bir yelpazede yaygınlaşmıştır. Bu durum, yerel yönetimlerin toplumsal refahı artırma ve yaşam koşullarını iyileştirme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise teknik altyapı eksiklikleri, sosyal belediyecilik uygulamalarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Bu eksiklikler, sosyal hizmet sunumu kapasitesini daraltmakta ve yerel düzeyde sosyal politikaların gelişimini engellemektedir (Bayraktar, 2013: 77-78). Sosyal belediyecilik, bazı eleştirilenler tarafından kapitalizmin sürdürülebilirliğini sağlamak için işlev gören bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu eleştirilere göre sosyal belediyecilik, kapitalizmin yapısal sorunlarını çözmek yerine, mevcut sistemin aksayan yönlerini tamir ederek devamlılığını sağlamaktadır (Çöpoğlu, 2014: 235-237). Diğer bir eleştiri ise sosyal belediyecilik faaliyetlerinin, yöneticilerin kişisel tercihleri veya seçmen baskısı doğrultusunda şekillenmesiyle ilgilidir. Bu durum, faaliyetlerin toplumun gerçek ihtiyaçları ve genel tercihleriyle örtüşmeyebileceği görüşünü desteklemektedir.

Yoksulluk gibi sosyal sorunlara yönelik eleştiriler de dikkate değerdir. Sosyal belediyecilik uygulamalarının bu tür sorunlara kalıcı ve köklü çözümler üretmediği, sadece yoksul kesimlere geçici ve yüzeysel destek sağladığı ifade edilmektedir. Bu görüşe göre sosyal belediyecilik, mevcut sosyo-ekonomik sorunları temelden çözmek yerine yalnızca kısa vadeli çözümler sunmaktadır. Son olarak, sosyal belediyeciliğin sosyal devlet yükümlölüklerini zayıflattığı, hayırseverlik yaklaşımıyla sosyal hakların ihlaline yol açtığı da öne sürülmektedir. Sosyal hizmetlerin kamusal yükümlölük yerine hayırseverlik anlayışıyla sunulması, bireylerin sosyal haklarını zayıflatmakta ve temel hak ihlallerine neden olmaktadır (Çöpoğlu, 2014: 236).

3. Toplumcu Belediyecilikten Sosyal Belediyeciliğe Geçiş

Her iki kavram da yerel yönetimlerin toplumun refahını artırmaya yönelik hizmet anlayışını ifade etmekle birlikte, tarihsel ve ideolojik farklılıklar göstermektedir. Bu iki kavram, toplumun sosyal gereksinimlerine odaklanırken, uygulama biçimleri, hizmet sunumu ve toplumsal değişim anlayışları bakımından belirgin farklar taşımaktadır. Toplumcu belediyecilik, özellikle

1970'li yıllarda, sosyal demokrat anlayışın yerel yönetimler üzerindeki etkisiyle şekillenmiştir. Bu anlayış, yerel yönetimlerin, toplumun tüm kesimlerine eşit hizmet sunmayı ve sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir sosyal adalet anlayışına dayanmaktadır. Toplumcu belediyeçilik, sadece altyapı hizmetleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal yardımlar ve kültürel hizmetler gibi çeşitli sosyal hizmetleri de içine almaktadır (Yıldız, 2010: 112). Toplumcu belediyeçilik, katılımcı bir yönetim anlayışını benimser ve halkın karar alma süreçlerine etkin katılımını teşvik eder. Bu dönemde belediyeler, toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik sosyal hizmetler sunarak, sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Keleş, 2008: 35).

Sosyal belediyeçilik ise, 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Bu dönemde, merkezi yönetimlerin yükümlülüklerinden ve sosyal devlet anlayışından saparak, yerel yönetimlerin daha fazla sorumluluk alması ve sosyal hizmetleri daha esnek bir biçimde sunması beklenmiştir. Sosyal belediyeçilik, sosyal hizmetlerin piyasa temelli bir anlayışla sunulmasını ve yerel yönetimlerin sosyal yardımlar konusunda aktif bir rol üstlenmesini sağlamaktadır (Şataf ve Taşdelen, 2019: 10). Bu anlayış, toplumcu belediyeçiliğe kıyasla daha pragmatik bir yaklaşım benimser ve belediyeler, sosyal hizmetlerin etkin bir şekilde sunulmasında rol oynamakla birlikte, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesinden ziyade bu eşitsizliklere yönelik kısa vadeli çözümler üretmektedirler (Pektaş, 2010: 7).

Toplumcu belediyeçilik, daha çok ideolojik bir çerçevede şekillenirken, sosyal belediyeçilik daha çok hizmet sunumuna odaklanmıştır. Toplumcu belediyeçilik, eşitlik, adalet ve katılım ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır ve yerel yönetimlerin toplumdaki sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için aktif bir mücadele içinde olmalarını savunmaktadır (Keleş, 2008: 37). Sosyal belediyeçilik ise, bu ideolojik çizgiden saparak, toplumsal sorunları çözmek için daha pragmatik bir yaklaşım geliştirir ve sosyal yardım sunumunu daha çok bireylerin ihtiyaçlarına göre düzenler (Şahin, 2020: 29). Bir diğer önemli fark, toplumcu belediyeçiliğin kamusal sorumlulukları savunması ve sosyal hizmetleri bir hak olarak görmesi, sosyal belediyeçiliğin ise, bu sorumlulukları yerel yönetimlerin kapasitesine ve yerel ihtiyaçlara göre esnek bir şekilde yerine getirmeyi amaçlamasıdır (Yıldız, 2010: 115). Bu anlamda, sosyal belediyeçilik uygulamaları, merkezi hükümetin sosyal politika anlayışından bağımsız olarak yerel düzeyde halkın ihtiyaçlarına göre şekillenirken, toplumcu belediyeçilik merkezi hükümet ile yerel yönetimlerin iş birliği içinde çalışmasını savunur.

Sonuç olarak, toplumcu belediyeçilik ile sosyal belediyeçilik arasındaki fark, ideolojik bir ayrımdaya yatmaktadır. Toplumcu belediyeçilik, sosyal eşitliği ve katılımcılığı esas alırken, sosyal belediyeçilik, yerel yönetimlerin işlevlerini daha çok sosyal hizmetlerin etkin sunumu üzerine yoğunlaşmış ve piyasa temelli çözümleri benimsemiştir.

SONUÇ

Küreselleşme süreciyle birlikte devlet ve vatandaş arasındaki ilişkiler önemli ölçüde değişim geçirmiştir. Toplumu oluşturan bireylerin yasalar önünde olduğu gibi siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamın işleyişinde de eşitlik ve özgürlüklerini sağlamak, devletin en temel görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, stratejiler geliştirmek ve hayata geçirmek devletin sorumluluğundadır. Toplumcu belediyeçilik ile sosyal belediyeçilik kavramları arasındaki fark ve geçiş, yerel yönetimlerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirme biçiminde önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Toplumcu belediyeçilik, özellikle 1970'li yıllarda sosyal demokrat anlayışla şekillenen, halkın eşitlik ve katılım ilkelerine dayalı, sosyal adaleti hedefleyen bir yaklaşımdır; sosyal belediyeçilik, neoliberal politikaların etkisiyle daha pragmatik ve piyasa temelli bir çözüm arayışı ortaya koyan bir kavram olmuştur. Bu iki kavram arasındaki geçiş hem ideolojik hem de pratik açıdan önemli değişimlere yol açmış, yerel yönetimlerin sosyal hizmet sunumundaki rollerini yeniden şekillendirmiştir.

Toplumcu belediyeçilik, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik sosyal devlet anlayışını savunmuş ve yerel yönetimlerin sadece hizmet sunan birer araç olmanın ötesinde, toplumsal değişim için aktif bir aktör olmasını hedeflemiştir. Katılımcı demokrasi, eşitlik ve adalet anlayışını benimseyen bu yaklaşım, toplumsal refahı artırmayı ve sosyal eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamıştır. Sosyal belediyeçilik ise, daha çok yerel düzeydeki sosyal hizmetlerin etkin sunulmasına odaklanarak, toplumsal sorunlara daha kısa vadeli, yerel çözüm önerileri geliştirmeye yönelmiştir. Bu dönüşüm, yerel yönetimlerin sosyal hizmet sunumu ve toplumsal katılım konusundaki rolünü değiştirmiştir. Toplumcu belediyeçilik, kamusal sorumlulukların altını çizirken, sosyal belediyeçilik daha esnek ve yerel ihtiyaçlara dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak sosyal belediyeçilik, eleştiriler karşısında daha çok sistemin sürekliliğini sağlamaya yönelik bir yapı olarak görülmüş, bu nedenle sosyal adaletin sağlanması noktasında yetersiz kalabileceği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, toplumcu belediyeçilikten sosyal belediyeçiliğe geçiş, yerel yönetimlerin toplumsal refahı sağlama yöntemlerinde bir dönüşüm sürecini işaret etse de her iki model de yerel düzeydeki sosyal hizmetlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Toplumcu belediyeçilik, radikal bir toplumsal değişimi hedeflerken, sosyal belediyeçilik daha pragmatik ve uygulamaya yönelik bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu dönüşüm, yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarında esnekliklerini artırmış olsa da sosyal eşitsizlikleri köklü bir şekilde çözme noktasında sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, sosyal belediyeçiliğin, toplumcu belediyeçiliğin eşitlikçi ve adil hedeflerini dikkate alarak daha kapsayıcı ve sürdürülebilir çözümler üretmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, A. T. & Demirel, S. (2011), “Sosyal Belediyecilik Üzerine Bir İnceleme: Ankara Büyükşehir Örneği,” Sayder Dış Denetim Dergisi, ss.115-129.
- Ateş, H. (2009), Sosyal Belediyecilik. MÜSİAD Çerçeve Dergisi, (49), 88-95.
- Bayraktar, R. (2013). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikaya Bakış Açısı: Sosyal Belediyecilik Nilüfer ve Yıldırım Belediyesi Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, A. (2014) “Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı:1, ss.1-20
- Çöpoğlu, M. (2014). “Sosyal Belediyecilik ve Sorunları”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi”, Cilt:5, Sayı:2, ss. 223-247.
- Ersöz, H. Y. (2006) “Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan Özel Sayısı), Cilt: 55, Sayı:1, ss. 759-775.
- Ersöz, H. Y. (2005) “5272 Sayılı Yasa Öncesinde Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Alanındaki Deneyimleri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 50, ss.134-151
- Göymen, K. (2004). Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler, <http://research.sabanciuniv.edu/1427/1/KorelGoymen.pdf>, 02.11.2024.
- İşgör, İ. ve Gemrik, M. (2020). “Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri: Zonguldak Belediyesi İçin Bir Analiz”, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, Y. 4, C. 5, S.1, Haziran, s. 181- 204.
- Keleş, S. (2008) Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Keleş, R. (2011). Yerinden Yönetim ve Siyaset, İstanbul: Cem Yayınevi,
- Kesgin, B. (2012), “Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 26, Ağustos 2012, s. 169-180
- Pekküçükşen, Ş.(2004) . “Sosyal Belediyecilik ve Selçuklu Belediyesi Şefkat Evleri Örneği”,
- Yerel Yönetimler Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale, 3 Aralık 2004, ss. 450-459.
- Pektaş, E.K. (2010). Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamaları ve temel sorunlar, Akademik İncelemeler Dergisi, 5(1),4-22
- Sezik, S. (2017). “Büyükşehirlerin Sosyal Belediyecilik Yaklaşımlarına Bir Örnek Olarak Madde Bağımlılığı ile Mücadele Çalışmaları”, BEU Akademik İzdüşüm/

Academic Projection C. 2. S. 1, Ocak 2017, s. 51- 63

- Şahin, H. (2020). Sosyal Belediyecilik Anlayışının Benimsenmesi: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği, Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Şahinoğlu, İ. (2014) Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Anlayışı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Şataf, B. ve Taşdelen, B. (2019). Türkiye'de Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri Çerçevesinde Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneği", Ekonomi Bilimleri Dergisi, C. 11 S. 1, s. 1-23
- Şengün, E. (2019). Türkiye'de sosyal belediyecilik uygulamaları: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi örneği, Yüksek lisans tezi, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi,
- Yaman, M. (2014). "Sosyal Devlet ve Sosyal Belediyecilikte Yaşanan Dönüşüm: Kültahya Belediyesi Örneği", Akademik Bakış Dergisi, S. 42, Nisan 2014, s. 1- 18.
- Yıldız, A. (2010). Toplumcu Belediyecilik ve Sosyal Belediyecilik: Türkiye'deki Gelişmeler. Yerel Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(1), 112-116.

BÖLÜM 6

İDEOLOJİLER VE SİYASİ LİDERLİK^{1*}

Bülent ÖZGÜL^{2**}

---

1 * Çalışma yazarın “Siyasi Partilerde Yandaşların Liderlik Beklentilerini Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler” başlıklı doktora tezinden (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, (Danışman: Hakan Mehmet Kiriş, Isparta, 2015) türetilmiştir.

2 ** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, bulentozgul@isparta.edu.tr.

Siyaset bilimi alanında yapılan çalışmaların birçoğunun merkezinde aslında siyasi lider bulunmaktadır. Yönetme ve siyaset kavramları açısından siyasi liderler ve özelliklerinin taşıdığı önem nedeniyle bu alanda pek çok eser verilmiş, özellikle nasıl iyi bir lider olunabileceği konusu en çok işlenen konulardan biri olmuştur. Siyasi liderlik üzerine yapılan çalışmalar, siyasette gücün kaynağına bağlı olarak, siyasi liderliğin ne tür özelliklere sahip olması üzerine yoğunlaşmışlardır.

Siyasi sistem içerisinde, partiler arasındaki rekabet, sadece siyasetin değil, tüm toplumun ve toplumla ilgilenen bilimlerin ilgi konusu içerisinde olmuştur. Ve yapılan tüm çalışmalarda partilerin liderleri, özel ve önemli bir yere sahip olmuştur. Siyasi tarih çalışmalarının çoğunluğu, partilerden daha çok partilerin ya da siyasi hareketlerin liderleri üzerinden değerlendirme yaparken, sık sık yapılan seçimler nedeniyle, partilerden ziyade liderler, popüler figürler olarak hep toplumun gündeminde olmuşlardır.

İletişim imkanlarının artması, partilerin siyasi rekabet içerisindeki mücadelelerinde, lidere ya da adaya daha çok ağırlık vermeleri sonucunu doğurmuş, dolayısıyla lider ağırlıklı bir siyasi sistem oluşumu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, özellikle Türk siyasi sistemini, liderlerin ön plana çıktığı bir sistem olarak değerlendirmenin çok da yanlış olmadığı görülmektedir.

Siyasi hayatın en temel belirleyenleri arasında yer alan ideolojilerin temel özellikleri ve uygulama önermeleri içerisinde de yönetim ve yönetici tarifleri büyük bir öneme sahiptir. İdeolojiler farklılaşsa da bu ideolojilerin siyasal ve toplumsal hayatın şekillenmesine ilişkin önermelerin yerine getirilmesinde önemli rol yönetme biçiminde ve bunu uygulayacak liderliktedir. Bu çerçevede, siyasi hayatta ön planda olan üç temel ideolojinin öngördüğü lider tipleri ve buna ilişkin değerlendirmeler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

1. SİYASİ LİDERLİK KAVRAMI

Genel olarak siyasal davranış biçimleri incelendiğinde, son yıllarda giderek artan biçimde, insanların siyasal tercihlerini yaparken ideolojiden, program ve tüzüklerden ziyade daha çok somut siyasi ürünler olarak görünen lider, vaatler, adaylar gibi unsurlara baktıkları görülmektedir. Bunların içerisinde özellikle de siyasi lider, insanların tercihlerini, eğilimlerini, tutumlarını etkileyen unsurlar arasında daha çok öne çıkmaktadır. Bu nedenle, siyasi liderlik kavramı daha çok konuşulan bir konu haline gelmektedir.

Bireylerin siyasal tutumları ve tercihleri konusunda soyut görünen ideoloji, program gibi unsurların karşısında, somut görünen lider, aday, imaj gibi unsurların daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu da, yandaşlarda ideoloji gibi faktörlerin gücünün azalmasıyla aidiyet, bağlılık, bir başka deyişle örgütsel adanmışlık düzeyinin düşüş göstermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, örgütsel adanmışlık düzeyini yükseltmek, yani yandaşların bağlılığını

sağlamak için liderlik ve liderin özellikleri daha önemli hale gelmiştir. Siyasi hayatın ideolojilerden bağımsız yapılmasının mümkün olmadığı dikkate alındığında, ideolojiler ve liderlik arasındaki ilişkinin de, bu bağlılık duygusunu arttırmak için doğru yönetilmesini zorunlu kılmaktadır.

Siyasi partiler için yandaşların bağlılıklarını arttırmak ile liderlik beklentilerini doğru tespit etmek arasında doğrusal bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, yandaşların liderlik beklentilerini ve bu beklentileri etkileyen faktörleri tespit etmek, siyasi partilerin başarıları için oldukça önemli hale gelmektedir (Komsuoglu, 2008:52).

Liderlikte olduğu gibi, siyasi liderliğin tanımlanmasında da farklı bakış açıları, liderliğin farklı yönlerini ön plana çıkarmaktadır. Bazı durumlarda liderin kişisel özellikleri, bazı durumlarda durumsal faktörler ağırlıklı olarak ele alınmakta, bazen de lider ile izleyicileri arasındaki ilişki ekseninde bir tanım yapılmaya çalışılmaktadır.

Sarıbay'a göre, siyasi sistem çözümlenmeli olarak bireyler tarafından siyasi hayat deneyimlerinin kazanıldığı, bunların öğrenilip kazanıldığı bir yapıdır (Sarıbay, 2001:39). Arklan'a göre, her topluluğun lideri olduğu gibi siyasi toplulukların da liderleri mevcuttur. Siyasi topluluğun başında bulunarak, söz konusu topluluğu amaçlar yönünde kanalize eden, üyelerin bireysel amaçlarıyla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak siyasi topluluğu yükseltme çabası içinde olan kişi siyasi liderdir (Arklan, 2004:29). Kellerman, siyasi liderliğin, grup sürecinin odağı, kişilik ve etkileri, bir itaate teşvik etme sanatı, davranış, bir ikna biçimi, güç ilişkisi, hedefe ulaşmanın aracı, farklılaştırılmış bir rol olarak çok farklı biçimlerde tarif edilebileceğini söyler (Kellerman, 1986:70).

Farklı tanımların üzerinde birleştikleri nokta, siyasi liderliğin genel liderlik kavramının siyasete odaklanmış bir alt ayrımı olduğudur. Siyasi liderlik, liderlik ile siyaset arasında ilişki kurulabilen her noktada vardır.

Siyaset, kamuyu ilgilendiren sorunlarda kendi tercihlerini kabul ettirmek, uygulamak, başkalarının tercihlerinin gerçekleşmesini engellemek üzere çeşitli aktörlerin yürüttükleri bir mücadele biçiminde tanımlandığında, söz konusu aktörler doğrudan siyasi liderler olarak kabul edilebileceği gibi, liderler ve destekleyicileri (izleyicileri) biçiminde de algılanabilir (Turan, 1996:7).

Siyaseti doğrudan siyasi liderlikle tanımlayan bir görüş olarak Tucker'ın tanımlaması örneklendirilebilir. Tucker, "Liderlik Olarak Siyaset" isimli kitabında, siyaseti, siyasi bir topluluğun ve tüm faaliyetin liderliği olarak tanımlamaktadır (Tucker, 1981:7). Weber de "Meslek Olarak Siyaset" isimli çalışmasında, siyaseti, bir siyasi topluluğun, bugün için de devletin önderliğini yürütmesi ya da önderliğini etkilemesi olarak tanımlamıştır (Weber, 1996:12). Burns, siyasetin güç olarak görülmesinin, gücün siyasetteki rolünün ve bunun

yanında liderliğin asıl rolünün göz ardı edilmesine yol açtığını düşünmektedir. Burada güce sahip olan ve güçten etkilenenin güdülere ve olanakları önemlidir. Liderler, bir çeşit güce sahip bireylerdir (Burns, 1979:13).

Siyasi liderlik, bir siyasi hareketin ya da partinin ulaşmaya çalıştığı amaçlar için yandaş kazanmak ve kazanılan yandaşları hedefe ulaşmak için organize ve motive ederek yönetme ve yöneltme eylemi olarak tanımlanabilir. Siyasi lider de, örgütünün ve yandaşlarını ya önceden belirlenmiş hedeflere ya da bizzat kendi ürettiği hedeflere ulaşmak için yönlendiren ve peşinden sürükleyen kişidir.

Siyasi lider, örgütünün, yani yönettiği siyasi partinin hedefine ulaşması için, yüksek düzeyde bir ikna, inandırma ve bağlılık yaratma gücüne sahip olabilmelidir. Çünkü, diğer örgütlerde olduğu gibi, siyasi parti liderinin elinde, ücret, yükselme, izin, vb. gibi somut ödüllendirme gücüne sahip ya da işten çıkarma, maaş kesme, ilerlemesini durdurma, vb. gibi cezalandırma gücüne sahip araçlar yoktur. Dolayısıyla, liderlik ederken kullanacağı en önemli gücü insanlar üzerinde yaratacağı ikna ve inandırma etkisi ile kendisine yönelik oluşturacağı hayranlık, sevgi ve saygı olacaktır. Bu nedenle, siyasi liderin kişilik özellikleri, iletişim özellikleri, diğer örgüt liderlerine göre daha önemli hale gelmektedir.

Bir partinin, iktidar olabilmek için yeterli miktarda bir seçmenin desteğini sağlaması esastır. Bunun elde edilebilmesi için ise partiler seçmenin karşısına bir siyasi ürün paketi ile çıkmak ve bu pakete dayalı olarak onların desteğini talep etmek durumundadırlar. Bu paketin içerisinde lider ve liderin özellikleri, parti ve partinin bütün unsurları, adaylar ve adayların özellikleri başta olmak üzere benzer birçok unsur yer almaktadır (Polat vd., 2004:26). Kimilerine göre, bunlardan en önemlisi siyasi partinin lideridir (Tan, 2002:37).

Lider, dünyanın bütün ülkelerinde seçmenlerin değerlendirmelerinde ve tercihlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki, bir ülkede demokrasinin gelişim düzeyi, toplumun özellikleri ve içerisinde bulunan şartlara bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, uygulamalar bu etkinin oldukça önemli ve büyük olduğunu göstermektedir. İslamoğlu'na göre, Türkiye'de seçmenlerin büyük ölçüde lidere bağlı olarak oy kullanması söz konusudur. Seçmene hangi partiye oy verdiği/vereceği sorulduğunda, parti isminden çok, liderin ismini söylemektedir. Benzer şekilde Fransa başkanlık seçimlerinde de lider imajının önde gittiği belirtilmektedir (İslamoğlu, 2002:116-117).

Diğer yandan, Sitembölükbaşı'nın üç ayrı araştırmasının sonucunda, lider faktörü, oy vermeyi etkileyen faktörler arasında hep ikinci sırada çıkmıştır. İlk sırayı ideolojik faktörler alırken, lideri nedeniyle oy verme ikinci sırada yer almıştır. Bu oranlar Sitembölükbaşı'nın son araştırmasında, ideoloji faktörünü için % 45 olurken, lider faktörü için % 26 olmuştur (Sitembölükbaşı, 2004:158-159). Bu konuda yapılan pek çok araştırma sonucunda olduğu gibi,

Özkan tarafından yapılan araştırma sonucunda da görülmüştür ki seçmenin oy kullanırken önem verdiği hususların başında lidere olan inanç ve parti programı gelmektedir (Özkan, 2004:182). Ağırlığının oranı değişse de, şu bir gerçektir ki, ideolojinin yanında siyasi parti lideri yandaşları için artık giderek daha önemli hale gelmektedir.

Bu nedenle, yandaşların nasıl bir lider istedikleri, belli özelliklerin yandaşlar açısından ne derece önem arz ettiği veya bir siyasi liderde ne tür özellikleri görmeyi arzu ettikleri hususu siyaset açısından büyük bir önem taşımaktadır. Polat ve Külter'e göre, siyasi partiler iktidara gelebilmek için yandaşların lidere yönelik bu istek ve beklentilerini iyi tespit etmek zorundadır (Polat-Külter, 2008:8).

Siyasi partilerin hiyerarşisi içinde genel başkan temel bir fonksiyon üstlenmiştir. Türkiye'de önemli örnekleriyle karşılaşılan lider partilerinde, liderin sahip olduğu karizma, diğer örgüt unsurlarının hepsinin önünde gelmektedir (Berberoğlu, 1997:37). Yıldız'a göre, liderlerin siyasi süreçteki belirleyici konumu, sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Ona göre, siyasetin temel aktörleri artık siyasi partiler değil, siyasi liderlerdir ve bu durum siyasi sistemden bağımsızdır (Yıldız, 2002:81). Yıldız, buna sebep olan faktörler olarak da, parti içi demokrasilerin olmayışı ya da işletilmeyişi, liderin ön plana çıkarak örgütsel manada güçsüz olan siyasi partileri temsil etmesi açısından birleştirici işlev görmesini öne çıkarmaktadır (Yıldız, 2002:91).

Riker'e göre, siyasi lider mevcut durumunu uzun dönem sürdürmek istiyorsa, üyelerinde itaati ve bağlılığı sağlamak zorundadır. Liderin sağlayacağı bu itaat ve bağlılık sonucunda, siyasi liderin örgüt içinde eleştirilmesi olasılığı azalacak ve lider daha geniş bir hareket serbestisine kavuşacaktır. Ancak bu gücün de sınırsız kullanılmaması gerekir (Riker, 1997:90).

Lideri siyasi ilişki bağlamında yandaşların gözünde daha da önemli hale getiren bir diğer nokta da, Polat ve Külter'e göre, siyasi partiyi, politikalarını, söylemlerini ve adaylarını liderin şahsında somutlaştırmalarıdır. Seçmenlerin siyasi karar sürecine bakıldığında, siyasi liderin partideki konumu, parti karar mekanizmaları üzerindeki etkisi ve asli bir karar verici olarak yetkileri ve işlevi, siyasi lideri partinin lokomotifine getirmekte ve bu durum yandaşlar tarafından kolay bir şekilde algılanmaktadır (Polat-Külter, 2008:9). Kışlalı da bu durumu seçmenlerin algılaması zor olan bir kurumsal yapıyı (parti gerçekliğini) lider gibi somut bir kişiyle bütünleştirmeleriyle açıklamakta ve lidere bağlanmanın seçmenler açısından daha kolay ve daha anlamlı olduğuna işaret etmektedir (Kışlalı, 1993:233). Yandaşların çoğu zaman parti ile lideri özdeşleştirmeleri, bazen bütün bir partiyi, o partinin lideriyle ifade etmeleri ve hatta oy verirken, şu veya bu parti yerine, şu veya bu lidere oy vermeleri bu çerçevede değerlendirilebilir.

Liderin gerek partililer, gerekse seçmenlerin davranışları üzerindeki etkilerine ilişkin birbirine yakın, ancak farklı görüşler mevcuttur. Bunları kısaca özetlenecek olursa, örneğin, bir siyasi lidere oy verirken seçmenleri motive edebilecek faktörler üzerine yapılan bir çalışmada en önemli unsurun seçmenlerin bir siyasi liderde aradıkları ortak özellikler olduğu tespit edilmiştir (Dean, 2004:257). Bir başka çalışmada, seçmenlerin bir siyasi lider seçiminde dikkat ettikleri en önemli faktörün seçim tecrübesi olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır. Palmer'e göre seçmeyi etkileyen seçmenlerin edindikleri tecrübelerdir (Palmer, 2002:349). Zaccaro ve diğerleri de seçmenlerin siyasi tercihlerinin, seçimlerde edindikleri tecrübeye göre değiştiğini vurgulamıştır. Bunun yanında, seçmenlerin her durumu uygun davranış kalıpları geliştirebilen liderleri daha başarılı buldukları da aynı çalışmada vurgulanmıştır (Zaccaro, vd., 1991:317).

Siyasi liderlik süreci ve nitelikleri, birçok bakımdan, geçmişe göre çok daha önemli hale gelmiş ve siyaset bilimi sahasında çalışma yapılması gereken bir konu olarak ilgi çekmeye başlamıştır.

2. İDEOLOJİLER ve ÖNGÖRDÜĞÜ LİDER TİPLERİ

Liderlik beklentilerini etkileyen önemli siyasi faktörlerden biri ideolojiler ve o ideolojilerde öngörülen yönetim anlayışı ve lider tipleridir.

İdeolojiler, toplumların ya da toplumların içindeki belirli kesimlerin gereksinimlerine yanıt veren, kendi içinde tutarlı inanç sistemleridir. Her toplum kesimi, kendi ideolojisine, yani kendi inançlarına uyan bir siyasi iktidarı yasal sayar ve ona baş eğmeye doğal kabul eder. Halkın çoğunluğunun inançlarına uygun olan bir yönetim biçimi yasalıdır. Bu çoğunluk ne kadar büyürse, siyasi istikrar ve toplumsal barış o ölçüde artar. Ama toplumun büyük kesiminin inançlarına ters düşen bir yönetime ancak korku nedeniyle rıza gösterilir. Bu kesimin büyümesi ölçüsünde, rejim giderek daha çok otoriterleşmek zorunda kalır (Kışlalı, 1987: 321-322).

Toplumlarda siyasi sistem içindeki aktörlerin mücadeleleri bakımından ideoloji kavramı anahtar bir kavram olmuş, son dönemlerde ağırlığını yitirmiş görünse de, siyasal mücadele içinde temel çerçeve oluşturma gücünü sürdürmüştür. Reel siyasi mücadelede, özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından, ideolojilerin sonunun geldiği savları güç kazansa da, siyasi partilerin tüzük ve programlarının oluşumunda somutlaşan biçimiyle ideolojiler, halen siyasi mücadelenin önemli belirleyicileridir.

Siyasi parti yandaşları için, siyasi mücadelenin birçok unsuru için olduğu gibi genel başkanlarının konumu ile ilgili olarak yakın oldukları ideoloji ve ondan etkilenen siyasi düşüncelerinin önermeleri etkili bir faktördür. Liberalizmin temel değerleri bakımından demokratik bir sistem öngörüsü sunması, bu ideolojiye yakın siyasi partilerin yandaşları için demokratik bir liderlik beklentisini güçlendirici bir niteliğe sahiptir.

Sosyalizmin öngördüğü siyasi anlayış her ne kadar eşitlikçi bir sistem ve dönüşümü hedeflese de, uygulanan siyasi politikalara bakıldığında, en çok başvurulan yöntemin zorlayıcı, baskıcı ve otoriter yönetim anlayışı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu ideolojiden etkilenen siyasi parti yandaşlarının, ülke ve siyaset şartları bakımından kimi zaman otoriter, kimi zaman dönüşümcü, kimi zaman da demokratik eğilimlerinin yükseldiği görülebilmektedir.

Faşizm ve milliyetçilikte ise, temel yöntem olarak zaten otoriter yönetimler öngörüldüğü için, bu ideolojilerden etkilenen siyasi parti yandaşlarında, doğal olarak otoriter ve karizmatik liderlik beklentisinin yüksek olması beklenmektedir.

Bu ideolojilere sıkı sıkıya bağlılıktan belli ölçüde etkilenmeye kadar değişen farklı özellikler, siyasi parti yandaşlarının liderlik beklentileri üzerinde farklı şekillerde etkilerde bulunabilmektedir.

Bu ideolojiler ve bu ideolojilerden kaynaklanan siyasi görüşlerden etkilenen siyasi partilerin yandaşlarının, ideolojik özelliklerinin liderlik beklentisi üzerindeki etkileri alt bölümlerde incelenerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. LİBERALİZM ve LİDERLİK

Liberalizm, tarihsel evrim içinde Avrupadaki topraksoylular (aristokrasi) le kentsoylular (burjuvazi) arasındaki çatışmaya koşut olarak doğdu. Liberalizm, burjuva sınıfının sorunlarına çözüm getirmek üzere iki büyük ilkeye dayalı olarak doğdu: Eşitlik ve özgürlük (Kışlalı, 1993:73-74).

Liberalizm, düşünsel temellerinin 17. yüzyılda atıldığı bir siyasal düzendir. Felsefi kökenleri Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenmiştir. John Locke, liberalizmin öncüsü olarak kabul edilir. Devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğunu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini, iktidarın bireysel kabulü amaçlamak zorunda olduğunu belirten görüşleriyle liberal düşüncenin kuruluşuna katkıda bulunmuştur (Çetin, 2001:219-220).

Liberalizm, tarihsel birikim ve çatışmaların süzgecinden geçerek günümüzde bütün bir siyasal sistem olarak varlığını güçlendirmektedir. Sosyalist ve faşist siyasal sistemlerle girdiği mücadele sonrası dünyada yaygın bir siyasal sistem olma özelliği taşımaktadır. Savunduğu değer ve ilkeler evrensel olma iddiası içinde kabul görmektedir. Demokrasi ve insan hakları ile yaptığı ittifak liberalizmin etkisini daha da artırmaktadır (Çetin, 2001:220).

Kışlalı, liberalizmin genellikle “siyasi liberalizm” ve “ekonomik liberalizm” olarak ikiye ayrılarak değerlendirildiğini; siyasi liberalizmin, liberal demokrasinin temel felsefesini oluşturduğunu; ekonomik liberalizmin ise kapitalizmin ideolojisi sayılabileceğini vurgular (Kışlalı, 1993:75).

Liberalizmin yönetim ve yöneticilik kavramlarını ve dolayısıyla çalışma bakımından önem arz eden liderlikle ilgili tezlerini, siyasi liberalizmde bulmak mümkündür. Burada, liberalizmin yönetim, yöneticilik ve liderlikle ilgili tezleri üzerinde durulacaktır.

Tarihe bakıldığında, liberalizm ile demokrasi kavramının aynı olmamasına karşın, bugünün demokratik ülkelerinin liberal demokratik sistemler olduğu ve liberal demokrasilerin ikisinin bir birleşimi görüntüsü verdiği görülmektedir. Liberal demokrasi, bilindiği gibi, belirli tarihsel koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve liberalizmin ilkelerine uygun bir gelişme göstermiştir. Liberal demokrasinin doğuşunda tanrısal kökenli egemenlik anlayışının yerini halkın egemenliği anlayışının alması da etken olmuştur. Egemenlik anlayışındaki bu değişiklik ise, büyük ölçüde laikliğin yerleşmesiyle ve kilisenin etkisinin azalmasıyla gerçekleşmiştir (Demir, 2010:605).

Liberalizm'in önemli isimlerinden Jean Jacques Rousseau'ya göre, en iyi çözüm halkın iktidarını doğrudan kullanmasıdır. Ulusal egemenlik parçaların toplanmasıyla oluşur, yani her yurttaş eşit olarak o egemenliğin bir parçasına sahiptir. Eğer, halk bu egemenliğini doğrudan kullanamazsa (doğrudan demokrasi), seçtiği temsilcilerinin ona tamamen bağımlı olması gerekir. Rousseau ayrıca, özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi için, servet de dahil olmak üzere tüm gücün insanlara eşit olarak dağıtılmasını savunmaktadır (Kışlalı, 1993:77).

Liberalizmin en önemli kuramcılarında biri olan John Stuart Mill'e göre, en iyi yönetim, yönetenin karakterinin ve kaderinin iyileştirilmesini sağlayan ve aynı zamanda bir topluluğun üyesinin erdem ve istidadından optimal olarak yararlanan ve geliştiren yöntemdir. Bu iki ölçütü en iyi kamusal işler konusunda karar ve irade oluşumu ile ilgili bağımsız fikir sahibi olan vatandaşların mümkün olduğunca çok geniş katılımı sağlayan bir yönetim sistemi gerçekleştirebilir. Siyasal katılma ve liyakat, Mill'in ideal devletinin anahtar kavramlarıdır. Mill, halk egemenliğinden temsile dayanan egemenliği anlamaktadır. Ona göre temsil vazgeçilmezdir (Schmidt, 2002:93).

Yine liberalizme katkı yapan önemli isimlerden Constant, çoğunluk yönetiminin her zaman demokratik ve özgürlükçü olmayabileceğini ifade etmiş, özgürlükleri yok eden baskıların sadece kraldan değil, kitlelerden de gelebileceğini vurgulamıştır. Siyasal liberalizme ve çağdaş demokrasi anlayışına en büyük katkıyı yapan düşünürlerden biri olan Alexis de Tocqueville'e göre, demokrasinin getirdiği sorunların çözümü için üç önemli unsur vardır: Yerinden yönetim, kitle örgütleri ve demokratik kültür. John Stuart Mill, devletin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesinin gerisinde bir seyirci olmasına karşı çıkarak, devletin özgürlüğün koşullarını yaratması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, devlet, çoğunluğun karşısında bireyi korumalıydı (Kışlalı, 1993:78-79).

Çetin'e göre, liberalizm insanı sadece akıl ve gerçeklerin yönetmesine inanır. Özgürlük gerçeğin bilinmesi ve yaşanmasıyla çok yakından ilişkilidir. Gerçeğe giden bütün yollar açık tutulmalıdır. Özgürlük bütün bu yolların açık tutulmasıdır. Sınırlandırma demek, özgürlükleri yok etmek demektir. Özgürlüğün öznesi insan aklıdır. İnsan aklını baskı altına alacak her şey istibdattır. Devletlerin amacı insanların özgürlüğünü sağlamaktır. Devlet bunu sağladığı oranda meşrudur. Düşünme, konuşma, basın en büyük özgürlüklerdir. Bu alanlarda gerçekleştirilecek bireysel özgürlüklerden doğan farklılıklar toplumsal mutluluğu doğuracaktır (Çetin, 2001:225-226).

Liberalizm için en uygun araç herhangi bir baskı ve zorun bulunmadığı gönüllü işbirliği ve özgürlük ortamıdır. İdeal olan sorumlu bireyler arasında özgürce tartışmaya dayalı fikir birliğidir. Çoğunluğa boyun eğmeden fikir birliğini sağlamaktır. Toplumda düzenin devamı dış yaptırımlar ve baskılar olmaksızın görüş birliği içinde işler (Freidman, 1988:52).

Türkkan'a göre, demokrasi, liberal devlet anlayışının toplumsal ve siyasal alanda gerçekleşmesi için tek yönetim şeklidir. Her iki sistemin de birbirine benzeyen ve birbiriyle örtüşen özellikleri vardır. Liberalizm kendini ancak demokrasiyle ve demokraside gerçekleştirebilir. Her ikisi de değişmeyen mutlak bir devlet otoritesiyle bağdaşmamaktadır. Çünkü böyle otoriteler belirli bir imtiyaz sistemine yol açar. Her ikisi de hak ve özgürlüklerin kullanılmasında eşitsizlik ile bağdaşmaz. Her iki sistemin de işleyebilmesi için tüm bireylerin aynı özgürlüklerden eşit bir biçimde yararlanabilmesi gerekmektedir. Her ikisi de temel özgürlüklerin ve insan haklarının sınırlandırılmasıyla bağdaşmaz. Her ikisi de insana güven esasına dayanır. Çünkü her ikisinde de bireylere büyük hak ve sorumluluklar verilmektedir. Her ikisi de rasyonel ilkeleri esas alır. Din ve geleneklerden kaynaklanan yapıları ve anlayışları dışlar. Her ikisi de aynı insan tipine yönelmiş ve aynı insan tipini esas almıştır. Bu insan tipi bağımsız, tutarlı, aktif, rekabetçi, mücadeleci, kendini gerçekleştiren, topluma yönelmiş, maddi refahı hedefleyen ve uzlaşmacı bireydir (Türkkan, 1987:34).

Liberal demokratik yönetim biçiminin dört temel özelliği bulunmaktadır. Liberal demokratik yönetim biçimi her şeyden önce, seçimle gelen temsilcilerden oluşan bir yasama organıyla, bazı durumlarda, ayrıca yine seçilen bir devlet başkanı ya da cumhurbaşkanına sahiptir. İkinci olarak, adı geçen temsilci organlara karşı sorumlu olan, bunlara hem danışmanlık yapan hem de talimatlarını uygulamaya koyan, istikrarı sağlayıcı uzman bir organ bulunmaktadır, bu da yürütme organıdır. Üçüncü olarak, özel güç merkezlerinin oluşturduğu ve siyasal iktidarın faaliyetlerini frenleyen toplumsal ve ekonomik denetim ve denge sistemi bulunmaktadır. Dördüncü olarak da, söz konusu toplumsal ve ekonomik denetim ve denge sistemine paralel ve buna yardımcı olan siyasal denetim ve denge sistemi bulunmaktadır (Çetin, 2001:233-234).

Buraya kadar yapılan derlemelerin ortaya koyduğu husus, liberalizmin

demokratik bir yönetim sistemini öngördüğü ve bundan dolayı, bu ideolojiye yakınlık duyan yandaşların da demokratik bir liderlik beklentisi içerisinde olmalarıdır. Ülke yönetiminden örgüt yönetimine kadar en çok faydanın demokrasi yönetimiyle elde edileceğini öngören liberalizme dayalı siyasi partilerin iç işleyişi ve lider-izleyici ilişkisinde demokratik yol ve yöntemlerin ön planda tutulması beklenen bir durumdur.

Bu noktada, akla gelebilecek soru, liberalizmi temel çerçeve alan bütün siyasi partilerde ve liberal partilerin işbaşında olduğu ülkelerde demokratik bir yönetim biçimi ve demokratik liderlik uygulamaların görülmekte olup olmadığıdır. Bunun dışında örnekler varsa, bunların nasıl açıklanacağı hususu da bir diğer sorudur.

Ahmet Taner Kışlalı, liberalizmin demokrasi öngörüsünün her zaman pozitif olmadığını belirterek, bazı durumlarda demokrasi dışı yöntemlere liberallerin de destek verdiğini şöyle açıklar: Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde "kutsal ve dokunulmaz" ilan edilen tek hakkın "mülkiyet hakkı" oluşu ilginçtir. Burjuva sınıfının, mülkiyet hakkının tehlikeye düştüğünü düşündükleri durumlarda özgürlüklerden ve hatta yasalar önünde eşitlik ilkesinden bile vazgeçebileceklerini göstermişlerdir. Tüm 19. ve 20. yüzyıl, Nazizm ve Faşizm sağlanan destek dahil, bunun örnekleriyle doludur. Yasalar önünde eşitlik, herkesin eşit oy hakkına sahip olduğu seçimlerle yönetimin belirlenmesini gerektiriyordu. Oysa, 1789 Devriminin hemen arkasından ortaya atılan "ulusal egemenlik" kavramı ile kentsoylu olmayanlar oy hakkından yoksun bırakıldılar. Egemenliğin ulusa ait olması, bu egemenliği, o ulusun her bireyinin kullanacağı anlamına gelemezdi. Ulus adına egemenliği kullanacak olanlar "etkin yurttaşlar"dı. Yani servet sahibi olup, yüksek düzeyde ödedikleri vergilerle devlet çarkının dönmesini sağlayan kentsoylular. Genel ve eşit oy ilkesinin kabulü 1789'dan 1848'e kadar süren büyük mücadelelerin verilmesi ve çok kan dökülmesi gerekmiştir (Kışlalı, 1993:74-75).

Liberalizmde bir dönem etkili olan "aktif yurttaş-pasif yurttaş" formülünü bulup gelir düzeyi düşük olanların oy vermesini önleyen, "etkin yurttaş" olarak iktidarı soylulara uygun gören Emanuel Sieyes, "Bir ülke yurttaşlarının tümü pasif yurttaş hukukundan yararlanmalıdır. Ancak kamu gücünün kurulmasına ve işlemesine katılmak herkes için hak değildir; herkes aktif yurttaş değildir. Ortaklığın gerçek üyeleri, gerçek aktif yurttaşlardır." diyerek seçkin bir demokrasi anlayışını ortaya koymuş ve uzun süre etkisi olan bir anlayışın üreticisi olmuştur (Kışlalı, 1993:77).

Liberal demokrasinin son dönemde yaşadığı çıkmazlar üzerine bir çalışma yapan Sitembölükbaşı da, demokratiklik niteliği açısından sıkıntılı görülen hususları şöyle sıralamıştır: Çoğunluğun seçim yoluyla bütün yönetim organlarını ele geçirmesi, daha sonra iktidarını azınlığın çoğunluğun sağladığı haklara ulaşmasını engellemek için kullanması, eşitlik temeli üzerine kurulu

liberal demokrasinin eşit olmayan sonuçlar ürettiğinin somut örneğidir. Siyasal demokrasi adil, açık ve eşit tarzda işletilmedikçe, dar anlamda hükümetleri seçen bir yöntem olarak yorumlanan siyasal demokrasi demokratik meşruiyet üretememektedir (Sitembölükbaşı, 2005:141).

Sitembölükbaşı'ya göre, liberal demokrasinin uygulanma biçimi olan çoğunluk yönetimi veya iktidar paylaşımının uygulamada yarattığı sorunlar sosyal dengesizliklere yol açmaktadır. Liberal demokrasi eşitlikçi söylemine rağmen, eşitlik sorunlarıyla uğraşacak yeterli kaynaklara sahip değildir. Liberal demokrasinin temel ilkelerinden olan eşit oy verme bireylerde demokratik bir bilincin gelişmesine katkıda bulunmasına rağmen bu sistem aynı görüşte olup da çoğunluğu sağlamış olan bireylerin iradelerinin siyasal sürece yansıtılmasını sağlamakta, diğer yandan çoğunluk sağlayamamış farklı görüş ve eğilimlerdeki alt kültür grupları siyasal sürecin dışında bırakmaktadır. Küreselleşme ve iletişim alanında yaşanan devasa gelişmeler alt kültür gruplarının hızla artmasına yol açmakta ve bu durum siyasal sürecin dışında kaldığı hissine sahip olan bireylerin sayısını da her geçen gün artırmaktadır (Sitembölükbaşı, 2005:141-143).

Kışlalı, demokrasinin var olabilmesi için bir takım ekonomik ve sosyal koşulların gerekli olduğunu vurgulayarak, liberalizmin bunlarla çeliştiği için demokratik bir yönetim anlayışının oluşmasının zorluğuna gönderme yapmaktadır. Ekonomik açıdan bireylerin yaşamsal gereksinimlerinin karşılanabildiği bir üretim düzeyi, ekonomik yaşamda belirli bir sermaye-emek dengesi ve toplumsal sınıflar arasında çok büyük gelir farklarının bulunmaması gerektiğini belirten Kışlalı, bu açılardan ekonomik liberalizmin hiçbir şekilde müdahaleyi kabul etmemesi nedeniyle, liberalizmin demokrasiyle çelişen bir yönüne işaret etmektedir (Kışlalı, 1993:395). Georges Burdeau da bu durumu, "Sermayesi olanlar düşünceleri seçebilirler, ama düşünceler sermaye bulamazlar." diyerek ekonomik eşitsizliklere yol açan ekonomik liberalizmin, siyasal liberalizmin öngördüğü demokratik anlayışa bir engel olduğuna dikkat çekmektedir (Özgül, 2016:29).

Dünyada ve Türkiye'de de liberalizm ideolojisine yakın partiler ve bunların iktidardaki icraatleri, gerek ülke yönetimi açısından gerekse parti yönetimi açısından her zaman demokratik yöntemlerin geçerli olmadığına önemli örnekler sunmaktadırlar.

Bunlara rağmen, genel olarak liberalizm ideolojisinin yandaşların siyasi liderlik beklentilerini demokratik liderlik yönünde etkilediği daha çok gözlenen bir durumdur. Farklı koşullarda liberalizm ideolojisine yakın yandaşların, farklı liderlik eğilimlerine sahip olabileceği durumların olduğunu da not düşmek gereklidir.

2.2. SOSYALİZM ve LİDERLİK

Bu başlık altında sosyalizm, komünizm ve bu ideolojilere yakın siyasi görüşlerin, yönetim, yöneticilik ve liderlik konusundaki değerlendirmeleri ele alınarak, bunun yandaşların liderlik beklentileri üzerindeki etkisi sorgulanacaktır.

Sosyalizmden başlanılacak olursa, bu kavramın dildeki karşılığı “toplumculuk”tur. Başka bir deyişle, sosyalizm, toplum yararını özel bireysel yararların üzerinde tutmak ve toplumu bu amaçla örgütlemek anlamına gelmektedir. Sosyalist düşünceler, genellikle sanıldığı gibi kapitalizme tepki olarak doğmadı. Kapitalizmin doğuşundan çok daha önce, insanlar arasındaki eşitsizliğin nedenleri üzerine eğilimesi ile ortaya çıkmaya başladı. Daha hakça, daha kutsuz bir toplumsal düzen arayışı biçiminde kendisini ortaya koydu. Kışlalı’ya göre, komünizm de, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son verip yerine toplumun mülkiyetini koymayı hedefleyen bir öğretilerdir (Kışlalı, 1993:82,89).

Sosyalizm, komünizm ve sosyal demokrasinin yönetim, yöneticilik ve liderlik görüşleri arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Komünizm özel mülkiyetin kalkıp devlet kontrolünde toplumsal mülkiyeti öngördüğü için, bunun gerçekleştirilmesinin yolunun da devrimden ve devrim sonrasında kurulacak proleterya diktatörlüğünde olmasını hedeflemiştir. Toplumda eşitlik ve özgürlük sağlanana kadar sürecek diktatörlüğün ardından da devlete gerek olmayacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla komünizmin öngörüsü otoriter bir yönetim ve liderlik anlayışı olmakla beraber, nihai hedefi, ya da ütopyik hedefi devletsiz bir toplumdur. Dolayısıyla komünist ideolojiye yakın yandaşların otoriter olmasını doğaldır. Sosyal demokrasi, her koşulda demokrasi yoluyla iktidara gelmesini ve demokratik yönetme ve araçların kullanımını öngörmesi nedeniyle, yandaşlarında demokratik liderlik beklentisinin oluşması beklenen bir durumdur. Sosyalizmde ise durum biraz karmaşıktır. Proleterya diktatörlüğünden ileri demokrasiye kadar pek çok farklı görüş ve uygulama söz konusudur. Kimi ihtilal yoluyla devleti ele geçirmeyi ve otoriter şekilde yönetmeyi öngörürken, kimi şiddet ve baskıyı reddedip demokratik zeminde mücadele etmeyi, kimi kooperatif, dernek ve partiler yoluyla sistemi dönüştürmeyi öngörmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde sosyalist ideolojiye yakın görüşlerden otoriter, demokratik, dönüşümcü ya da karizmatik liderlik beklentisinin oluşması, daha çok koşullar ve uygulayıcıların tercihlerine bağlı görünmektedir.

Çerçevesi çizilen bu hususlarla ilgili farklı görüşlerin önemli yönleri aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Tuna’ya göre, sosyalist hareketler metoda göre, demokrat ve ihtilâlciler olmak üzere belli başlı iki kısma ayrılmaktadırlar. Birinci gruba dahil olanlar sosyal demokratlar ve kooperatifçi sosyalistlerdir. Bu hareketler, sosyalizmi tamamen kanunî - meşru yollar ve demokratik yöntemleri öngörürler. İkinci

grubu ise komünistler, anarşistler ve sendikalistler teşkil ederler. Bunlar sosyalist nizama ulaşabilmek için ihtilâlcı metodlara başvururlar (Tuna, 1952:64).

Sosyalizmde otoriter yönetim anlayışına ilk olarak Fitch'e rastlıyoruz. Fitch'e, özel mülkiyete karşı ve baskıcı bir devlet yönetimi öngörmektedir. Fitch'e, devletin kişi etkinlikleri üzerindeki sıkı denetimini geçici olacağı ve toplumun belirli bir aşamaya ulaştırılmasından sonra, birey devletin denetim ve baskısından uzak, daha özgür ve mutlu olacağı bir aşamaya ulaşacaktır (Kışlalı, 1993:84).

Sınırsız bir özel mülkiyet hakkına karşı çıkan, ancak bireyin özgürleşmesi için de mülkiyet hakkının olmazsa olmaz olduğunu belirten Proudhon'a göre, mülkiyet ne kalkmalı ne de sınırsız olarak var olmalıydı. Ona göre, ekonomik dengenin siyasi karşılığı yerinden yönetimdir. Merkezdeki hükümetin yetkilerinin illere ve belediyelere dağıtılması bir yandan, ekonomik gücün belirli ellerde birikmesinin önlenmesi öte yandan, istikrarlı ve sağlıklı bir düzen için ön koşullardır (Kışlalı, 1993:88-89).

Tuna'ya göre, 19. yüzyılın ortasından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Avrupadaki sosyalist partiler içinde biri mutedil - demokratik, diğeri radikal - ihtilâlcı istikametler mücadele halinde olmuştur. Bu iç parçalanma, uzun zaman sosyalist partilerin bir iç meselesi olarak kalmakta devam etmiş ve her iki farklı görüş de aynı ve tek parti içinde organize edilmişti. Bu iki grup arasında öteden beri devam edegelen reform veya ihtilal tartışması, burjuva hükümetlere katılım tartışmasını ortaya çıkarmıştır. Sosyalist parti içindeki ılımlılar genellikle koalisyon kabinesi şeklinde hükümete katılmayı uygun buluyordu. Buna karşı, ihtilâl metodcuları, mevcut burjuva hükümetlerle her türlü işbirliğini şiddetle reddetmişlerdir (Tuna, 1952:65).

İleride Lenin tarafından ayrıntılı bir biçimde kuramlaştırılan “proleterya diktatörlüğü” kavramına ilk kez Babeuf'ta rastlanmıştır. Babeuf, bir ayaklama sonucu iktidarın ele geçirilmesinden sonra, yetkilerin oyla belirlenecek bir meclise bırakılmasına karşıydı. Babeuf'e göre, ekonomik anlamda eşitliği sağlayacak yeni bir toplumsal düzenin kurulup gelişmesi tamamlanıncaya kadar, mutlaka ve mutlaka devrim yapılmalı ve bunun sonunda devrimci bir azınlığın diktatörlüğüyle herkesi eşit ve özgür hale getirecek bir düzeni oluşturma çalışmaları yapılmalıdır (İnaç-Erdoğan, 2006:8).

Devrimci Değişim Teorisi olarak nitelenen görüşe göre, sınıflar arasındaki tarihsel kavga, sonunda Marksist sistemin neredeyse ayrılmaz bir parçası olan “devrim” ile son bulacak ve devrimle birlikte, üretim araçlarının bireylerin elinden çıktığı ve özel mülkiyetin ortadan kalktığı mutlak sosyalizme ulaşılacak ve bu sayede hem sınıflaşma hem de sınıflar arası kavga son bulacaktır (Burns, 1984:153).

Marx'a göre, üretim araçlarına sahip bulunan küçük azınlık, büyük ço-

ğunluğu sömüren egemen sınıfı oluşturur. Devlet bu egemen sınıfın elindeki bir araçtır. Toplum ve siyasi rejimin tüm kurumları, bu egemenliğin devamını sağlamaya hizmet eder. Siyasi iktidar, ekonomik iktidarın bir yansımasıdır. Bu nedenle, kapitalist toplum düzenini yıkacak olan temel güç “proleterya”, yani işçi sınıfıdır (Kışlalı, 1993:91).

Özel mülkiyetin ve toplumdaki sınıflaşma ve farklılaşmanın ortadan kaldırıldığı mutlak sosyalizm aşamasına gelmeden önce insanlık tarihi Marx’a göre, bu hedeflere ulaşılabilmesi için geçici bir zorbalık düzenine yani, “proleterya diktatörlüğü”ne sahne olacaktır. Sosyalizm yolunda atılmış olan bu ilk adım kendisini yapılan işe göre (herkese emeğinin karşılığına göre) ödeme ilkesinde, üretim, dağıtım ve değişim araçlarına devletin sahip olup, devletin işletmesinde ve işçi sınıfının toplumun tüm öteki öğeleri üzerindeki sert yönetiminde ortaya koyacaktır. Bu amaçlar gerçekleştirildikten sonra proleterya diktatörlüğü yerini, tarihsel evrimin en son ve en yetkin halkası olan komünizm bırakacaktır (Sezgül, 2010:233-234).

Eşitlikçi bir düzenin kurulabilmesi ve egemen sınıfların baskı aracı olan devletin kalkıp onun yerini “eşyaların yönetimi”nin alabilmesi için bir geçiş aşaması zorunludur. “Proleterya diktatörlüğü” olarak adlandırılan bu aşamada, kapitalizmin üst yapı kurumları tamamen ortadan kalktıktan sonra “sosyalizmin üst aşaması”na ulaşılacaktır. Bu komünizm aşamasıdır (Kışlalı, 1993:92).

İstenen düzenin kurulması için önce burjuva devletine ihtilal düzenlenmesi, ardından her şeyi yeniden düzenleyecek bir proleterya diktatörlüğü siyasi otoritesi oluşturulacak ve ardından bu diktatörlüğü gereksiz kılacak sınıfsız toplumun inşası gerçekleştirilecektir (Gürkan, 1964:170).

Marksizm’i şiddeti meşru gören devrimci teorilerin en gelişmişisi olarak değerlendiren Yayla’ya göre, bütün devrimci dönüşüm teorilerinin zembereği aynıdır. Robespierre de, Lenin de, Hitler de insanı ve toplumu yeniden yaratmak istedi. Otoriter, despot liderlerin bu çılgın arzusu tam da devrimci aydınların yapmak istediği bir şeye, insanı ve toplumu yeniden yaratma ihtirasına tekabül etmekte. Ancak, devrimci aydınlar sınırlılıklarının farkında. Teori yaparak yeni insan ve yeni toplum yaratılamaz. Bunun için bir zorlama gücüne ve tıkr tıkr işleyecek bir zor makinasına ihtiyaç duyulur. Buna sahip olansa siyasi liderlerdir (Yayla, 2011:16).

1917 Rus Devrimi’nden sonraki gelişmeler bir yol ayrımı oluşturdu: Sosyalizmi barışçı yollardan, özgürlüklere saygı göstererek gerçekleştirmek gerektiğine inananlarla, Sovyet modelini benimseyenlerin yolları ayrıldı. Demokratik sosyalistler, demokratik solcular, sosyal demokratlar biricim grupta yer aldılar. İkinci gruptakilere ise, “komünist” denilmesi yaygınlaştı.

SSCB uygulaması, sosyalizmdeki ayrımı keskin hale getiren önemli bir örnek oldu. Zira, nihai hedef olarak devleti ortadan kaldıracak eşit ve özgür-

lükçü bir düzen kurulacağını vaad eden sosyalizmin bu ilk uygulamasında, durumun böyle olmayacağını gösteren emareler, demokrasi yanlılarını hızla ayrıştırmış. SSCB uygulamasında görülen otoriter yönetim anlayışı adeta faşist devletlerle yarışır haldedir. Öyle ki, Stalin, komünist cemiyete geçiş şartları temin edilebildiği zaman devletin sona ereceğini söyler. Fakat devletin kuvvet ve kudreti de günden güne artmaktadır. Bir gün nasıl olup da bu muazzam ve son derece kuvvetli mekanizma nasıl sona erecektir? Stalin'in buna karşı cevabı şudur: "Devlet probleminde bizim bir tenakuza düştüğümüz söylenebilir. Evet biz devletin zevali lehindeyiz ve bununla beraber proletarya diktatörlüğünün şimdiye kadar tarihin kaydetmediği derecede müthiş bir devlet otoritesine sahip olmasını istiyoruz. Marksist parola şudur: Devlet otoritesinin zevalini sağlamak için gerekli şartları hazırlamak gayesiyle proletarya diktatörlüğüne en yüksek devlet otoritesini tanımak." (Gürkan, 1964: 175). Bu örnekler, sosyalizme yöneltilen eleştirileri arttırırken, sosyal demokrasi eğiliminin güçlenmesine neden olmuştur.

Aslında Marx'ın öngördüğü parti yönetim şekli ile uygulamada SSCB'deki Komünist Parti yönetim şekli birbiriyle uyumlu değildi. Marx, demokratik bir parti içi yönetim öngörürken, Lenin ve sonrasında tamamen otoriter bir parti içi yönetim modeli uygulanmıştır. Kışlalı'ya göre, Marx, her düzeyde emekçilerin doğrudan seçeceği komite ve kurulların yönetime egemen olmasını düşünüyordu. Oysa Lenin, proleteryanın doğrudan egemen olacağı sistemi, ezilenlerin öncülerinin egemen olacağı bir sisteme dönüştürdü. Proleterya diktatörlüğü, aslında işçi sınıfının değil, o sınıfı temsil ettiğini öne süren Komünist Parti'nin diktası oldu. Stalin döneminde, proleterya diktatörlüğü, Komünist Partisi'nin de değil, tek bir kişinin diktatörlüğüne dönüştü (Kışlalı, 1993:233).

Sosyalist hareketin ılımlı ve demokrat kesimini oluşturan sosyal demokratlar, 1920 yılında komünist hareketten tamamen ayrılarak, diktatörlük rejimini reddettiler. Sosyal demokrat partiler, sosyalist ekonomik düzene ulaşabilmek için, tamamen demokratik yollara başvurur ve seçimlerde çoğunluğu elde etmeye çalışır. Dolayısıyla Tuna'ya göre, sosyal demokrat partilerin dünya görüşü bugünkü Avrupa medeniyetinin an'anelerine ve demokratik bünyesine tamamen uygundur. Sosyal demokrat partiler, tamamen sosyalist bir siyasî teşekkül olmamakla beraber, sosyalizmi baskıcı, otoriter ve şiddete dayalı yöntemlerle gerçekleştirmeyi reddetmişlerdir. Sosyal demokrasi veya mutedil sosyalist partiler, üyesi olan işçi sınıfının durumunu sosyal reform tedbirleri yoluyla adım adım gerçekleştirmeyi amaçlar (Tuna, 1952:66).

Proleterya diktatörlüğü örneklerinin vadedilen özgür ve demokratik aşamayı gerçekleştiremeyeceğini zaman ve deneyimlerin göstermesi, sosyal demokratik hareketlere güç vermiştir. Sosyal demokrasi, ne özgürlükler uğruna hakça paylaşımı, ne de hakça paylaşım uğruna özgürlükleri ertelemeyi kabul eden bir ideolojidir. Liberal devlet ile sosyal devleti, hukuk devleti ile sosyal adaleti bir arada gerçekleştirmeyi önerir (Kışlalı, 1993:95).

Bu açıklamalardan hareketle, sosyalizm, komünizm ve sosyal demokrasinin dünya genelindeki gelişimine bakıldığında, sosyalist ve komünist hareketlerin genellikle otoriter bir yönetim anlayışı öngördüklerini, yandaşlarında da otoriter liderlik beklentisi oluşturduğu söylenebilir. Sosyal demokrat partilerde ise demokratik bir yönetim anlayışının öngörüldüğü ve yandaşlarda da demokratik liderlik beklentisinin olduğu, belli koşullarda da dönüşümcü liderlik beklentisinin oluşmasının beklendiği ifade edilebilir. Ancak, farklı ülke deneyimlerinde, sosyal demokrat partilerde de otoriter liderlik anlayışıyla partilerin organizasyonunun şekillenebildiği görülebilmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri Türkiye'deki sosyal demokrasi eksenli partilerin durumudur.

Türkiye'de büyük kitlelere seslenen sosyalist ya da komünist bir parti deneyimi yaşanmamıştır. Sadece altmışlı yıllarda Türkiye İşçi Partisi mecliste grup oluşturacak çoğunlukta bir kitlenin oyunu almayı başarmıştır. Türkiye'deki sosyal demokrat olarak nitelenebilecek partiler ise, batı tipi sosyal demokrat parti örneklerinden ziyade, devleti kuran parti olma özelliğiyle daha çok devletçi ve otoriter, merkezîyetçi organizasyon yapısı özelliğine sahiptirler.

Bu görüşü paylaşmakla beraber, Shwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değil. Demokratik bir ideolojiden, çoğulcu Batı demokrasısından yana, tek parti ile bu tür bir hedefe yönelen bir rejime sahiptir. Ona göre, yapısal açıdan CHP, Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisidir. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama, ilginç, ancak ender bir örnek olarak gösteriliyor (Toprak, 2004:91).

Duverger, tek parti rejimlerinden söz ederken totaliter olmayan partilere örnek olarak Türkiye'yi gösteriyor. 1923-1946 arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin başta gelen özelliği olarak ideolojisinin son kertede demokratik olduğunu söylüyor. Bu ideolojinin, hiçbir zaman faşist ya da komünist tek partilerde olduğu gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımadığını, üyelerine gözü kara bir iman ya da gizemlilik empoze etmediğini, özü itibarıyla pragmatik olduğunu kaydediyor. Faşist rejimlerde her gün rastlanan otorite savunusunun yerini Kemalist Türkiye'de "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" şiarıyla demokrasi savunusunun aldığını; bunun "halkçı" ya da "sosyal" diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasi olduğunu, Parti'nin iktidardaki gücünü, siyasal elit ya da "işçi sınıfının öncüsü" olma niteliğinden, yahut da liderinin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan aldığını kaydediyor (Toprak, 2004:93).

Sitembölükbaşı'ya göre, CHP'nin tarihinin gerek ideolojisi gerekse örgütsel bağlantıları bakımından İttihat ve Terakki Partisi'ne kadar götürülebilir. Atatürk döneminde ülkeyi demokratik bir zemine oturtma çabaları nedeniyle klasik otoriter yönetimlerden farklı bir anlayışa sahip partinin, Atatürk'ün

ölümünün ardından, İsmet İnönü'nün milli şef ilan edilmesiyle otoriter ve devletçi bir görünüme büründüğünü belirten Sitembölükbaşı, partinin Bülent Ecevit'le biraz daha sol nitelikli bir hale geldiğini, 1970'li yıllardaki çatışmalı ortam nedeniyle sosyalizmle yakınlaştığını belirtir. İhtilalden sonra kurulan SHP ve ardından CHP'nin, arada DSP'nin batı tipi bir sosyal demokrat parti olmaktan ziyade, Türkiye'nin özelliklerinden kaynaklanan şartlarla şekillenmiş bir sosyal demokrat anlayışa sahip olduğunu ifade eder (Sitembölükbaşı, 2001:85-11,173).

Türkiye'deki sosyal demokrat partilerin, diğer partilere göre daha demokratik bir organizasyon yapısına ve kültürüne sahip olduğunu, yandaşlarının önemli bir kısmında da demokratik liderlik beklentisinin yüksek olduğunu söyleyebilir. Ama, örneklerin de bize gösterdiği gibi, söylemde demokratik vurguyu hep ön plana çıkaran sosyal demokrat partilerin organizasyon yapısının otoriter ve tek adamlığa daha yakın olduğunu söylemek gerekir. Özellikle CHP'de örneklerle yaşanan durum, partinin söylemi ve yapısı arasında müthiş bir çelişkinin varlığıdır. Demokrasi vurgusunu sürekli ön plana alan partinin, organizasyon yapısında, aday belirleme, parti teşkilatlarını şekillendirme gibi konularda otoriter ve merkezîyetçi bir eğilime sahip olduğu belirtilebilir. Bunun yandaşlar üzerindeki yansıması da, kafa karışıklığı yaşanması şeklinde tezahür etmektedir. Demokratik eğilimleri yüksek Türk sosyal demokratlarında, parti içi organizasyondaki otoriter eğilim, otoriter liderlik beklentilerinin de belli ölçüde destek bulmasına neden olmaktadır. Bu hususa ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

2.3. FAŞİZM ve MİLLİYETÇİLİKTE LİDERLİK

Faşizm, geçmişi en uzun olan ve halen yeryüzünün önemli bir bölümünde uygulama alanı bulan bir yönetim anlayışıdır. Katı faşizmden, ılımlı milliyetçiliğe kadar uzanan bir çizgi içinde bu yönetim anlayışının genel karakteristiği otoriter bir yönetim ve liderlik tarzına dayanmasıdır. Yönetilenlerin değil, bizatihi yönetenlerin önemli olduğu bir yönetim anlayışıdır.

Faşist düşüncenin temelinde, Descartes'dan Kant'a, Hegel'e kadar uzanan, insan aklına ve insanın bilinçli eyleminin koşulları değiştirebileceğine inanan bir felsefe çizgisine karşı tepki yatmaktadır. Bu tepkide yer alıp faşizmi belki de en çok etkileyen düşünür ise Nietzsche'dir. Ona göre, insanlık bir çöküş dönemindedir. Ancak en yetenekli insanlar, gerçekten insancıl bir yaşama yükselebilirler. Öyleyse büyük çoğunluğun bu seçkin kesim için çalışması, ona boyun eğmesi zorunludur (Kışlalı, 1993:109).

Gerek liberalizm gerekse sosyalizm çıkış noktasında iyimserdir. İnsanın iyi doğduğunu, ama koşulların onu bazı durumlarda kötü yaptığını, örneğin suça ittiğini savunur. İnsan akıllıdır ve kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu seçebilecek yetenektedir. Oysa tutucu-faşist düşünce, sıradan insanın kötü, bencil olduğu, kendi çıkarını göremeyeceği inancından hareket eder. İn-

sanlar eşit yaratılmamışlardır ve ilke olarak, büyük çoğunlukla, kendi çıkarını ikinci plana atabilen, yetenekli, akıllı ve en önemlisi de iyi olarak doğmuş küçük azınlık arasında büyük bir fark vardır. Kendi çıkarlarını görmekten aciz kitleleri, bu seçkin azınlığın yönetmesi, yönlendirmesi toplumun da yararındır. Uygarlık ancak böyle gelişebilir (Kışlalı, 1993:108).

Con'a göre, faşizmle ilgili olarak sürüncemede kalınan bir husus, faşizmin, siyasi yelpazenin neresinde yer aldığı sorusudur. Faşizmi modernleşmeye karşı bir direniş olarak gören Ernst Nolte ve faşizmi tepkiciden (reaksiyoner) ziyade devrimci bir ideoloji olarak tanımlayan George Mosses, onu sağ bir ideoloji olarak betimlemektedirler. Buna karşın, Zeev Sternhell ve A.J. Gregor radikal sosyalizm ile ulusçuluğun bir sentezi olarak gördükleri faşizmin, yeniden doğuş fikrinin bir tezahürü, bir gelişmeci diktatörlük olduğunu ve bu haliyle de bir sol ideoloji olduğunu düşünmektedirler. Ancak, daha yaygın olan görüş, faşizmin hem sağ hem de sol ideolojik öğeler içeren bir sentez olduğu yönündedir. Aslında faşizm, hem sağdan hem de soldan etkilenmiş ve kaynaklanmıştır, fakat sağ ideolojilerin etkisi daha fazla hissedilmektedir. Ne Mussolini ne de Hitler sağ kanat seçkinlerin desteği olmadan iktidara gelebilirdi. Fakat her ikisinin de işçilerden ve diğer alt sınıflardan oluşan ciddi bir kitle desteğinin varlığı da unutulmamalıdır (Con, 2008:5,7).

Faşist siyasal rejimde devlet, tek partiye dayanan korporatif yapısında antidemokratik, antiparlamenter, otoriter ve totaliterdir. Bireyin olmak istediği her şeyi yalnız devlet gerçekleştirir. Yalnız devlet özgürdür, yalnız devlet ahlâkidir. Onun isteği toplumun ahlâksal özünü meydana getirir. Seçkin kabul edilen bir ulusal topluluğun diğer tüm ırk, grup ve azınlıklardan üstün olması, mutlak bir önderin liderliğinde bireyin devlete tamamen boyun eğmesi temel ilkedir. Tüm özerk ikincil kurumların bastırılması ve tam bir toplumsal denetim, parlamenter demokrasinin reddi, barışçıl bir enternasyonalizme karşı çıkış, yayılcı ve istilacı bir dış politikanın ulusun kaderi gibi görüldüğü temel ilkelere dayalı olan faşizm, birey düşüncesini ve bireyi yok sayan ve bireyi topluluğun adeta mekanik bir parçasına indiren totaliter bir ideolojidir. Faşizm, bir 'tek adam' kültürüne dayanır. Duçe, führer, cadillo vs. gibi isimlerle anılan lider asla yanılmaz, bütün toplum için neyin iyi neyin kötü olduğunu kesin olarak bilir (Can, 2009:4).

Poulantzas'a göre, faşist devlet, kapitalist devletin öbür biçimleri ile asla karıştırılmaması gereken özgül bir olağanüstü devlet biçimidir. Faşist devlet, siyasal bir bunalıma denk düşen kritik bir devlet ve rejim biçimini oluşturur (Poulantzas, 1980:9).

Faşizmde eşitsizlik açık ya da kapalı biçimde kabul edilir. Aydınlanmanın rasyonel ve aktif bireyine karşı faşizm, irrasyonel, yönetilebilir, tanımlanması zor kitleleri koyar ve bu kitlelerin akıllı insanlar tarafından yönetilmesinin doğal olduğuna ve bu akıllı insanların başında da, adı "Duçe" olan bir liderin

bulunması gerektiğine inanır. Tarihi kitleler değil, lider yapar. Liderin önemi bu bilinçsiz kitleleri bilinçlendirme, yönlendirme ve harekete geçirme yeteneğinde yatar (Con, 2008:12).

Liberalizm ve sosyalizmde ana hedef, bireyin mutluluğu iken, faşizmde önemli olan devlet ya da ulustur. Birey, devleti ya da ulusu için feda edilebilir. Birey amaç değil bir araçtır. Devlet her şeyin üstündedir ve her şeye karışır. Hiçbir şey devletin dışında ya da karşısında olamaz. Bunun yanında, insanlar doğuştan eşit değildir. Bazıları yönetmek bazıları ise yönetilmek için yaratılmıştır. Kötü ve yetersiz olan kitleler, seçkinlerin ya da çok üstün yaratılmış tek bir seçkinin buyruklarına boyun eğmelidir (Kışlalı, 1993:110).

Faşizmin otoriterlik özelliği, eşitsizlikçiliğinin ve karamsarlığının doğal sonucu olarak ortaya çıkar. Büyüğe ve en üstte de şefe, mutlak boyun eğmek esastır. Eşitlik olmadığına göre, tartışmaya da yer yoktur. Bu nedenlerden dolayı, demokrasi zayıf bir rejimdir, komünizmi ve ahlak çürümesini önleyemez. Parlamenter demokrasi sorumsuzluk ve güçsüzlük rejimidir. Hitler'e göre, "zamanını ahmak milletvekillerini ikna etmekle geçiren bir bakan iş göremez." (Kışlalı, 1993:245-246).

Buraya kadar yapılan açıklamalar, faşist ideolojinin yandaşların liderlik beklentisini nasıl etkileyeceği sorusunu izah eder niteliktedir. Faşist ideoloji ve ona yakın siyasi düşüncelerde otoriter bir yönetim anlayışı söz konusu olup, yandaşlarda da doğal olarak otoriter bir liderlik beklentisinin oluşması beklenmelidir.

Bu başlık altında ele alınan milliyetçilik düşüncesinde de benzer eğilimlerin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Zira, milliyetçi oluşumlarda da devletin, yönetimin, liderin önemi her şeyin üzerindedir.

Milliyetçilik bir ideoloji olarak Sanayi Devrimi'nden sonra Batı Avrupada ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkelerde, 15. yüzyıldan beri yaşanmakta olan toplumsal değişme süreci hızlanmış, oluşan yeni kolektif ihtiyaçlar neticesinde sosyal ve siyasi alanda ön plana çıkan başlıca ideoloji milliyetçilik olmuştur (Smith, 2001:46).

Şahin'e göre, milliyetçi ideolojide, siyasi manada altı çizilmesi gereken iki esastan bahsedilebilir: Birincisi, siyasi egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak ulusun kabul edilmesiyle, siyasal sistemin meşruiyet zeminini ulusun teşkil etmekte oluşudur. Ulusun sahibi ve kaynağı olduğu en yüksek otoriteyi içeren egemenlik ise bölünmez bir bütün olarak formüle edilmiştir. İkincisi de sınırlarını milletin yaşadığı coğrafyanın belirlediği, milli kimliğin biçimlendirdiği ve egemenliğin ulusta olduğu devlet anlayışının (ulus-devlet) varlığıdır. Kısacası, toplumsal sistemi ulus üzerine inşa eden bu ideoloji de siyasi ve idari yapılanma da buna göre dizayn edilmiştir. Buna göre, ulus, egemenliğin tek sahibi ve kaynağıdır. Bir ülkede tek bir ulus ve milli kimlik olmalıdır ve milletin

egemenlik gücünü kullanan siyasi yapı da, ülke sınırları dâhilinde tartışılmaz etkinlikte nihai tek bir otoriteden teşkil edilmelidir (Şahin, 2007:6).

Kışlalı'ya göre, milliyetçilik, aynı topraklar üzerinde benzer koşulları paylaşan insanların, dışa karşı korunma ve dayanışma gereksinmelerini karşılayan bir ideolojidir. Toplum içinde çıkar çatışmalarına alet edildiğinde tutucu, toplumun dışa karşı ortak yararlarını savunmak için kullanıldığında ilericidir. Başka bir deyişle, toplumdaki bir kesimin başka bir kesimi sömürmesini gözden saklamak ve kolaylaştırmak amacıyla kullanıldığında tutucudur; ama o toplumun başka toplumlar veya başka toplumlara içindeki bir kesim tarafından sömürülmesine karşı başvurulduğunda ilericidir (Kışlalı, 1993:119).

Bu açıklamaların, katı faşizmden ılımlı milliyetçiliğe kadar birbirine yakın bu siyasi düşünce akımlarında, liderin bu ideolojiler için önemi ortaya koymaktadır. Bu ideolojilerde liderlik beklentisi genel olarak otoriter liderlik, bazı durumlarda da karizmatik liderlik şeklinde oluşmaktadır. Dolayısıyla bu partilerin yandaşlarında genel olarak otoriter beklenti oluşacağını söylenebilir.

3. SONUÇ

İdeolojiler siyasi hayatın en önemli belirleyicisi ve en önemli tartışma konusudur. İdeolojilerin siyasi ve toplumsal hayata yansımaları, siyasi partiler ve bunların rekabet ettiği siyaset ortamı içerisinde gerçekleşmektedir.

Demokratik toplumlarda siyasal katılım ve seçimler yoluyla işleyen siyasi süreçte, ideolojiler, parti programları, vaatler, adaylar, parti liderleri gibi faktörlerin çeşitli ağırlıklarda etkileri söz konusudur.

Demokratik olgunluğun gelişim düzeyine bağlı olarak pek çok ülkede ve siyasi süreçte, ideolojilerin siyasi rekabete yansıyan yüzü içerisinde liderliğin ve siyasi liderlerin ağırlığının arttığı yaygın olarak gözlenen bir durumdur. İletişim imkanlarının artması, siyasi partilerin adeta şirketler gibi tanıtım ve propaganda tekniklerini kullanmasının da etkisiyle, liderliğin ve lider imajının siyasi hayattaki etkisi giderek güçlenmektedir. Bu yüzden, siyaset bilimi alanındaki çalışmalarda, ideolojiyle beraber siyasi liderliğin etki ve özellikleri de daha çok çalışılan konular arasında yer almaktadır.

Siyasi rekabet içerisinde, bilinen liderlik tarzlarının her ideoloji ve partide aynı sonuçları vermediği gözlenen bir olgudur. Siyasi partilerin örgütsel kültür faktörleri, siyasi liderliğin parti tabanında, yandaşlarda, seçmenlerde nasıl karşılık bulacağını belirlemektedir. Bu faktörlerin en önemlisinin de o partilerin ilişkili olduğu ideolojik altyapıdır.

Dünya üzerinde demokratik siyasal sistemlerde en yaygın uygulama şekli bulan liberalizmle siyasi liderlik arasındaki ilişkiye baktığımızda, bu ideolojinin demokratik ve dönüşümcü liderlik tarzlarına daha uygun bir iklim yarattığını söyleyebiliriz. Ülkelerin farklı koşullarında farklı örneklerle karşılaşmak

mümkün olsa da, çağdaş dünyadaki siyasi sistemlerde liberalizmin daha çok demokratik eğilimleri kuvvetlendirdiği bir gerçektir.

Sosyalizmin öngördüğü siyasi anlayış, her ne kadar eşitlikçi bir sistem ve dönüşümü hedeflese de, uygulanan reel siyasi politikalara bakıldığında, karşımıza daha çok zorlayıcı, baskıcı ve otoriter yönetim anlayışlarının ve buna uygun liderlerin çıktığı gözlenmiştir. Sosyal demokrasinin daha baskın olduğu siyasi partilerde daha çok demokratik ve dönüşümcü eğilimler söz konusu iken, sosyalist eğilimin yükseldiği partilerde otoriter bir anlayışın ve liderlik beklentisinin hakim olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu ideolojiden etkilenen siyasi parti yandaşlarının, ülke ve siyaset şartları bakımından kimi zaman otoriter, kimi zaman dönüşümcü, kimi zaman da demokratik eğilimlerinin yükseldiği görülebilmektedir.

Faşizm ve milliyetçilik ideolojisine baktığımızda, ülkeler ve koşullar değişse de liderlikten beklentinin otoriterlik ve karizmatiklik yönünde olduğu görülmektedir.

Siyasi hayatta partilerin içerisine girdiği siyasi rekabette, parti liderinin ya da adayların liderlik özelliklerinin ağırlığının arttığı bu ortamda, hem parti tabanı ile hem de partiye oy veren/verme potansiyeli olan tabandaki liderlik beklentilerine uygun yönetici ve adaylarla yarışması başarı şansını etkileyen önemli bir faktördür. Partide yöneticilik yapan siyasetçilerin de içinde bulunduğu partinin siyasi kültürü ve ideolojik hassasiyetlerine uygun bir liderlik süreci yürütmesi siyasi başarısı açısından kilit bir rol üstlenmektedir. Gerek siyasi partilerin gerekse siyasetçilerin ideoloji ile siyasi liderlik arasındaki bu ilişkiyi kendi partileri ve siyaset yaptıkları toplum bakımından doğru çözümler ve bunu siyasi politikalarına yansıtma yoluyla giderek daha önemli bir faktör haline gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Arklan, Ü., “Siyasi Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2004.
- Berberoğlu, G.N., Siyasi Parti Yönetimi, Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, No: 108, Eskişehir, 1997.
- Burns, E.M., Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950, çev. Alaeddin Şenel, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Burns, J., Leadership, Harper and Row, New York, 1979.
- Can, N. “Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, 13 (1), s. 1-10.
- Con, E., “Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008.
- Çetin, H., “Liberalizmin Temel İlkeleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 2, S.1, s. 219-237.
- Dean, D., “A Faustian Pact? Political Marketing and the Authoritarian Personality”, Journal of Public Affairs, 2004, Vol. 4, No.3, s. 256-267.
- Demir, N., “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, Ege Akademik Bakış, 10 (2), 2010, s. 597-611.
- Freidman, M., Kapitalizm ve Özgürlük, çev. Doğan Erbek, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1988.
- Gürkan, Ü., “SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1964, c. 21, S. 1-4, s. 155-198.
- İnaç, H. - Erdoğan, S., “Fransa’da Göçmen İsyanının Habercisi Olarak Babeuf’un İdeolojisi ve Eylemi”, Akademik Bakış Dergisi, Eylül 2006, Sayı: 10, s. 1-11.
- İslamoğlu, H., Siyaset Pazarlaması Toplam Kalite Yaklaşımı, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kellerman, B. (ed.), Political Leadership: A Source Book, University of Pittsburg Press, Pittsburgh, 1986.
- Komsuoğlu, A., Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kışlalı, A.T., Siyaset Bilimi, A.Ü.Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, No: 9, Ankara, 1987.
- Kışlalı, A.T., Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- Özgül, B., Halkla İlişkiler İçin Gazetecilik Bilgisi, Sage Matbacılık, Ankara, 2016.
- Özkan, A., Siyasal İletişim, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004.

- Palmer, J., "Smoke and Mirrors: Is That The Way It Is? Themes in Political Marketing", *Media, Culture&Society*, 2002, Vol.24, s. 245-363.
- Polat, C. vd., *Hedef Seçmen: Siyasal Pazarlama Yaklaşımı*, Nobel Basımevi, Ankara, 2004.
- Polat, C. - Külter, B., "Genç Seçmenler Gözüyle Siyasal Ürün (Siyasi Lider) Özellikleri: Ankara'daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Yıl: 2008, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 1-31.
- Poulantzas, N., *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, Birikim Yay., İstanbul, 1980.
- Riker, W.H., *Siyasi Manipülasyon Sanatı*, çev. Hakan Yurdakul, Nehir Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Sarıbay, A.Y., *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Schmidt, A.G., *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- Sezgül, İ., "Marx'ın Diyalektik-Tarihsel Materyalizmi ve Etik", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2010, 4 (8), s. 231-244.
- Sitembölükbaşı, Ş., *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2001.
- Sitembölükbaşı, Ş., "İsparta'da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Karşılaştırması", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi* (8), 2004, s. 156-176.
- Sitembölükbaşı, Ş., "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, (10), 2005, s. 139-144
- Smith, A.D., "Milliyetçilik ve Tarihçiler", *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, (Derleyen: Mustafa Armağan), İstanbul, 2001.
- Şahin, K., "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik", *Akademik Bakış*, Mayıs 2007, Sayı: 12, s. 1-9.
- Tan, A., *Politik Pazarlama*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Toprak, Z., "Türkiye'de Sol Faşizm ya da Otoriter Modernizm", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2004, s.84-99.
- Tucker, R.C., *Politics as Leadership*, University of Missouri Press, Columbia, 1981.
- Tuna, Orhan, "İşçi Fırkaları ve Sosyal Demokrasi Hareketi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1952, s.62-71.
- Turan, İ., *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, DER Yayınları, İstanbul, 1996.
- Türkkan, E., "İktisadi Liberalizm, Sosyal Adalet ve Demokrasi", *Yeni Forum*, 1987, c.8, s. 30-42.
- Weber, M., *Meslek Olarak Siyaset*, çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yayla, A., "Marksizm Niçin Hâlâ Popüler?", *Liberal Düşünce*, Kış-Bahar 2011, Sayı: 61-62, s. 7-22.

Yıldız, N., Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmaj Medya, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

Zaccaro, S.J. et al., “Leadership and Social Intelligence: Linking Social Perceptiveness and Behavioral Flexibility to Leader Effectiveness”, The Leadership Quarterly, 1991, Vol.2, s. 317-342.

BÖLÜM 7

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİSİ VE KAVRAMSAL BİR ANALİZİ: YEŞİL POLİTİKA

Gül Nazik ÜNVER¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi, Batman/Türkiye, ORCID: 0009-0005-5003-1555, gul.unver@batman.edu.tr.

Giriş

Uluslararası sistem, tarih boyunca farklı tehditlere ve zorluklara sahne olmuştur. 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya kaldığı çevre krizi, diğer tüm tehditlerden farklı ve karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Sanayi Devrimi ile hız kazanan ekonomik büyüme, fosil yakıtların yoğun kullanımı ve doğal kaynakların sınırsız bir şekilde tüketilmesi, küresel çevre sorunlarını doğurmuştur. Bu durum birçok devletin sınırlarını aşarak uluslararası düzeyde ele alınması gereken bir tehdit haline gelmiştir. Çevre sorunlarının bu küresel niteliği, uluslararası ilişkiler disiplininde yeni bir perspektifin gelişmesine neden olmuş ve “yeşil politika” kavramı bu çerçevede önemli bir yer edinmiştir (Barry, 1996, 61-63; Paterson, 2005, 235-237; Hussian, 2024, 432).

Yeşil politika, çevre sorunlarının çözümünde uluslararası iş birliğini savunan ve sürdürülebilir bir dünya hedefi doğrultusunda hareket eden bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu politika, çevreyi koruma hedefiyle birlikte, ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve küresel eşitlik gibi geniş kapsamlı meseleleri de içine almaktadır. Bu bağlamda yeşil politika, uluslararası ilişkiler teorilerinin temel soruları olan güç, iş birliği, güvenlik ve adalet kavramlarını yeniden tanımlama ve genişletme potansiyeline sahiptir. Yeşil politikanın tarihsel gelişimi, modern uluslararası ilişkiler disiplininin şekillendiği dönemlerden itibaren şekillenmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, çevre sorunlarının uluslararası boyuta taşınmasıyla birlikte bu konular küresel gündemde daha fazla yer almaya başlamıştır (Eckersley, 2007, 249-256; Scoones (vd.), 2015, 104, 121; Paterson, 2005, 237-242). İlk olarak 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı, çevre sorunlarının uluslararası gündeme taşınmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu konferans, devletlerin çevreyi koruma konusunda ortak bir sorumluluk üstlenmesi gerektiği fikrini ortaya koymuş ve uluslararası çevre politikasının ilk yapı taşlarını oluşturmuştur (Eckersley, 2007, 249-256; Scoones (vd.), 2015, 104, 121; Paterson, 2005, 237-242).

1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ise sürdürülebilir kalkınma kavramını literatüre kazandırmış, çevre ile ekonomik kalkınma arasında bir denge kurma gerekliliğini vurgulamıştır (Paterson, 2005, 237-242; Brundtland, 1987). Bu yaklaşım, 1992 Rio Dünya Zirvesi’nde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda (UNCED) daha somut bir hal almış ve “Gündem 21” gibi küresel politikalarla desteklenmiştir (Eckersley, 2007, 249, 249-264; Scoones (vd.), 2015, 9, 60-63; Barry, 2014, 6; Mitchell, 2006, 468; Gülmez & Dikmen, 2022, 23). 2012 Rio+20 Zirvesi, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel yönetim alanlarında küresel düzeyde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Zirvede, Dünya Çevre Örgütü’nün kurulmasına yönelik öneriler dâhil olmak üzere, mevcut küresel mimarilerin güçlendirilmesi ve sürdürülebilirlik hedeflerinin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için yeni kurumsal yapıların oluşturulması tartışılmıştır. Bu çerçevede zirve, yeşil

dönüşümlerin hızlandırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi ve çevresel yönetimde devletin rolünün yeniden ele alınması için önemli bir platform sunmuştur. Ancak bu tartışmalar, ulusal çıkarlar ve politik ekonomik güç dinamikleri nedeniyle uygulamada sınırlı bir etkiye sahip olmuştur (Scoones (vd.), 2015, 30-33). Tarihsel süreçte bu gelişmeler, çevre sorunlarının uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ele alınışını değiştirmiş ve “çevre politikası” terimini ulusal güvenlik, ticaret ve insan hakları gibi geleneksel konuların yanında önemli bir araştırma alanı haline getirmiştir (Paterson, 2005, 248-250). Günümüzde çevresel sorunlar, uluslararası sistemdeki güç dengelerini, iş birliği mekanizmalarını ve adalet anlayışını yeniden şekillendirmektedir (Eckersley, 2007, 249-264).

Küresel düzeyde çevre sorunlarına karşı atılan adımlar, uluslararası ilişkiler teorilerinin de yeşil politika çerçevesinde yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Realizm, liberalizm, yapısalcılık ve eleştirel teoriler gibi temel yaklaşımlar, çevre sorunlarını farklı perspektiflerden ele almış ve bu sorunların uluslararası sistemdeki yerini anlamlandırmaya çalışmıştır (Eckersley, 2007, 249-264; Barry, 1996, 61-63, 142-146; Paterson, 2005, 254-257).

Uluslararası ilişkilerde yeşil politika, çevre sorunlarını çözmek için bir yandan devletlerin ulusal çıkarlarını dikkate alırken, diğer yandan küresel iş birliğini teşvik eden bir yaklaşımı savunmaktadır. Bu noktada liberal teorinin vurguladığı çok taraflılık ilkesi ve realist teorinin önemsedığı ulusal güvenlik kaygıları, çevre politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Paterson, 2005, 254-257). Örneğin 2015 yılında kabul edilen Paris İklim Anlaşması, küresel iklim mücadelesinin bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu anlaşma devletlerin küresel sıcaklık artışını 2°C'nin altında tutma hedefi doğrultusunda ortak bir sorumluluk üstlenmesini sağlamıştır (UNFCCC, 2015; Hussian, 2024, 433). Ancak uygulama aşamasında karşılaşılan sorunlar, çevre politikalarının sınırlarını ve uluslararası sistemdeki zorlukları bir kez daha ortaya koymuştur (Öztürk & Durak, 2024, 227-230).

Günümüzde iklim değişikliği, çevresel sorunlar arasında en acil olanı olarak kabul edilmektedir. Küresel sıcaklık artışı, Arktik buzullarının erimesi, okyanus seviyelerinin yükselmesi ve doğal afetlerin artışı gibi sonuçlarıyla devletlerin ulusal sınırlarını aşan bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin 2022 yılında Pakistan'da yaşanan büyük sel felaketleri, iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini gözler önüne sermiştir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerin çevresel felaketlere karşı kırılganlığını artırmakta ve iklim adaleti kavramını uluslararası gündemin merkezine taşımaktadır (IPCC, 2022; World Bank, 2022, 11-68). Bu çalışma uluslararası ilişkiler teorilerinin yeşil politika kavramına yaklaşımını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda şu sorulara odaklanılacaktır:

Uluslararası ilişkiler teorileri, çevre sorunlarını nasıl ele almaktadır?

Yeşil politika, uluslararası iş birliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine nasıl katkı sağlamaktadır?

Güncel çevre krizleri, uluslararası sistemde ne tür değişimlere yol açmaktadır?

Yeşil politikanın sınırları ve eksiklikleri nelerdir? Çalışma hem teorik bir çerçeve sunmayı hem de tarihsel ve güncel örnekler ışığında bu teorik çerçeveyi somutlaştırmayı hedeflemektedir. Uluslararası çevre politikası ile ilgili kavramlar, aktörler ve mekanizmalar incelenecek, çevre krizlerinin uluslararası sistem üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir. Bu çalışmanın temel amacı, uluslararası ilişkiler disiplini ile çevre sorunları arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak ve bu ilişkinin sürdürülebilir bir gelecek inşa etme potansiyelini değerlendirmektir. Yeşil politikanın uluslararası sistemdeki yeri ve etkisi, bu bağlamda hem teorik hem de pratik düzeyde incelenecektir. Uluslararası ilişkilerde temel teoriler (realizm, liberalizm, yapısalcılık) ve eleştirel yaklaşımlar (eleştirel teori, yeşil teori) çerçevesinde yeşil politikaya yönelik farklı perspektifler incelenecektir. Aynı zamanda uluslararası çevre politikalarını şekillendiren kurumlar (IUCN, WWF, Greenpeace, UNEP vb.) ve mekanizmalar (örneğin, Paris İklim Anlaşması, Kyoto Protokolü) bağlamında kavramsal analiz yapılacaktır.

Uluslararası çevre politikası, devletlerden uluslararası örgütlere, sivil toplum kuruluşlarından özel sektöre kadar çok sayıda aktörün katılımını gerektiren bir alan olarak dikkat çekmektedir. Örnek vermek gerekirse, Paris İklim Anlaşması çerçevesinde karbon emisyonlarını azaltma hedefi koyan ülkeler, çevre politikalarının en önemli uygulayıcılarıdır (UNFCCC, 2015; Hussian, 2024, 433). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) gibi örgütler, küresel çevre politikalarının koordinasyonunda kritik bir rol oynamaktadır. Greenpeace ve Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) gibi kuruluşlar, çevre bilinci oluşturarak ve hükümetleri sorumlu davranmaya teşvik ederek politika yapım süreçlerinde etkili olabilmektedir. Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım ve çevre dostu teknolojiler geliştiren şirketler, çevre sorunlarının çözümünde önemli bir yer tutmaktadır (Arslan, 2011, 247-258; Barry, 2014, 7; Greenpeace International, 2024; WWF, 2024).

Uluslararası İlişkiler disiplini, tarih boyunca insanlığın karşı karşıya kaldığı tehditleri, krizleri ve dönüşümleri incelemiştir. Uluslararası İlişkiler disiplini güç, iş birliği, güvenlik ve çıkar gibi temel kavramlar çerçevesinde devletlerarasındaki ilişkileri anlamaya çalışmıştır (Demir, 2008). Ancak 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde çevresel sorunlar, bu disiplinin temel sorunlarını yeniden ele almasını zorunlu kılmıştır. Günümüzde küresel ısınma, biyolojik çeşitlilik kaybı, su kaynaklarının tükenmesi ve çevresel kirlilik gibi sorunlar, yalnızca bireysel devletlerin sınırlarını aşan, küresel iş birliği gerektiren sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yeşil politika, çevresel sürdürülebilirlik hedefiyle uluslararası ilişkilerde yeni bir bakış açısı

sunmaktadır. Yeşil politika, çevre krizlerini çözme amacıyla küresel iş birliği ve koordinasyonu savunan bir çerçevedir. Bu yaklaşım çevreyi koruma hedefiyle beraber, ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve uluslararası eşitlik gibi geniş kapsamlı meseleleri de içermektedir (Paterson, 2005, 254-257; Barry, 2014, 7). Günümüzde çevre politikalarının uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınışı, teknik ve bilimsel bir mesele olmaktan öte, ahlaki, politik ve ekonomik bir sorumluluk olarak da değerlendirilmektedir. Çevre sorunlarının karmaşıklığı ve küresel etkisi göz önüne alındığında, uluslararası ilişkiler disiplini, bu sorunlara yönelik daha bütüncül ve sürdürülebilir çözümler üretmek zorundadır. Yeşil politika, bu bağlamda uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve küresel sorumlulukların daha adil bir şekilde paylaşılması için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (UNEP, 2019).

Yeşil Politikanın Kavramsal Temelleri

Yeşil politika, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevresel krizlerin küresel bir gerçeklik haline gelmesiyle birlikte gelişen disiplinler arası bir alan olarak çevre sorunlarını sosyal, ekonomik ve politik bağlamlarda ele almaktadır. İnsan faaliyetlerinin ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerini azaltarak sürdürülebilir bir dünya oluşturmak olan bu yaklaşım, kavramsal ve teorik açıdan zengin bir temel üzerine inşa edilmiştir. Sürdürülebilirlik, ekolojik denge, çevresel adalet, yenilenebilir enerji ve biyoçeşitlilik gibi kavramlar, yeşil politikanın yönünü belirleyen ana unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kavramlar yalnızca çevreyle sınırlı kalmayıp ekonomik kalkınma, toplumsal eşitlik ve uluslararası ilişkiler teorilerinin de ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Paterson, 2005, 235-242; Barry, 2014, 7).

Yeşil politikanın yükselişi, çevresel sorunların artışıyla yakından ilişkilidir. 1962 yılında Rachel Carson'ın *Silent Spring* (Sessiz Bahar) adlı eseri, modern çevre hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Carson tarımda kullanılan DDT (Dikloro-difenil-trikloroetan) gibi kimyasal maddelerin çevresel etkilerine dikkat çekerek, insan faaliyetlerinin doğal sistemler üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir. Bu eser çevresel bilincin artmasına ve 1970'lerde çevresel hareketlerin dünya çapında yayılmasına öncülük etmiştir (Paul, 2013, 1-12; Carson, 2022). 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, çevresel sorunların uluslararası gündemde ilk kez bu denli güçlü bir şekilde yer bulmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler çevresel sorunların yalnızca yerel değil, küresel ölçekte ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. (Scoones (vd.), 2015, 9, 60-63). Yeşil politika, siyasi ve ekonomik boyutlarından öte, etik ve felsefi temelleriyle de dikkat çekmektedir. Modern çevre felsefesi, insan-doğa ilişkisini yeniden tanımlayarak çevresel sorunlara dair bir sorumluluk anlayışı geliştirmiştir (Scoones (vd.), 2015, 104, 121; Barry, 2014, 7).

Hans Jonas ve Sorumluluk Etiği, teknolojinin çevre üzerindeki yıkıcı

etkilerini dikkate alarak, insanlığın geleceğe karşı sorumlu bir şekilde hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir kalkınma politikalarının etik temelini oluşturmuştur (Jonas, 1984). Arne Naess ve Derin Ekoloji, doğanın yalnızca insanlar için değil, kendi içsel değeri nedeniyle korunması gerektiğini savunmaktadır (Naess, 1973, 95-100). Bu görüş biyoçeşitliliğin korunması ve çevresel adalet kavramlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (UNEP, 2019). John Rawls ve İklim Adaleti teorisi, çevresel kaynakların adil paylaşımı ve dezavantajlı toplulukların korunması bağlamında bir çerçeve sunmaktadır (Rawls, 1971, 3-53). Özellikle karbon ticareti mekanizmaları ve gelişmekte olan ülkelere yönelik finansal destek politikaları, Rawls'ın İklim Adaleti teorisine yönelik fikirlerinden etkilenmiştir (UNEP, 2019).

Günümüzde yeşil politika, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Greta Thunberg öncülüğünde gelişen küresel iklim hareketi, genç kuşakların çevre sorunlarına duyarlılığını artırmış ve politika yapıcılar üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmıştır (Thunberg, 2019). Çin'in yenilenebilir enerji teknolojilerinde liderliğe oynaması, ABD'nin enerji bağımsızlığı hedefleri ve Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat girişimi, yeşil politikanın uluslararası sistemdeki önemini pekiştirmektedir. Bu bağlamda yeşil politika, çevresel krizlere yanıt vermekle kalmayıp, küresel eşitsizliklerin azaltılmasında, ekonomik sistemlerin dönüşümünde ve yeni bir sosyal sözleşmenin inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Gelecekte bu alandaki gelişmelerin uluslararası iş birliği, yenilikçi teknolojiler ve güçlü bir etik temel üzerinde şekillenmesi beklenmektedir (IPCC, 2022; Interesse, 2024).

Uluslararası İlişkiler Teorileri Perspektifinden Yeşil Politika

Uluslararası ilişkiler disiplini, tarih boyunca devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin çıkarlarını, güvenlik stratejilerini ve iş birliği mekanizmalarını anlamaya çalışmıştır. Çevresel sorunlar, uluslararası ilişkiler teorilerinin geleneksel sınırlarını zorlayan, disiplinin içeriğini ve önceliklerini dönüştüren bir alan olarak daha fazla önem kazanmıştır. Küresel ısınma, su kıtlığı, biyoçeşitlilik kaybı ve çevre kirliliği gibi meseleler, çevre biliminin, uluslararası politikanın ve strateji tartışmalarının da merkezinde yer almaktadır. Yeşil politika bu dönüşümün bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve sürdürülebilir bir dünya hedefiyle uluslararası ilişkilerde yeni bir yaklaşımı temsil etmiştir. Uluslararası ilişkiler teorileri, çevresel sorunlara farklı perspektiflerden yaklaşarak bu meselelerin çözümünde devletler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi aktörlerin rollerini ve ilişkilerini anlamaya olanak tanımaktadır. Bu teorilerin sunduğu farklı çerçeveler, çevre sorunlarının fiziksel, ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını da ele almamıza yardımcı olmaktadır (Barry, 2014, 7).

Realizm, uluslararası sistemin anarşik doğasına ve devletlerin güç ve gü-

venlik çıkarlarına yaptığı vurguyla bilinmektedir. Bu teoriye göre, devletler kendi egemenliklerini korumak ve ulusal çıkarlarını maksimize etmek için hareket ederler. Çevre sorunları, realist yaklaşımda genellikle ikincil bir öncelik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu tür sorunların çözümü, çoğu zaman devletlerin kısa vadeli çıkarları ile çelişebilmektedir. Ancak çevresel kaynakların stratejik önemi ve iklim değişikliğinin güvenlik boyutları, realizmin çevreye olan ilgisini artırmıştır. Realist perspektife göre enerji kaynakları, ulusal güvenlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Fosil yakıtların sınırlı olması ve bu kaynakların kontrolü üzerindeki rekabet, yenilenebilir enerji teknolojilerinin stratejik bir mesele haline gelmesine yol açmıştır. Örneğin ABD ve Çin arasındaki enerji teknolojisi yarışması, realist teorinin güç mücadelesi ve ulusal çıkar vurgusunu destekler niteliktedir. Bir başka örnek ise küresel ısınmanın Arktik bölgesindeki buzulları eritmesi, bölgedeki enerji kaynaklarının ve yeni ticaret yollarının keşfine olanak sağlamıştır. Rusya, ABD, Kanada ve diğer ülkeler arasındaki rekabet, çevresel değişimlerin realist bir güç mücadelesine nasıl dönüştüğünü göstermektedir (Craig, 2016-2017, 85-107). Ancak realist teori, çevresel sorunların çözümü için gerekli olan uluslararası iş birliğini genellikle göz ardı etmektedir. Bu durum realist bakış açısının çevre politikalarındaki sınırlılıklarını ortaya koymaktadır (Erçandırlı, 2017, 10-24, 146; Karlsson, 2010, Baldwin, 2016, 123-138).

Liberalizm, uluslararası iş birliği ve kurumların önemine vurgu yapmaktadır. Çevre sorunlarının çözümünde devletler kadar uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün de kritik bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. Liberal teori, çevresel sorunların çözümünde çok taraflı diplomasi ve ortaklıkların önemini vurgulamaktadır (Erçandırlı, 2017, 58-68). Paris İklim Anlaşması (2015), uluslararası toplumun iklim değişikliğiyle mücadelede ortak bir irade göstermesinin somut bir örneğidir. Anlaşma devletlerin karbon emisyonlarını azaltma taahhüdü vermelerini sağlayarak, liberal teorinin iş birliği odaklı yaklaşımını desteklemiştir (UNFCCC, 2015; Hussian, 2024, 433-438). Liberal teori, çevresel sorunların çözümünde devletlerin, uluslararası örgütlerin, sivil toplumun ve piyasanın rolüne de vurgu yapmaktadır. Bu bakış açısı, çevresel sorunların çözümünde küresel iş birliğinin önemini anlaşılmasını sağlamaktadır (Karlsson, 2010, 44-79; Baldwin, 2016, 155-170).

Yapısalcı teori, çevresel sorunları küresel sistemdeki yapısal eşitsizlikler bağlamında ele almaktadır. Kapitalist üretim sisteminin çevresel yıkıma yol açtığı ve çevre krizlerinin büyük ölçüde gelişmiş ülkelere kaynaklandığı savunulmaktadır (Erçandırlı, 2017, 94-95; Karlsson, 2010, 108-134). Yapısalcı yaklaşım, çevresel sorunları küresel adalet perspektifinden değerlendirmektedir. Küresel Güney'in Mağduriyeti olarak bilinen olayda Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika gibi bölgeler, iklim değişikliğinin etkilerini en ağır şekilde hissederken, bu krizlerin ana sorumluları gelişmiş ülkeler olmuştur

(Baldwin, 2016, 139-154). Örneğin 2022 yılında Pakistan'da meydana gelen büyük sel felaketleri, iklim adaleti tartışmalarını alevlendirmiştir. Bir başka örnekte karbon kredileri mekanizmasıdır. Karbon kredileri mekanizması gelişmiş ülkelerin çevresel sorumluluklarını yerine getirme sürecindeki eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu sistemi sürdürülebilir bir şekilde kullanamaması, yapısalcı teorinin ekonomik eşitsizliklere yönelik eleştirilerini destekler niteliktedir (World Bank, 2022, 11-68).

Aberystwyth Okulu'nun yapılandırmacı ve Habermasçı doğası, okulun idealist bir yönelime sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Booth'un küresel çevresel karmaşıklıklara ilişkin tanımı, derin toplumsal yapılar içermektedir. Çevresel güvensizliğin öznel niyetli sonuçlarla meydana geldiği varsayılmakta, dolayısıyla yapıların insan eyleminden bağımsız olmadığı gerçeği göz ardı edilmektedir (Booth, 1991, 319). Bu yaklaşım, Aberystwyth Okulu'nu Kopenhag Güvenikleştirme Teorisi'ne yaklaştırmaktadır (Erçandırlı, 2017, 92). Kopenhag Okulu, çevresel değişim gibi gerçek tehditleri, tehdit gerçekliğini reddederek söylem teorisine indirgerken, Aberystwyth Okulu, insan özgürleşmesini öznel pratiklere indirgemek suretiyle tehdidin maddi temelini göz ardı etmektedir. Kopenhag Okulu, ontolojiyi pozitivist Uluslararası İlişkiler teorisinde olduğu gibi devletin davranış kalıplarına (güvenikleştirme) ve sonuçlarına indirgemektedir. Bu yaklaşıma göre, güvenlik ancak devlete referansla tanımlanabilir. İnsana yönelik güvenlik ise göz ardı edilir. Öte yandan Aberystwyth Okulu için özgürleşme, liberal söylemlerin insan güvenliği anlayışından çok farklı değildir. Booth'a göre insan güvenliği yaklaşımı, liberal devletlerin söylemsel siyaseti aracılığıyla güvenliğin nasıl sağlandığını problematize etmektedir. Kopenhag Okulu, devlet güvenliğinin güvenlik-dışlaştırılmasını insan güvenliği lehine savunurken, Aberystwyth Okulu, insan güvenliğinin (özgürleşmenin) devletin eylemleri yoluyla güvenikleştirilmesini önermektedir. Her iki okul da çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi devletlerarası etkileşimle sınırlandırmaktadır (Erçandırlı, 2017, 92-93). Bu noktada Aberystwyth Okulu'nun yapılandırmacı yaklaşımını yeşil politika bağlamında ele almak mümkündür. Yeşil politika, çevresel sorunların sadece devletlerarası dinamikler üzerinden ele alınmasını yeterli bulmaz ve çevrenin korunması ile sürdürülebilirlik tartışmalarını toplumsal yapıların dönüştürülmesi üzerinden değerlendirmektedir. Yapısalcı teori çerçevesinde çevresel tehditlerin yalnızca insan eylemlerine indirgenmesi, toplumsal ve ekonomik yapıların derinlikli bir analizini dışladığı için eksik kalmaktadır. Dolayısıyla yeşil politika, çevre ve güvenlik ilişkisinin söylemsel, maddi ve yapısal boyutlarını da ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda hem Kopenhag hem de Aberystwyth okullarının çevresel güvenlik anlayışlarının, yeşil politikanın yapılandırmacı bir dönüşüm talebine cevap veremediği söylenebilir (Erçandırlı, 2017, 90-93; Bilgin (vd.), 1998, 131-157).

Eleştirel teoriler, çevresel sorunların kapitalist sistemin bir sonucu olduğunu savunmakta ve bu sorunların altında yatan yapısal nedenleri sorgulamaktadır (Erçandırılı, 2017, 91). Postmodern yaklaşımlar ise çevre politikalarında yerel bilgi, kimlik ve kültürel farkların önemine vurgu yapmaktadır (Erçandırılı, 2017, 105). Eleştirel teori, genç iklim aktivistlerinin kapitalist sisteme yönelik eleştirilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır (Karlssoon, 2010, 135-165). Greta Thunberg'in sistem değişikliği çağrısı, çevre krizlerinin sadece yüzeysel çözümlerle giderilemeyeceğini vurgulamaktadır. Yerel bilginin önemi ise Amazon ormanlarının korunmasında yerel halkın bilgi ve deneyimlerinden faydalanılmasını, bu da postmodern bir yaklaşımın çevre politikalarındaki önemini göstermektedir (Thunberg, 2019).

Kopenhag Okulu'ndan farklı olarak insan güvenliği, bir diğer eleştirel güvenlik yaklaşımı olan Aberystwyth Okulu tarafından da eleştirel bir çerçevede ele alınmıştır. Habermasçı eleştirel teori ve yapılandırmacı yaklaşımdan ilham alan Aberystwyth Okulu, güvenlik çalışmalarındaki temel amacını "insan özgürleşmesinin geniş kapsamlı hedefi" olarak tanımlamıştır (Bowring, 2010). Ken Booth ve Richard Wyn Jones gibi eleştirel kuramcılar, güvenlik ve özgürleşme kavramlarına olumlu anlamlar yükleyerek bu alana katkıda bulunmuşlardır. Booth'a göre özgürleşme, bireylerin ve toplulukların fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtulması ve bu sayede özgür iradeleriyle seçim yapabilmeleridir. Bu bağlamda güvenlik ve güvenikleşmenin insan refahına yönelik olduğu ifade edilir. Habermas'ın eleştirel teorisinin Aberystwyth Okulu üzerindeki etkisi özgürleşme, söylem teorisi ve modernite eleştirisi üzerinden şekillenmiştir. Habermas'ın bilgi-kurucu çıkarlar teorisi, kamusal alanda iletişimsel akılcılığa dayanmakta ve üç temel çıkar içermektedir: doğal çevrenin teknik kontrolüne yönelik teknik çıkar, sosyal normların ve toplumsal etkileşimlerin belirlediği pratik çıkar ve eleştirel yansıma yoluyla özgürleşmeye yönelik eleştirel çıkar. Bu yaklaşım, insanın özgürleşme kapasitesine vurgu yapmakta ve toplumsal kuralların bireylerin dilsel öz-anlayışlarını yeniden yapılandırabilecek şekilde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Aberystwyth Okulu'nun insan güvenliği ve özgürleşme anlayışı, yeşil politikanın ekolojik güvenlik perspektifiyle ilişkilendirilebilir. Yeşil politika, çevre sorunlarının insan refahı ve söylemsel pratiklerin ötesinde, çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve ekolojik dönüşümün eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece Aberystwyth Okulu'nun özgürleşme kavramı, yeşil politikanın eleştirel teorik zeminine entegre edilebilmektedir. Çevresel güvenlik bireylerin özgürlüğünü ve toplumsal yapıların dönüşümünü içerecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır (Erçandırılı, 2017, 91-92; Bilgin (vd.), 1998, 131-157; Barry, 2014, 7).

Uluslararası ilişkiler teorileri, çevresel sorunlara farklı açılardan yaklaşarak bu meselelerin çözümünde uluslararası iş birliği, ulusal çıkarlar ve

yapısal eşitsizliklerin nasıl bir rol oynadığını anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Realist, liberal, yapısalcı ve eleştirel perspektiflerin her biri çevre politikalarına özgün katkılar sunmakta ve bu politikaların sınırlarını ortaya koymaktadır. Günümüz dünyasında yeşil politika, sürdürülebilir bir gelecek için uluslararası sistemin her düzeyinde yenilikçi ve bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir (Karlsson, 2010, 197-201; Gülmez & Dikmen, 2022, 26-34).

Yeşil Politikanın Uluslararası Boyutu ve Uygulamaları

Yeşil politika uluslararası düzeyde çevresel sorunların çözümü için geniş bir işbirliği ağına dayanmaktadır. Küresel çevre sorunlarının büyüklüğü ve karmaşıklığı ulusal düzeyde, devletlerarası işbirliği ve kolektif eylem gerektiren bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda yeşil politikanın uluslararası boyutu, çeşitli anlaşmalar, organizasyonlar ve sivil toplum hareketlerinin bir araya gelerek dünya genelinde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için çalıştığı bir alan haline gelmiştir. Bu süreç hem teorik hem de pratik düzeyde önemli gelişmeler ve uygulamalar ile şekillenmiştir (Anderson, 2024; Bes, 2018).

1992 yılında kabul edilen UNFCCC, devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele konusunda ortak bir çerçeve belirlemelerine olanak tanımaktadır. UNFCCC, özellikle gelişmekte olan ülkeler için mali destek ve teknoloji transferi sağlamayı hedefleyen anlaşmalarla zenginleşmiş, 1997'de Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesiyle de daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır (İbrahim & Uke, 2013, 142-153; UNFCCC, 2009; Gülmez & Dikmen, 2022, 25, Demir 2006, 224-248). Bugün UNFCCC, iklim değişikliği konusundaki uluslararası müzakereleri yönlendiren ana platform olma özelliğini taşımaktadır. Bu çerçevede her yıl düzenlenen COP (Conference of the Parties) zirveleri, yeşil politikanın küresel ölçekteki en önemli karar alma süreçleri haline gelmiştir (UNFCCC, 2015). Örneğin COP21 Paris'teki zirve, Paris İklim Anlaşması'nın kabul edilmesinin öncüsü olmuşken, COP29 zirvesi de iklim değişikliğiyle mücadele konusunda yeni taahhütler alınması açısından önemli bir dönemdir (UNFCCC, 2024).

Yeşil politikanın en somut yansıması, devletlerarasında yapılan uluslararası anlaşmalardır. Bu anlaşmalar, çevresel sorunları küresel ölçekte ele almayı ve uluslararası işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. 2015 yılı Paris İklim Anlaşması, bu bağlamda dönüm noktalarından biridir. Küresel sıcaklık artışını 2°C'nin altında tutmayı hedefleyen bu anlaşma, 190'dan fazla ülkenin katılımıyla kabul edilmiştir. Paris Anlaşması yalnızca bir çevre protokolü olmanın ötesine geçerek, iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası toplumu bir araya getiren bir siyasi platforma dönüşmüştür. Bu anlaşma yeşil politikanın küresel düzeydeki en önemli başarılarından biri olarak kabul edilmekte olup, hükümetlerin sera gazı emisyonlarını azaltmak, yenilenebilir enerjiye yatırım yapmak ve iklim değişikliğine karşı uyum sağlamak için somut he-

defler belirlemelerini öngörmektedir (Hussian, 2024, 436-438).

Yeşil politikanın uluslararası boyutunda önemli bir diğer örnek ise Avrupa Birliği'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı girişimidir. 2019 yılında açıklanan bu politika, AB'nin 2050 yılına kadar karbon nötr olma hedefini içermektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatı, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin ötesinde, ekonomik dönüşüm, sosyal adalet ve iş gücü uyumlaştırması gibi önemli unsurlarla da ilişkilendirilmiştir. AB'nin bu girişimi, dünya genelindeki diğer bölgelere örnek teşkil etmekte ve yeşil politikanın ekonomik kalkınma ile uyumlu olabileceğini gösteren güçlü bir model sunmaktadır. Bu bağlamda yeşil enerji yatırımları, düşük karbonlu ulaşım altyapıları, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi gibi adımlar, AB'nin çevre politikalarını şekillendiren başlıca unsurlardır. Ayrıca AB'nin karbon ticareti sistemi (EU ETS) ve diğer çevresel düzenlemeleri, yeşil politika uygulamalarının ekonomiye entegrasyonunu sağlayan somut örneklerdir (Kakışım, 2022, 1-16).

Yeşil politikanın bir diğer önemli unsuru ise Sivil Toplum Örgütlerinin (STK) küresel çevre hareketleri ve kampanyalarıyla ortaya koyduğu etkidir. Greenpeace ve WWF gibi uluslararası çevre örgütleri, çevresel sorunlara dikkat çekmek ve kamuoyunu bilinçlendirmek için çeşitli kampanyalar yürütmektedir. Bu örgütler, hükümetlere baskı yaparak çevre politikalarındaki reformları hızlandırmak adına güçlü birer aktör haline gelmişlerdir. Örneğin Greenpeace'in denizlerdeki kirliliğe karşı yürüttüğü küresel kampanyalar, birçok ülkede yasa değişikliklerine ve uluslararası anlaşmaların güçlendirilmesine zemin hazırlamıştır. WWF ise biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik küresel çabaları koordine etmekte ve doğa koruma alanlarında önemli stratejiler geliştirmektedir. Sivil toplumun bu tür faaliyetleri, yeşil politikanın halk düzeyindeki etkisini artırmakta ve çevre sorunlarının çözülmesinde devletlere ilham kaynağı olmaktadır (Arslan, 2011, 247-258; Greenpeace International, 2024; WWF, 2024).

Yeşil politikanın pratikteki önemli bir yansıması, Amazon Ormanları'nın korunması meselesidir. Brezilya bu ormanlar üzerinde ciddi bir ormansızlaşma ile karşı karşıya kalırken, 2023 yılında Lula da Silva hükümetinin ormansızlaşma oranlarını azaltma kararı, yeşil politikanın ulusal düzeydeki etkilerini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Lula'nın başkanlık dönemiyle birlikte Brezilya, Amazon'un korunması konusunda uluslararası işbirliğini teşvik eden bir dizi politika geliştirmiştir. Bu politika, Brezilya'nın çevresel sorumluluklarını yerine getirmesiyle birlikte, dünya çapında çevre savunucularından ve uluslararası çevre örgütlerinden de büyük destek bulmuştur (Peres (vd.), 2023, 113-116; The Guardian, 2023).

Yeşil politikanın bir başka örneği ise Hindistan'ın yenilenebilir enerji alanındaki atılımlarıdır. Hindistan, güneş enerjisi kapasitesini artırarak yeşil enerjiye geçiş konusunda önemli adımlar atmaktadır. 2020 yılı itibarıyla

Hindistan, dünyada en büyük güneş enerjisi üreticisi olma yolunda büyük ilerleme kaydetmiştir. Hindistan hükümeti, 2030 yılına kadar 500 GW yenilenebilir enerji kapasitesine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu hedef küresel enerji dönüşümü açısından da kritik bir öneme sahiptir. Hindistan'ın yenilenebilir enerjiye yaptığı yatırımlar, yeşil politikanın ekonomik büyüme ile nasıl bütünleşebileceğini ve çevresel hedeflere ulaşırken aynı zamanda enerji güvenliğini nasıl sağlayabileceğini göstermektedir (Çelik & Çoker, 2021, 377-395; Scoones (vd.), 2015, 87, 94-99; IBEF, 2024).

Yeşil politika çevresel sorunları, uluslararası ilişkilerde işbirliğini, ekonomik kalkınma ve sosyal adalet arasındaki dengeyi kurmayı hedefleyen bir çerçeve sunmaktadır. Uluslararası düzeyde yeşil politikanın en önemli uygulamaları, Paris İklim Anlaşması, Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi anlaşmalarla somutlaşmakta ve sivil toplumun etkili desteğiyle pekişmektedir. Bununla birlikte yeşil politikanın geleceği, küresel enerji dönüşümü, biyoçeşitliliğin korunması ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi zorluklarla şekillenecektir. Bu bağlamda küresel işbirliği ve uluslararası düzenlemelerin güçlendirilmesi, çevresel sorunlarla mücadelede kritik öneme sahiptir (Kakışım, 2022, 1-16).

Yeşil politika çevresel sürdürülebilirliği ve doğal kaynakların korunmasını amaçlayan bir dizi politika, strateji ve eylemden oluşan geniş bir çerçeveyi temsil etmektedir. Ancak bu alan, devletler ve uluslararası organizasyonlar, çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından şekillendirilmektedir. Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF), Dünya Yaban Hayatını Koruma Derneği (WCS) ve Greenpeace gibi küresel çevre hareketlerinin en önemli aktörleri, bu alanda gelişen teorik ve pratik tartışmalara yön vermektedir. Bu kuruluşlar, çevre politikalarının savunucusu olmakla beraber, küresel çevre politikalarının uygulanabilirliği, etkinliği ve etik temelleri hakkında sürekli bir akademik tartışma sürecini başlatmaktadır (Arslan, 2011, 247-258; Scoones (vd.), 2015, 36; Gülmez & Dikmen, 2022, 25).

IUCN, dünya çapında doğa koruma çalışmalarını yönlendiren en eski ve en prestijli kuruluşlardan biridir. 1948 yılında kurulan bu organizasyon, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen politikalar geliştirmek için devletler, sivil toplum örgütleri, akademik çevreler ve yerel topluluklar arasında köprüler kurmaktadır. IUCN doğa koruma alanı, yeşil politikanın çevresel adaleti, biyoçeşitlilik ve ekosistem hizmetleri gibi boyutlarını da ele almaktadır. Kuruluş dünya genelinde ekosistemlerin korunmasına yönelik stratejiler geliştirirken, çevresel değişimlerin toplumsal eşitsizliklere olan etkilerini de dikkate almaktadır. IUCN'nin bilimsel raporları, çevre politikalarının çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, yeşil politikanın hem küresel hem yerel seviyede nasıl şekillendiğini akademik düzeyde inceleyen bir platform sağlamaktadır (IUCN, 2024; Scoones (vd.), 2015, 36).

WWF, dünya çapında çevreyi koruma misyonunu üstlenen ve özellikle biyolojik çeşitliliğin korunmasına odaklanan bir sivil toplum kuruluşudur. 1961 yılında kurulan bu kuruluş, yeşil politikanın küresel düzeyde savunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. WWF, dünya çapında başta ormanlar, denizler ve kara ekosistemleri olmak üzere çeşitli ekosistemlerin korunması için çalışmakta ve bu doğrultuda geniş bir bilimsel araştırma ve çevresel savunuculuk faaliyetleri yürütmektedir. WWF yeşil politikanın teorik çerçevesini şekillendirirken, çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik kalkınma arasında denge kurma amacını taşımaktadır. Bununla birlikte WWF, yeşil politika uygulamalarının çevreyi, toplumsal yapıları, özellikle de yerel ve azınlık topluluklarının haklarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması gerektiğini savunmaktadır. Kuruluş yeşil politikanın sosyal adalet, biyoçeşitlilik ve iklim değişikliği gibi çok boyutlu sorunları entegre bir şekilde ele alması gerektiğini vurgulamaktadır (WWF, 2024).

WCS 1895 yılında kurulan ve doğa koruma alanında uzun bir geçmişe sahip olan bir başka önemli küresel çevre kuruluşudur. WCS, özellikle dünya genelindeki yaban hayatını koruma ve biyolojik çeşitliliği destekleme konusunda önemli bir aktördür. Yeşil politika literatüründe WCS'nin katkısı, doğa koruma politikalarının yaban hayata, yerel halkların yaşam alanlarına ve sosyo-ekonomik koşullarına olan etkilerini ele almasıyla öne çıkmaktadır. WCS, doğa koruma ile birlikte yerel toplulukların ekonomik kalkınmasına yönelik projeler geliştiren bir yaklaşım benimsemektedir. Bu bağlamda yeşil politikaların çevresel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir olmasının gerekliliği üzerine vurgu yapmaktadır. Bu görüş yeşil politikanın adalet, eşitlik ve sosyal sorumluluk gibi boyutlarının önemini ortaya koymaktadır (WCS, 2024).

Greenpeace, 1971 yılında kurulan ve küresel çevre sorunlarına karşı doğrudan eylemler düzenleyen bir diğer önemli çevre kuruluşudur. Greenpeace çevre hareketinin en radikal ve aktif unsurlarından biri olarak, yeşil politikaların savunucusu ve çevre politikalarına karşı her türlü tahribata karşı direnen bir yaklaşımı benimsemektedir. Greenpeace yeşil politika bağlamında iklim değişikliği, denizlerin kirlenmesi, ormansızlaşma ve nükleer enerji gibi küresel çevre tehditlerine karşı doğrudan eylemler gerçekleştirmekte ve bu tehditlere karşı kamuoyu oluşturmada aktif rol oynamaktadır. Greenpeace'in yaklaşımı, çevre sorunlarının yalnızca devletlerarası anlaşmalarla çözümleneceğini, ayrıca halkın bilinçlendirilmesi ve toplumların aktif bir şekilde sürece dâhil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Greenpeace'in katkısı çevre politikalarının bilimsel verilerle, diplomatik müzakerelerle, halkın katılımı ve etkileşimiyle de şekillenmesi gerektiğini öne sürmesidir. Tüm bu kuruluşlar, yeşil politikanın çevresel adalet, sosyal sorumluluk ve toplumsal eşitsizliklerin çözümü gibi boyutlarına özel bir dikkat göstermektedir (Greenpeace International, 2024). Greenpeace ve WWF, sadece çevre hareketlerinin doğal kaynakların korunmasına odaklanmaması gerektiğine ve çevresel etkilerin

toplumlar üzerindeki adaletsiz etkilerini göz önünde bulundurması gerektiğini de savunmaktadırlar. IUCN ve WCS, yerel halkların hakları, yerel ekosistemlerin korunması ve biyoçeşitliliğin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi konularında küresel çevre politikalarının daha adil ve kapsayıcı olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. IUCN, WWF, WCS ve Greenpeace gibi kuruluşlar, çevresel sürdürülebilirlik ve doğa koruma konularında teorik ve pratik çerçeveleri şekillendirirken, küresel çevre hareketlerinin temel aktörleri olarak bu alandaki akademik tartışmaları derinleştirmekte önemli bir rol oynamaktadır (IUCN, 2024; WWF, 2024; WCS, 2024; Greenpeace International 2024; Arslan, 2011, 247-258). Yeşil politikanın küresel ve yerel düzeyde etkin bir şekilde uygulanabilmesi, devletlerarası iş birliği ve sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla mümkün olabilecektir. Bu kuruluşlar, çevre sorunlarının karmaşıklığını ve çok boyutlu doğasını göz önünde bulundurarak, çevresel, toplumsal ve ekonomik adaletin de sağlanması gerektiğini savunurlar. Bu bağlamda yeşil politika, gelecekte daha sürdürülebilir ve adil bir dünya inşa etme yolunda önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Scoones (vd.), 2015, 36; Gülmez & Dikmen, 2022, 25).

Sonuç

Uluslararası ilişkiler teorileri, yeşil politika ve çevre sorunlarının çeşitli yönlerini anlamamıza olanak tanıyan kapsamlı bir araç sunmaktadır. Realist perspektif, uluslararası ilişkilerde devletlerin egemenlik ve güvenlik endişelerinin ön planda olduğunu savunurken, yeşil politika bu yaklaşımda çevresel sürdürülebilirlik ve ortak eylem çağrısı yaparak bir karşıtlık oluşturmaktadır. Liberalizm ise iş birliği ve uluslararası kurumların rolünü vurgulayarak, yeşil politikanın küresel düzeyde uygulanabilirliği için bir zemin sağlamaktadır. Yapısalcı teoriler, küresel çevre adaleti ve eşitsizliklerin çözümüne odaklanarak, yeşil politikanın adalet ve eşitlik temelli bir dönüşüm önerdiğini öne sürmektedir. Eleştirel yaklaşımlar ise mevcut sistemin yapısal problemlerini sorgulayarak, çevre sorunlarının derinleşmesinin, mevcut küresel kapitalist düzenin ve güç dinamiklerinin bir yansıması olduğunu belirtmektedir. Bu teorik çeşitlilik, yeşil politikanın uluslararası ilişkilerde nasıl şekillendiğini ve çeşitli çevresel sorunların çözümüne dair farklı düşünce okullarının nasıl katkı sağladığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Yeşil politika, küresel çevre krizlerinin çözülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu politikaların başarısı, mevcut uluslararası sistemin eşitsizlikleri ve güç dinamikleri göz önüne alındığında kısıtlı kalabilmektedir. Küresel çevre sorunlarının karmaşıklığı, devletler arası iş birliğiyle yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde daha entegre bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda, iklim değişikliğiyle mücadele biyoçeşitlilik, su kaynakları ve çevresel adalet gibi geniş çaplı sorunların çözümü için daha kapsamlı bir strateji geliştirilmelidir. Paris İklim Anlaşması, Avrupa Yeşil Mutabakatı ve COP zirveleri gibi girişimler, yeşil politikanın uluslararası ilişkilerdeki pratik

yansımalarını ve bu alanın önemli adımlarını oluşturmaktadır. Ancak bu başarıların sürdürülebilir hale gelebilmesi, küresel düzeydeki eşitsizliklerin ve çevresel krizlerin etkili bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.

Hans Jonas'ın sorumluluk anlayışından Arne Naess'in derin ekolojisine kadar, çevre felsefesinin katkıları da yeşil politikaların etik ve ahlak boyutunu şekillendirmektedir. Jonas, insanlığın geleceği üzerindeki etkilerini dikate alarak çevreye karşı sorumluluk bilincinin önemini vurgulamış, Naess ise çevrenin insanın çıkarları dışında da bir değeri olduğuna işaret etmiştir. Bu filozofların yaklaşımları, yeşil politikanın temelini oluşturan etik ilkeleri derinleştirirken, çevresel adaletin ve biyoçeşitliliğin korunmasının öncelikli olmasını savunmaktadır.

Sonuç olarak yeşil politika, geleceğe dair daha yaşanabilir bir dünya bırakmak için kritik bir rol oynamaktadır. Ahlaki, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla ele alındığında, çevre sorunlarına karşı duyarlılığın arttırılması ve bu sorunların çözümüne yönelik somut eylemler geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Uluslararası ilişkiler teorileri, yeşil politikanın uygulanabilirliğini ve sınırlarının anlaşılmasına yardımcı olurken, bu politikaların pratikte daha etkili olabilmesi için daha fazla iş birliği ve bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecek nesillere daha sürdürülebilir bir dünya bırakma hedefi teorik bir ideal olmanın ötesinde, uluslararası toplumun ortak bir amacı olmalıdır. Bu çerçevede yeşil politika, küresel çevre krizlerinin çözülmesinde güçlü bir araç olarak, daha adil ve sürdürülebilir bir uluslararası sistemin inşasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Anderson, K. (2024). International Cooperation: Key to Combating the Climate Crisis, (19.12.2024 tarihinde <https://greenly.earth/en-us/blog/ecology-news/international-cooperation-key-to-combating-the-climate-crisis> adresinden ulaşılmıştır).
- Arslan, H. (2011). Bir “Doğrudan Eylem Hareketi Olarak Greenpeace (Yeşil Barış)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 247-258.
- Baldwin, D. A. (2016). *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, NJ: Princeton University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1q1xsp6>
- Barry, J. (1996). *Green Political Theory: Nature, Virtue and Progress*, PhD Thesis, UK: University of Glasgow.
- Barry, J. (2014). Green Political Theory, In V. Geoghegan, & R. Wilford (Ed.), *Political Ideologies: An Introduction* 4. Basım, 153-178, NY: Routledge.
- Bes, B. (2018). “Green Politics” as Effort to Sustainable Development, *Unairnews*, (22.11.2024 tarihinde <https://unair.ac.id/green-politics-effort-sustainable-development/> adresinden ulaşılmıştır).
- Bilgin, P., Booth K. & Jones, R. W. (1998). Security Studies: The Next Stage?, *Inverno*, 84 (2), 131-157.
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation, *Review of International Studies*, 17 (4).
- Bowring, B. (2010). “What is Realism in International Law and Human Rights?”, Jonathan Joseph and Colin Wight (ed.), *Scientific Realism and International Relations*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Brundtland, G. H. (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*, Oxford: Oxford University Press.
- Carson, R. (2022). *Silent Spring*, Mariner Books Classics; Anniversary Edition.
- Craig, K. W. (2016-2017). The Arctic Frontier in International Relations. *Florida Political Chronicle*, 25 (1), 85-107.
- Çelik, H. & Çoker, G. (2021). Doğu Hindistan Şirketi ve İngiliz Raj’ın Hindistan’daki Hâkimiyeti: Yeşil Teori Çerçevesinde Bir Analiz, *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), 377-395.
- Demir, İ. (2006). Kyoto Protokolü Amaçlarına Ulaşabilme Yolunda Dünya Enerji Kullanımında Meydana Gelebilecek Değişiklikler, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (2), 241-252.
- Demir, İ. (2008). National Securities of Small States in the International System, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Dergisi*, 10 (14).
- Eckersley, R. (2007). Green Theory, (T. Dunne, M. Kurki ve Steve Smith Ed.). *International Relations Theories*, Oxford University Press.

- Erçandırılı, Y. (2017). Green (In)Security in International Relations Theory: A Critical Realist Perspective, *Doktora Tezi*, Ankara: ODTÜ.
- Hussian, S. (2024). Green Theory in International Relations: A Challenge to the Mainstream, *JETIR*, 11(1), 431-440.
- Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility In Search of an Ethics for the Technological Age*, Chicago: University of Chicago Press.
- Greenpeace International (2024). The Greenpeace Environmental Campaigns, (2.10.2024 tarihinde www.greenpeace.org adresinden ulaşılmıştır).
- Gülmez, D. B. & Dikmen, B. A. (2022). Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19 (76), 19-38.
- IBEF (2024). Clean Energy Revolution: India's Transition Towards Renewable Energy Sources, (21.12.2024 tarihinde <https://www.ibef.org/blogs/clean-energy-revolution-india-s-transition-towards-renewable-energy-sources> adresinden ulaşılmıştır).
- Ibrahim, S. G. & Uke, I. I. (2013). From Kyoto Protocol to Copenhagen: A Theoretical Approach to International Politics of Climate Change, *African Journal of Political Science and International Relations*, 7 (3), 142-153.
- Interesse, G. (2024). China's New Renewable Energy Plan: Key Insights for Businesses, *China Briefing*.
- IPCC (2022). "Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability", IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), Cambridge University Press.
- IUCN (2024). About IUCN, (22.12.2024 tarihinde <https://iucn.org/about-iucn> adresinden ulaşılmıştır).
- Kakışım, C. (2022). Avrupa Yeşil Mutabakatı: Yeşil teori perspektifinden Bir Analiz, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-16, <https://doi.org/10.30692/siad.1064799>
- Karlsson, S. (2010). Contemporary International Political Theory and Global Environmental Politics: Bridging Artificial Divides?, *PhD Thesis*, UK: Aberystwyth University.
- Mitchell, R. E. (2006). Green Politics or Environmental Blues? Analyzing Ecological Democracy, *Public Understanding of Science*, 15(4), 459-480, <https://doi.org/10.1177/0963662506065060>
- Naess, A. (1973). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement, *Inquiry*, 16 (1-4), 95-100, <https://doi.org/10.1080/00201747308601682>
- Öztürk, T. & Durak, İ. N. (2024). EU Environmental Policies in the Context of Green Theory and Türkiye's Adaptation Process, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 8(1), 224-236.
- Paterson, M. (2005). Green Politics, (Burchill, S. (vd.) Ed.), *Theories of International Relations*, NY: Palgrave Macmillan, 235-257.

- Paull, J. (2013). *The Rachel Carson Letters and the Making of Silent Spring*, SAGE Open, 1-12.
- Peres, C. A. (vd.) (2023). Environmental policy at a critical junction in the Brazilian Amazon, *Trends in Ecology & Evolution*, 38 (2), 113-116.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice: Original Edition*, Harvard University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9z6v>
- Scoones, I., Leach, M. & Newell, P. (2015). *The Politics of Green Transformations*, NY: Routledge.
- The Guardian (2023). Record Deforestation in Brazil's Amazon Rainforest Shows Challenge Facing Lula, (22.12.2024 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/10/brazil-record-deforestation-amazon-rainforest-lula-bolsonaro> adresinden ulaşılmıştır).
- Thunberg, G. (2019). *No One Is Too Small to Make a Difference*, NY: Penguin.
- UNEP (2019). *Global Environment Outlook - GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/9781108627146>
- UNFCCC (2009). *Bonn Climate Change Talks: Negotiating Texts on Further Emission Reduction Commitments for Annex one Parties*.
- UNFCCC (2015). *The Paris Agreement*, (11.12.2024 tarihinde <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement> adresinden ulaşılmıştır)
- UNFCCC (2024). UN Climate Change Conference Baku, COP29, (11.12.2024 tarihinde <https://unfccc.int/news/this-new-finance-goal-is-an-insurance-policy-for-humanity-simon-stiell-at-close-of-cop29> adresinden ulaşılmıştır).
- WCS (2024). Our History, (12.11.2024 tarihinde <https://www.wcs.org/about-us/historical-timeline> adresinden ulaşılmıştır).
- World Bank (2022). *Pakistan Meteorological Department, 2022 Pakistan Flood Post-Disaster Needs Assessment*, Ministry of Planning Development & Special Initiatives Report.
- WWF (2024). *Living Planet Report 2024: A System Peril*, World Wide Fund for Nature (WWF), (10.12.2024 tarihinde <https://livingplanet.panda.org/en-US/> adresinden ulaşılmıştır).

BÖLÜM 8

TÜRKİYE'DE MÜLKİ İDARE SİSTEMİ

Yusuf Pustu¹

Ali Yılmaz

¹ Doç. Dr. Yusuf Pustu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ypustu@yahoo.com orcid: 0000-0003-2578-3200

** Dr. Ali Yılmaz, Mülki İdare Amiri (Trabzon Vali Yardımcısı), ali.57yilmaz@gmail.com orcid: 0000-0002-2586-0483

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti mülki idare sistemi yapı ve kültür olarak Osmanlı mülki idare sisteminin bir devamı niteliğindedir. Osmanlı devletinde bozulan sisteme çare arayışları çerçevesinde önce mevcut sistemin revize edilmesi yani aksayan yönlerinin düzeltilmesini yoluna başvurulmuştur. Ancak beklenen etki sağlanamayınca, dönemin dış aktörlerinin de etkisi ile çeşitli alanlarda radikal değişikliklere gidilmiş ve Tanzimat döneminden itibaren Batı kaynaklı düzenlemeler ve buna bağlı olarak çeşitli kurumlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Mülki idare teşkilatı da bu süreçte Fransız taşra yönetim sistemi örnek alınarak yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.

Mülki idare, modern devletin tek bütünlük ulusal piyasa ile tekdüzeleştirilmiş siyasi mekânını gerçekleştirme yöntemlerinden birisi olarak üniter devletlerin taşra mekanizmasını oluşturmaktadır (Akbulut,2011:35). Diğer bir ifade ile ülke topraklarında yönetsel amaçlarla oluşturulmuş il, ilçe vb. alt birimlerin merkezin ajanları eliyle yönetilmesi eylemi ile bu yönetim faaliyetine ilişkin mevzuat ve bunu gerçekleştiren personelden oluşan yönetim kümesidir.

Türkiye’de devlet idari örgütü büyük ölçüde merkezde toplanmakla birlikte bu örgüt çevreye doğru genişlemektedir. Bu yapı içerisinde merkezden yönetim ve yerel yönetim kuruluşları dengeli bir biçimde birleştirilerek oldukça “ılımlı veya hafifletilmiş bir merkezden yönetim sistemi” kurulmuştur (Eroğlu,1985:145). Merkezden yönetim sisteminin aracı olan mülki idare, genel yönetimin, kendisine verilmiş olan temel görevleri yapabilmek ve bunları halka ulaştırabilmek için taşraya doğru örgütlenmiş yapısını ifade etmektedir. Genel yönetimin taşra örgütlenmesi mülki idare bölümleri ve bölge kuruluşları olmak üzere iki ana kümede toplanmaktadır. Mülki idare bölümleri, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile düzenlenmiş olup, bu kanuna göre ülke illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara ayrılmıştır. Bu idare birimlerinin başında mülki idare amirleri bulunmaktadır.

Üniter devlet yapısını benimsemiş Türkiye Cumhuriyeti’nde, bu yapının gereği olarak mülki yönetim sistemi benimsenmiştir. Cumhuriyetin mülki yönetim sisteminin temelleri Osmanlı döneminde Tanzimat reformları ile atılmıştır. Cumhuriyet yönetimi bu reformların temelini oluşturduğu yapının üzerine zamanın ihtiyaçları ve şartlarına göre yaptığı düzenlemelerle yürütme gücünü taşrada kullanmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de yürütme gücünün taşradaki kurumsallaşmış aracı olan mülki yönetim sistemi, tarihsel gelişim süreci içerisinde işlevsel dönüşümü ile ele alınmaktadır.

Mülki İdari Teşkilatında Osmanlı Mirası

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve yükseliş dönemlerinin mülki yönetim yapısı ile Tanzimat ve yıkılış devirleri mülki yönetim yapısı birbirinden oldukça farklıdır. Tanzimat’a kadar Abbasi ve Selçuklulardaki ikta sisteminin

geliştirilmiş bir uygulaması olan tımar sistemi ve buna dayanan eyalet örgütlenmesi mülki idare sisteminin esasını oluşturmaktadır. Osmanlı mülki idare sistemi; eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy'den oluşan bir yapıya sahiptir. Merkeze sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber beylerbeyi eyaletlerde, sancak beyi sancaklarda, çok geniş yetkilere sahiptir ve hem mülki amir hem de askeri yetkilidiler. Osmanlı devleti çok geniş alanlara yayıldığı, çok farklı etnik, kültürel ve coğrafi özellikler gösterdiği için eyaletlerin ve sancakların teşkilat yapılarında ve işleyişinde yerel esneklikler bulunmaktadır. Bu yapı Osmanlı'nın yüzyıllar boyu çok geniş bir coğrafyayı içine alan mülki idare örgütlenmesinde başarı ile uygulanmıştır. Ancak zamanla toprağa sıkı sıkıya bağlı bu mülki yönetim sisteminde aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu aksaklıkları gidermek için birçok çalışma yapılmış fakat tam anlamı ile başarı sağlanamamıştır.

19. yüzyılda aksaklıklara çare arayışları çerçevesinde taşra yönetiminde Fransadan referans alınan vilayet sistemi uygulanmaya başlamıştır. Taşra yönetiminde Fransız vilayet yönetimi doğrudan doğruya devlet yönetimine aktarılmış ve bu sistem 19. yüzyılda taşra ile ilgili yapılan birçok düzenlemenin de temelini oluşturmuştur. Bu temel üzerinde inşa edilen mülki idare sistemi Türkiye'de üniter devletin en önemli uygulama araçlarından biri haline gelmiştir. İl, ilçe ve bucaklardan oluşan mülki idare sistemi, merkeziyetçi Osmanlı yönetiminin gelenekleriyle de bağdaştırılan Fransız yönetim biçiminin bir uyarlaması olarak yüzyılı aşkın bir süredir, taşra sistemine hâkim olmuş bir yönetim sistemidir (Özdemir,2001:74). Tarihsel arka planda, Tanzimat Döneminde mülki idareye bakıldığında; mülki idare sistemini anlamak için Osmanlı örgütlenmesinin yapısal temellerini oluşturan toprak sistemini iyi kavramak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı yönetim sistemi mirî toprak rejimine dayalıdır. Toprak sisteminin iyi işlediği dönemlerde taşra yönetim mekanizmasında aksamalar olmamış, ancak zamanla toprak sisteminin bozulmasıyla yönetim yapısı da bozulmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim kurumunun ve tımar sisteminin çöküşünden sonra taşra idaresinde reform çalışmaları başlamış ve bu konuda çok sayıda düzenleme yapılmıştır.

Bu düzenlemelere zemin hazırlayan 1856 tarihli Islahat Fermanı ile öngörülen vilayet idare sistemi ilk olarak 1861 yılında çıkarılan nizamname ile Cebel-i Lübnan'da uygulamaya konulmuştur (Ortaylı,2010:497). Lübnan'da yaşanan karışıklıklar neticesinde, dış devletlerin de (İngiltere ve Fransa) müdahalesi ile hükümet, bölgedeki egemenliğini korumak için Lübnan'a 1861 yılında özerk statü vermek durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan "Cebel-i Lübnan Nizamnamesine" göre, Cebel-i Lübnan, başkentten tayin edilecek Hıristiyan bir mutasarrıf tarafından yönetilecek ve bu mutasarrıfın başkanlığında Lübnan'daki etnik kesimlerin temsilcilerinden oluşan bir meclis görev yapacaktır. Cebel-i Lübnan'a verilen ayrıcalıklı statü, bazı endişeler dolayısıyla Bâbıalî'yi yeni arayışlara sevk etmiş ve 1864 Vilayet Nizamnamesi bu kaygı ve arayışların bir neticesi olarak yürürlüğe konmuştur (Eryılmaz,1997:47).

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi, Osmanlı taşra yönetiminde “âdem-i merkeziyetçilik”in ilk örneğidir (Reyhan,2006:172). Daha sonra 8 Ekim 1864’te yayımlanan Tuna Vilayet Nizamnamesi ile Tuna eyaletinde de vilayet uygulamasına geçilmiştir. 1864 yılında Mithat Paşa tarafından, eyalet idaresi yöntemlerini ele almak için oluşturulan özel bir komisyon tarafından Fransa’nın “Departman” sisteminden hareketle (Davison,1997:167) bir nizamname hazırlanmış ve bu nizamname 8 Kasım 1864 tarihinde Heyet-i Vükela tarafından onaylanıp padişahın iradesi ile yürürlüğe girmiştir. Mülki idare sistemini ete kemiğe büründüren temel belge, 1864 yılında çıkartılan Vilayet Nizamnamesidir (Ortaylı,1976:19). Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nde taşra yönetiminin çağdaşlaştırılması konusunda atılan en önemli adım 1864 Vilayet Nizamnamesi olarak görünmektedir.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti, vilayet, liva (sancak), kaza ve karye (köy) olmak üzere yeni idari birimlere ayrılmıştır. Bu Nizamnameye göre, Osmanlı Devleti’nde vilayet yapılanması esas birim olup, başında vali bulunmaktadır. Sancakta mutasarrıf, kazada kaymakam, köyde ise muhtar görev yapmaktadır. Halk tarafından seçilen muhtar dışındaki yöneticiler, doğrudan merkezden padişahın atadığı memurlardır (Kartal,2013:9).

Nizamnamenin olumlu etkilerinin görülmesi üzerine, 1867 yılından itibaren Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile vilayet sistemi bütün ülkede uygulanmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde bu nizamnamelerle Osmanlı Devleti’nde 27 vilayet ve 123 sancak oluşturulmuştur.

Taşra yönetimini dönüştüren 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra, 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi vilayet yönetiminde birtakım değişiklikler getirmiştir. Bu Nizamname her şeyden önce çeşitli memur ve meclislerin yetkilerini tanımlamak ve 1864 nizamnamesinin belirsiz noktalarını açıklığa kavuşturmak amacıyla oluşturulmuştur (Sencer,1986:80). Bu değişikliklerin en önemlisi “nahiye” adı altında yeni bir birim kurmuş olmasıdır. Nizamnamede nahiye, kaza ile köy arasında bir kademe olarak (köyler ya da çiftlikler topluluğu) tanımlanmıştır.

1871 Nizamnamesi vilayet idarelerini merkezin bir parçası olarak görmüş ve 1864 Vilayet Nizamnamesi’ne göre merkeze daha fazla ağırlık vermiştir (Apan,2014:83). Merkezi idarenin temsilcisi olarak vali, vilayet sisteminin genel yöneticisidir ve valinin yanında mülki idare sistemi içinde daha önce olmayan vali muavinliği oluşturulmuştur.

1871 Nizamnamesi valiyeye, vilayet ve alt yönetim kademelerinin birimleri üzerinde daha geniş yetkiler tanıyarak yerel yönetime bütünlük ve serbestlik kazandırmıştır (Sencer,1986:80). 1864 Nizamnamesinden farklı olarak mahal ve köy yönetimlerini merkeziyetçi bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Örneğin muhtarın memuriyetini kaymakam onaylamaktadır (Ortaylı,2000:61). Bunun yanında Nizamname, genel meclislerin görüşüp karara bağlayacakları

iş ve konuların sayısını ve kapsamını da genişletmiştir.

Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi ile başlayıp 1871 Vilayet Nizamnamesi ile devam eden yapının en önemli özelliklerinden birisi; vilayet yönetiminde ortaya koyduğu iki meclisli yapıdır. Vilayet yönetimine benzer olarak livalarda aynı şekilde liva idare meclisi, kazalarda kaza idare meclisi oluşturulmuştur.

Vilayet yönetiminde, valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan vilayet idare meclisinde tabii üyeler ve seçimle gelen üyeler olmak üzere iki tür üye bulunacaktır. Tabii üye olarak; hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru ve müftü ile gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri yer alacak; seçimle gelen üyeler olarak ahali tarafından belirlenen iki Müslüman ve iki gayrimüslim üye vilayet idare meclisinde yer alacaktır.

Vilayet idare meclisi, mülki, zirai, ticari vb. konularda görüş bildirir, hukuki sorunlara karışmazdı. Bu meclisin görevi valilerin yetkilerini kısıtlamak yerine yönetime yardımcı olmaktı. Bu meclislerin görevleri karar alma ve danışma olarak ikiye ayrılmaktadır. Meclis idari anlaşmazlıkları çözme ve memurlara disiplin cezası verme hakkına sahipti. Ayrıca maliyeye, bayındırlığa ve miri mallara ait konularda görüşme yapıp karar alıyordu. İltizam işlemlerinde mukaveleleri inceler; ancak hukuki işlere ve yargı alanına asla müdahale edemezdi. Vilayet idare meclisi liva ve kazaların daire ve meclislerinin kararlarını, faaliyet ve giderlerini kontrol ediyordu. Vilayette verginin salınması ve toplanması konusunda da görevliydi. Ancak bunun için Meclis-i Umuminin ve Babialî'nin onayını alması gerekiyordu. Vilayet idare meclisi ancak valinin gündeme getirdiği konuları görüşebiliyordu.

Vilayet idare meclisinin dışında bir de Vilayet Umumi Meclisi bulunuyordu. Vilayet kanunu ile her vilayette bir genel meclis (meclis-i umumi) kurulmuştur. Bu meclis yılda bir defa toplanan danışma organı niteliğinde bir meclistir. Genel meclis her sancaktan seçilen dört temsilci ile her sancaktaki kazaların seçimle gelmiş üyelerinin seçtikleri iki Müslüman ve iki gayrimüslimden oluşmaktadır. Bu Meclis bayındırlık hizmetlerini, vergileri, zabıtayı, tarımı ve ticareti tartışmaya yetkili kılınmıştır. Ancak Padişahın onayı olmadan meclisin hiçbir kararının uygulanamıyor olması danışma organı niteliğini göstermektedir (Kara,2011:28).

1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile yeni idari düzen yaygın biçimde taşrada denenmiş ve 19. yüzyıl boyunca yürürlükte kalmıştır. Bu nizamnameler ile vilayette valilerin, livada mutasarrıfların, kazada kaymakamın yanında idare meclisleri kurulmuş, vilayet yönetimine yeni bir iş bölümü getirilmiştir. Bu iş bölümünün esaslarını belirlemek amacıyla 21 Şubat 1876 tarihinde, “İdare-i Umumiye-i Vilâyât Hakkında Talimat” adıyla yapılan düzenleme ile vilayet yönetiminde 1864 ve 1871 Nizamnamelerinin uygulamaya yönelik eksiklikleri giderilmiştir. Tanzimat döneminde 1864 ve 1871

Nizamnameleri, 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatî'nin 148. maddesiyle her ikisi de resmen yürürlükten kaldırılana kadar birlikte uygulanmıştır(Gözler,2019:7).

Osmanlı taşrasında devleti çok yönlü bir biçimde var eden bu nizamnameler, idari sağlamaştırmanın bir parçası olarak diğer yasal düzenlemelerin uygulanabilmesi için gerekli hukuksal, yönetsel altyapıyı (maddi zemini) oluşturmuştur. Doğrudan düzenlediği içerikten daha fazla anlam ve önem taşıyan nizamnameler, devletin merkezi ve taşra örgütlenmesi açısından köklü bir anlayışı, form değişikliğini yansıtmaktadır (Karasu,2015:363).

23 Aralık 1876'da kabul edilen Osmanlı Devleti'ndeki ilk Anayasa olan 1876 Kanunî Esasî'nde, taşra yönetimine ilişkin konular ayrı bir bölümde ele alınmıştır (madde 108-122). 1876 Kanun-i Esasî'nin 108-112. maddeleri "vilâyât" başlığını taşımaktadır. Bu kısımda, vilayetlerin idaresi, yetkileri, görev ve sorumluluklarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Vilayet yönetimi Tevsi-i Mezuniyet (yetki genişliği) ve Tefrik-i Vezaif (görevler ayrımı) ilkelerine göre düzenlenmektedir.¹

1876 tarihli Kânun-i Esasî'de taşra yönetimi ile ilgili düzenlemeler yapılırken; 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin taşra idareleri ile ilgili düzenlemeleri temel alınmıştır. Daha önceki düzenlemelere benzer olarak 1876 Kânun-i Esasî'de mülki kademeler vilayet, liva ve kaza olarak sayılmış; ancak kuruluşları yönünden herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir. Bu birimlerin kuruluşları ve vilayet, liva ve kaza meclisleri ile genel meclislerin çalışma esaslarının özel yasa ile düzenlenmesi hükme bağlanmıştır.

1876 Kânun-i Esasî döneminde, 1877 yılında yeni bir Vilayet Nizamnamesi Tasarısı hazırlanmış, ardından Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Ancak Ayan Meclisi'nde görüşülememiştir. Bu dönemde II. Abdülhamid'in Parlamenteoyu dağıtması ile bu Nizamname tasarısı olarak kalmıştır (Sanal,2000:31). 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından "Vilayet Kanunu" adında bir tasarısı hazırlanmıştır. Tasarısı görüşmeleri esnasında, Balkan Savaşı başlayınca Meclis tatil edilmiştir. 1913 yılında hükümet sözü konusu tasarısı üzerinde bazı değişiklikler yaparak "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kânun-i Muvakkatî" adıyla yürürlüğe konulmuştur.

1876 Kânun-i Esasî'ndeki düzenlemelere paralel olarak, 13 Mart 1913 tarihli ve 120 sayılı İdare-i Umumiye-i Vilayet Kânun-i Muvakkatî vilayet yönetiminin genel çerçevesini belirlemiştir. Bu geçici kanun, ilin özel yönetimi ve ilin genel yönetimi olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Kanun ile vilayet yönetiminde merkezîyetçilik ve yerinden yönetim ilkeleri bağdaştırılmak istenmiştir (Sencer,1986:95).

¹ Tevsi-i mezuniyet, merkezdeki yetkilerin vilayetlerde valiler tarafından kullanılabilmesi; tefrik-i vezaif ise merkezin yapması gereken işlerin bir kısmının taşradaki meclislere ve belediyelere devredilmesi anlamına gelmektedir.

Birinci kısmını vilayet genel yönetimine ayıran kanun vilayet yönetimine ilişkin, yetki genişliği ilkesini benimsemiştir. Vilayet genel yönetimine ilişkin, 1864 yılında oluşturulan vilayet yönetimin temel çerçevesi korumuştur. Ancak bunun yanında kanun, valileri güçlendirmiş, valiye yardımcı olmak amacıyla vali yardımcılığı ve vilayet şube müdürlüğünü oluşturmuştur.

Merkezi idarenin vilayet düzeyindeki temsilcisi olarak örgütlenen vilayet genel yönetimi, bağımsız organlara ve bir tüzel kişiliğe sahip değildir. Vilayet genel yönetimini başında vali bulunur. Vilayetlerin merkez örgütü içinde danışma organı olarak bir “İdare Heyeti”ne (Nadaroğlu,2001:194)de yer verilmiştir. Bu heyet her bakanlığın vilayetteki temsilcilerinden oluşmaktadır.

İdare-i Umumiye-i Vilayet Kânun-i Muvakkati ile ikiye ayrılan vilayetin yönetiminde, vilayetin genel yönetiminin 1864 Nizamnamesi tarafından düzenlenen yapısı korunmuştur. Bu kanunun getirdiği en önemli yenilik vilayet özel idaresidir. Vilayet özel idaresini tanımlayan bu kanun, yerel hizmetlerin yürütülmesini yerel halkın seçimiyle oluşan vilayet yerel meclisine bırakmıştır (Turan,2003:225). Yerel nitelikteki tüm hizmetler vilayet genel meclisleri sorumluluğunda vilayet özel idarelerine verilmiştir. Vilayet özel idaresinin tüzel kişiliğini, kendine has görev ve yetkileri ile malvarlığını belirleyen kanuna göre vilayet özel idaresinin organları şu şekildedir;

a-Yürütme kararları alan, bütçe hazırlama yetkisine sahip olan ve yerel halk tarafından seçilmiş üyelerden kurulan vilayet Genel Meclisi,

b-Meclis tarafından seçilen ve onun adına iş gören Vilayet Encümeni,

c-Merkezin bir temsilcisi ve yürütme organı olmakla beraber, vilayet tüzel kişiliğinin başı ve yürütme organı olan validir.

Cumhuriyet öncesi dönemde mülki idareye yönelik yapılan düzenlemelerde 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş sağlanmıştır. Vilayet sisteminin yasal dayanağını oluşturan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile günümüz mülki yönetim sisteminin temelleri atılmış, 1867 Vilayet Talimnamesi ile vilayet sisteminin uygulama alanı genişletilmiş ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile vilayet sistemi taşrada uygulanmıştır. Bu düzenlemelerin ardından 1876 tarihli Kânun-i Esasi ile vilayetin yönetimi açısından “tevsi-i mezuniyet” ile merkezi ve mahalli idareler arasında “tefrik-i vezaifi” ilkeleri benimsenmiştir. 1876 Kânun-i Esasi ile ortaya konulan yetki genişliği ve görev ayrımı ilkeleri doğrultusunda 26 Mart 1913 tarihli ve 120 sayılı İdare-i Umumiye-i Vilayet Kânun-u Muvakkati ile vilayet genel yönetimi ve vilayet özel yönetimi ayrılmıştır.

Cumhuriyet dönemi mülki idare sisteminin temeli büyük oranda Tanzimat reformları ile atılmıştır. Mülki idare sisteminin temelini oluşturan vilayet sistemi, yetki genişliği, görev ayrımı, vilayet meclisleri vb. düzenlemeler, Tanzimat devri reformlarının bir ürünüdür. Dolayısı ile Cumhuriyet, temel

olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mülki idaresi ve bürokrasisi üzerinde inşa edilmiştir. Osmanlı ordusu subaylarının %93'ü ve kamu görevlilerinin %85'i, imparatorluğun çöküşünden sonra Türkiye'de kalarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin bürokratik yönetim geleneğinin temelini oluşturmuştur. Bu temeli oluşturan mülki idare, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devraldıktan sonra, ulus devletin kurulması sürecinin en önemli araçlarından biri olmuştur (Ciner,2013:69).

1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu: Mülki İdarede Geçiş Dönemi

Mülki idareye yönelik Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan en önemli düzenleme, 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'dur. Olağanüstü dönemde hazırlanan 1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmamıştır. 1876 Kanun-i Esasinin, 1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümleri uygulanmaya devam edilmiştir.

1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, vilayetler açısından oldukça demokratik düzenlemeler getirmiştir. Bu Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-u Muvakkatinden daha öte bir özerklik anlayışına sahiptir. Vilayetler özerk yönetim birimleri kabul edilmiş, iç ve dış politika ile adli ve askeri örgütlenmenin dışında sağlık, eğitim, tarım ve bayındırlık hizmetleri halk tarafından seçilen vilayet meclislerine görev olarak verilmiştir.

1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu, kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş ve idare başlıklı 10. maddesinde taşra birimleri olarak il, kaza, nahiye ve köy sayılmıştır. Bu Kanuna göre; vilayette Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve temsilcisi olarak yine meclis tarafından atanan bir vali bulunacak ve devletin umumi ve mahalli görevleri arasında sorun yaşandığında müdahale edebilecektir (Teşkilatı Esasiye, mad.14). Kazaların yönetimi yine Büyük Millet Meclisi tarafından atanacak ve valinin emri altında görev yapacak bir kaymakama verilmiş ancak kazalara tüzel kişilik hakkı tanınmamıştır (Teşkilatı Esasiye, mad.15). Vilayetlerde olduğu gibi nahiyelere de tüzel kişilik ve özerklik tanınmıştır. Nahiyelerin bir şurası, bir idare heyeti bir de müdürünün olacağı, nahiye şurasının halk tarafından seçilecek üyelerden oluşacağı, idare heyeti ve nahiye müdürünün nahiye şurası tarafından seçileceği, nahiye şurası ve idare heyetinin kazai, iktisadi ve mali yetkileri kullanacağı ve nahiyelerin bir veya birkaç köyden ya da bir kasabadan oluşacağı hüküm altına alınmıştır.

1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nun getirdiği bir yenilik de umumi müfettişlik² uygulamasıdır. Buna göre vilayetler ekonomik ve sosyal ilişkileri açısın-

2 Umûmî Müfettişlikler, Türk idare tarihinde hayat bulmuş, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik ve idari şartların getirmiş olduğu önemli siyasi ve idari yapılanmalardır. II.Abdülhamid devrinden 1952'lere kadar değişik isimler altında varlığını sürdürebilen müfettişlikler zamana ve şartlara göre "Umumi Valilik, Eyalet Valiliği, Genel Valilik, Fevkalade Valilik, Hidivlik, Bölge Valiliği, Süper Vali, Genel Müfettişlik" gibi isimlerle adlandırılmışlardır (Erdal Aydoğan, Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2004, s.2)

dan birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları oluşturulacaktır (Teşkilatı Esasiye, mad.22). Umumi müfettişlik, sınırları içerisinde asayişin temini, daire ve işlemlerin denetlenmesi, vilayetler arasında eşgüdüm sağlanması görevlerini yerine getirmek amacıyla kurulmaktadır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 23. maddesine göre mahalli idarelerin hepsi, nahiye de dâhil olmak üzere mıntıklarında buldukları umumi müfettişlerin denetimi altındadır. Bu yönü ile umumi müfettişlik, merkezi idarenin taşra örgütünü tamamlayan bir makam olarak görülmüştür. Ancak umumi müfettişlikler mülki idare birimleri arasında sayılmamıştır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vilayetlere geniş bir yetki alanı bırakılmıştır. "Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şer'î, adli ve askeri, umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilayâtâ şamil hususât müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kavânin mucibince evkâf, medâris, maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia ve muavenet-i içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şuralarının selahiyeti dâhilindedir". (Teşkilatı Esasiye, mad.11). Bu madde ile vilayet idarelerine mahalli işlerin görülmesinde muhtariyet ve kaynak sağlanmıştır. Dolayısı ile mahalli hizmetlerin yürütülmesinde esas yetkili, vilayetin en önemli organı olan vilayet şurasıdır. Vilayet şurasının kararları da herhangi bir onaya tabi olmayacaktır. Vilayet icra yetkisini kendi içinden seçtiği, idare heyeti aracılığıyla ve onun adına icra amiri mevkiindeki vilayet şurası reisi aracılığı ile kullanacaktır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği idare sisteminde, valinin vilayet mahalli idaresi üzerinde söz sahibi olması istenmemiştir. Vilayet idaresinin yanında nahiye idaresi de kazai, iktisadi ve mali yetkilere sahiptir ve bu muhtariyet organlarının seçim kaynağına dayanmaktadır. 1876 Kanuni Esasisi ile merkezileşmeye başlayan idari sistem, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile âdem-i merkeziyete yönelmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda âdem-i merkeziyet asli ve geneldir. Bir ilke olarak âdem-i merkeziyet gerekli müesseselerle birlikte anayasada yer almıştır. Bu müesseseler; seçime dayalı organlardan oluşan tüzel kişilik, icrai karar alabilme ve uygulama yetkisi, bazı belirsizliklere karşılık, güçlü sayılabilecek bir muhtariyettir (Yayla, 1984:127).

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1876 Kanuni Esasi'den çok farklı temellere dayanmakta; yeni bir Türk Devleti kurmakta, milli egemenlik ilkesini kabul etmektedir. Nihayet vilayet ve nahiyelerde halk idaresi, yani yerinden yönetim ilkesini kabul etmiştir (Özbudun, 1992:6).

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Mülki İdare

Osmanlı Devleti'nde mülki yönetim ile ilgili gelişmeler Tanzimat'la başlamakla beraber, kısa bir dönem içinde önemli sayılabilecek bir birikim oluşturmuştur. Cumhuriyet idaresi, Osmanlı'nın özellikle taşra yönetim sisteminin

den oldukça istifade etmiş ve bunu ana kaynak olarak benimsemiştir. Osmanlı Devleti, Cumhuriyet'e 15 vilayet, 53 liva, 302 ilçe ve 679 bucaktan oluşan bir taşra örgütü ile köklü yönetsel gelenekler ve geniş bir mevzuat alt yapısı bırakmıştır.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen, anayasa niteliğindeki 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun altıncı bölümü vilayet idaresine ayrılmıştır. "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasimdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküp eder" (1924 **Teşkilat-ı Esasiye, mad.89**) ifadesi ile bu anayasa daha önceki düzenlemelerde yer alan vilayet, kaza ve nahiyeler bölümlenmesini aynen kabul etmiştir. "Vilâyetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmî şahsiyeti haizdir". (1924 **Teşkilat-ı Esasiye, mad.90**) maddesi ile de vilayetlerle, şehir, kasaba ve köylerin tüzel kişiliklerinin olacağı; vilayetlerin yetki genişliği ve görev ayrılığı ilkesi çerçevesinde yönetileceği belirtilmiştir. Ayrıca "Vilâyetler umuru tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif esası üzerine idare olunur" (1924 **Teşkilat-ı Esasiye, mad.91**) denilmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan bu düzenlemeler ile 1876 Kanun-ı Esasi'sinde yer alan yönetim ilkelerine geri dönüş yapılmıştır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 21. maddesinde vilayetlerin ekonomik ve toplumsal ilişkilerine göre birleştirilerek, "Genel Müfettişlik" bölgeleri oluşturulacağı ifade edilmesine karşın hayata geçirilememiştir. Bu dönemde 27 Temmuz 1927 tarihli 1164 sayılı Umumi Müfettişliklerin Teşkiline Dair Kanun ile birbiriyle iktisadi, sosyal ve coğrafi bakımdan ilişkili olan illerin umumi müfettişlikler şeklinde birleştirilebileceği kararlaştırılmıştır. 1164 sayılı kanunun gerekçesinde iki neden üzerinde durulmuştur: İlki; birleştirilen vilayetlerin umumi ve müşterek menfaatleri ile ihtiyaçlarının saptanması, karşılanması ve düzenlenmesidir. İkincisi ise; vilayetler üzerinde sıkı bir teftiş ve murakabe sisteminin kurulmasıdır (Keskin,2007:154). Genel müfettişlik konusundaki ilk uygulama, 27 Kasım 1927 tarihli ve 5858 sayılı kararname ile Diyarbakır merkez olmak üzere 8 ili kapsayan I. Umumi Genel Müfettişlik uygulamasıdır. I. Umumi Müfettişliğinin kurulmasına müteakip 1934 yılında Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerini kapsayan ve bölgeler arasında iktisadi bağındırlık ve sosyal dengesizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla II. Umumi Müfettişlik kurulmuştur (Aydoğan,2004:4).

Cumhuriyet döneminde vilayet idaresini düzenlemeye yönelik ilk kanun, 5 Mayıs 1929'da Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu'dur. Bu Kanun 1913 tarihli geçici kanunun sadece genel idareye ait 74 maddelik birinci bölümünde sınırlı değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmiş şeklidir.

1426 sayılı kanun ile taşra yönetim kademeleri, 1924 Anayasası hükümlerine uygun bir biçimde şekillendirilmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun

89. maddesinde söz edilen hususlar, 1426 sayılı kanunun 1. maddesinde aynen yer almaktadır. Bu madde ile vilayet ve ilçelerin kanunla, nahiyelerin ise Dâhiliye Nezareti'nin kararı ve Cumhurbaşkanının onayı ile kurulması hükme bağlanmıştır. Vali, vilayet yönetiminin başı, vilayette devletin ve her bakanlığın temsilcisi, bakanlıkların idari ve siyasi yürütme organı olarak ilin genel yönetiminden sorumludur. Her ilde bir vilayet idare kurulu bulunacak, bu kurula vali veya bulunmadığı zamanlarda vali yardımcısı başkanlık edecektir. Valinin başkanlık ettiği vilayet idare kurullarının yönetim, danışma ve adli olmak üzere üç çeşit görevi bulunmaktadır.

İlçe yönetiminin başındaki kaymakamların yetkileri aynı kanunda birçok açıdan valinin yetkilerine paralel olarak düzenlenmiştir. Kaymakamın başkanlığında toplanan ilçe idare kurulu tahrirat kâatibi, mal müdürü, hükümet tabibi ile tarım memurundan oluşmakta ve vilayet idare kurulu ile paralel şekilde üç çeşit görev icra etmektedir.

İlçeler nahiyelere bölünürken başına en yüksek kamu görevlisi olarak bir nahiyeye müdürü atanmıştır. Nahiyeye müdürünün görevleri kaymakamın vazifeleri ile paralellik göstermektedir. 71 maddelik 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu yönetimin merkeziyetçi bir yapılanma üzerinde inşa edilmesi doğrultusunda atılmış önemli bir kanundur. Bu kanunla illerde valilere, ilçelerde kaymakamlara idari ve adli birçok yetki verilmiştir. Aynı şekilde nahiyeye müdürleri de bu sayede kaymakamlara benzer yetkilere sahip olmuştur

Bu kanun illerin yalnızca merkezi yönetimin teşkilat ve görevlerini düzenlemiş, mahalli yönetim hizmetlerine değinmemiştir. Bu yönü ile 1426 sayılı kanunla, taşra yönetim sistemindeki iki yönetsel birim valilik ve il özel idaresi hukuki olarak ayrılmıştır. Diğer taraftan mülki taksimatta livalara yer verilmemiş; vilayet, kaza, nahiyeye şeklinde üçlü bölümlenmeye gidilmiştir. Coğrafya itibarıyla eski vilayetlere son verilmiş, eskiden liva olan birimler hukuken vilayete dönüştürülmüştür.

Mülki yönetim sistemini düzenleyen temel kanun 10 Haziran 1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunudur. Bu kanun, mülki taksimatların yapılması, mülki idare amirlerinin yetki ve görevlerinin belirlenmesi, kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması konularında esas kuralları belirlemiş ve bu alanda temel alt yapıyı oluşturmuştur. Merkezi yönetimin taşrada mülki idareye göre örgütlenmesi ve yetki genişliği ilkesini öngören 5442 sayılı kanunda valiler, devletin ve hükümetin temsilcisi olmanın yanında tüm bakanlıkların da temsilcisi, idari ve siyasi yürütme aracı konumuna gelmiştir. 5442 sayılı kanunla getirilen sistemde, ülke illere ve daha alt kademelere ayrılmakta; illerin başına vali atanmakta, illerdeki tüm kamu kurum ve kuruluşları örgütlenmelerini yetki genişliği çerçevesinde valiyi esas alarak gerçekleştirmektedir. Valinin dışında illerde vali yardımcısı ile çeşitli bakanlıkların ve tüzel kişiliğe haiz kurum ve kuruluşların taşra teşkilatlarıyla bunların başlarında bulunan il idare

re şube başkanları bulunmaktadır. Ayrıca illerde vali ve vali yardımcılarında oluşan il idare kurulu bulunmaktadır.

5442 sayılı kanunda mülki yönetim sisteminin temelini, il yönetim birimlerinde merkezi yönetimi temsil eden kurumların varlığı ve bu kurumların yöneticiliğini yapan mülki idare amirlerinin merkezi yönetime karşı sorumlu olmaları oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle merkezi yönetim ile taşra yönetiminin arasındaki bağlantının mülki idare amirleri aracılığıyla sağlanması sistemin özünü oluşturmaktadır.

1961 Anayasası ve Mülki İdare

Mülki yönetime ilişkin olarak 1961 Anayasası'nda, *“İdarenin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur”* (1961 Anayasası madde 112) ifadelerine yer verilmiştir. 1961 Anayasası'nda ilk defa idarenin kuruluş ve görevleri ile bir bütün olduğu ilkesi anayasal ilke haline getirilmiş, idarenin kuruluş ve görevlerinin merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanacağı hüküm altına alınmıştır.

1961 Anayasası; *“Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir.”* (1961 Anayasası madde 115) ifadeleri ile daha önceki anayasalardan farklı olarak, doğrudan doğruya, açık ve ayrıntılı bir şekilde, yerinden yönetim ilkesine yer vermiştir (Yayla,1984:168).

Önceki anayasal düzenlemelerden farklı olarak, 1961 Anayasası sadece il yönetim esaslarını düzenlemiş, ilçe ve bucak yönetimlerini anayasanın dışında kanun koyucuya bırakmıştır. Ayrıca, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda olduğu üzere il yönetiminde yetki genişliği ilkesini düzenlemesine karşın, yönetimde görev ayırımına yer verilmemiştir. Bir diğer farklılık ise, 1961 Anayasası'nda daha önceki anayasalarda olmayan, birden fazla ili içine alan hizmet bazında bölge kuruluşlarına da yer verilmiş olmasıdır (Gözübüyük,2005:102). Bu dönemde 1961 Anayasası'na dayalı olarak oluşturulan bölge kuruluşları, yerelde mülki idarenin görev ve yetkilerine ortak olmaya başlamıştır.

1982 Anayasası ve Mülki İdare

1982 Anayasası da temel olarak 1961 Anayasası'ndaki yönetim ilkelerini benimsenmiştir. Anayasada; *“İdare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur”* (1982 Anayasası madde 123)

“Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir (1982 Anayasası madde 126).” “Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, yine kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir” denilmektedir.

Bu maddelere göre, merkezi idarenin taşra teşkilatına yön veren ilkeler şöyle sıralanabilir; Anayasa, merkezi idarenin taşra teşkilatı için, hem il ve diğer kademeli bölümler (mülki idare bölümleri), hem de birden fazla ili içine alan bölge idareleri kurulmasını öngörmüştür. Anayasa, sadece ilden bahsetmiş, il altındaki diğer kademeli bölümleri isim olarak saymamıştır. O halde bunların tespiti kanun koyucuya bırakılmıştır. Mülki idare bölümleri (il ve diğer bölümler) kurulurken coğrafi durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre hareket edilecektir. Birden çok ili içine alan bölge idarelerinin kurulmasında kamu hizmetlerinde verim ve uyum sağlama amacı güdülecektir (Gözler,2016:158).

1982 Anayasası’nda, mülki yönetim açısından ayrıntılı bir düzenleme yapılmamış, yasa koyucuya geniş bir düzenleme yapma imkânı tanınmıştır. Anayasada hem mülki yönetim bölümleri hem de bölge yönetimi öngörülmüş, il yönetiminin yetki genişliği ilkesine dayalı olacağı ifade edilmiştir. Genel yönetim üzerine aldığı hizmeti, hizmetin gereklerine, ekonomik ve toplumsal koşullara, ülkenin coğrafya durumuna göre yürütmek, hizmetleri halka götürmek için anayasaya uygun olarak kanun yolu ile taşrada örgütleyebilmektedir.

1982 Anayasası 1961 Anayasası’nda olduğu gibi birden fazla ili içine alan bölge idarelerinin kurulmasını düzenleyerek, il teşkilatı dışında bir örgütlenmenin kurulabilmesine olanak tanımıştır. Ancak kurulacak bölge idarelerine yetki genişliği verilmemiştir. Mülki idareyi belirleyen temel metin olan 1982 Anayasası’ndan sonra, mülki idare sistemi 1980 sonrasında yaşanan gelişmelerle bağlantılı olarak geliştirilen politikalar ve düzenlemelerden yoğun biçimde ama tedrici olarak etkilenmiştir. 1980 sonrası dünyada ve Türkiye’de etkin olan yeni sağ düşüncesinin etkileri ile ortaya konulan 24 Ocak düzenlemelerinin etkisi Türk Kamu Yönetimi’nde de görülmeye başlanmıştır.

Mülki yönetim sistemini etkileyen en önemli düzenlemelerden biri 13 Aralık 1983 tarih ve 174 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir. Bu Kanun Hükmünde Kararname ile ilk defa bakanlıkların nasıl düzenleneceği hususuna açıklık getirilmiştir. Buna

göre bakanlıklar merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki biçimde örgütlenebilecektir.

174 sayılı kanun hükmünde kararnamenin oluşturduğu yapının esas alındığı 27 Nisan 1984 tarih ve 3046 sayılı kanunun getirmiş olduğu düzenlemeler mülki idare sistemini doğrudan etkilemiştir. 3046 sayılı kanuna göre Türkiye’de bakanlıklar taşra düzeyinde üç biçimde örgütlenmektedirler (Emre,2002:215). Bu kanunla valiye bağlı il kuruluşları, kaymakama bağlı ilçe kuruluşları düzenlenmiştir. Bunlar yapılırken il sistemi temel alınmıştır. Bu kanunla ayrıca doğrudan başkent teşkilatına bağlı taşra kuruluşları oluşturulmuştur. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişten sonra 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK’nin 41. maddesiyle 3046 sayılı söz konusu kanunun adı, “Bakan Yardımcılarının Mali Hakları ve Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun” olarak değiştirilmiştir. Nihayetinde yeni sistemde çıkarılan 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı teşkilatı ve bakanlıklar yeniden düzenlenmiştir. Ancak esas itibarıyla 3046 sayılı kanun ile kurulan taşra yapılanması ve mülki idare sistemi korunmuş olup sadece ilgili kanunlarda başbakanlığa ya da hükümete yapılan atıflar “Cumhurbaşkanı” olarak yeniden düzenlenmiştir. 1 Sayılı Kararnamenin 509. maddesine göre bakanlıklar, merkez teşkilatının yanı sıra ihtiyaca göre taşra kuruluşları kurabilecek olup bunlar; il valisine bağlı il kuruluşları, kaymakama bağlı ilçe kuruluşları, doğrudan merkeze bağlı taşra kuruluşları, şeklinde sayılmıştır.

1980 sonrası mülki idare sistemini etkileyen düzenlemelerden biri, 1982 Anayasası’na dayanılarak kurulan büyükşehir belediye yönetimleridir. 1982 Anayasası’nın 127. maddesinde “büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim usulleri getirilebilir” denilerek büyükşehir belediyeleri oluşumuna ilk kez anayasada yer verilmiştir. 1982 Anayasası’nın bu hükmü ile büyük kentlerde özel bir yönetim yapılanmasının oluşturulmasına imkân tanınmış ve bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. Anayasadaki bu hükme dayanarak 195 sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Mart 1984’de büyükşehir belediye sistemi İstanbul, Ankara ve İzmir’de uygulanmaya başlamıştır. Aynı yıl içerisinde çıkartılan 3030 sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ve onun uygulama yönetmeliği ile sistemin kurumsal ve hukuksal temelleri oluşturulmuştur.

1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu belediyelere imar konusunda geniş yetkiler tanımıştır. İmar Kanunu ile mülki idare birimlerinin yerelde sunduğu birçok hizmette karar yetkisi belediyelere devredilmiştir. İmar kanunun yanında bu dönemde 3046 sayılı kanunun 8. maddesi ile 5442 sayılı kanunda ciddi bir aşınma yaşanmıştır. Bu durum ise doğrudan merkeze bağlı taşra kuruluşlarının, diğer bir deyişle bölge müdürlüklerinin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.

1986 yılında maddi yardıma ihtiyacı olanların desteklenmesi, yoksullukla mücadele, sosyal adaleti sağlama ve bu alanlarda sosyal politikaları yürütmek gayesiyle 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurulmuştur. Fonun kullanımı, tüm il ve ilçelerde mülki idare amirleri başkanlığında kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarına verilmiştir. Bu vakıflar mülki idarenin yakın gözetimi ile uygulamaya geçirilmiş ve kalıcı olmuştur. 3294 sayılı kanuna göre oluşturulan il-ilçe vakıflarının mütevellî heyetlerine vali ve kaymakamlar başkanlık etmekte olup yardım taleplerinin değerlendirildiği bu kurullarda belediye başkanı, millî eğitim, sağlık, tarım müdürleri dâhil olmak üzere merkezi yönetimin taşra kuruluşları yöneticileri; muhtarlar ve sosyal yardımlar konusunda faaliyet gösteren STK'lar arasından seçilen üyeler ve iki hayırsever vatandaş yer almaktadır. Bu anlamda, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları halkın ve sivil toplumun yönetime katılabildiği bir yerel yönetim örneği olarak değerlendirilebilir.

Mülki idareyi etkileyen önemli bir diğer düzenleme de 04 Ocak 2002 tarihinde kabul edilen 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 10 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur. 5018 sayılı kanun kamu yönetimi açısından önemli bir söylem değişikliğine gitmiş ve bu kapsamda mülki idareyi de etkileyen düzenlemeler getirmiştir. 1927 yılında ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nda taşra birimlerinde harcama yetkilisi vali ve kaymakam iken; 5018 sayılı kanunda bütçeyle ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin en üst yöneticisine harcama yetkisi verilmiştir. Benzeri şekilde, 4734 sayılı Kanunun 4. Maddesinde ihale yetkilisi, harcamayı yapma yetki ve sorumluluğuna sahip kişi olarak tanımlanmıştır ve dolayısıyla 5018'deki taşra teşkilatında bulunan il ve ilçe müdürlerine verilen 'harcama yetkilisi' statüsü aynı zamanda 4734'e göre de 'ihale yetkilisi' olarak kabul edilmektedir. Bu durumda 1050 sayılı kanunda harcama yetkisi sıfatını yitiren mülki idare amirleri aynı zamanda 4734 sayılı kanundaki düzenlemeden dolayı ihale yetkilisi olma vazifelerini de kaybetmektedirler (Uslu,2014:145). Ancak merkezî yönetimin politika önceliklerine göre dönem dönem farklılık arz etse de kamu yatırımları ve kırsal hizmetler bakımından KÖYDES-KIRDES projelerinde olduğu gibi kayda değer tutarlarda harcama yapılan, özel idare teşkilatının devam ettiği büyükşehir statüsü bulunmayan illerde il özel idareleri ve büyükşehir olup il özel idaresi kapatılan illerde il valiliği bünyesinde kurulan Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) bakımından vali ve (özellikle köylere hizmet götürme birlikleri yönünden) kaymakamların, kanunda "harcama yetkilisi" olma statüleri olsun olmasın, hâlen gerçekleştirilen tüm harcama işlemleri üzerinde fiilen hâkimiyetleri devam etmektedir. Çünkü bu idarelerin sevk ve idaresi, bütçelerinin onaylanması vali ve kaymakamlar tarafından yürütülmektedir.

1982 Anayasası'na dayanarak birden fazla ili içine alan 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 19 Temmuz 1987 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe giren Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmuştur. Söz konusu düzenleme ile Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin yetki alanı, yer yönünden, olağan üstü hal ilan edilen ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden bir kısmının mülki alanıdır. Bu iller; Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Siirt, Hakkâri, Mardin, Tunceli ve Van'dır. Ayrıca Bitlis, Muş ve Adıyaman mücavir il kapsamına alınmıştır. 1990'da il olan Batman ve Şırnak da daha sonra bu kapsama dâhil edilmiştir. Bir mülki yönetim şekli olarak Olağanüstü Hal Bölge Valiliği 2002 yılına kadar uygulanmıştır.

26 Mayıs 1987 tarihli ve 3360 sayılı Yasa ile 1929 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatinin" adı "İl Özel İdaresi Kanunu" olarak değiştirilmiştir. 3360 sayılı yasa, her ne kadar il özel idarelerine bir takım yeni hükümler getirmiş, bazı maddelerde değişiklikler yapmışsa da 1929 yılında yürürlüğe konulan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun çoğu hükümlerine dokunmamıştır (Keleş,1994:113). 3360 sayılı yasa ile il özel idarelerine eğitimden sağlığa, bayındırlıktan tarım ve hayvancılığa birçok alanda önemli görevler verilmiştir. Valiler hâlen Büyükşehir olmayan 51 ilde varlığını sürdüren özel idarelerin "başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi" konumunda olup bu idareler il genelinde mahallî müşterek nitelikteki pek çok kamu hizmetinin yanı sıra belediye sınırları dışında yerel-kırsal altyapı yatırımlarını yürütmekten sorumludur.

5 Mayıs 2005 tarih ve 5345 sayılı Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile ülke çapında gelir toplama işi ile görevlendirilen Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Bu düzenleme ile mülki idarenin ortaya çıkış sürecinde valilerin yanında vergi toplama görevi bulunan defterdarlar, vergi toplama işinde etkisiz hale gelmiştir. Defterdarlıkların yerine gelir toplama hizmeti il sistemine göre örgütlenmemiş, bölge teşkilatlanmasına giderek mülki idarenin dışına çıkmış bir gelir idaresi yapılandırılmıştır. Bu gelişme, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 9/h. maddesindeki valinin devlet gelirlerinin toplanması ve artırılmasına yönelik görevlerini sınırlamıştır.

Türkiye'de yerel yönetimlerin kendi aralarında birlik oluşturmalarına, 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile imkân tanınmasına rağmen; 1930-1964 yılları arasında ancak 34 tane birlik kurulabilmiştir. Bu birliklerin ilk örnekleri, köylerin temel alt yapı hizmetlerini sağlamak amacıyla kurulmaya başlanılmış, zamanla diğer hizmetleri de kapsayacak şekilde genişlemiş ve 1990'lardan sonra sayıları hızla artmıştır. Yerel yönetim birlikleri anayasal dayanağa rağmen ancak 26 Mayıs 2005 tarihinde kabul edilen 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile müstakil bir yasaya kavuşmuştur. Bu kanun ile yerel yönetimler kendi aralarında, yerel veya bölgesel ölçekte bir ya da birden çok hizmeti görmek amacıyla birlik kurabilme imkânına kavuşmuştur (Keskın,2007:112).

1982 Anayasası'nın verdiği yetkiye dayalı olarak kurulmaya başlanan köylere hizmet getirme birlikleri mülki idare kuruluşlarının etkinliğini artıran önemli yapılardan biridir. Bu birlikler ile mülki idare birimlerinin belediye sınırları dışında kalan alanlarda temel kamu hizmetlerine yönelik etkinliği artmıştır. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanununda “ilçelerde, tarım ürünlerinin üretim ve pazarlanması hariç olmak üzere, köylere ait hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmak, bizzat yapmak, yaptırmak ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere, tüm köylerin iştiraki ile o ilçenin adını taşıyan köylere hizmet götürme birliği kurulabilir (5555, mad.18)” ifadeleri ile köylere hizmet götürme birliğinin temel dayanağı oluşturulmuştur.

Mülki idareyi etkileyen önemli düzenlemelerden biri de 22 Şubat 2005 tarih ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'dur. 5302 sayılı kanun ile il özel idaresinin kuruluşu, organları, yönetimi, görev yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esasları yeniden düzenlenmiş, 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Uslu,2014:157). Bu kanun il özel idarelerini “il halkının mahalli nitelikteki ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri” olarak tanımlamaktadır. İl özel idarelerinin “kamu tüzel kişiliği” kanunda yer almakta ve il özel idarelerine ilk kez idari ve mali özerklik tanınmaktadır.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, valinin il özel idaresindeki ağırlıklı konumunu değiştirmiştir. 1913 yılındaki düzenlemede vali il, genel meclisinin de başkanı olup meclis toplantı gündemini tek başına belirleyerek meclisin ancak kendi istediği konularda müzakere yapması ve karar almasını sağlama olanağına sahip iken, 5302 sayılı kanuna göre vali artık il genel meclisinin başkanı değildir. Artık il genel meclisi kendi üyeleri arasından meclis başkanını seçecektir. Bu düzenlemelerin yanında il genel meclisi kararları üzerinde valinin onay yetkisi kaldırılmış, bütçenin İçişleri Bakanlığı yerine il genel meclisinin kabulüyle yürürlüğe girmesi gibi il özel idaresinin özerkliğine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

5302 sayılı kanunla, il özel idareleri il sınırları içerisinde olmak kaydıyla, kanunla başka kamu kurum ve kuruluşlarına verilmeyen mahalli müşterek nitelikteki görevleri yapmak, kararları almak, alınan kararları uygulamak ve uygulamayı denetlemekle görevli kılınmıştır. Bu çerçevede il özel idarelerinin il sınırları içerisinde “yerel işlerin genel yetkilisi haline getirildiğini” ileri sürmek mümkün hale gelmiştir (Sezer,2008:158). Bu düzenleme ile saymanlık kuruluşu olarak görülen il özel idareleri, yatırımcı kuruluşlara dönüştürülerek kırsal kesimin belediyeleri haline getirilmişlerdir (Uslu,2014:188).

3 Temmuz 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 1580 sayılı kanunda oldukça belirgin bir şekilde görülen mülki amirlerin belediyeler üzerindeki idari vesayet denetimi oldukça sınırlandırılmış ve belediyelerin özerkliği

güçlendirilmiştir. Mahalli hizmetlerin sunumunda temel araç haline gelen belediyeler üzerinde mülki idare amirlerinin denetim yetkisi ve etkinliği sınırlandırılmış durumdadır.

25 Ocak 2006 tarih ve 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” ile Türkiye’de kalkınma ajanslarının kurulmasının yolu açılmıştır. 5449 sayılı Kanunla, Türkiye “Düzyey 2 İstatistiki Bölge Birimi” olarak adlandırılan 26 ayrı bölgeye ayrılmış ve her bir bölgede ayrı tüzel kişiliğe sahip kalkınma ajansları kurulmuştur. Kalkınma ajanslarının kuruluş ve işleyiş aşamalarında özellikle valilerin etkin bir konumda olduğu görülmektedir. Nitekim kalkınma ajanslarının temel karar organı olan yönetim kurullarına, bünyesinde birden çok il bulunan ajanslarda dönüşümlü bir şekilde olmak üzere, valiler başkanlık etmektedir. Ajansların faaliyetleri geliş-tikçe, ajansların tek ya da birden fazla ilde örgütlenmesine bağlı olarak, giderek yerel kalkınma odaklı projelerin geliştirilmesi temelinde sanayi ve ticaret odaları ile mülki idare söz konusu etkinliği paylaşmaya başlanmıştır (Ciner, Karakaya,2013:89). Esasında Avrupa Birliği desteklemelerinden yararlanabilmek için kamu yönetimi reformu çerçevesinde gündeme gelen kalkınma ajansları, yarı-kamusal bir özellik taşımakta olup bölgelerinde, bu ajanslar vasıtasıyla devlet, yerel yönetim, STK ve iş sektörü iş birliği içinde yerel kalkınmanın sağlanması, şehirlerin küresel rekabet edebilirlik düzeylerinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır (Yılmaz,2010:194).

Yine bu dönemde mülki idareyle doğrudan ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğery gelişme de Türkiye’de afet ve acil durum yönetim sistemine ilişkin yapılan reformdur. Ülkede yaşanan deprem ve diğery doğal afetlerden alınan dersler çerçevesinde afet yönetimi alanında merkezi düzeyde bir kuruluş olarak 2009 yılında 5902 sayılı kanun ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuş; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişten sonra 2018 yılında yayımlanan 4 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın görev ve sorumlulukları yeniden düzenlenerek bu kurum merkezde İçişleri Bakanlığı’na, taşra kuruluşları olan il Afet ve Acil Durum Müdürlükleri de Valiliklere bağlanmıştır.

Bu kapsamda, daha önce 1959 tarihli 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun kapsamında afet durumunda mülki amirlere verilen “olağanüstü yetkilerin” yanı sıra 2011 yılında Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri Yönetmeliği’nin yürürlüğe girmesiyle taşrada en büyük mülki amirler (vali-kaymakam), afet ve acil durum yönetim merkezlerinin başında konumlandırılmaları nedeniyle yasal olarak birer kriz/afet yöneticisi durumuna gelmişlerdir. Her türlü afet ve kriz hâllerinde, yönetmelikte öngörülen görevlerin yerine getirilmesinden kamu kurum ve kuruluşlarının en üst yöneticileri ile valiler ve kaymakamlar sorumludur. Ayrıca ilke genelinde AFAD koordinasyonunda hazırlanan Türkiye ve il afet müdahale planları kapsamında, belediyeler dahil olmak üzere

tüm kamu kurum ve kuruluşlarına, hatta sivil toplum örgütlerine çok sayıda görev ve sorumluluk verilmekte olup bu yönetmelik hükümleri gereğince illerde- ilçelerde kurulacak “afet ve acil durum yönetim merkezlerine” (kriz merkezleri) başkanlık etmeleri münasebetiyle, afet/kriz yönetiminde koordinasyonu sağlama ve yerel yönetimleri de içerecek şekilde tüm organizasyona liderlik etme sorumluluğu mülki amirlere verilmektedir.

Gerçekten de Türkiye’de son dönemde yaşanan her önemli kriz durumunda valiler, Covid-19 krizinin yönetiminde olduğu gibi, kamu politikalarının uygulanması konusunda hükümetlerin en çok itimat ettiği aktörler olarak ön plana çıkmışlardır (Ciner,Yıldızcan,445). Türkiye’nin Covid-19 kriz yönetiminde geleneksel güçlü devletin temsilcisi olarak mülki idare amirleri, merkezde oluşturulan Koronavirüs Bilim Kurulu kararları çerçevesinde merkezi hükümet düzeyinde alınan tedbirleri, yönetimde eş güdümü ve iş birliğini sağlayarak illerde-ilçelerde hayata geçiren birer kriz yöneticisine dönüşmüşlerdir (Yılmaz,2023:257).

1982 Anayasası döneminde değerlendirilmesi gereken bir konu da 2017 yılında yapılan referandum ile yapılan anayasa değişikliği ile getirilen yeni Cumhurbaşkanlığı sisteminde mülki idarenin konumudur. Bilindiği üzere bu sistemle parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiş ve başbakanlık kaldırılmıştır. Artık halk tarafından seçildiği için fiilî konum itibarıyla sistem içinde oldukça güçlenen Cumhurbaşkanı, idari yapılanma dâhil olmak üzere yürütme yetkisi alanında kararname çıkarma yetkisine sahip tek yürütme erki hâline gelmiştir. Yeni sistemde esas itibarıyla mülki idare teşkilatı korunmuş ancak kanunlarda sistemle uyumlu olmayan hükümler değiştirilmiştir. Çıkarılan 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 9. Maddesinde, “vali, ilde cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası”; 27. maddesinde ise kaymakam, “ilçede Cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtasıdır”, hükümleri konmuştur.

1980’li yıllarda bucakların büyük çoğunluğunun ilçe yapılması ve bucak merkezlerinde belediye teşkilatları kurulmasının etkisi ile bucakların sayısı ve işlevleri azalmıştır. Bu durumun sonucunda mülki idare birimleri arasında yer alan bucak teşkilatı 2014 yılında 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 2. maddesinin dokuzuncu fıkrası ile “tüm illerde bucaklar kaldırılmıştır. Kaldırılan bucaklara bağlı belde ve köyler, bucağın bağlı olduğu idari birime bağlanmıştır” (5747, mad.2) hükmü ile ilga edilmiştir. Bu fiili duruma rağmen bucak kuruluşu resmen varlığını sürdürmektedir. Bucakları düzenleyen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 41-56. maddeleri halen yürürlüktedir. Ancak bucak müdürlüklerine uzun yıllardır atama yapılmadığından uygulamada bucaklar mülki teşkilatın bir unsuru olmaktan çıkmış durumdadır.

SONUÇ

Türkiye’de mülki idare, Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen her alanda Batı karşısında gerilemesinin önüne geçmek amacıyla Tanzimat Dönemi’nde idari yapılanmada yapılan reformlar kapsamında, merkezîyetçi Fransız modeli örneğinin ülke şartlarına uyarlanmasıyla 1861, 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan nizamnamelerle omurgası oluşturulmuş ve sonraki dönemlerde özellikle de 2000’li yıllarda yükselişe geçen yerleşme reformlarını içeren çeşitli düzenlemelerle görev alanı nispeten daralarak bugüne kadar gelmiş önemli bir devlet geleneğini temsil etmektedir. Mülki idarenin dayandığı temel kanun 1949 yılında çıkarılan ve ana hatlarıyla hâlen uygulanmakta olan 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu olup bu kanunda il-ilçe idaresinin başında bulunan mülki amirlerin (vali ve kaymakamların) hukuki konumları, görev ve yetkileri ayrıntılı şekilde sayılmıştır. Ancak bu kanuna ek olarak çok sayıda kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, tüzük, yönetmelik ve gündemde olan ülke sorunlarıyla ilgili çok sık çıkan bakanlık genelgeleri mülki amirlere çok sayıda yeni görevler yüklemiştir. Özetle, mülki amirler, devletin merkezî otoritesini temsil etmekte; hükümet (yeni Cumhurbaşkanlığı sisteminden itibaren artık Cumhurbaşkanının) politikalarını ülke genelinde taşrada uygulamaktan, illerin ve ilçelerin genel idaresinden sorumludurlar. Bu anlamda Türkiye’de mülki idare teşkilatı, kamu düzenini koruyarak güvenliği tesis etmekten halk sağlığını korumaya, başta kamu kurumları nezdinde olmak üzere kamu-sivil toplum-özel sektör ilişkilerinde koordinasyonu sağlamaya, afet ve acil durumlarda kriz yönetimine liderlik etmeye kadar temel kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yönetim sisteminde hâlâ kritik bir konumda yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- 1426 Vilayet İdaresi Kanunu (1929) T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 1929
- 1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876->(Erişim 10.12.2020)
- 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/><https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-> (Erişim 10.12.2020)
- 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/><https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876->(Erişim 8.12.2020)
- 1961 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/><https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876->(Erişim 9.12.2020)
- 1982 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> (Erişim 9.12.2020)
- 3360 (1987) 13 Mart 1913 Tarihli İdarî Umumiye! Vilayat Kanunu Muvakkatinin Adının ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine, Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun, T.C. Resmi Gazete, 26 Mayıs 1987
- 5335 (2005) Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, T.C Resmi Gazete, 11 Haziran 2005
- 5442 İl İdaresi Kanunu (1949) T.C. Resmi Gazete, 10 Haziran 1949,
- 6360 (2012) On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,T.C. Resmi Gazete, 12 Kasım 2012
- 703 (2018) Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, T.C Resmi Gazete, 9 Temmuz 2018
- Akbulut, Örsan (2011) “Küresel Dönemde Ulus Devlet ve Mülki İdari Yapılanma”, **İdarecinin Sesi**, Ankara, Ocak - Şubat 2011, s. 34-35.
- Apan, Ahmet (2014) **Türkiye’de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Aydoğan, Erdal (2004) Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 33-34, Mayıs-Kasım 2004
- Ciner, Can Umut, Karakaya Oral (2013) Merkez – Yerel İlişkileri ve Mülki İdarenin Dönüşümü, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, s. 63 – 93
- Çiner,Can Umut ve Yıldızcan, Cemil Prefects in the Midst of Storms: The Case of

- Turkey, **Prefects, Governors and Commissioners**, G. Tanguy and J.-M. Eymeri-Douzans (eds.), s. 445.
- Çoker, Ziya (2003) **Mülki Yönetim ve Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma**, Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara
- Davison, Roderic H (1997) **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Cilt 1**, (Çev.) Osman Akınbay, Papirüs Yayınları, İstanbul
- Emre, Cahit (2002) "Mülki Yönetim Sisteminin Geçerliliği ve Sistemden Kopmalar", **İyi Yönetim Arayışında Türkiye'de Mülki İdarenin Geleceği**, (Edit.) Cahit Emre, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Ankara s. 215-239
- Eroğlu, Hamza (1985), **İdare Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Eryılmaz, Bilal (1997) **Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul
- Gözler, Kemal (2006), **İdare Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi, Bursa
- Gözler, Kemal (2019) "Osmanlı Mülki İdare Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri Fransa'dan mı İktibas Edilmiştir?", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 1, s.1-32
- Gözübüyük, Şeref (2005), **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Güler, Birgül Ayman (2000) **Yerel Yönetimler**, TODAİE Ankara, 2000
- Karal, Enver Ziya (1995) **Osmanlı Tarihi**, 7. baskı, Ankara, 1995
- Karasu, Koray (2015) "İdarenin Mülk İle Bağının Kurulması Mülkileşmesi" (Edit.) Erkan Tural, Selim Çapar, **1864 Vilayet Nizamnamesi**, TODAİE yayınları, Ankara
- Kartal, Nazım (2013) "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt 4 Sayı 1, Malatya, İlkbahar 2013, s. 1-24.
- Keleş, Ruşen (1994) **Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar, (1975-1992)**, IULA-EMME, İstanbul.
- Keskin, Nuray E. (2007) Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu, **MEMLEKET Siyaset Yönetim**, Cilt: 2, Sayı: 5, 2007/5, s. 119-174
- Nadaroğlu, Halil (2001) **Mahalli İdareler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 180.
- Ortaylı, İlber (1976), "Türkiye'de Taşra Yönetim ve Yöneticiliğinin Evrimi", **Türkiye'de Mülki İdare Amirliği Sistem ve Sorunlar**, (Edit.) Kurthan Fişek, TİD Bilimsel Araştırma Dizisi 1, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1985) **Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayınları, İstanbul 1985
- Ortaylı, İlber (2000) **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Ortaylı, İlber (2010) **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, İstanbul

- Ömer, Bozkurt, Turgay, Ergun, Seriyeye, Sezen, (1998) **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, TODAİE Yayını, Ankara
- Özbudun, Ergun (1992) **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırması Merkezi Yayınları, Özdemir, Hüseyin (2001) **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul,
- Parlak, Bekir (2001) Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Yönetimi ve 19.Yüzyıldaki Değişim Süreci, **Yeni Türkiye**, sayı 3, Ankara, 2001
- Payaslıoğlu, Arif (1966) **Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme**, TODAİE Yayını, Ankara
- Reyhan, Cenk (2006) Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi, **MEMLEKET Siyaset Yönetim**, yıl 2006, sayı 1
- Sanal, Recep (1998) “Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişimler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 22, s. 173-200
- Sanal, Recep (2000) **Türkiye’de İllerin Yeniden Düzenlenmesi**, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Sencer, Muzaffer (1986) **Türkiye’nin Yönetim Yapısı**, Alan Yayıncılık, İstanbul
- Sezer, Özcan (2008) **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Tural, Erkan(2005) “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimatnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, s. 72
- Turan, İlter (2003)“Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim, Kemalist Dönem ve Sonrası”, **Türkiye’de Kamu Yönetimi**, (Edit.) Burhan Aykaç ve diğerleri, Yargı Yayınevi
- Uslu, Adem (2014) **2000’li Yıllarda Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Çalışmalarının Mülki Sistem ve Mülki İdare Amirliği Mesleği Üzerindeki Etkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta
- Yayla, Yıldızhan (1984), **Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif**, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul
- Yılmaz, Ali (2010) “ Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl 82, Sayı 466, 2010/3
- Yılmaz, Ali (2023) **Türkiye’de Mülki İdarenin Kriz Yönetme Kapasitesi: Covid 19 Örneği**, TİAV, Ankara 2023, s. 257-258.

BÖLÜM 9

1961 VE 1982 ANAYASALARINDA YÜRÜTME ERKİ BAĞLAMINDA CUMHURBAŞKANLIĞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet TAMER¹

¹ Doç. Dr. , Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID:0000-0001-9806-9548

Giriş

Anayasa, bir yönetim biçimi başka bir ifadeyle hukuk kurallarından oluşan en temel ve genel bir hukuk belgesidir. Yasaların anası bağlamında yönetim eyleminde yol gösterici role sahiptir. Anayasa aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkileri düzenleyen, yurttaşların temel hak/özgürlüklerini ve ödevlerini ortaya koyan kurallar bütünüdür. Devletin temel organları olan yasama, yürütme ve yargının işleyişi ile beraber bir coğrafyadaki genel hükümleri ortaya koyan en kapsayıcı bir belgedir. Ülkelerin yönetim eyleminde sahip oldukları veya olması gereken, normlar hiyerarşisi içinde en üstte yer alan, ülkenin genelini kapsayan bir role sahiptir. Devletin varlığının gücü ve ispatı anayasadır. Bir devlet için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Aynı zamanda anayasa bir otoritedir.

Dünyada anayasal çalışmaların tarihi çok eskiye dayandığını belirtmek gerekir. 18. Yüzyıl dünyada bu çalışmaların ilk adımlarının atıldığı zaman dilimidir. 1787 ABD Anayasası ve 1791 Fransa ve Polonya Anayasaları bunların ilk örnekleridir. 1809 İsveç, 1812 İspanya, 1814 Norveç Anayasaları dünyada anayasal çalışmaların diğer ilk örnekleridir.

Ülkemizde ilk anayasa ise Osmanlı Döneminde 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi'dir. İlk anayasal belge olma özelliğini taşıyan bu belge kabul edildiği dönemin şartlarına bakıldığında demokrasi anlamında kıymetli bir adımdır. İkinci Anayasa ise 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunudur. Kurtuluş Savaşı döneminde çıkarılan bu anayasadan sonra Cumhuriyet'in ilanı gerçekleşmiş ve bir yıl sonra 1924 yılında Teşkilatı Esasiye adında yeni bir anayasa hazırlanmıştır. 1960 darbesi sonrası ise 1961 Anayasası oluşturulmuştur. İki meclisli bir yapı, yeni kurumlar ve insan haklarına saygılı, demokratik, laik bir hukuk devleti özellikleri bu anayasanın temelini oluşturmaktadır. Yine 1980 darbesi sonucunda 7 Kasım 1982 yılındaki referandum ile kabul edilen ve halen kullanılan son anayasa 1982 anayasasıdır. Düzenleyici bir özelliğe sahiptir. Son yıllarda anayasanın birçok maddesinde düzenlemeler yapılmış olup, yeni bir sivil anayasa ülkemiz için elzemdir.

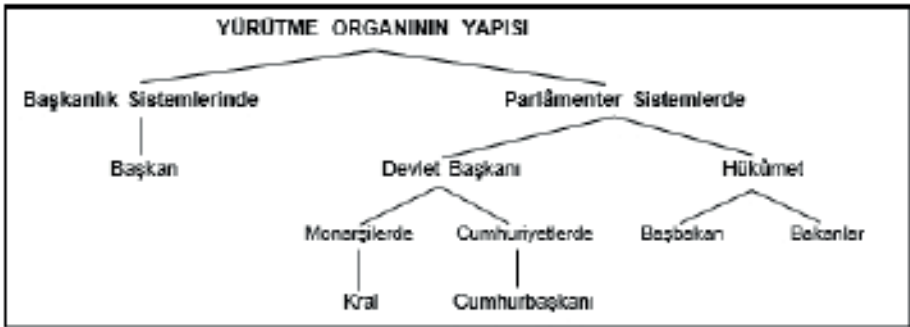
Devletin temel organlarından biri olan yürütme erki, yasaların uygulanmasında ve devletin yönetiminden genel sorumludur. Birçok ülkede ve anayasalarında yürütme erkinin oluşumu ve yetkisi farklılık göstermektedir. Bir lider veya yöneticiden oluşacağı gibi birden fazla makam ve liderden de meydana gelebilir. Bu çalışmada Türkiye'de yürütme erkinin, 1961 ve 1982 Anayasalarında oluşumu, işleyişi, yetki ve sorumlulukları başta olmak üzere tüm yönleriyle karşılaştırmalı bir analizi çalışmanın temel amacıdır.

Anayasa ve Yürütme Kavramı

Anayasa kavramı geleneksel olarak anlamını iç hukuk düzeninde kazanmış ve ona bağlı kalmıştır (Göçer, 2002: 1). Anayasa kavramı Türk Dil Kuru-

munun güncel sözlüğünde, bir devletin yönetim biçimi, yasama, yürütme ve yargının nasıl kullanılacağı ile yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa olarak ifade edilmektedir. Anayasa kelimesi Türkçede, İngilizce ve Fransızca olan constitution kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kelime “oluşturmak”, “meydan getirmek” ve “teşkil etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Bu durumda bu kelimenin Türkçede karşılığı kanun-i esasi, teşkilatı esasi ve anayasa olarak kullanılmıştır (Gözler, 2018: 7). Anayasa maddi ve şekli olmak üzere iki temel bölümde tanımlanabilir. Maddi anlamda anayasa denildiğinde devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen hukuk kuralları iken şekli anayasa ise normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan, kanunlardan farklı olarak daha zor değiştirilen hukuk kurallarıdır (Gözler, 2018: 13-14). Anayasa kelimesi “ana” ve “yasa” kelimelerinden türetilen üstün kanun olarak tanımlanmaktadır (Hazır, 1990: 3). Anayasa belirli bir zaman içerisinde bir ülkede kullanılan yazılı/yazısız kurallar olarak ifade edilmektedir (Arslan, 201: 61). Erdoğan’a göre (2005) anayasa demek bir ülkenin hukuk sisteminin kaynağıdır. Genel bir ifadeyle anayasa bir devletin hukuki yapısının esasını oluşturan, yetkili kurumların hudutlarını, yetkilerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini belirleyen, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen yazılı kaynaklardır (Tunç, 2020: 658).

Yürütmenin ülkemizde evrimi incelendiğinde 1876 Kanuni Esasiye kadar girmek gerekir (Yılmaz, 2018: 52). 1982 Anayasasına göre yürütme erki cumhurbaşkanıdır ve görevini anayasa ile kanunlara uygun olarak icra eder. Yürütme genel olarak yasaların hayata geçirilmesinden sorumlu olan ve bir devletin genel sorumluluğuna sahip erk olarak ifade edilmektedir. Bu erk ülkelerin sahip olduğu yönetim türlerine göre farklı birtakım özelliklere sahiptir.

Şekil.1. Yürütme Organı

Kaynak: Gözler, K. (2018). Syf.350

1961 Anayasası ve Özellikleri

1961 Anayasası, 1960 darbesinin ve bunu ortaya çıkaran koşulların ürünü olarak, askeri rejim ortamında hazırlanmıştır (Tanör, 2016: 364). Bu anaya-

sa 27 Mayıs Darbesini yapan Milli Birlik komitesi ile Temsilciler Meclisinden oluşan kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır (Karademir ve Tok, 2021: 71). 1961 Anayasası kendinden önce yapılan 1876 Kanuni Esasi ile 1921 ve 1924 Anayasalarına göre daha kapsamlı olarak hazırlanmıştır (Tunç, 2020: 670). 1961 Anayasası 334 Kanun Numarası ile 09.07.1961 tarihinde kabul edilmiş ve 157 maddeden oluşmaktadır (anayasa.gov.tr). 1961 anayasasının en önemli özelliklerinden bir tanesi temel hak ve özgürlükler hususunda ilk kez sistemli olarak düzenleme yapmıştır (Özkul, 2023: 26). 1961 anayasasının birinci bölümü devletin temel niteliklerini, Cumhuriyet'in özellikleri, devletin başkenti, resmi dili, yasama, yürütme ve yargıyı ve anayasanın üstünlüğü gibi konuları ele almaktadır. İkinci bölümünde temel hak ve ödevler konusunda durmuştur. Eşitlik, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, düşünce ve hak hürriyeti gibi insan için kıymetli konulara değinmiştir (Karademir ve Tok, 2021: 71). 1961 Anayasası hükümet sistemi açısından parlamenter sistemi öngörmüş ve cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu olarak ikili yapıyı belirtmiştir (Egemen, 2021: 629).

1982 Anayasası ve Özellikleri

1982 anayasası, 1961 anayasasında olduğu gibi bir darbe sonrasında hazırlanmış olup, bir yandan demokratik asli kurucu iktidar örneğine sahip iken hazırlanma süreci bir müdahale neticesinde olduğundan antidemokratik eleştirileri de mevcuttur (Topuzkanamış, 2019: 1769). 1982 anayasası özellikle demokrasi ve insan hakları gibi konularda 1961 anayasasına göre evrensel olmaktan uzak bir yapıda ve daha dar kalıpta ele alınmıştır (Tanör, 1990: 13 ve Hakyemez, 2000: 159).

1982 Anayasa taslağını oluşturmayı Danışma Meclisi, kesinleştirme görevi ise Milli Güvenlik Konseyindeydi (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002: 85). Danışma Meclisi ilk toplantısında bir başkan seçerek 15 kişilik anayasa komisyonu oluşturmuştur. 1982 Anayasası, 1982 yılının Ekim ayında halkoyuna sunulmuş ve halkın kabul oyu ile ve 20.10.1982 tarihli 17844 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Kasım 1982'de tekrar halkoylamasında kabul edilen Anayasa metni 9.11.1982 tarihli ve 17863 sayılı resmi gazetede yeniden yayınlanmıştır. 1982 Anayasasında günümüze kadar on dokuz kez değişiklik yapılmıştır (anayasa.gov.tr). 1982 Anayasasında yapılan değişiklikler farklı düzenlemeleri amaçlamıştır. 1995 değişikliği siyasal katılımı, 2001 ve 2004 değişikliği Avrupa Birliğine uyum süreci ile insan hakları, 2010 değişikliği Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru konularında yapılmıştır. 1995, 2001, 2004 ve 2010 değişiklikleri özgürlükleri genişletmeyi hedeflerken 2017 yılında yapılan değişiklik güçlü bir otorite kurmak maksatlı idi (Yokuş, 2020: 1).

Parlamenter çizgisinde olduğu kabul edilen 1982 Anayasası, parlamentarizmin aksine cumhurbaşkanının yetkilerini artıran ve güçlü/etkili bir cumhurbaşkanı yaratan bir anayasadır (Çekiç, 2016: 441).

1961 ve 1982 Anayasalarında Cumhurbaşkanlığının Karşılaştırılması

Yapıldıkları veya nedenlerinin ortak olduğu 1961 ve 1982 anayasalarında farklı alanlara vurgular yapılmaktadır. Ortak özellikleri yanı sıra farklılıkları da mevcut olan bu anayasalarda bir yürütme erki olan cumhurbaşkanlığı geniş bir şekilde düzenlenmiştir. 1961 ve 1982 anayasalarında cumhurbaşkanlığı karşılaştırması ortak maddeler şu şekildedir:

	1961 Anayasası	1982 Anayasası
Cumhurbaşkanının Seçimi	<p><i>Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı.</i> <i>40 Yaş.</i> <i>Yüksek Öğrenim Görme.</i> <i>TBMM tarafından seçilir.</i> Görev Süresi 7 yıldır. Art arda iki defa seçilemez. <i>(Md.95).</i></p>	<p><i>Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı.</i> <i>40 Yaş.</i> <i>Yüksek Öğrenim Görme.</i> <i>Halk tarafından seçilir.</i> Görev süresi 5 yıldır. İki defa seçilir. (Md. 101).</p>

1961 Anayasası ile 1982 Anayasasında cumhurbaşkanının seçimi hususunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, 40 yaş yükseköğrenim ortak iken görev süresi, seçildiği kişiler ve görev süresi farklılık göstermektedir. 1961 Anayasasında görev süresi 7 yıldır ve ikinci defa seçilemez. 1982 anayasasında görev süresi 5 yıl ancak iki seçilme hakkı mevcuttur.

	1961 Anayasası	1982 Anayasası
Cumhurbaşkanının And İçmesi	<p>Cumhurbaşkanı göreve başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde an içer.(Md.96).</p>	<p>Cumhurbaşkanı göreve başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde an içer. (Md.103).</p>

Hem 1961 anayasası hem de 1982 anayasasında cumhurbaşkanı göreve başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisinde an içer.

1961 Anayasası

1982 Anayasası

Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	<p>Devletin başı, cumhurbaşkanıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve milletin birliğini temsil etmektedir. Cumhurbaşkanı gerekli gördükçe bakanlar kuruluna başkanlık eder. Milletlerarası antlaşma onaylar ve yayınlar. Belirli kişilerin cezalarını sürekli hastalık, hastalık ve kocama gerekçeleriyle hafifletir ve kaldırır. Yabancı ülkelere temsilci gönderir ve yabancı ülke temsilcilerini kabul eder. (Md.97).</p>	<p>Cumhurbaşkanı devletin başıdır, yürütme yetkisi cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı devlet başkanı sıfatıyla Türk milletinin birliğini ve Türkiye Cumhuriyetini temsil eder. Devletin organların düzenli ve uyumlu çalışması ve anayasanın uygulanmasını temin eder. Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında meclise bilgilendirme yapar. Yasama, yargı ve yürütme ile ilgili geniş yetkileri mevcuttur. Yasama yılının ilk gününde mecliste ilk (açılış) konuşmasını yapar. (Md.104).</p>

1961 ve 1982 anayasasında cumhurbaşkanının devletin başı olduğu, Türkiye Cumhuriyeti ve milletin birliğini temsil ettiği ifade etmesi ortak ifadeler iken 1982 anayasasında cumhurbaşkanının yürütme erki olarak geniş yetkileri belirtmiştir.

1961 Anayasası

1982 Anayasası

Cumhurbaşkanına Vekillik Etme	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	<p>Cumhurbaşkanı hastalık, yurt dışı gezileri gibi geçici sebeplerle göreve dönene kadar, ölüm ve diğer nedenlerden ötürü makamı boşalması durumunda yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanına vekalet eder. (Md.100).</p>	<p>Cumhurbaşkanı hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerden ötürü geçici görevden ayrılmasında göreve dönene kadar cumhurbaşkanlığına cumhurbaşkanı yardımcısı vekalet eder ve yetkililerini kullanır. (Md.106).</p>

Bakanlar Kurulu/Seçimi	<p><i>Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur.</i></p> <p><i>Başbakan, cumhurbaşkanınca Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından atanır.</i></p> <p><i>Bakanlar, Başbakanca seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanır. (Md.102).</i></p>	<p><i>Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar, cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır.</i></p> <p><i>Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar göreve başlarken mecliste and içerler.</i></p> <p><i>Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde biri cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakan olarak atanırsa meclis üyelikleri son bulur. (Md.106).</i></p>
-------------------------------	--	---

1961 Anayasasında cumhurbaşkanına vekalet herhangi bir sebepten dolayı Cumhuriyet Senatosu Başkanı, 1982 anayasasında ise cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından yapılmaktadır. Bakanların seçimi 1961 anayasasında başbakan tarafından yapılır atamasını cumhurbaşkanı gerçekleştirir. 1982 anayasasında ise bakanların seçimi ve atanması cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

1961 Anayasası

1982 Anayasası

Cumhurbaşkanının Sorumluluğu/ Sorumsuzluğu	<p><i>Cumhurbaşkanının görevi esnasında icra ettiği işlerde sorumluluğu yoktur.</i></p> <p><i>Cumhurbaşkanının aldığı bütün kararları başbakan ve bakanlar tarafından imzalanır. Bu kararlardan başbakan ve bakanlar sorumludur.</i></p> <p><i>Cumhurbaşkanı vatan hainliği suçundan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi, üye tam sayısının en az üçte ikisinin kararıyla meclislerin birleşik toplantısında vereceği ortak kararla sonuçlandırılır. (Md.97/98).</i></p>	<p><i>Cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği gerekçesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis verilen önergeyi en geç bir ay içerisinde görüşür, üye tam sayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verilebilir. (Md.105).</i></p>
---	---	--

1961 ve 1982 anayasasında cumhurbaşkanına soruşturma açılabilmesi için karar yeri Türkiye Büyük Millet Meclisi tayin edilmiştir.

1961 ve 1982 anayasalarında yürütme erki olarak cumhurbaşkanlığının düzenlenmesi geniş bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Buna bağlı olarak her iki anayasada bazı maddelerin oluşumu ve icrasını belirtmek gerekmektedir. 1961 anayasasında yürütme erki olarak cumhurbaşkanlığıyla ilgili olarak özellikle

belirtmesi gereken maddeler vardır. **107. Madde** tüzükleri kapsayan ve tüzüklerin cumhurbaşkanı tarafından imzalanıp, kanun gibi yayınlanacağını ifade eder. **110. Madde de** başkomutanın cumhurbaşkanı olduğu yine genelkurmay başkanının cumhurbaşkanı tarafından atandığı belirtilir. **111. Maddeye** göre de milli güvenlik kuruluna cumhurbaşkanı başkanlık eder.

1982 anayasasında ise yürütme erki olarak cumhurbaşkanı ile ilgili **117. Madde** de başkomutanlık görevinin cumhurbaşkanı tarafından icra edildiği, genelkurmay başkanı cumhurbaşkanı tarafından atandığı ve ülkenin milli güvenliğinden Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı yine cumhurbaşkanının sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Milli güvenlik kurulunun başkanı cumhurbaşkanıdır. **119. Madde de** cumhurbaşkanı olağanüstü hal ilan edebileceği ancak sürenin altı ayı geçemeyeceği belirtilmiştir. **123. Madde de** tüzel kişiliğin cumhurbaşkanı tarafından kurulabileceği, **124. Madde de** ise yönetmelik çıkarılabileceği düzenlenmiştir.

1961 ve 1982 anayasalarının yürütme erki olarak cumhurbaşkanlığı ile düzenlemiş olduğu bu maddeler dışında idarenin bütünlüğü, eğitim, bağlı kuruluşlar, merkezi idare, mahalli idareler, üniversiteler ve yükseköğrenim ile ilgili maddelerinde geniş bir şekilde düzenlendiğini belirtmek gerekir.

SONUÇ

Anayasa, devletin hukuk sisteminin kaynağı, devletin yönetim biçimi ve yasama, yürütme, yargı ile vatandaşın temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen en temel kurullar bütünüdür. Devletin otoritesi ve varlık sebebidir. Ülkemizde 1987 Kanun-i Esasiye 'den sonra 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları yapılmış ve uygulamaya konulmuştur. Kanuni Esasi ilk demokratik belge olma özelliğine sahiptir. 1921 ve 1924 anayasaları cumhuriyetin ilanından önce ve sonra zor koşullarda oluşturulan anayasalar iken 1961 ve 1982 anayasası askeri müdahaleler neticesinde hazırlanmış ve halkoylaması ile kabul edilmiştir. 1961 anayasası daha özgürlükçü, 1982 anayasası ise daha otoriter olma özelliğine sahiptir. 1982 anayasası kabul edildiği tarihten günümüze on dokuz kez değişikliğe uğramıştır.

1961 ve 1982 anayasalarında yürütme erki içerisinde cumhurbaşkanlığı geniş olduğu kadar dönemin koşulları neticesinde farklı bir şekilde düzenlenmiştir. Her iki anayasanın yürütme erki olarak cumhurbaşkanlığının seçimi, sorumluluğu/sorumsuzluğu, göreve başlaması gibi ortak maddelerde farklılıklar dikkat çekmektedir. 1961 anayasasında cumhurbaşkanı seçiminde Türkiye cumhuriyeti vatandaşlığı, kırk yaşında olma, yükseköğrenim ortak özellik iken görev süresi ve seçilme zamanı farklılık göstermektedir. Her ikisinde de cumhurbaşkanının mecliste yemin ederek göreve başlayacağı belirtilmektedir. Bakanların atanması, milli güvenlik kurulunun başkanlığı, genelkurmay başkanının atanması yine her iki anayasada da cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir.

1982 anayasasında ilk andan günümüze on dokuz kez değişiklik yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi hususunda yürütme kısmında önemli değişiklikler yapılmasının yanı sıra birçok madde de mülga olmuştur. 1982 anayasasındaki a son değişiklikler ile cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmiş ve idarenin hızlı icrası bununla beraber bürokratik engellerden uzak kalması hedeflenmiştir. 1982 anayasasının son değişiklikleri ile beraber cumhurbaşkanı yürütme erki olarak geniş yetkilere sahip olmuştur. Özellikle cumhurbaşkanı kararnameleri bu bağlamda ayrı bir yer tutmaktadır. 1982 anayasasında yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanına geniş yetkileri sahip olsa da Türkiye için sivil bir anayasa elzemdir.

KAYNAKÇA

- Arslan, K. O. (2011). Türk Anayasa Hukuku'nda "Anayasa" Terimi ve "Anayasa Hukuku" Kavramı. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1-2), 59-74.
- Çekiç, M. (2016). 1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7).
- Egemen, E. E. (2021). Yürütme Organı Bakımından 1961 ve 1982 Anayasalarının Karşılaştırılması, 621-658.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Göçer, M. (2002). Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Anayasa Kavramı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(02).
- Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 22. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*. Seçkin Yayıncılık.
- Hazır, H. (1990). *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Karademir, A., & Tok, N. (2023). 1961 Anayasası'nın Türk Kamu Yönetimine Etkilerinin Devlet Memurluğu Kavramı Üzerinden İncelenmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 65-77.
- Özkul, F. (1961). 1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), 15-61.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2002). 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Değişikliklerine Göre). *Yapı Kredi Yayınları* 3. Baskı
- Tanör, B. (1990). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu (Vol. 1)*. BDS.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 26. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi
- Topuzkanamış, Ö. Ü. Ş. E. (2019). H1982 Anayasasında Temel Hak Ve Özgürlükler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1767-1793.
- Tunç, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları*, (67), 657-692.
- Yılmaz, F. (2018). Türkiye'de Anayasalarda Yürütme Süreci. *Uluslararası Akademik Birlik Dergisi*, 1(1), 43-54.
- Yokuş, S. (2020). Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası'nın Evrimi. *Anayasa Yargısı*, 37(2), 1-30.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

https://www.anayasa.gov.tr/media/6382/gerekceli_anayasa.pdf

BÖLÜM 10

AVUSTURYA SENDİKALARI VE GÖÇMEN İŞ GÜCÜNÜN TOPLUMSAL UYUMU

Mehmet SOYTÜRK¹

¹ Doç. Dr. Türk- Alman Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID:0000-0002-9011-3660, msoytuerk@gmail.com

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya'da yabancı işgücüne ihtiyaç ortaya çıkınca Avusturya Sendikalar Birliği (Österreichischer Gewerkschaftsbund (ÖGB)), gelecek olan göçmenlerin işgücü piyasasındaki dengeleri bozacağı düşüncesiyle göçmen işgücüne ihtiyatlı yaklaşmayı tercih etmiştir. Savaştan kalan tahribattan kurtularak hızlı bir şekilde ekonomik kalkınmayı başaran Avusturya, büyüyen ekonomisinin artan işgücü ihtiyacını ülkedeki mevcut yerli çalışanlarla karşılayamaz oldu. Oluşan işgücü açığını gidermek adına çeşitli çarelere başvuruldu. Bu çarelerden biri, İnşaat ve Ahşap Sendikası'nın onayıyla (Gewerkschaft Bau- Holz) İtalya'dan 7300 işgücünün Avusturya'ya göç etmesi üzerine yapılan anlaşmadır (Gächter, 2000: 67). Fakat, İtalya'dan arzulandığı kadar işgücü Avusturya'ya gelmedi. Aynı dönemde bir anlaşma da İspanya ile gerçekleştirildi ve buradan da gerekli işgücü Avusturya'ya göç etmedi. Bütün bu olumsuz denemelerden sonra Avusturyalı yetkililer Türkiye ile 1964 yılında bir işgücü tedarik anlaşması gerçekleştirerek ülkedeki işgücü açığını kapatmaya çalıştılar (ÇSGB, 2014). Avusturyalı yetkililer iki yıl sonra benzer bir anlaşmayı dönemin Yugoslavyasıyla da imzalayarak Balkanlardan Avusturya'ya işgücü göçünün önünü açmış oldular.

Türkiye ile yapılan bu işgücü göçü anlaşması iki devlet arasında yüz yıllardır devam eden ilişkileri farklı bir boyuta taşımış oldu. Türkler, Türkistan'dan başlayıp önce Anadolu'ya sonra Balkanlara göç ettikten sonra, Avusturya, Almanya, Hollanda gibi ülkelerle imzalanan işgücü tedarik anlaşmalarıyla farklı bir boyuta taşınarak Batıya doğru göçlerine devam ettiler. İkinci Dünya Savaşı'nın mağluplarından olan Avusturya, hızlı bir şekilde ekonomisini toparlamayı başardı. Fakat bu ekonomik kalkınmaya süreklilik kazandırabilmek için ülkedeki mevcut işgücünden daha fazlasına ihtiyaç duyulmaya başlandı. Ortaya çıkan bu işgücü açığını karşılayabilmek adına başta Türkiye ve dönemin Yugoslavyasıyla olmak üzere işgücü tedarik anlaşmalarının imzalanması, Avusturya'ya birçok ülkeden önemli sonuçlar doğuracak olan göçün başlamasına sebep oldu. Gelecek olan yabancı işçilerin, İsviçre'den tecrübe edilen rotasyan prensibi doğrultusunda belirli bir süre için Avusturya'ya gelmeleri düşünülmekteydi (Bachmann, 2016: 27). Bu doğrultuda yabancılar ülkeye gelip belirli bir süre çalışacak, işsiz kaldıklarında ülkelerine geri döneceklerdi. Tekrar ihtiyaç oluştuğunda aynı şekilde göçmenler ülkeye çağırılacaktı. Türkiye'den Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerine göç eden işçiler, aynı şekilde kısa bir süreliğine ülkelerini terk edeceklerini düşünmekteydiler. Gittikleri ülkelerde kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlardı. Memleketlerinde rahat bir hayat sürebilecek kadar para biriktirdikten sonra geri dönmeyi düşünen Türk göçmenler, Avusturya'da çalışmaya başladıklarında da elbet bir gün ülkelerine dönmeyi hayal etmekteydiler. Sürecin her iki tarafın da tasarladığı gibi ilerlemediğini son 60 yıldaki gelişmeler göstermektedir. Kısa süreli çalışmak amacıyla Avusturya'ya göç ettiğini düşünen Türkler

aradan geçen 60 seneye rağmen üçüncü kalabalık etnik grup olarak burada yaşamaya devam etmektedirler.

Avrupa medeniyetinde önemli yere sahip olan Avusturya'dan çok farklı bir medeniyetin bireyleri olan Türkler, kendilerine göre yeni ve çok farklı bir dünyaya göç ettiler. Kısa süreliğine geldiklerini düşündükleri bu yeni toplumda bazı sorunlar yaşamış olmaları bu sürecin tabii sonuçlarıdır. Farklı bir sosyolojik yapısı olan yeni bir topluma dahil olmaları sonucunda iş ve sosyal hayatta uyum sağlanması gereken yeni yaşam tarz ve anlayışıyla karşılaştılar. Toplumdaki çeşitli etnik grup ve göçmenlerin birarada yaşayabilmeleri için her iki tarafın da yerine getirmesi gereken görev ve sorumluluklar vardır. Araştırmamızın odak noktası ve konusu Avusturya'nın en önemli Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) olan sendikaların, işgücü göçü sürecinde topluma yeni dahil olan göçmenlerin iş ve sosyal hayata uyum sağlayabilmesi adına ne tür faaliyetler gerçekleştirdiği üzerinedir. Gönüllülük esasında göre kurulan sendikalar, çalışanların hem iş hayatına hem de sosyal hayatlarına dokunup müdahale edebilme imkanına sahip olan kurumlardır. Dolayısıyla sendikalar çalışmak amacıyla Avusturya'ya göç eden işgücünün, dahil olduğu yeni topluma uyum sağlayabilmesi açısından önemli bir görev üstlenme potansiyeline sahiptir. Çalışmanın amacı Türklerin Avusturya'ya toplumsal uyumu gerçekleştirmesinde sendikaların nasıl bir rol üstlendikleri sorusunun cevabına sendika yöneticilerinin beyanları ve sendikaların faaliyet ve yayınların incelenmesi ile yanıt bulabilmektir.

1. Avusturya Sendikalarının Yapısı

Avusturya sendikaları da bütün dünyada oluğu gibi sermaye ve üretim araçlarına sahip olanların işgücü ortaya koyanların üzerindeki sınırsız güç ve etkisini kısıtlamak amacıyla ortaya çıkmış, gönüllük esasına dayalı örgütlerdir. Özellikle sanayi devrimi ile başlayan para karşılığında emeğinin ortaya konulması insanların zaman ve emek açısından suistimal edilmesine sebep olmuştur. Çalışanların durumunda zamanla iyileşme görülmemesi, dernekler kurularak toplu olarak çare aranmaya başlanmasına sebep olmuştur. Sömürü düzeninin 19. yüzyılda zirveye ulaşmasıyla çalışanların mücadeleleri de artmış ve mücadeleye dernekleşme yoluyla devam edilmiştir. Bu dönemde Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Avusturya'da da işçilerin mücadelesi sonucunda sendikalar kurulmaya başlamıştır. Kendi hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla örgütlenerek insanlık dışı çalışma şartlarından kurtulmaya çabalandıkları dönem aynı zamanda sendikaların güçlenip ülke siyasetinde söz sahibi olmaya başladığı dönemlerdir (Krula, 2002).

Sendikal hareketler, ancak işgücünün örgütlenmesiyle amaçlarına ulaşabilmektedir. Bunun karşılığında üyelerine dayanışma, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve işgücü menfaatlerinin korunması gibi işçilerin ihtiyacı olan güvenceleri vadetmektedir. Tüm bu vaatlerini gerçekleştirirken kesinlikle üye

ve üye değil ayrımı en azından Avusturya sendikal sisteminde yapılmamaktadır. Avusturya sendikaları bu hedeflerini gerçekleştirirken çalışanları organize edip işverenlere karşı bir cephe oluşturarak kitlesel gücü arkasına almaktadır. Avusturya sendikaları aşağı yukarı 160 yıllık bir mücadele geçmişine sahiptir. Gayri resmi olarak başladıkları bu mücadeleye günümüzde artık devletin çeşitli birimlerinde resmi olarak yer alarak devam etmektedirler. Günümüzde artık sendikal hareketler, genel olarak çalışanların haklarını koruyan örgütler olarak kabul görmektedir. Zamanında karşı cephelerde mücadele ettikleri işveren kuruluş ve temsilcilerinin bu durumu kabullenmiş olmaları, yıllar boyunca verilmiş mücadelenin sonucudur.

Avusturya sendika sisteminde yaygın olan federasyon ve konfederasyon sistemi daha farklı organize edilmiştir. Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Avusturya'daki sendikaların tek çatı derneğidir. Branş veya sektör sendikaları olarak tanımlanabilen diğer sendikaların tümü ÖGB'ye bağlıdır. ÖGB ve sektör sendikaları, sendika üyeleri tarafından seçilen siyasi partilere yakın sendika fraksiyonları aracılığıyla siyasi faaliyetlerde bulunabilirler. Sendika dahilinde bütün siyasi partilere yakınlığı ile bilinen fraksiyonlar bulunmaktadır. Bu fraksiyonlar aldıkları oylar doğrultusunda sendika meclislerinde temsil edilmektedirler. Böylece işgücünün tek bir çatı altında organize olması ve birlikte işçi menfaatleri doğrultusunda daha kuvveti bir şekilde hareket etmesi mümkün olmaktadır.

1.2. Avusturya sendikaların tarihi

Avusturya sendikalarının resmi kuruluşu 1870 yılı itibariyle başlamış ama 1934 yılında sendikalar Avusturya'da başlayan faşist iktidar tarafından kapatılmıştır. Hitler'in Avusturya'yı 1938 yılında Almanya'ya ilhak etmesi ve hemen akabinde başlayan savaş döneminde sendikaların faaliyet yasakları devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru geleceğe hazırlık adına eski sendikacılar gizli gizli tekrar biraraya gelmeye başlayarak savaş sonrasının adımlarını atmıştır. Müttefik güçlerin Viyana'da Hitler'in askerlerine karşı mücadelesi sürerken, eski sendikacılar daha sonra İnşaat ve Ahşap Çalışanları sendikasının başkan yardımcısı olacak olan Josef Battisti'nin evinde biraraya gelerek yeni sendikanın kurulması yönünde karar aldılar. Toplantıya katılanlar arasında Böhm, Gottlieb, Pfeffer ve Vitzhum gibi dönemin önemli sendikacıları da bulunmaktaydı. 13 Nisan 1945 yılında gerçekleştirilen bir toplantıdaki katılımcıların sayısı 17'ye yükselmiş ve bir gün sonraki toplantıda ise katılımcıların sayısı 100'ü aşmıştır. Siyasi görüş ayrımı gözetmeksizin muhafazakar Hristiyan sosyalistler ve sosyal demokratlar bu süreci birlikte devam ettirmişlerdir (Klenner, 2002: 5).

Josef Battisti daha sonra ÖGB'nin kuruluşunu anlatırken: „7 Nisan'da Ruslar geldi diye haber geldiğinde biz bodrumda oturuyorduk. Sonraki birkaç gün içinde Rus ve Hitler askerleri arasında bizim başımızın üstünde bir topçu

düellosuna şahit olduk. Aynı zamana Tuna nehri ve Viyana'nın çeşitli yerlerinde benzer çatışmalar yaşandı. Biz bu çatışmaları sorunsuz atlattık. 11 Nisan'da dairemin kapısı çalındı: Johann Böhm halimi sormak için gelmişti. Birkaç saat sonra meslektaşlarım Anton Vitzhum ve Franz Pfeffer de yanıma geldiler... Böhm hemen önümüzde sendikal hareketi yeniden inşa etme planlarını geliştirdi. ... Diğer meslek gruplarının eski işyeri temsilcileriyle iletişime geçmeyi başardık. 1 Nisan'daki toplantıya, Hristiyan işçilerin temsilcisi Franz Haider'in de aralarında bulunduğu 17 meslektaşım da katılmıştı. 14 Nisan'daki toplantıya komünist deri işçisi Gottlieb Fiala da dahil oldu. Haider ve Fiala, kendi fraksiyonlarının birleşik bir Avusturya sendika federasyonu üzerinde çalışmak istediklerini açıkladılar (Klenner, 2002: 6)."

Johann Böhm'ün önerisi üzerine bir tüzük taslağı hazırlamak üzere bir komite kuruldu ve çalışmalara hemen başlandı. Hazırlık komitesi muhafazakar hristiyan demokrat, sosyal demokrat ve komünist partililer tarafından oluşmaktaydı. Merkezi bir örgütün kurulmasına yönelik tartışmalara eş zamanlı olarak, taslak tüzüğün daha sonra tüm sendikaların temsilcilerine sunulabilmesi amacıyla, sendika uzman gruplarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar da başladı. Sonraki birkaç gün içerisinde, ÖGB'nin kuruluş koşullarının oluşturulduğu toplantılar ve konferanslar birbirini takip etti.

15 Nisan 1945'te Demiryollarının Viyana yönetim binasında sendika temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlendi ve Avusturya Sendikalar Birliği'nin (ÖGB) kurulmasına resmen karar verildi. Yeni oluşturulan tüzüğe göre, ÖGB'ye bağlı 14 branş sendikası oluşturulacak ve eski nasyonal sosyalist partililer hariç herkes sendikaya üye olabilecekti. İlk seçimlere kadar bütün siyasi ideolojilerin temsil edildiği bir yönetim oluşturuldu. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın zor şartları altında eski sendikacılar tarafından Avusturya sendikaları yeniden organize edildi (Klenner, 2002: 7).

ÖGB, tamamen Hitler Almanya'sının kontrolüne giren Avusturya sanayisinin, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için kamulaştırılması gerektiği taraftarıydı. Ayrıca ABD'nin sunduğu Marshall Planı'na dahil olup faydalanılması gerektiği düşüncesini de taşımaktaydı. Sosyal işlerden sorumlu bakan olan eski bir sendikacı ve demir-çelik sanayi işçisi Karl Meisel, emekliliğin yasalarla korunmasının temin edilmesinde önemli görev üstlenmiştir. Meisel döneminde Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ve birçok başka sosyal iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir.

Sendikaların o yıllarda göstermiş oldukları bir diğer sorumluluk ise sosyal anlamda son derece önemlidir. Komünizmle yönetilen Macaristan'da 1956 yılında ortaya çıkan rejim karşıtı ayaklanma, SSCB'nin yardımlarıyla bastırılabilmiştir. Bu süreçte Macaristan'dan yaklaşık 190.000 kişi Avusturya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. ÖGB, uluslararası sendikalardan oluşan bir komiteyle beraber Macar göçmenlere yardımı koordine ederek sosyal sorumluluk üstlenmekten kaçmamıştır (Pellar, 2008: 26).

Yeniden kurulan Avusturya Sendikalar Birliği'nin (ÖGB) temel esasları: Partizanlıktan uzak ama apolitik değil, demokratik karar alma usulü, gönüllü üyelik ve sektörler arası birlikte hareket etme şeklinde sıralanabilir (Prokop, 2002; 13). İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki süreçte sendikalar siyasi ideolojilere göre organize edilmiş ve bu durum sendikal gücün birleşmesini engelleyerek mücadele gücünü zayıflatmıştır. İdeolojik farklılıkların ortadan kaldırılarak bir çatı altında organize olunması, çalışanlar için yapılan mücadelenin niteliğini artırarak işgücü adına başarılı sonuçların elde edilmesine sebep olmuştur.

2. ÖGB'nin Eğitim Çalışmaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ÖGB yeniden yapılandırılarak sendikal eğitim çalışmaları da sendikanın önemli bir parçası haline getirildi. Sendikaların eğitim çalışmaları sendika çalışanları, işyeri temsilcileri ve sendikal açıdan gelecek vadedecek üyelere yönelik mesleki eğitim, genel kültür ve sendikal mücadele güçlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilmeye başlandı. Sendika çalışanları ve işyeri temsilcilerine ekonomik, sosyal ve iş hukuku bilgisi kazandırılmasının sendikal mücadelenin niteliğini artıracığı düşüncesi, eğitime verilen ağırlığın sebebi olarak gösterilebilir. İlk zamanlarda genellikle bir haftalık yatılı okul kursları şeklinde planlanan eğitimin ilerleyen süreçte ÖGB merkezinde gerçekleştirilen üç yıllık akşam okulu haline gelmesiyle, süreç çok daha önemli bir hâl almıştır. 1969 yılına gelindiğinde sendikaların Avusturya genelinde 40 okul ve 61 kursu faaliyet göstermekteydi (Lackinger, 2004: 4).

Bu faaliyetler ilerleyen yıllarda daha da artış göstermiş ve günümüzdeki halini almıştır. ÖGB, eğitim çalışmalarının organizasyonunu profesyonelce organize edebilmek amacıyla Avusturya Sendikal Eğitim Derneği'ni (Verband österreichischer Gewerkschaftlicher Bildung (VÖGB)) kurmuştur. VÖGB, ÖGB ve branş sendikalarının bütün eğitim faaliyetlerinin organize edildiği bir kurum olarak günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı ÖGB çatısı altında VÖGB ve İşçi Odaları (Arbeiter Kammer (AK)) ile beraber organize edilirken, bir kısmı da sektör sendikaları ile ÖGB ve VÖGB ortak organizasyonu şeklinde yürütülmektedir.

VÖGB Avusturya sendikal hareketinin önemli bir parçası olarak, insanlara hayatlarındaki beklentiler doğrultusunda eşit fırsatlar veren, açık ve hoşgörülü bir toplum, özellikle iş dünyasında, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına ve yaşanmış bütünleşme ve farklılığın (diversity) tanınmasına büyük önem vermektedir. Bu anlamda ÖGB başkanı ile İşçi odaları (Arbeiter Kammer (AK)) başkanlarının ortak ifadeleri son derece önemlidir (ÖGB, 2010);

“Özellikle şimdi, sendikal eğitim çalışmalarının önemi göz ardı edilemez. Meslektaşlarımızın operasyonel, toplumsal ve sosyal konularda sağlam temellere dayanan bir görüşü temsil edebilmeleri için tartışma gerçekleştirebilecek seviyede olmalı gerekmektedir. Bundan dolayı kişiye özel sürekliliği eğitimi gereklidir. Sendika

temsilcilerinin görevleri kurs katılımcıları olan işyeri ve personel temsilcilerine işyerlerini gerekli bilgileri taşımaları adına bilgi aktarmaktadır.”

Sendika başkanının sendika çalışanları ve işyeri temsilcilerinin görevleri hakkındaki ifadeleri, sendika eğitim çalışmalarının önemi ile hedefleri hakkındaki beklentileri açıkça belirtmektedir. ÖGB ve AK başkanlarının sendikal eğitim politikaları hakkında aynı görüşe sahip olmaları ve aynı broşürde yer almaları iki kurumunda ne denli ortak hareket ettiğinin açıkça göstergesidir. Sendikal eğitim faaliyetleri hedef kitle ve amaçlarına göre şekillenmektedir. ÖGB, VÖGB ve AK'nın organize ettiği başlıca eğitim faaliyetleri ve müfredatları sırasıyla listelenmiştir.

2.1. Gewerkschaftsschule- Sendika Okulu (ÖGB, 2010)

Gewerkschaftsschule alışılmadık bir bilgi aktarımı sistemi üzerine kurulmuş, takım çalışması, aktif katılım ve bağımsız çalışabilme yetisini artırma amacıyla hayata geçirilmiştir. Haftada bir veya iki akşam kursları şeklinde düzenlenmiş olup iki sene sürmektedir. Kurslar her yıl sonbaharda başlamaktadır. Başlangıcından günümüze kadar takriben iki bin civarında işyeri temsilcisi ve sendika üyesi bu kurslardan faydalanmıştır. Hedef kitle sendika üyeleri, işyeri, engelli, personel ve gençlik temsilcileri ile AK ve ÖGB çalışanlarıdır. Kabul ön şartlarından en önemlisi ÖGB veya ÖGB'ye bağlı branş sendikalarından birine üye olmaktır.

Gewerkschaftsschule'nin genel amaçları;

- Genel eğitim seviyesinin artırılarak daha fazla eylem yeteneğinin kazandırılması,
- Ekonomideki adalet ve adaletsizlik gibi ekonomik bağlantıların farkına varılması ve bunlardan pratik uygulanabilir stratejiler geliştirebilmek,
- İşletme, ekonomi, sosyo-politik, iş ve sosyal hukuk alanlarında iyi düzeyde temel bilgi edinmek,
- Dayanışmayı algılamak, anlamak ve ona göre davranabilmek,
- Sendikanın sosyal görevlerini tam olarak anlamak ve gelecekteki olası gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak,
- Sendikal ve işyeri merkezli sorunların daha iyi algılanması ve AK ve ÖGB ile işbirliğiyle bu sorunların ortadan kaldırılması,
- Sosyal tartışmalarda çalışanların pozisyonlarını açıkça savunulması ve
- Kapsamlı “kişilik gelişimi” yoluyla daha fazla sosyal beceri kazandırılması olarak sıralanabilir.

Müfredat ise

- iş hukuku,

- Sosyal politika/sosyal hukuk,
- İşçi hareketinin tarihi,
- İşletme/ekonomi,
- Sendikal ve sosyal politika (Göçmelere yönelik siyasi faaliyetlerde dahil),
- Retorik ve iletişim,
- Uluslararası sendikal çalışmalar ve
- Uygulamalı sendikal çalışma alanlarından oluşmaktadır.

2.2 BetriebsrätInnen Akademie (BrAk)- İş Temsilcileri Akademisi

İşyeri Temsilcileri Akademisi, işyeri temsilcilerine yönelik 14 hafta boyunca süren tam günlük bir eğitim programıdır. Viyana, Hirschwang- Oberösterreich (Yukarı Avusturya) ve Graz- Steiermarkt'taki ÖGB'ye ait eğitim merkezlerinde gerçekleştirilmektedir. Kursların hangi eyalette olduğu katılım açısından fark etmemektedir. Avusturya genelindeki iş yeri temsilcileri bütün kurslara katılabilme özgürlüğüne sahiptir. Katılacak olanlar yetkili sektör sendikaları tarafından aday gösterilerek ÖGB ile ortaklaşa karara bağlanmaktadır. BetriebsrätInnen Akademie'nin müfredatı İş Hukuku, Siyaset, İşletme ve Ekonomi, Pratik Sendikal Faaliyetler ve İletişim konuları altında toplanmıştır (AK, 2010).

2.3. Sosyal Akademie (SOZAK)- Sosyal Akademi

Sosyal akademi bünyesinde sendika çalışanlarına ve işyeri temsilcilerine 10 ay süren tam günlük bir eğitim modülüdür. Akademi boyunca sağlam temellere dayanan geniş tabanlı bir eğitim sunulmaktadır. Eğitime katılanlara sendikal, iş hukuk, sosyal yeterlilik, siyasi değerlendirme ve yorumlama becerilerinin artırılması hedeflenmekte ve retorik gibi alanlarda temel ve ileri eğitim sunulmaktadır. Eğitimin hedefleri arasında sendikal faaliyetler için gerekli teknik ve sosyal bilginin sendika çalışanlarına ve işyeri temsilcilerine aktarılması yer almaktadır (AK, 2024).

Sendikalar, kendisine çalışanların iş hayatındaki haklarını başarılı bir şekilde temsil etmeyi hedef olarak belirleyen işyeri temsilcisi ve sendika çalışanlarının iyi bir eğitime sahip olmaları gerektiğini düşünmektedir. İşyeri temsilcileri ve sendika çalışanlarının işverenlerle eşit şartlarda müzakere edebilme donanımına sahip olması gerektiğinden, alan bilgileri, iletişim becerileri ve kararlı bir duruş sergileyebilmeleri gerekmektedir. Sosyal Akademi'nin bu anlamda gerekli düzeyde bilgi ve beceri aktarımı gerçekleştirmesi hedeflenmektedir.

SOZAK'taki eğitim sayesinde işyeri temsilcileri ve sendika çalışanları önceki kurslarda edinmiş oldukları temel bilgi ve deneyimleri üzerine daha kap-

samlı bilgi edinerek sendika ve iş yerindeki görevlerine hazırlanmaktadırlar. İş yerlerinde veya sendikalardaki günlük iş akışında iddialı sendikacılar haline gelerek gerekli mücadeleyi verebilecek bireyler olarak SOZAK'tan mezun olup çalışma hayatlarına dönmektedirler.

Sosyal akademiye gitmek isteyenlerin, öncelikli olarak üyesi olduğu brans sendikası ile ÖGB tarafından aday gösterilmesi gerekmektedir. Başvuranların ayrıca;

- İlgili Çalışma Odası tarafından aday gösterilmesi,
- şirket ve/veya şirketlerde sendikal tecrübe sahibi olması,
- daha önceden herhangi bir sendikal eğitimin temel kurslarını tamamlamış olması ve
- başvuru sahibinin gelecekte şirkette veya şirketler üstü temsilindeki istihdamı altına alınmış olması gerekmektedir ((AK, 2024).

SOZAK'ın iki dönem şeklinde süren 10 aylık eğitim programının hedefleri arasında,

- karmaşık siyasi, sosyal ve ekonomik süreçleri ve bunların nedenlerini analiz etme yeteneğinin geliştirilmesi,
- özellikle çalışma dünyasında işgücünün temsil faaliyetleri açısından merkezi öneme sahip olan gelişmeler,
- işgücünün menfaatlerini verimli bir şekilde savunabilmek için gerekli araçların kullanımı,
- siyasi çıkarlar, değerler ve ideolojiler üzerinde eleştirel düşünme,
- işyeri temsilcisinin kendi görevini nasıl şekillendirmesi gerektiği,
- paydaş olarak stratejik düşünme ve hareket edebilme ve
- uluslararası düzeyde bir sendikacı seviyesine ulaşarak yetkin bir şekilde hareket

edebilme becerilerinin kazandırılmasını hedeflemektedir (AK, 2024).

Sosyal Akademi, işyeri temsilcileri ve sendika çalışanlarına sağlam temellere dayanan, geniş tabanlı bir eğitim sunmaktadır. Teorik ve teknik bilgilerle sorumluluk sahibi bir kişi olarak iş hayatındaki problemlerinin çözebilecek pratik bilgilerle donatılan mezunlar sendikal hareketin önemli bileşenleri olarak kabul görmektedirler. İşgücü dünyasındaki şartların sürekli değişkenlik göstermesi, mezunların bu kurs sayesinde değişen şart ve organizasyon biçimleri, şirket yapıları, yeni yönetim stratejileri ve sosyal değişimler gibi konulara uygun, çağdaş bir eğitim içeriğiyle hazırlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Sosyal Akademi'nin içeriği, hızla değişen siyasi koşulların arka planına karşı, çalışan temsilcilerinin eylemlerine katkıda bulunmakta ve böylece günümüz çalışma dünyasının zorluklarına yanıt vermektedir. Günlük sendikal hayatta daha çok SOZAK olarak bilinen ve ifade edilen Sosyal Akademiye Avusturya'nın bütün eyaletlerinden katılım gerçekleştirilebilir. Kurs yeri başkent Viyana İşçi Odası'nın eğitim merkezidir. Viyana harici eyaletlerden gelenlerin barınma masrafları sendikaların kardeş kuruluşu olan AK tarafından karşılanmaktadır.

2.4. Zukunft Akademie (ZAK)- Gelecek Akademisi

Gelecek Akademisi özellikle sendikal geçmişi ve tecrübesi olan işyeri temsilcileri için planlanmıştır. Katılımcıların kariyerlerinin sekteye uğramasına özellikle dikkat edildiğinden, kurs hafta içi ve akşamları ya da hafta sonları faaliyet göstermektedir. Katılımcıların en azından sendika okulu (Gewerkschaftsschule) bitirmiş, deneyimli bir işyeri temsilcisi ve adayı ile geleceğin sendika çalışanı adayı olmasına özellikle dikkat edilmektedir. Kurs Oberösterreich eyaletinin başkenti olan Linz'te İşçi Odası binalarında gerçekleşmektedir. Kurs katılım sadece kursun bulunduğu eyaletten değil aynı zamanda diğer eyaletlerden de olabilmektedir. Diğer eyaletlerden gelen kursiyerlerin konaklama masrafları işçi odaları genel bütçesinden karşılanmaktadır. Katılımcı adayları bağlı oldukları sektör sendikaları yetkilileri tarafından belirlenmektedir (AK Oberösterreich, 2024).

Zukunftsakademie'nin müfredatı (AK Oberösterreich, 2024),

- iş hukuku
- İş ve Sağlık, İşgücü Sağlığı
- İktisat Politikaları
- Kadın Farkındalığı
- Sosyal Hukuk
- İflas Hukuku
- Sendikal Siyaset
- Organizasyonlar
- Sendikal Hareket
- İş Yerinde Irkçılık
- Sendikal ve İşçi Hareketleriyle ilgili müze gezileri
- Siyasi Konuşmalar
- Sendikal Organizasyon
- Halkla İlişkiler

- Retorik ve İletişim
- Tüketici Koruma ve
- sosyal becerilerin geliştirilmesi gibi ana başlıklar altında düzenlenmektedir.

Kurstan mezun olanlar bitirme sertifikası takdim edilerek gerçek hayata uğurlanmakta ve sendikal hareketin önemli ve mücadeleci bireyleri olmaları beklenmektedir.

2.5. Seminerler

ÖGB ve sektör sendikalarının eğitim çalışmalarının en yaygın bölümünü seminerler oluşturmaktadır. Seminerler ÖGB, bağlı sendikalar ve AK ile VÖGB işbirliğiyle birkaç saatlik kurslar halinde organize edilmektedir. Yıllardır, işçi temsilcileri ve sendika çalışanlarının faydalanmaları amacıyla çalışma hayatındaki işgücünün çıkarlarını destekleyen bir çok seminer düzenlenmektedir. Kurs konuları katılımcıların çalışma hayatındaki görevlerinde ihtiyaç duydukları alanlarda fayda sağlayacağı düşünülen konular arasından belirlenmektedir. Göçmen işgücünün iş ve sosyal hayata uyumu konu edilmiş bir kurs şimdiye kadar gerçekleşmemiştir. Sadece 2009 yılından sonra birkaç kez "Irkçılığa Yer Yok- Kein Platz für Rassismus" ile "Kültürleri anlamak- Kulturen verstehen" adı altında seminerler düzenlenmiştir. Bu seminerlerde daha ziyade yerli iş gücü hedef alınarak yabancı işçilere karşı nasıl hoşgörülü davranılır konusu işlenmiş, çalışma hayatında farklı kültürlerle karşılaşıldığında nasıl davranılacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca göçmenlerin Avusturyadaki hayatlarına dair bilgiler vererek, iş yerindeki olası çatışmalarda nasıl mücadele edileceğini kursiyerlere aktararak ırkçılık konusunda farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

VÖGB, AK ve sendikalar tarafından göçmen işgücünün iş ve sosyal hayata nasıl uyum sağlayacağıyla ilgili günümüze kadar başka bir kursun düzenlendiği görülmemiştir. Konunun aslında ne kadar hassas ve gerekli olduğu Avusturya'nın demografik yapısı incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

3. Avusturya'nın demografik yapısı

Avusturya İstatistik Kurumu'na göre 1 Ocak 2024 tarihinde Avusturya'nın nüfusu toplam 9.158.750 kişiden oluşmaktadır (Statistik Austria, 2024). Aynı tarihte ülke dışında doğmuş olup Avusturya'da yaşayanların sayısı ise 2,038 milyon kişiden oluşmaktadır. Böylece toplam nüfusun %22,3'ü yani 1/5'i göçmenlerden oluşmaktadır. Son beş yıllık döneme bakıldığında 2019 yılından bu yana %2,7 lik bir artış gerçekleşmiştir. Göçmenler içerisindeki en kalabalık grubu 265.100 kişi ile Almanlar, 178.900 kişi ile Rumenler ve 165.300 kişi ile Türkler oluşturmaktadır. Eyaletler bazında incelendiğinde en kalabalık nüfusun sahibi olan Viyana aynı zamanda en kalabalık göçmen nüfusuna sahiptir.

Viyana nüfusunun %40,2'ye tekabül eden 806.200 kişisi göçmenlerden oluşmaktadır. Viyanadan sonra %23,2'lik bir oranla en kalabalık göçmen nüfusu sahip olan eyalet, İsviçre sınırındaki Vorarlberg eyaletidir. İkinci sırada %21,7 ile Salzburg ve üçüncü sırada ise %20,9'luk bir oranla Tirol eyaleti gelmektedir (Österreichischer Integrationsfonds, 2024).

3.1. Avusturya İşgücü Piyasasında İşsizlik Oranları

Ülke genelinde 2023 yılındaki işsizlik oranı bir önceki yıla göre %0,1 oranında artarak % 6,4 olarak gerçekleşmiştir. Avusturya'da yaşayan göçmenler, işgücü göçünün başladığından günümüze kadar olan süreçte en küçük ekonomik kriz durumlarında dahi işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Böylece toplumdaki göçmenler arasındaki işsizlik oranı Avusturyalılara nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. Avusturya vatandaşları arasındaki işsizlik oranı 2022 yılında % 5,4'ten 2023 yılında %5,3'e düşerken göçmenler arasındaki işsizlik 2022'te %9,1'den 2023 yılında %9,6'ya yükselmiştir. Başkent Viyanada göçmenler arasındaki işsizlik oranı % 15,1 iken Avusturya vatandaşları arasındaki işsizlik oranı % 8,1 oranında gerçekleşmiştir. Viyanada hem Avusturya vatandaşlarının hem de göçmenlerin işsizlik oranı Avusturya ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Ülke ortalamasının altında bir eyaleti örnek vermek gerekirse, Burgenland eyaleti %4,8'lik oranıyla gösterilebilir (Österreichischer Integrationsfonds, 2024).

4. Sektör/Branş Sendikaları ve Göçmen Uyumu

Avusturya'ya çalışmak amacıyla gelen yabancıların iş yeri ve toplumsal uyumlarının gerçekleşebilmesi için kurum ve yasalarla güvence altına alınması gerekmektedir. Bununla ilgili bir ifade ÖGB'nin 1995 yılında gerçekleştirilen 13. Federal Kongresi'nde oybirliğiyle kabul edilen önergede bulunmaktadır: *"Demokraside sorun yabancılar değil, onların maruz kaldıkları ötekileştirici muamelelerdir. ÖGB için göçmen işçilerin birçok alanda eşit muamele görmemeleri kabul edilebilir durum değildir. Bu durum çalışma hayatı içinde geçerlidir." Mevcut "demokrasi açığı sendikacılar için kabul edilebilir bir durum değildir." Bundan dolayı ÖGB, "tüm yabancı vatandaşların... eşit muamele görebilmesi" için "yabancı çalışanlara yönelik mesleki ve çalışma şartları ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması gerektiğinin çağrısında bulunmaktadır. Bu talep aynı zamanda iş hukuku ile kanuni iş yeri temsilciliği hakkı için de geçerlidir* (Pühretmayer, 1999). Kongrenin gerçekleştiği yılda birçok Avrupa ülkesinin aksine Avusturya'da iş yeri temsilciliği seçimlerinde yabancılar aday olma hakkına sahip değillerdi. Bu durum yıllar sürececek bir mücadeleden sonra ancak değiştirilebilmiştir.

Avusturya'da Türkiye gibi Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerin vatandaşlarının pasif oy kullanma hakkından faydalanabilmeleri ancak 2004 yılında gerçekleşmiştir. Batı Almanya ile diğer Avrupa Ekonomik Toplumu üyesi ülkelerde yabancılara iş yeri temsilciliği seçimlerinde 1972 yılından pasif

oy kullanma haklarını elde etmiş olmalarına rağmen bu ülkelerin komşusu olan Avusturya bu hakkı Türklere ancak 2004 yılında tanımıştır. Bir Türk işçisi tarafından 1990'lı yıllarda ÖGB'nin hukuki desteği ile açılan dava Avusturya'da bütün hukuki süreçlerden olumsuz sonuç aldıktan sonra Avrupa Adalet Divanı davanın kabulüne ve Avusturya Cumhuriyetini de gerekli kanunları uygulamakla yükümlü olduğu yönde ikaz etmesiyle bu engel ortadan kaldırılmıştır. Gerekli kanun 2003 yılında çıkarıldıktan sonra 2004 yılında yürürlüğe girerek üçüncü ülke vatandaşları pasif seçim hakkından faydalanmaya başlayabilmişlerdir (Soytürk, 2012:189).

4.1 ÖGB- Oberösterreich (Yukarı Avusturya) Şubesi

Yukarı Avusturya'da ÖGB tarafından 6 Mart 2009 tarihinde Göçmenler Merkezi (Kompetenzforum für MigrantInnen) adı altında Yukarı Avusturya eyaletinin Göçmenler Departmanı ile ortak yürütülmek üzere yeni danışma merkezi açılmıştır. Bu ofisin yürütülmesinde özellikle partiler üstü şartı uygulanması gerekliliği kabul edilmiştir (ÖGB, 2024).

Kompetenzforum Oberösterreich'in bazı ilkelerinden bazı örnekler;

- İnsan onurunun korunması çabaların merkezindedir, bundan dolayı insan haklarının korunması gerekmektedir.

- İnsanların cinsiyetlerine bakılmaksızın hayatlarını kendi kararlarıyla ve sorumlu bir şekilde şekillendirmelerine imkan tanıyan bir politika anlayışı uygulanmalıdır; Bu prensibe uygun sosyal ve operasyonel koşulların oluşturulması gerekmektedir. İnsanları etnik gruplara ayırarak birbirine düşüren, istismar eden siyasete karşı birlikte direnilmesi gerekmektedir.

- Demokrasi, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin en iyi şekilde hayata geçirilebileceği ve birarada yaşanabileceği bir sistemdir. Demokratik ilkeler, özel şirketler de dahil olmak üzere toplumun her alanında uygulanmalıdır. Bu nedenle, tüm çalışanlar kendilerini etkileyen tüm kararlarda söz sahibi olma hakkına sahiptir.

- Dini özgürce yaşama hakkına saygılıyız. Ancak ne din siyasi amaçlar için, ne de siyaset dini amaçlar için kullanılmamalıdır.

- Azınlıkların haklarını savunuyoruz ve kimliklerini koruyarak topluma tam entegrasyonlarını aktif olarak destekliyoruz.

- Bizim için Avusturyalı çalışanlar ile göçmen kökenli çalışanlar arasında hiçbir fark yoktur. Özellikle şirket düzeyinde dayanışma için çabalıyoruz.

- Avusturya sosyal ortaklık modeline bağlı ve güçlü sendikalar aracılığıyla çalışanların çıkarlarının etkili bir şekilde temsil edilmesine kararlıyız.

Hedefler ise şu şekilde sıralanabilir;

-

- Başkanlık Divanı ve Yönetim Kuruluna, göçmen kökenlilerin genel durumunun iyileştirilmesiyle ilgili görevler verilmektedir.
- Şirket düzeyinde işyeri temsilcileriyle sendikalara üye olan göçmenlerin sayısının artırılması sağlanmalıdır.
- İnsan onuru çabalarımızın merkezinde yer alır; bu nedenle insan haklarını korumaya kararlıyız.
- Azınlıkların haklarını savunuyoruz ve kimliklerini koruyarak topluma tam entegrasyonlarını aktif olarak destekliyoruz.

4.2 Gewerkschaft der Privatangestellten (GPA)- Özel Sektör Çalışanları Sendikası

Özel Sektör Çalışanları Sendikası (GPA) Avusturya genelinde özel sektörünün bütün alanlarında çalışanlarına hitap eden sendikadır. Özel sektörde çalışanların üye olabileceği yegane sendika olarak en kalabalık üye grubunu barındırmaktadır. Belirli bir eğitim seviyesinin olması gerektiği sekreterlik, tezgahtarlık veya bankacılık gibi pozisyonlarda çalışanların üye olabileceği sendika daldır. Avusturya sendika sisteminin en önemli özelliği olan tek bir çatı altında birleşmeden dolayı bu alanda başka rakip bir sendikanın olması mümkün değildir. Özel sektörde çalışan göçmen oranının yıllar içerisinde giderek artmasından dolayı göçmenlere yönelik faaliyetler hayata geçirilmiştir. Bu çalışmalardan biri de work@migration adı altındaki faaliyettir. Bu faaliyet bir sendika çalışanı danışmalığında göçmen kökeni olan veya olmayan sendika üyelerinin göçmenler için gerçekleştirebilecekleri faaliyetlerdir.

GPA bünyesinde organize edilen work@migration, göçmenler ve onların sorun ve endişelerini destekleyen, göçmenlerden ve göçmen olmayanlardan oluşan bir platformdur. Bu platform aracılığıyla Avusturya'daki göçmenler ilk kez sendikanın seçimlerinde temsilcisini taban tarafından demokratik bir şekilde seçerek çeşitli sendika platformlarında göçmen sorunlarını dile getirme fırsatını sunmuştur. work@migration platformunda faaliyet gösterebilmenin ön koşullarından ilki aktif bir sendika üyeliğinin olmasıdır. Böylece özel sektör çalışanlarının sendikası olan GPA, göçmenlerin sorun ve kaygılarının dilelendirilmesi yönünde önemli bir adım atmıştır. Yıllar boyunca göçmenlere bu fırsatı veren GPA, göçmenlerin sorunlarının çözülmesi veya en azından ifade edilebilmesi yönünde kalıcı bir fayda sağlamayı başarmıştır.

work@migration enformasyon broşüründeki hedefleri (GPA, 2008);

- Göçmenlerin günlük işlerdeki endişelerine destek.
- Sosyo-politik konularda söz sahibi olunması.
- İkamet ve istihdam kanunlarının uyumlaştırılması: ülkede yasal olarak bulunan herkesin iş piyasasına erişiminin sağlanması gerekmektedir.

- Göçmenlerin siyasi katılımı, örneğin yerel düzeyde aktif ve pasif oy hakları.
- Ülkede doğan çocuklar için otomatik vatandaşlık (çifte vatandaşlık imkânı) Jus Soli ilkesi yerine Jus Sanguinis.
- İş yeri temsilcilerine yöenlik göçmenlerin endişelerine karşı duyarlı hale getirmek amacıyla seminerlerin düzenlenmesi.
- Göçmenlerin uyumlarının kolaylaştırıcı Mentör programlarının başlatılması,

şeklinde sıralanabilir.

Sonuç ve tartışma

Sendikalar iş gücü göçünün başladığı ilk yıllardaki tedirgin ve temkinli duruşlarını zamanla terk etmek zorunda kalmıştır. Göçmenlerin iş hayatının kalıcı bireyleri oldukları anlaşıldıktan sonra, özellikle iş hayatındaki uyumun sağlanması adına çeşitli faaliyetler hayata geçirmiştir. Birinci kuşak göçmenlerin en büyük sorunu olan Almanca dilbilgisi eksikliğinden ortaya çıkan iletişim sorununu gidermek amacıyla ÖGB, göçmenlerin ana dillerinde danışmanlık sistemi hayata geçirerek bu anlamda ilk faaliyetini gerçekleştirmiştir. Dilbilgisi eksikliğinden ortaya çıkan iletişim sorunu ne kadar çalışma hayatıyla ilgili hakların öğrenilmesi açısından faydalı olmuş olsa bile göçmenlerin sosyal hayatlarındaki iletişim sorununu giderme açısından pek faydalı olamamıştır.

Sendika ve işçi odalarının sundukları ana dilde danışmanlık imkanı birinci kuşak göçmenler açısından çok faydalı olduğu kesindir. Dil sorunu olmayan ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin anadildeki danışmanlık imkanı onlara hitap etmemektedir. İkinci ve sonraki kuşaklar için daha çok üçüncü ülke vatandaşlarının işyeri temsilcisi pasif seçim hakkının elde edilmesi gibi konular ilgilendirmektedir. Birinci kuşaktan sonrası için günlük işyeri ve sosyal hayata dahil olabilmenin önündeki hukuki ve ırkçı engellerin ortadan kaldırılması gibi konular ilgi çekmektedir. Bu anlamda ÖGB ve bağlı sendikaların aslında çok büyük uygulamalar hayata geçirdiklerinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Sendikalar her ne kadar bu anlamda çeşitli faaliyetler hayata geçirmiş olsalar dahi, bu faaliyetlerin yeterli olmadığı ifade edilebilir.

Avusturya yerel veya parlamento seçimleri sonuçları doğrultusunda sendikaların faaliyetleri değerlendirildiğinde, sendikaların ırkçılık ve göçmenlerin sosyal uyumları doğrultusunda yapmış oldukları faaliyetlerin toplum içerisindeki aşırı sağ partilere olan teveccühün artmasını engelleyememiştir. Avusturyadaki son parlamento seçiminde birinci olan aşırı sağ Freiheitliche Partei Österreichs (Avusturya Özgürlükçü Partisi (FPÖ)) kullanmış olduğu aşırı sağ ve göçmen karşıtı söylemlerle seçimlerden galip gelmeyi başarmıştır. Bu durum Avusturya toplumunda giderek artan bir ırkçılığın olduğunu

göstermektedir. Seçimi kazanan aşırı sağcı parti seçim söylemlerinin yıllardır göçmenler üzerinde inşa etmesi konunun halen ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

Sendikaların iyi niyetli faaliyetleri önemli bir seçmen kitlesini oluşturan işçiler arasında ırkçı ve göçmen düşmanlığının artmasını engelleyememiştir. İyi niyet göstergesi olarak yabancı işgücünün iş hayatına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Yerli sendika çalışanları, işyeri temsilcileri ve üyelere yönelik gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde, göçmenlerle beraber yaşama, göçmenlerin ülkeye çağrılma nedenleri ile göçmenlerin ülke ekonomisine olan katkılarını anlatan bir müfredata veya başka bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu anlamda sendikaların hayata geçirebilecekleri birçok faaliyet kendilerini beklemektedir.

Kaynakça:

- Arbeiter Kammer. (2024). [https://wien.arbeiterkammer.at/service/betriebsrat/ausun-
weiterbildung/Lehrgang_Sozial akademie.html](https://wien.arbeiterkammer.at/service/betriebsrat/ausun-
weiterbildung/Lehrgang_Sozial akademie.html). (E.T.: 20.11.2024).
- Arbeiter Kammer Oberösterreich. (2024). [https://ooe.arbeiterkammer.at/service/jae-
germayrhof/lehrgaenge/Zukunftsakademie.html](https://ooe.arbeiterkammer.at/service/jae-
germayrhof/lehrgaenge/Zukunftsakademie.html). (E.T.: 20.11.2024)
- Bachmann, S. (2016). Diskurse über MigrantInnen in Schweizer Integrationsprozes-
sen, Wiesbaden: Springer Verlag.
- ÇSGB. (2024). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Yayın No. 6. [https://www.csgb.
gov.tr/media/1341/iscucuanlasmalari.pdf](https://www.csgb.
gov.tr/media/1341/iscucuanlasmalari.pdf). (E.T.: 12.12.2024)
- Fassman, H. (2007). 2.Österreichischer Migrations- und Integrationsbericht 2001-
2006, Klagenfurt: Drava Verlag.
- Foglar, E., ve Tumpel, H. (2010). VÖGB AK ReferentInnen Akademie Broschüre.
- Gächter, August. (2000): Austria: Protecting indigenous workers from immigrants, in:
Penninx, Rinus/Roosblad, J. (ed.): Trade Unions, Immigration, and Immigrants in
Europe 1960- 1993. A Comparative Study of the Actions of Trade Unions in
Seven West European Countries, New York: Berghahn Books.
- Klenner, Fr. (2022). *Die Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung in der
Zweiten Republik*, Wien: VÖGB/AK plus.
- Kompetenzforum- ÖGB- Oberösterreich. (2024). [https://www.oegb.at/der- oegb/
bundeslaender/oberoesterreich/alle-meldungen/oegb-kompetenzforum-mig-
ration- neu- aufgestellt](https://www.oegb.at/der- oegb/
bundeslaender/oberoesterreich/alle-meldungen/oegb-kompetenzforum-mig-
ration- neu- aufgestellt). (E.T.: 12.12.2024)
- Krula, W. (2002). Die Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung von
den Anfängen bis 1945. Wien: VÖGB/AK plus.
- Lackinger, Fr. J. (2018). Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung in
der Zweiten Republik Teil II: Der ÖGB 1956–1982, Wien: ÖGB Verlag.
- Österreichischer Integrationsfonds. (2024). [https://www.integrationsfonds.at/newsbe-
itrag/oEIF- bundeslaender-broschuere-2024-ueber-22-der-bevoelkerung-in-o-
esterreich-sind-im- ausland-geboren-22431/](https://www.integrationsfonds.at/newsbe-
itrag/oEIF- bundeslaender-broschuere-2024-ueber-22-der-bevoelkerung-in-o-
esterreich-sind-im- ausland-geboren-22431/). (E.T.: 26.11.2024)
- Österreichischer Integrationsfond. (2024). [https://www.integrationsfonds.at/newsbe-
itrag/oEIF- bundeslaender-broschuere-2024-ueber-22-der-bevoelkerung-in-o-
esterreich-sind-im- ausland-geboren-22431/](https://www.integrationsfonds.at/newsbe-
itrag/oEIF- bundeslaender-broschuere-2024-ueber-22-der-bevoelkerung-in-o-
esterreich-sind-im- ausland-geboren-22431/). (E.T.: 12.12.2024)
- Pellar, B. (2008). *Eine andere Geschichte Österreichs*, Wien: ÖGB-Verlag.
- Prokop, K. ve Greif, W. (2002). Was sind Gewerkschaften? Wien: VÖGB/AK Plus.
- Pühretmeyer, H. (1999). Das Passive Wahlrecht für Migranten und Migrantinnen zum

Betriebsrat in der Bundesrepublik Deutschland und in Österreich (Studie),
Wien.

Sender, W. (2007). *Handbuch der Politischen Bildung; Bundeszentrale für Politische Bildung*, Bonn

Statistik Austria. (2024). <https://www.statistik.at/statistiken/bevoelkerung-und-soziales/bevoelkerung/bevoelkerungsstand/bevoelkerung-zu-jahres-/-quartalsanfang>. (E.T.: 26.11.2024).

Statistik Austria. (2024). http://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/bevoelkerungsstruktur/bevoelkerung_nach_migrationshintergrund/index.html. (E.T.: 13.12.2024)

VÖGB. (2010). Informationsfolder der Sozialakademiejahrganges 60: VÖGB und Arbeiterkammer Wien.

BÖLÜM 11

STRATEJİK YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN CHARLES LİNDBLOM'UN ARTIŞÇI MODELİ: KAMU POLİTİKASI OLUŞTURMA VE DÜZENLEME SÜREÇLERİ

Demet DÖNMEZ¹

---

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Osmaniye /Türkiye, Orcid: 0000-0002-5833-9088, demetdonmez@osmaniye.edu.tr

Giriş

Kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde stratejik yönetimin rolü giderek önem kazanmaktadır. Stratejik yönetim, kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için planlama, kaynak tahsisi ve karar verme süreçlerini optimize etmeyi amaçlarken, kamu politikası geliştirme ise toplumun ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmeyi hedeflemektedir (Bryson, 2018). Charles Lindblom'un geliştirdiği Artışçı Model (Incrementalism), kamu politikalarının küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini savunarak, politikaların daha esnek ve uyumlu olmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Lindblom, 1959). Bu çalışmada, Lindblom'un Artışçı Modeli'nin stratejik yönetim perspektifinden kamu politikası oluşturma ve düzenleme süreçlerine nasıl entegre edilebileceği incelenecektir. Stratejik yönetim ve incrementalism arasındaki sinerjinin, kamu politikalarının daha etkin ve sürdürülebilir hale getirilmesine katkı sağlayabileceği hipotezi doğrultusunda, bu iki yaklaşımın etkileşimi detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Politika Gelişiminde Kademeli Değişim ve Stratejik Yaklaşımlar

Kademeli değişim, politikaların büyük ve radikal dönüşümler yerine küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini öngörür. Lindblom (1959) tarafından ortaya atılan bu yaklaşım, kamu politikalarının karmaşıklığını ve belirsizliğini göz önünde bulundurarak, karar alma süreçlerinde esneklik ve adaptasyon sağlanmasını amaçlamaktadır. Stratejik yönetim ise, kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için sistematik planlama ve kaynak yönetimi süreçlerini içerir (Porter, 1985). Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem stratejik hedeflere uygun hem de değişen çevresel koşullara uyum sağlayabilir nitelikte olmasını mümkün kılmaktadır.

Stratejik yaklaşımlar, kamu politikası geliştirme süreçlerinde yön belirleyici rol oynar. Stratejik yönetim, kurumların misyon ve vizyon doğrultusunda hedef belirlemesini, bu hedeflere ulaşmak için gerekli stratejilerin geliştirilmesini ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar (Mintzberg, 1994). Kademeli değişim ise, bu stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesinde esneklik ve adaptasyon kabiliyetini artırır. Stratejik yönetimin sunduğu planlama ve analiz araçları, incrementalism'in sunduğu kademeli adımlar ile birleştiğinde, kamu politikalarının daha dinamik ve sürdürülebilir olmasını sağlar (Ansoff, 1984).

Politika geliştirme süreçlerinde kademeli değişim ve stratejik yaklaşımların entegrasyonu, politika yapıcılarının belirsizlik ve risklerle başa çıkmalarına yardımcı olur. Büyük ve radikal politik değişiklikler, beklenmedik sonuçlar doğurabilirken, kademeli değişim, bu tür risklerin minimize edilmesini sağlar (Kettl, 2015). Stratejik yönetim ise, uzun vadeli hedeflere odaklanarak, politikaların sürdürülebilir ve etkili olmasını garanti altına alır. Bu entegrasyon, kamu politikalarının hem esnek hem de hedef odaklı olmasını sağlayarak, toplumsal ihtiyaçlara daha etkin cevap verilmesine olanak tanır.

Incrementalizm ve Stratejik Planlamanın Entegrasyonu

Incrementalizm, kamu politikalarının geliştirilmesinde küçük ve aşamalı adımlar atılmasını savunan bir yaklaşımdır. Lindblom (1959), bu yaklaşımı, politikaların sürekli gözden geçirilerek küçük değişikliklerle iyileştirilmesi gerektiği şeklinde tanımlamıştır. Stratejik planlama ise, kurumların uzun vadeli hedeflerini belirlemeleri ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımları planlamalarını içerir (Bryson, 2018). Incrementalizm ve stratejik planlamanın entegrasyonu, politika yapımcıların esnek ve adaptif bir planlama süreci geliştirmelerini sağlar.

Stratejik planlamada incrementalizm'in kullanılması, planların sürekli olarak gözden geçirilmesine ve gerektiğinde revize edilmesine olanak tanır. Bu, değişen çevresel koşullara hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verilmesini sağlar (Mintzberg, 1994). Incremental yaklaşım, stratejik planların aşamalı olarak uygulanmasını ve her aşamanın değerlendirilerek sonraki adımların buna göre belirlenmesini öngörür. Bu sayede, stratejik planların uygulanmasında belirsizlik ve riskler azaltılmış olur (Ansoff, 1984).

Entegrasyonun sağladığı avantajlar arasında, kamu politikalarının daha esnek ve adaptif hale gelmesi, kaynakların etkin kullanımı ve politika hedeflerine ulaşmada daha yüksek başarı oranları yer almaktadır (Kettl, 2015). Ancak, bu entegrasyon sürecinde bazı zorluklar da ortaya çıkabilir. Örneğin, kademeli değişimin getirdiği sürekli revizyon ihtiyacı, uzun vadeli stratejik hedeflerin belirlenmesini zorlaştırabilir. Ayrıca, politikaların aşamalı olarak uygulanması, hızlı değişim gerektiren durumlarda yeterli olmayabilir (Bryson, 2018).

Kamu Politikalarında Stratejik Karar Verme Süreçlerine Lindblom'un Katkıları

Charles Lindblom'un incrementalizm modeli, kamu politikalarında karar verme süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Lindblom (1959), politika yapımcıların karar alma süreçlerinde "artık iyileştirme" (muddling through) yöntemini kullanarak, küçük adımlarla politikaları geliştirmeyi önermiştir. Bu yaklaşım, politika yapımcıların belirsizlik ve karmaşıklık içinde karar alırken daha esnek ve adaptif olmalarını sağlar. Stratejik yönetim perspektifinden bakıldığında, Lindblom'un incrementalizm modeli, karar alma süreçlerinin daha sistematik ve planlı hale getirilmesine katkıda bulunur (Porter, 1985).

Stratejik karar verme süreçlerinde incrementalizm'in uygulanması, politika yapımcıların belirsizlikleri yönetmelerine ve riskleri minimize etmelerine olanak tanır (Mintzberg, 1994). Bu yaklaşım, büyük ve radikal değişiklikler yerine, mevcut politikaların küçük iyileştirmelerle geliştirilmesini öngördüğü için, karar verme süreçlerinde daha fazla esneklik ve adaptasyon sağlar. Ayrıca, incrementalizm, politika yapımcıların toplumsal ve siyasi baskılar altında bile daha istikrarlı ve sürdürülebilir kararlar almalarını destekler (Kettl, 2015).

Lindblom'un katkıları, kamu politikalarının daha etkili ve sürdürülebilir hale getirilmesinde stratejik yönetimin önemini vurgulamaktadır. Stratejik yönetim araçlarının kullanılması, incrementalism'in getirdiği küçük adımların daha sistematik ve planlı bir şekilde uygulanmasını sağlar. Bu da, kamu politikalarının hem hedef odaklı hem de esnek olmasını mümkün kılar (Bryson, 2018). Sonuç olarak, Lindblom'un incrementalism modeli, stratejik yönetim perspektifinden kamu politikası oluşturma ve düzenleme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kademeli Yaklaşımın Stratejik Yönetim Üzerindeki Etkisi

Kademeli yaklaşım, stratejik yönetim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Stratejik yönetim, kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmaları için kaynakları etkin bir şekilde kullanmalarını sağlar (Porter, 1985). Kademeli değişim ise, bu süreçlerde esneklik ve adaptasyon kabiliyeti sağlayarak, stratejik yönetimin daha etkili ve sürdürülebilir olmasına katkıda bulunur. Bu entegrasyon, kurumların değişen çevre koşullarına daha hızlı ve etkili yanıt vermelerini mümkün kılar (Mintzberg, 1994).

Kademeli yaklaşımın stratejik yönetim üzerindeki etkisi, kaynakların daha etkin kullanılmasını ve stratejik hedeflere ulaşmada daha yüksek başarı oranlarını içerir (Ansoff, 1984). Bu yaklaşım, kurumların stratejik planlarını sürekli olarak gözden geçirmelerine ve gerektiğinde revize etmelerine olanak tanır. Bu sayede, stratejik yönetim süreçlerinde esneklik ve adaptasyon kabiliyeti artar, bu da kurumların değişen çevresel koşullara daha hızlı ve etkili yanıt vermelerini sağlar (Bryson, 2018).

Ayrıca, kademeli yaklaşım, stratejik yönetimin daha sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunur. Büyük ve radikal değişiklikler yerine, küçük ve sürekli adımlar atılması, kurumların uzun vadeli hedeflerine ulaşmalarını daha mümkün kılar. Bu, stratejik yönetim süreçlerinin daha istikrarlı ve sürdürülebilir olmasını sağlar (Kettl, 2015). Sonuç olarak, kademeli yaklaşım, stratejik yönetim süreçlerinde esneklik, adaptasyon ve sürdürülebilirlik gibi önemli faktörleri artırarak, kurumların uzun vadeli başarısını destekler.

Artışçı Modelin Kamu Yönetiminde Stratejik Uygulamaları

Lindblom'un Artışçı Modeli, kamu yönetiminde stratejik uygulamaların geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamu yönetimi, kamu politikalarının uygulanmasında kritik bir rol oynar ve bu süreçte stratejik yönetim ile incrementalism'in entegrasyonu, kamu hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini artırabilir (Bryson, 2018). Artışçı modelin kamu yönetiminde stratejik uygulamaları, politika uygulama süreçlerinde esneklik ve sürekli iyileştirme sağlama potansiyeline sahiptir.

Artışçı Model'in kamu yönetiminde uygulanması, kamu hizmetlerinin daha esnek ve adaptif hale gelmesini sağlar. Bu, kamu yöneticilerinin değişen

çevresel koşullara hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermelerini mümkün kılar (Lindblom, 1959). Stratejik yönetim araçlarının kullanılması, incrementalism'in getirdiği küçük adımların daha sistematik ve planlı bir şekilde uygulanmasını sağlar. Bu da, kamu yönetiminin hem hedef odaklı hem de esnek olmasını mümkün kılar (Porter, 1985).

Bunun yanı sıra, Artışçı Model'in kamu yönetiminde stratejik uygulamaları, kaynakların daha etkin kullanılmasını ve kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılmasını sağlar (Mintzberg, 1994). Bu yaklaşım, kamu yöneticilerinin stratejik hedeflere ulaşmak için kaynakları daha etkin bir şekilde yönetmelerine ve politika uygulama süreçlerinde sürekli iyileştirme yapmalarına olanak tanır. Ayrıca, incrementalism'in getirdiği sürekli revizyon ve iyileştirme ihtiyacı, kamu yönetiminin daha dinamik ve adaptif olmasını sağlar (Kettl, 2015).

Lindblom'un Artışçı Modeli, kamu yönetiminde stratejik uygulamaların geliştirilmesinde önemli bir araçtır. Bu modelin stratejik yönetim perspektifinden entegrasyonu, kamu politikalarının daha esnek, uyumlu ve etkili bir şekilde oluşturulmasını ve uygulanmasını sağlar. Bu da, kamu hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini artırarak, toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verilmesine olanak tanır (Bryson, 2018).

Sonuç

Stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının daha etkili ve sürdürülebilir olmasını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Stratejik yönetim, organizasyonların belirlenen hedeflere ulaşmak için planlı ve organize bir şekilde hareket etmelerini sağlayan sistematik planlama ve kaynak yönetimi araçları sunar. Bu yaklaşım, kurumların vizyon ve misyonlarını gerçekleştirmek adına uzun vadeli hedefler belirlemelerini, bu hedeflere ulaşmak için gerekli stratejileri geliştirmelerini ve performansını sürekli olarak izlemelerini içerir. Stratejik yönetimin sunduğu SWOT analizi, beş güç analizi gibi yöntemler, kurumların iç ve dış çevrelerini değerlendirerek güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatları ve tehditleri tanımlamalarına yardımcı olur (Ansoff, 1984; Porter, 1985).

Öte yandan, Charles Lindblom'un geliştirdiği incrementalism modeli, kamu politikalarının büyük ve radikal değişiklikler yerine küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini savunur. Bu yaklaşım, politika yapım süreçlerindeki belirsizlik ve karmaşıklığı dikkate alarak, politikaların aşamalı olarak iyileştirilmesini ve adaptasyonun kolaylaştırılmasını hedefler (Lindblom, 1959). Incrementalism, politikaların sürekli gözden geçirilmesini ve gerektiğinde revize edilmesini öngörerek, kamu politikalarının dinamik ve esnek kalmasını sağlar. Bu da politika yapımcıların belirsizliklerle başa çıkmalarına ve değişen çevresel koşullara hızlı yanıt verebilmelerine olanak tanır (Kettl, 2015).

Stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikaları-

nın hem hedef odaklı hem de adaptif olmasını sağlayarak, politikaların daha etkili ve sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunur. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirirken, incrementalism bu süreçlere esneklik ve adaptasyon kabiliyeti kazandırır. Bu sinerji, kamu politikalarının hem uzun vadeli hedeflere uygun hem de çevresel değişikliklere hızlı yanıt verebilecek şekilde şekillenmesini mümkün kılar (Mintzberg, 1994).

Bu entegrasyonun bir örneği, sağlık politikalarının geliştirilmesinde görülebilir. Stratejik yönetim ilkeleri kullanılarak uzun vadeli sağlık hedefleri belirlenir ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli kaynaklar planlanır. Aynı zamanda, incrementalism yaklaşımı benimsenerek, politika küçük adımlarla uygulanır ve her adımda politika gözden geçirilerek gerekli iyileştirmeler yapılır. Bu yöntem, politika yapım sürecinde esnekliği artırırken, aynı zamanda belirlenen hedeflere ulaşmayı da destekler. Büyük ve radikal değişikliklerin getirebileceği belirsizlik ve riskler minimize edilirken, politika sürekli olarak gelişim gösterir ve daha etkili hale gelir (Bryson, 2018).

Stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının sürdürülebilirliğini artırır. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine uzun vadeli bir perspektif getirerek, politikaların sürdürülebilir olmasını sağlar. Incrementalism ise, politikaların sürekli olarak gözden geçirilmesini ve gerektiğinde revize edilmesini öngörerek, politikaların sürdürülebilirliğine katkıda bulunur (Mintzberg, 1994). Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem uzun vadeli hedeflere uygun hem de çevresel değişikliklere hızlı yanıt verebilecek şekilde şekillenmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem etkili hem de sürdürülebilir hale gelir.

Entegre yaklaşımın bir diğer önemli faydası, kamu politikalarının etkinliğini artırmasıdır. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, politikaların daha etkili olmasını sağlar. Incrementalism ise, politikaların sürekli olarak gözden geçirilmesini ve gerektiğinde revize edilmesini öngörerek, politikaların etkinliğini artırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem hedef odaklı hem de esnek olmasını sağlayarak, politikaların daha etkili hale gelmesine katkıda bulunur (Bulut & Akın, 2017). Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlayarak daha etkili hale gelir (Porter, 1985).

Ayrıca, stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının daha dinamik ve yenilikçi hale gelmesini sağlar. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirirken, incrementalism bu süreçlere esneklik ve adaptasyon kabiliyeti kazandırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik hem de adaptif bir şekilde geliştirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de değişen koşullara hızlı bir şekilde

uyum sağlayarak daha dinamik hale gelir (Bryson, 2018). Kamu politikalarının daha katılımcı hale gelmesi de entegrasyonun bir diğer önemli faydasıdır. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, politika yapım sürecinde katılımcılığı teşvik eder. Incrementalism ise, politikaların küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini öngörerek, politika yapım sürecinde katılımcılığı artırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik hem de katılımcı bir şekilde geliştirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de katılımcı bir süreç içerisinde geliştirildiği için daha etkili ve sürdürülebilir hale gelir (Kettl, 2015).

Entegre yaklaşım, kamu politikalarının daha etkili bir şekilde değerlendirilmesini de sağlar. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, politikaların daha etkili bir şekilde değerlendirilmesini sağlar. Incrementalism ise, politikaların sürekli olarak gözden geçirilmesini ve gerektiğinde revize edilmesini öngörerek, politikaların daha etkili bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunur. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik bir şekilde değerlendirilmesini hem de sürekli olarak gözden geçirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de sürekli olarak değerlendirildiği için daha etkili ve sürdürülebilir hale gelir (Mintzberg, 1994).

Stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının daha etkili ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Bu entegrasyon, kamu politikalarının hem uzun vadeli hedeflere uygun hem de çevresel değişikliklere hızlı yanıt verebilecek şekilde şekillenmesini mümkün kılmıştır (Kaypak ve Akın, 2017). Stratejik yönetimin sistematik planlama ve kaynak yönetimi araçları, incrementalism'in kademeli değişim yaklaşımı ile birleşerek, politika yapım süreçlerinde hem hedef odaklı hem de esnek bir yapı oluşturmuştur. Bu sinerji, kamu politikalarının hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerlemesini hem de değişen koşullara hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlamasını mümkün kılmıştır. Bu sayede, kamu politikaları hem etkili hem de sürdürülebilir hale gelerek, toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmektedir.

Bu entegrasyonun başarılı olabilmesi için, kamu kurumlarının stratejik yönetim ilkelerini benimsemeleri ve incrementalism yaklaşımını politikalarına entegre etmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, kamu yöneticilerinin stratejik planlama ve kaynak yönetimi konusunda yetkin olmaları, incrementalism yaklaşımını benimseyerek politikalarını sürekli olarak gözden geçirmeleri ve gerektiğinde revize etmeleri önemlidir. Ayrıca, kamu kurumlarının stratejik yönetim araçlarını etkili bir şekilde kullanmaları ve incrementalism yaklaşımını benimseyerek politikalarını küçük adımlarla geliştirmeleri, entegrasyonun başarısını artıracaktır (Bryson, 2018; Kettl, 2015).

Stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının daha katılımcı hale gelmesini de sağlar. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, politika yapım sürecinde katılımcılığı teşvik eder. Incrementalism ise, politikaların küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini öngörerek, politika yapım sürecinde katılımcılığı artırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik hem de katılımcı bir şekilde geliştirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de katılımcı bir süreç içerisinde geliştirildiği için daha etkili ve sürdürülebilir hale gelir (Bryson, 2018). Ayrıca, stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının yenilikçi çözümler geliştirmesini de teşvik eder. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, yenilikçi çözümlerin geliştirilmesini sağlar. Incrementalism ise, politikaların sürekli olarak gözden geçirilmesini ve gerektiğinde revize edilmesini öngörerek, yenilikçi çözümlerin uygulanmasını kolaylaştırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem yenilikçi hem de etkili olmasını sağlayarak, politikaların daha etkili ve sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunur. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de yenilikçi çözümler geliştirerek daha etkili hale gelir (Mintzberg, 1994).

Bu entegrasyonun bir diğer önemli faydası, kamu politikalarının daha iyi yönetilmesini sağlamasıdır. Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirerek, politikaların daha iyi yönetilmesini sağlar. Incrementalism ise, politikaların küçük ve sürekli adımlarla geliştirilmesini öngörerek, politikaların daha iyi yönetilmesine katkıda bulunur. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik bir şekilde yönetilmesini hem de sürekli olarak gözden geçirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de daha iyi yönetildiği için daha etkili ve sürdürülebilir hale gelir (Porter, 1985).

Son olarak, stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının daha dinamik ve adaptif hale gelmesini sağlar (Gül vd., 2016). Stratejik yönetim, politika yapım süreçlerine sistematik bir yaklaşım getirirken, incrementalism bu süreçlere esneklik ve adaptasyon kabiliyeti kazandırır. Bu iki yaklaşımın birleşimi, kamu politikalarının hem sistematik hem de adaptif bir şekilde geliştirilmesini sağlar. Böylece, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlayarak daha dinamik hale gelir (Kettl, 2015). Bu kapsamda, stratejik yönetim ve incrementalism'in entegrasyonu, kamu politikalarının etkinliğini, sürdürülebilirliğini ve adaptasyon kabiliyetini artırarak, kamu hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini yükseltmektedir. Bu sayede, kamu politikaları hem belirlenen hedeflere ulaşmak için sistematik bir şekilde ilerler hem de değişen koşullara hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlayarak toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmektedir. Bu entegrasyonun başarısı için,

kamu kurumlarının stratejik yönetim ilkelerini benimsemeleri ve incrementalism yaklaşımını politikalarına entegre etmeleri elzemdir. Böylece, kamu politikaları hem sistematik hem de esnek bir yapıya sahip olarak, daha etkili ve sürdürülebilir hale gelecektir (Bryson, 2018; Kettl, 2015).

Kaynakça

- Ansoff, H. I. (1984). *Korporatif strateji*. Ege Yayınları.
- Bryson, J. M. (2018). *Kamu yönetiminde stratejik planlama*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bulut, Y., & Akın S. (2017). Siyasal Etki Değerlendirme Analizlerinde Göçün Yeri Ve Boyutu: Türkiye İncelemesi. *Kent Akademisi*, 10(31), 268-285.
- Gül, Z., Akın, S., & Çiftçiöğlü, H. (2016). AB Yerel Yönetim Anlayışı: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Journal of International Social Research*, 9(43)
- Kaypak, Ş., & Akın S. (2017). Looking at The Relationship Between Democracy and Participation On Behalf of The Culture of Democratization. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 2(2), 320-333.
- Kettl, D. F. (2015). *Günümüz kamu yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Lindblom, C. E. (1959). The science of “muddling through”. *Public Administration Review*, 19(2), 79–88.
- Mintzberg, H. (1994). *The rise and fall of strategic planning*. Free Press.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.

BÖLÜM 12

DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE NÖROPOLİTİKANIN KESİŞİM NOKTALARI

Yakup KÖSE¹

Ertuğrul Buğra ORHAN²

1 Yakup KÖSE, Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0009-0008-1842-1838>

2 Ertuğrul Buğra ORHAN, Dr. Öğr. Üyesi. Fırat Üniversitesi İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-2455-5441>

Giriş

Nöropolitika ve davranışsal ekonominin kesişimi, politik ve ekonomik bağlamlarda insanın karar verme sürecinin karmaşıklığını ortaya çıkarmayı amaçlayan gelişen bir araştırma alanını temsil etmektedir. Nöropolitika, siyasi davranışın altında yatan sinir mekanizmalarını inceleyerek bilişsel süreçlerin siyasi tercihleri nasıl etkilediğini anlamak için bir çerçeve sağlar. Davranışsal ekonomi, bilişsel önyargılar da dahil olmak üzere psikolojik faktörlerin ekonomik karar almayı nasıl etkilediğini araştırır. Bu disiplinler bir arada, bireylerin politik ve ekonomik ortamların karmaşıklıklarında gezinme yollarına dair içgörüler sunar ve genellikle klasik ekonomi tarafından geleneksel olarak öne sürülen rasyonel aktör modelinden sapar.

Son araştırmalar, değere dayalı karar vermede yer alan sinirsel alt katmanları vurgulayarak, politik ve ekonomik seçimleri yöneten bilişsel süreçlerin ortak sinir yollarını paylaşabileceğini öne sürüyor. Krastev ve ark. (2016), bilişsel sinirbilim yöntemlerinin hem politik hem de ekonomik davranışın temelini oluşturan karar verme süreçlerini aydınlatma potansiyelini vurgulayarak nöropolitik literatürünün sistematik bir incelemesini gerçekleştirdi. Disiplinlerin bu yakınlaşması, oyundaki sinirsel mekanizmaları anlamının, bireylerin önyargılardan ve buluşsal yöntemlerden etkilenecek nasıl seçimler yaptığına dair anlayışımızı geliştirebileceğini öne sürüyor.

Davranışsal ekonomi, rasyonel karar almayı çarpıtan bilişsel önyargıların varlığını kabul eder. Örneğin, Flyvbjerg (2021), davranışsal ekonominin bilişsel önyargılara odaklanırken politik önyargıları gözden kaçırma ve böylece bir tür “teori kaynaklı körlüğü” sürdürme eğilimini eleştiriyor. Bu gözden kaçırma, siyasi karar vermenin ekonomik tercihleri etkileyen aynı önyargılardan muaf olmadığını ima ediyor. Schnellenbach ve Schubert (2015), bilişsel önyargıların her iki alanda da yaygın olması nedeniyle davranışsal ekonomiden elde edilen içgörülerin politik süreçlere uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bakış açısı, ekonomik aktörler gibi siyasi aktörlerin de optimal olmayan karar almaya yol açabilecek bilişsel sınırlamalara tabi olduğu fikriyle uyumludur.

Bilişsel önyargıların sonuçları bireysel karar vermenin ötesine geçerek daha geniş toplumsal olguları kapsar. Davranışsal ekonomide yaygın olan “dürtme” kavramı, bireyleri özgürlüklerini kısıtlamadan daha iyi seçimlere yönlendirmenin bir yolu olarak önerilmiştir (Espinosa ve diğerleri, 2022). Bu yaklaşımın kamu politikası açısından önemli sonuçları vardır; bilişsel önyargıların anlaşılmasının, hem ekonomik hem de politik bağlamlarda karar almayı iyileştirmeyi amaçlayan müdahalelerin tasarımına bilgi sağlayabileceğini öne sürmektedir. Dürtülemenin seçmen davranışını veya kamuoyunu etkileme potansiyeli, nöropolitikanın ve davranışsal ekonominin birbirine bağlılığının altını çiziyor; çünkü politika yapımcılar daha etkili stratejiler geliştirmek için

her iki alandaki içgörülerden yararlanabilirler. Dahası, bilişsel önyargılar ile politik davranış arasındaki etkileşim, bireylerin bilgiyi işleme ve yargı oluşturma biçimlerinde açıkça görülmektedir. Leong ve arkadaşlarının araştırması. Leong ve ark. (2020), siyasi içeriğe verilen sinirsel tepkilerin bireylerin ideolojik eğilimlerine bağlı olarak önemli ölçüde değişebileceğini göstererek bilişsel önyargıların toplumun siyasi dokusuna derinden gömülü olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, siyasi kutuplaşmanın bilişsel önyargılar tarafından daha da kötüleştirilebileceğini, bunun da çelişkili kanıtlar karşısında bile değişime direnen yerleşik konumlara yol açabileceğini öne sürüyor.

Siyasi ve ekonomik kararların şekillenmesinde bireysel önyargıların yanı sıra sosyal ve çevresel faktörlerin rolü de göz ardı edilemez. Gabor ve Gamulin'in çalışması Gabor ve Gamulin (2016), bilişsel önyargıların ekonomik davranışı etkilemek için sosyal dinamiklerle nasıl etkileşime girdiğini anlamının önemini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, karar verme süreçlerinin daha geniş sonuçlarını kavramak ve psikoloji, sinir bilimi ve ekonomiden gelen bilgileri bütünleştiren disiplinler arası bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamak için çok önemlidir. Nöropolitika ve davranışsal ekonomi alanları gelişmeye devam ettikçe ampirik araştırmanın önemi göz ardı edilemez. Haas ve ark. tarafından yürütülenler gibi, karar vermenin sinirsel bağıntılarını araştıran çalışmalar. (Haas ve diğerleri, 2020), teorik çerçevelere ve pratik uygulamalara bilgi verebilecek değerli veriler sağlar. Araştırmacılar, politik ve ekonomik tercihlerin altında yatan sinir mekanizmalarını inceleyerek, bilişsel önyargıların gerçek dünya senaryolarında nasıl ortaya çıktığına dair daha incelikli bir anlayış geliştirebilirler. Mevcut çalışmada ise genel itibarıyla davranışsal, nöro-bilişsel süreçleri ele alan davranışsal iktisat ve nöropolitikanın kesişim noktaları ortaya koyulmuş ve ilgili literatürde bu kesişimin somut formda olduğu vurgulanmıştır.

1. İktisat ve Psikoloji Arasındaki Farklar ve Ortak Noktalar

İktisat ve psikoloji, insan davranışının ve toplumsal işleyişin anlaşılmasına farklı perspektiflerden yaklaşan iki disiplindir. Bu iki disiplin arasındaki bazı ortak noktalar şunlardır:

- Karar Verme Süreçlerine bakıldığı zaman İktisat ve psikoloji, her ikisi de insanların karar verme süreçlerini inceledikleri için benzer bir noktada birleşirler. İktisat, ekonomik kararların ardındaki rasyonel veya irrasyonel davranışları incelerken, psikoloji bireylerin karar verme süreçlerini, duygusal etkilerini, düşünce süreçlerini ve motivasyonlarını inceler. Bu iki disiplin, insanların nasıl karar verdiklerini ve bu kararların ekonomik sonuçlarını anlamak için işbirliği yapmaktadır.

- Tüketici davranışları; İktisat ve psikoloji, insanların tüketim davranışlarını ve tercihlerini inceleyerek ortak bir noktada buluşur. Ekonomi tüketicilerin ne tükettiğini, fiyatlara nasıl tepki verdiklerini ve bu seçimlerin ekonomik

sonuçlarını araştırırken, psikoloji insanların tüketim davranışlarını, duygusal etkilerini, sosyal normlarını ve kişisel tercihlerini analiz eder.

- Risk Algısı ve Karar Verme konusu hem iktisat hem de psikoloji, risk algısı ve karar verme süreçlerini inceleyerek birleşir. Ekonomi insanların riski nasıl değerlendirdiklerini, risk alma tercihlerini ve bu tercihlerin ekonomik sonuçlarını incelerken, psikoloji risk algısını, bireylerin duygusal tepkilerini ve karar verme süreçlerini araştırır.

- Refah ve Mutluluk; İktisat ve psikoloji, insanın refahını ve mutluluğunu anlamak için bir araya gelir. İktisat, ekonomik faktörlerin (gelir, istihdam, yaşam standartları) refah üzerindeki etkilerini incelerken, psikoloji bireylerin mutluluk algısını, duygusal doyumunu ve yaşam doyumunu araştırır (Camerer, 1999).

Bu benzerlikler, iktisat ve psikolojinin, insan davranışı ve toplumsal işle-yişin daha kapsamlı anlaşılmasını sağlamak için işbirliği yapabilecek tamam-layıcı disiplinler olduğunu göstermektedir. İktisat ve psikoloji, zıt bakış açıları ve vurgu alanları olan farklı disiplinlerdir. İktisat ve psikoloji arasındaki temel farklar şunlardır (Demirel ve Artan, 2016).

- Odak Alanı bağlamında iktisat öncelikle kaynak tahsisi, üretim, tüketim, ticaret, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik süreçleri ve olguları inceler. Genellikle toplumların genel ekonomik davranışlarını anlamayı amaçlamaktadır. Psikoloji ise bireysel davranışları, duyguları, düşünce süreçlerini ve zihinsel durumları inceler. Bireylerin iç dünyasına ve dış çevre ile olan etkileşimlerine odaklanır.

- Analitik Yaklaşım; İktisat genellikle genel ekonomik ilkeleri matemati-kel ve istatistiksel modelleri kullanarak analiz eder. Rasyonel karar verme ve rekabet gibi temel kavramlar merkezidir. Psikoloji, çoğunlukla niteliksel ve niceliksel yöntemler kullanarak bireysel davranışı anlamaya çalışır. Psikolojik teoriler bireylerin duygusal durumları, motivasyonları ve öğrenme süreçleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

- İktisadın temel amacı ekonomik süreçleri açıklamak ve anlamak, ekono-mi politikalarına yönelik çözümler sunmaktır. Kapsamlı hedefi genellikle sosyal refahı arttırmaktır. Psikoloji ise bireysel davranışları anlamayı ve açıkla-mayı amaçlamaktadır. Ruh sağlığını ve refahını anlamaya odaklanır.

- Tahmin edilebilirlik: Ekonomik modeller genellikle rasyonel davranışa ve belirli kurallara dayanır ve ekonomik olayları tahmin etmek için sıklıkla matematiksel ve istatistiksel araçlar kullanılır. Ancak bireysel davranışlar daha karmaşık ve öngörülemez olabilir. Psikolojik faktörler genellikle kişisel ve de-ğişkendir ve tamamen matematiksel modelleme için zorluklar yaratır.

- Birey ve Toplum İlişkisi: İktisatta bireysel kararlar genellikle toplum için

daha geniş ekonomik etkileri açısından değerlendirilir. Toplumsal düzeyde kaynak tahsisi ve servet dağılımı çok önemli hususlardır. Buna karşılık psikoloji, bireyin içsel motivasyonlarına ve psikolojik süreçlerine, ayrıca dış dünyayla ilişkilerine vurgu yapar (Güneş, 2022).

İktisat ve psikoloji arasındaki bu farklılıklar, her iki disiplinin de kendi benzersiz katkılarını ortaya koymasına ve ekonomik olayları farklı açılardan ele almasına olanak tanır. Ancak, iktisadi psikoloji gibi kesişim alanları, bu iki disiplini bir araya getirerek daha kapsamlı bir anlayış sağlar.

İktisat ve psikoloji arasındaki tarihsel etkileşim önemli aşamalardan geçmiştir; her iki alan da çeşitli faktörler aracılığıyla birbirini etkilemektedir. İktisat öncelikli olarak bireylerin kaynakları nasıl kullandığına ve dağıttığına odaklanırken, karar verirken altta yatan psikolojik faktörlerin anlaşılması, bu kararları yönlendiren davranışların anlaşılması açısından çok önemlidir. Bu etkileşimin bazı önemli tarihsel aşamaları belirtilmelidir. Bu süreç, özellikle klasik iktisat döneminde iktisadın bir bilim olarak kabul edilmesiyle başlamıştır. Adam Smith'in 1776'da "Ulusların Zenginliği" adlı eserini yayınlaması, "Homo Economicus" olarak bilinen idealize edilmiş rasyonel birey modelini ortaya koyan çok önemli bir döneme işaret etmektedir. Bu model, bireylerin kendi kişisel çıkarlarını optimize etmeye çalıştıklarını ve rasyonel karar vericiler olduklarını öne sürmektedir. Klasik iktisatçılar, 1870'li yıllarda neoklasik ekolün hâkimiyetine kadar rasyonel bakış açısının yanı sıra duygusal ve psikolojik unsurları da analizlerine dâhil etmişlerdir. Adam Smith, insanlar arasında bağ kurmak için "Empati" kavramının çok önemli olduğunu vurgularken, David Hume ise çalışmalarında "yaşama aşkı, tutku, inatçılık" gibi duyguların bireylerin karar verme sürecini önemli ölçüde etkilediğini öne sürmüştür. Çoğunlukla rasyonel faydacılığın babası olarak kabul edilen Jeremy Bentham, insanı "zevk arayan ve acıdan kaçınan varlıklar" (Homo Economicus) olarak tanımlamıştır (Eser ve Toigonbaeva, 2011).

19. yüzyılda iktisadı pozitivist bilimlere yakınlaştıran neo-klasik iktisat perspektifinin yükselişiyle iktisat psikolojiden uzaklaşarak sosyal bilimlerden doğa bilimlerine doğru bir paradigma değişimine işaret etmiş ve çeşitli genelleşici varsayımlar formüle edilmiştir. Neo-klasik okulun temel ilkeleri; veri analizi, zamana göre kaynak tahsisi, faydacılık, marjinalizm, rasyonellik, metodolojik bireycilik ve genel dengeyi kapsar (Eren, 2011; 17). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, rasyonel bireylerin karlıklarını maksimize etmek için seçimler yaptığını ve tükettiğini, rasyonel üreticilerin ise karlıklarını maksimize etmeyi amaçladığını öne süren neo-klasik iktisat okulu, baskın ekonomik ideoloji haline gelmiştir. Maksimumlaştırmayı belirlemek veya faydaları ölçmek için yoğun matematiğe artan güven, zamanla ekonomideki psikolojik unsurları giderek marjinalleştirmiştir. İktisat geneline matematik hakim olmaya başlamıştır (Can, 2012).

Büyük Buhran ve Davranışsal Ekonomi: 1929 Büyük Buhranı, insan davranışını yalnızca rasyonel çıkarlarla açıklamanın yetersizliğinin altını çizmiştir. Bu dönemde ekonomi alanında psikolojik faktörlere daha fazla ilgi gösterilmeye başlandı. Keynesyen iktisat gibi yeni yaklaşımlar, bireylerin bazen beklenmedik ve mantıksız davranışlar sergilediğini vurgulamıştır (Fisunoğlu ve Tan, 2009). 20. yüzyılın sonlarına ve 21. yüzyılın başlarına doğru davranışsal ekonomi ön plana çıkmıştır. Davranışsal iktisat Nobel Ekonomi Ödüllerinde önemli bir itibar kazanmıştır. Geleneksel ekonomik modelleri aşan bir ekonomi dalı olan davranışsal ekonomi, bireylerin ekonomik kararlarını daha iyi anlamak için psikoloji, sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerdeki kavramları birleştirmiştir. Bu yaklaşım, karar almayı etkileyen duyguları, önyargıları, sosyal normları ve psikolojik faktörleri vurgular. Davranışsal iktisat, bireylerin sıklıkla mükemmel rasyonellikten ziyade sınırlı rasyonellikle hareket ettiğini ve sistematik hatalar yaptığını savunmaktadır (Kanlıoğlu, 2019).

Davranışsal ekonomi alanındaki çalışmalar ve katkılar Nobel İktisadi Bilimler Ödülü ile ödüllendirilmiştir. Bazı davranışsal iktisatçılar ve aldıkları Nobel Ödülleri: İsraili Amerikalı psikolog ve ekonomist Daniel Kahneman, Davranışsal İktisat alanındaki çalışmaları nedeniyle 2002 Nobel İktisadi Bilimler Ödülü'ne layık görülmüştür. Kahneman, insanların riski nasıl algılayıp değerlendirdiklerini açıklayan “beklenti teorisi”ni geliştirmesiyle ünlüdür. Amerikalı iktisatçı Richard Thaler, davranışsal iktisadın öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bireylerin ekonomik kararlarını davranışsal ekonomi merceğinden anlama ve açıklamaya yönelik temel katkılarından dolayı 2017 Nobel İktisadi Bilimler Ödülü'nü almıştır. Thaler, özellikle küçük müdahalelerin insanların kararlarını olumlu yönde etkileyebileceğini öne süren “dürtme” teorisiyle tanınmaktadır. Bir başka Amerikalı iktisatçı olan Robert Shiller, finansal piyasalardaki irrasyonel davranışları ve varlık balonlarını anlamak için davranışsal ekonomi kavramlarını kullanması nedeniyle 2013 Nobel İktisadi Bilimler Ödülü'ne layık görülmüştür (Terziev ve Kanev, 2020).

Bu iktisatçılar, davranışsal iktisat alanına yaptıkları dikkate değer katkılardan dolayı İktisadi Bilimler alanında Nobel Ödülü'ne layık görülmüştür. Davranışsal ekonomi, ekonomik kararların altında yatan psikolojik ve sosyal faktörlerin anlaşılmasındaki önemi nedeniyle giderek daha fazla tanınmaktadır.

Finansal Krizler ve Davranışsal Finans bağlamında ise Davranışsal finans, finansal piyasalardaki irrasyonel davranışları inceleyerek geleneksel finans teorilerini eleştirmiştir. Ekonomik aktörlerin, genellikle bireylerin ve kurumların karar alma süreçlerini etkileyen duygusal ve psikolojik faktörleri inceleyen bir alandır. Geleneksel finans teorileri genellikle rasyonelliği ve bireyler arasında tam bilgiyi varsayar. Ancak davranışsal finans bu varsayımların sıklıkla gerçeklikle örtüşmediğini ileri sürmektedir. 2008 küresel mali krizi, ekonomik modellerin karmaşıklığı ve insan davranışının önemi konusundaki farkındalığı artırmıştır. Davranışsal finans, klasik finansal teorilere alternatif bir bakış

açısı sunarak finansal krizleri açıklamaya ve tahmin etmeye yönelik içgörüler sunar. Finansal piyasalardaki dalgalanmaların ve ani değişimlerin altında yatan insan davranışlarını anlamak, krizlerin etkilerinin azaltılması ve finansal sistemin dayanıklılığının artırılması açısından büyük önem taşımaktadır (Barberis, 2013). Bu tarihsel aşamalardan da anlaşılacağı üzere, iktisat ve psikoloji arasındaki etkileşim giderek yoğunlaşmış ve bu da iki alan arasında daha fazla bütünleşmeye yol açmıştır. Bu disiplinlerin kesişiminde yer alan davranışsal İktisat, insan davranışını anlayarak ekonomik model ve politikaların daha etkili olmasını sağlayarak önemli bir rol oynamaktadır

2. İktisat ve Psikoloji Arasındaki Uygulamalar

Ekonomik psikoloji, ekonomik kararları ve davranışları şekillendiren psikolojik faktörleri araştırır. Bireylerin, kuruluşların ve toplumların kaynak tahsisi, tüketim, yatırım, tasarruf ve diğer ekonomik faaliyetlerle ilgili seçimleri nasıl yönlendirdiğini araştırır. Hem ekonomi hem de psikolojideki ilkelerden yararlanan ekonomik psikoloji, çeşitli ekonomik bağlamlarda karar verme süreçlerinin inceliklerini kavramaya çalışır.

Tüketici Davranışında ekonomik psikoloji, tüketici karar verme sürecinin altında yatan tercihleri, algıları, tutumları ve satın alma davranışını kapsayan psikolojik mekanizmaları inceler. Duyguların, sosyal baskıların ve bilişsel önyargıların tüketici tercihleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Ekonomik psikoloji, bireylerin olasılıkları nasıl değerlendirdiğini, sonuçları nasıl tarttığını ve farklı koşullar altında nasıl karar verdiğini inceler. Davranışsal Finans, psikolojik içgörülerini finansal karar alma süreçlerine uygulayarak duyguların, bilişsel önyargıların ve sosyal etkilerin yatırım davranışını, varlık fiyatlandırmasını, piyasa verimliliğini ve finansal piyasa dinamiklerini nasıl etkilediğini araştırır. Ekonomik psikoloji aynı zamanda uzun vadeli finansal planlamayı, emeklilik tasarruflarını ve portföy yönetimini şekillendiren faktörler de dahil olmak üzere bireylerin tasarruf ve yatırım kararlarını da analiz eder. Kendini kontrol etme, erteleme ve zihinsel muhasebe gibi psikolojik faktörlerin tasarruf ve yatırım davranışlarını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Siyasi çıkarımlarla ilgili olarak, ekonomik psikoloji, karar vermenin psikolojik boyutlarını dikkate alarak kamu politikasını ve düzenleyici müdahaleleri bilgilendirir. Politika önlemlerinin bireyleri daha iyi finansal kararlara nasıl yönlendirebileceğini, tüketici refahını nasıl artırabileceğini ve piyasa verimliliğini nasıl artırabileceğini araştırmaktadır (Önder, 1991).

İktisat ve psikolojiden elde edilen bilgileri birleştiren ekonomik psikoloji, ekonomik davranışın bütünsel bir anlayışını sağlar. Ekonomik tercihleri etkileyen hem rasyonel hem de irrasyonel faktörleri dikkate alarak politika yapımcıların, işletmelerin ve bireylerin daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olur. Ek olarak ekonomik psikoloji, davranışsal önyargıları ele almak ve ekonomik sonuçları iyileştirmek için etkili müdahalelerin ve stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunur.

2.1. Davranışsal İktisat

Davranışsal İktisat, geleneksel İktisat teorisinin varsayımlarına meydan okuyarak insan davranışlarını daha gerçekçi bir şekilde modellemeye çalışan bir İktisat dalıdır. Bu yaklaşım, insanların ekonomik kararlarını alırken rasyonel olmadıklarını veya tam bilgiye sahip olmadıklarını kabul eder. Bunun yerine, insanların karar alma süreçlerinde duygular, yanılgılar, sosyal etkileşimler ve psikolojik faktörlerin rol oynadığını öne sürer. Davranışsal İktisat, bireylerin gerçek dünyada nasıl davrandığını daha iyi anlamak için psikoloji, nöroekonomi ve diğer davranış bilimleriyle yakından ilişkilidir. Bu yaklaşım, insanların ekonomik kararlarını etkileyen faktörleri daha kapsamlı bir şekilde ele alır ve bu faktörlerin ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisini analiz eder. Davranışsal İktisat, finansal piyasaların anlaşılması, tüketici davranışlarının tahmin edilmesi, kamu politikalarının tasarlanması ve uygulanması gibi alanlarda önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel İktisat teorisinin sınırlılıklarını göz önünde bulundurarak, davranışsal İktisat insan davranışlarını daha gerçekçi bir şekilde ele alarak ekonomik modellerin ve politikaların daha etkili hale getirilmesine katkı sağlar (Toigonbaeva ve Eser, 2011).

Davranışsal İktisat, kamu politikası, pazarlama, finans ve organizasyon yönetimi dahil olmak üzere çok sayıda alanda pratik uygulamalara sahiptir. Politika yapımcılar ve uygulayıcılar, ekonomik davranışı yönlendiren psikolojik mekanizmaları anlayarak, bireylerin gerçekte nasıl karar verdiklerine yanıt veren daha etkili müdahaleler, ürünler ve politikalar geliştirebilmektedirler.

2.2. İşletme Psikolojisi

Endüstriyel-örgütsel İşletme psikolojisi olarak da bilinen iş psikolojisi, işyeri verimliliğini, çalışan memnuniyetini, örgütsel etkililiği ve bir iş veya örgütsel bağlamda genel refahı artırmak için psikolojik ilkeleri ve araştırma metodolojilerini kullanan bir alandır. İş psikologları, insan kaynakları, liderlik, organizasyon kültürü ve işyeri dinamikleri ile ilgili çeşitli konuları ele almak için insan davranışı, bilişi ve duygularına ilişkin anlayışlarından yararlanır. İşletme psikolojinin temel vurgu alanları şunlardır.

- **Çalışan Seçimi ve Değerlendirilmesi:** Mesleki psikologlar, iş adaylarını seçmek ve değerlendirmek için yöntemler tasarlar ve uygular. Bu, adayların becerilerini, kişilik özelliklerini ve işe uygunluğunu değerlendirmek için değerlendirme araçlarının tasarlanmasını, görüşmelerin yapılmasını ve psikolojik testlerin uygulanmasını içermektedir.

- **Eğitim ve Geliştirme:** Mesleki psikologlar, çalışanların becerilerini, bilgilerini ve performansını artırmayı amaçlayan eğitim programları oluşturur ve sunar. Ayrıca çalışanların iş performanslarını geliştirmelerine ve kariyer hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak için koçluk ve geri bildirim de sunabilmektedirler.

- **Organizasyonel Gelişim:** İş psikologları sorunları tanımlamak, süreçleri geliştirmek ve değişimi kolaylaştırmak için kuruluşlarla işbirliği yapar. Organizasyonların daha verimli, uyarlanabilir ve dirençli olmalarına yardımcı olmak için organizasyonel değerlendirmeler yapar, müdahaleler tasarlar ve danışmanlık hizmetleri sağlarlar.

- **Liderlik Gelişimi:** İş psikologları, etkili liderlik uygulamalarını belirlemek için liderlik davranışlarını ve özelliklerini analiz eder. Yöneticilere ve yöneticilerin liderlik becerilerini ve etkinliklerini artırmalarına yardımcı olmak için liderlik eğitimi, koçluk ve geliştirme programları sunarlar.

- **Çalışan Bağlılığı ve Refahı:** İş psikologları, çalışanların katılımını, memnuniyetini ve refahını etkileyen faktörleri araştırır. Çalışanların tutum ve algılarını değerlendirmek için anketler, görüşmeler ve odak grupları düzenleyebilir, çalışanların moralini ve motivasyonunu artıracak stratejiler tasarlayabilirler.

- **İşyerinde Çeşitlilik ve Katılım:** İş psikologları, katılımın önündeki önyargıları, stereotipleri ve engelleri belirleyip ele alarak kuruluşlar içindeki çeşitliliği, eşitliği ve katılımı savunur. Çeşitlilik eğitim programları tasarlarlar, çeşitlilik denetimleri yaparlar ve kapsayıcı uygulamalar konusunda rehberlik sunarlar.

- **İş-Yaşam Dengesi ve Stres Yönetimi:** İş psikologları, iş-yaşam dengesini ve stres yönetimini destekleyen destekleyici çalışma ortamları oluşturmaya yardımcı olur. Stres yönetimi eğitimleri verip, çalışanlara danışmanlık ve destek hizmetleri sunmaktadırlar (Keser ve Güler, 2016).

Genel olarak, iş psikolojisi, kuruluşların insan kaynaklarını etkili bir şekilde yönetmelerine ve üretken, sağlıklı ve çalışan memnuniyeti ve başarısına yardımcı olan işyerleri geliştirmelerine yardımcı olmada önemli bir rol oynar. İş psikologları, psikolojik ilkelerin ve kanıta dayalı uygulamaların uygulanması yoluyla kurumsal refah ve çalışanların refahına katkıda bulunur.

2.3. Davranışsal Ekonomi ve Psikoloji

Davranışsal ekonomi öncelikle psikolojiden elde edilen bilgileri bütünleştirerek ekonomik karar alma süreçlerini kavramayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Bireylerin ekonomik tercihlerinde ve davranışlarında çoğunlukla bilişsel önyargılar ve duygusal etkiler nedeniyle rasyonellikten nasıl saptıklarını araştırır. Davranışsal ekonomi, tüketim, tasarruf, yatırım ve piyasa etkileşimleri dâhil olmak üzere çeşitli ekonomik alanlarda insan davranışını analiz etmek ve tahmin etmek için ekonomik ilkeleri kullanır. Davranışsal ekonomideki temel kavramlar beklenti teorisini, kayıptan kaçınmayı, sınırlı rasyonelliği ve seçim mimarisini kapsar. Bu alan genellikle hipotezleri doğrulamak ve teorileri desteklemek için deneysel yöntemlerden, saha çalışmalarından ve veri analizinden yararlanır. Psikoloji ise ekonomi de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda in-

san davranışını, bilişini, duygularını ve zihinsel süreçlerini araştıran kapsamlı bir disiplindir. Klinik psikoloji, gelişim psikolojisi ve sosyal psikoloji gibi çok sayıda alt alanı kapsarken, davranışsal psikoloji özellikle gözlemlenebilir davranışlara ve bunların altında yatan psikolojik mekanizmalara odaklanır. Psikoloji; algı, hafıza, öğrenme, motivasyon, duygu, kişilik, sosyal etkileşim ve psikopatoloji gibi çok çeşitli konuları inceler. Psikolojideki araştırma yöntemleri deneyleri, anketleri, gözlemsel çalışmaları, vaka çalışmalarını ve psikometrik değerlendirmeleri kapsar. Psikoloji, psikolojiyi, davranışsal ekonomiyi ve diğer disiplinlerarası alanları destekleyen temel bilgileri ve teorik çerçeveleri sağlar (Kanlıoğlu, 2019).

Davranışsal ekonomi, ekonomik olguları ve karar verme önyargılarını açıklamak için büyük ölçüde psikolojik teorilere ve bulgulara dayanır. Psikologlar ekonomik davranışı etkileyen bilişsel süreçler, duygular, sosyal etkiler ve bireysel farklılıklar üzerine araştırmalar yaparak davranışsal ekonomiye katkıda bulunurlar. Davranışsal ekonomi ve psikolojinin disiplinlerarası doğası, iki alan arasında verimli fikir, yöntem ve anlayış alışverişini teşvik eder. İktisatçılar ve psikologlar arasındaki işbirliği, politika oluşturma, pazarlama, finans, organizasyonel yönetim ve diğer alanlardaki pratik uygulamalarla ekonomik bağlamlarda insan davranışının anlaşılmasında ilerlemelere yol açmıştır (Wendel, 2020). Özetle, davranışsal iktisat ekonomik karar alma sürecine psikolojik içgörülerini uygularken, psikoloji davranışsal iktisat araştırmasını destekleyen teorik çerçeveyi ve ampirik kanıtları sağlar. Birlikte, çeşitli bağlamlarda insan davranışı ve karar verme sürecine ilişkin kapsamlı bir anlayış sunarlar.

İktisat ve psikoloji disiplinleri, insan davranışlarını anlama ve ekonomik karar alma süreçlerini açıklama konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. İktisadi kararlar sıklıkla insanların duyguları, motivasyonları ve bilişsel süreçleri tarafından şekillenirken, psikolojik faktörler de ekonomik sonuçları etkileyebilmektedir. Bu nedenle, iktisat ve psikoloji arasındaki ilişki, hem akademisyenlerin hem de uygulayıcıların dikkatini çekmektedir. Bu literatür taraması, iktisat ve psikoloji disiplinlerinin kesişim noktalarını ve insan davranışlarının ekonomik karar alma süreçlerindeki rolünü anlamak amacıyla yapılmıştır. Özellikle, davranışsal iktisat alanındaki temel kavramlar, psikolojik teorilerin ekonomiye entegrasyonu ve insan davranışlarının ekonomik sonuçlarını araştıran önemli çalışmalar incelenmiştir. Bu tarama, öncelikle davranışsal iktisatın temel prensiplerini ve psikolojik teorileri ele almaktadır. Ardından, iktisadi karar alma süreçlerinde psikolojik faktörlerin nasıl etkili olduğunu ve bu etkileşimin ekonomik sonuçlarını inceleyen araştırmaları gözden geçirmektedir. Bu çalışmalar öncelikle geçmiş girişimlerin, mevcut uygulamaların incelenmesine ve geleceğe yönelik politika önerilerinin sunulmasına odaklanmaktadır.

Odak noktamız bağlamında nitel veri analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışma, literatürde iktisat ve psikoloji disiplinlerinin birlikte nasıl çalıştığını

ve insan davranışlarının ekonomik karar alma süreçlerine nasıl yansıdığını anlamak isteyen araştırmacılar için bir başlangıç noktası olmayı amaçlamaktadır. DellaVigna ve Gentzkow (2019), yaptıkları çalışmada, psikolojik fiyatlandırma stratejilerini inceler ve perakende zincirlerinin neden bazı ürünleri sabit fiyatlarla satmayı tercih ettiğini araştırır. Yazarlar, tüketicilerin fiyat algısı ve alışveriş davranışlarına ilişkin deneysel bulguları analiz eder ve bu bulguların perakende fiyatlandırma stratejilerini nasıl etkilediğini tartışır. Gabaix, Laibson, Moloche, ve Weinberg, (2019), yaptıkları çalışmada davranışsal iktisadın ekonomi disiplinine etkilerini ele almışlardır. Yazarlar, davranışsal iktisadın getirdiği yenilikleri ve ekonomik modellerin nasıl geliştirildiğini inceler, ayrıca bu disiplinin ekonomi politikası oluşturma süreçlerine nasıl katkı sağladığını tartışmışlardır. Camerer (2018), çalışmasında davranışsal oyun teorisinin temellerini ele alır ve insanların stratejik etkileşimlerinde nasıl davrandıklarını deneysel çalışmalarla inceler. Camerer, davranışsal oyun teorisinin ekonomi, psikoloji ve diğer sosyal bilimlerdeki uygulamalarını tartışır. Thaler (2016), çalışmasında davranışsal iktisat alanındaki gelişmeleri ele alır ve disiplinin geçmişini, bugününü ve geleceğini inceler. Thaler, davranışsal iktisatın geleneksel iktisat teorilerine getirdiği yenilikleri ve gelecekteki araştırma yönergelerini tartışır.

Loewenstein, Sunstein ve Golman (2014), yaptıkları çalışmada davranışsal iktisat ve kamu politikası arasındaki ilişkiyi ele alır. Yazarlar, psikolojik prensiplerin bilgi açıklamaları ve kamu politikası tasarımı üzerindeki etkilerini inceler ve şeffaflığın ve bilgi açıklamalarının insan davranışlarını nasıl değiştirebileceğini tartışmışlardır. Akerlof ve Shiller (2009), çalışmalarında ekonomik karar alma süreçlerinde duyguların ve psikolojik faktörlerin önemini vurgulamışlardır. Tüketici davranışlarının ve finansal piyasaların psikolojik etkenlerle nasıl şekillendiğini açıklamışlardır. Thaler ve Sunstein (2008), yaptıkları çalışmada nicel veri analizi yöntemini kullanmışlardır. insanların karar alma süreçlerini etkileyen çeşitli faktörleri inceleyerek, bu faktörler üzerinde değişiklikler yaparak insanların daha iyi ve daha sağlıklı kararlar almalarını sağlamayı amaçlamışlardır. Camerer, Loewenstein, Rabin (2003) yaptıkları çalışmada Davranışsal iktisatın geçmişini, bugününü ve geleceğini kapsayan kapsamlı bir inceleme üzerinde çalışmışlardır. Thaler (1980), çalışmasında , tüketicilerin karar alma süreçlerindeki sınırlamaları ve irrasyonel davranışları ele almıştır. Davranışsal iktisatın temel kavramlarını açıklar ve geleneksel iktisat modellerinin tüketici davranışlarını nasıl açıklayamadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Smith (1976), çalışmasında nicel veri analizi yöntemini kullanmıştır, insanların ekonomik tercihlerini ve davranışlarını laboratuvar ortamında nasıl incelediğini ve modellediğini açıklamıştır.

Laibson (1997), çalışmasında, hiperbolik indingeme kavramını tanıtır ve bu kavramın insanların gelecekteki faydalarıyla bugünkü maliyetleri arasındaki dengesiz karar alma süreçlerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Kahneman ve

Tversky (1979), yaptıkları çalışmada, insanların riskli karar alma süreçlerini ele alarak, "Prospect Theory" olarak bilinen bir teoriyi tanıtır. İktisadi karar alma süreçlerini psikolojik açıdan inceler ve insanların riskli durumlarda nasıl davrandıklarını modellemeye çalışmışlardır.

3. Nöropolitika

Nöropolitika, beyin işlevleri ile siyasi davranış arasındaki karmaşık ilişkiyi aydınlatmak için sinir bilimi ile siyaset bilimini birleştiren, yeni ortaya çıkan çok disiplinli bir alandır. Bu bölümde nöropolitığın temel ilkeleri, metodolojik çerçeveleri ve siyasi ideolojileri, karar almayı ve davranışı kavramaya yönelik nörobilimsel keşiflerin sonuçları inceleniyor. Sinirbilimin siyaset bilimine dahil edilmesi, siyasi tutum ve davranışların bilişsel ve duygusal temelleri hakkında ampirik veriler sunarak siyasi olgulara dair anlayışımızda devrim yaratabilir.

Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) de dahil olmak üzere nörogörüntüleme teknolojisinin ortaya çıkışı, araştırmacıların politik akıl yürütmeyle bağlantılı beyin aktivitelerini gözlemlemesine olanak tanıdı. Bu teknik yenilik, siyaset bilimcilerinin siyasi görüşlerin, tercihlerin ve davranışların nörolojik bağıntılarını incelemesine olanak tanıyarak araştırma için yeni fırsatlar yarattı. Tingley, nörolojik görüntülemenin siyaset biliminde kullanılmasının, siyasi çerçeveler içindeki insan davranışına ilişkin anlayışımızı derinleştirebilecek değerli bir veri seti sağladığını gözlemlemektedir (Tingley, 2006). Bununla birlikte, ampirik sonuçların uygun kavramsal sınırlar dahilinde anlaşılmasını garanti eden, bu tür araştırmaları destekleyen teorik çerçevelerin titiz bir analizini gerektirir (Tingley, 2006).

Nöropolitikanın teorik temelleri psikoloji, sosyoloji ve bilişsel sinir bilimi de dâhil olmak üzere birçok disiplinden türetilmiştir. Krastev ve arkadaşları Paylaşılan nörolojik temellerin hem politik hem de ekonomik karar almayı desteklediğini ortaya koyan gelişen araştırmaları vurgulamakta ve beynin bu süreçlere katılımını anlamının insan davranışına dair önemli bilgiler sağlayabileceğini öne sürmektedir (Krastev ve diğerleri, 2016). Disiplinlerin yaklaşması, siyasi olguların incelenmesinde çok disiplinli bir yaklaşımın gerekliliğini vurguluyor ve siyasi tutum ve davranışları etkileyen unsurların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırıyor. Sinirbilimin politik koşullardaki felsefi sonuçları önemlidir. Meloni, siyasi analizde nörobilimsel yöntemlerin kullanılmasının, indirgemecilik ve karmaşık sosyal olguların olası aşırı basitleştirilmesi konusunda önemli endişelere yol açtığını ileri sürmektedir (Meloni, 2011). Zorluk, sinirbilimin ampirik keşiflerini tarihsel olarak siyaset bilimini şekillendiren kapsamlı teorik çerçevelerle uzlaştırmakta yatmaktadır. Bu denge, biyolojik süreçler ile politik ve sosyal çerçeveler arasındaki etkileşimin karmaşık bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için gereklidir.

Nöropolitika alanı son yirmi yılda önemli ölçüde ilerleme kaydetti. Schreiber'in tarihsel araştırması, sinirbilimin siyaset bilimine dâhil edilmesinin, konuyu etkileyen bir dizi devrimci ilerlemeyle karakterize edildiğini göstermektedir (Schreiber, 2017). İlk vurgu, bireysel siyasi davranışın nörolojik temelleri üzerindedir; ancak mevcut çalışmalar, grup dinamikleri ve kolektif karar alma süreçlerinin etkisi gibi toplumsal sonuçları da içerecek şekilde genişletildi. Nöropolitikğin tarihsel gelişimi, disiplinlerarası işbirliğinin önemini giderek daha fazla kabul edildiğini göstermektedir. Siyaset bilimciler sinirbilimsel araştırmalarla giderek daha fazla etkileşime girdikçe, fikir ve yaklaşım alışverişi potansiyeli ortaya çıkıyor. İşbirliği ruhu, çeşitli fikirlerin ve bilgilerin bir araya getirilmesini kolaylaştırdığından, modern siyasi kaygıların ortaya çıkardığı karmaşık zorlukların üstesinden gelmek için çok önemlidir.

Nöropolitika, politik davranışın nörolojik bağıntılarını incelemek için metodolojik olarak çeşitli metodolojilerden yararlanır. Jost ve diğerleri, politik bilişin karmaşık karakterini özetlemek için hem niteliksel hem de niceliksel metodolojileri kullanmanın gerekliliğinin altını çizmektedir (Jost ve diğerleri, 2014). Nörogörüntüleme çalışmaları, siyasi karar alma sırasında devreye giren beyin bölgelerini ortaya çıkarabilir, ancak niteliksel görüşmeler, bu kararları bilgilendiren öznel duyguları ve güdüleri açıklığa kavuşturabilir.

Nörogörüntüleme tekniklerinin geleneksel siyaset bilimi metodolojileriyle birleştirilmesi hem umutlar hem de engeller sunuyor. Nörogörüntüleme beyin fonksiyonuna doğrudan bakış açısı sağlasa da, araştırmacılar bu yaklaşımların doğasında var olan sınırlamaların farkında olmalıdır. Holmes ve Panagopoulos, sinirbilimi siyaset bilimine entegre etmeye yönelik kanıtsal ve teorik standartların önemli olduğu ve yerleşik siyasi teoriler için sinirbilimsel keşiflerin sonuçlarının titizlikle değerlendirilmesini gerektirdiği konusunda uyarıyorlar (Holmes ve Panagopoulos, 2013).

Nöropolitikanın öncelikli odak noktası siyasi ideolojiyi destekleyen beyin mekanizmalarının araştırılmasıdır. Araştırmalar, siyasi yönelimdeki farklılıkların belirli beyin yapıları ve işlevleriyle ilişkili olabileceğini gösteriyor. Araştırma, amigdala ve ön singulat korteks gibi alanlardaki sinirsel aktivite ile muhafazakar ve liberal tutumlar arasında ilişkiler kurmuştur (Jost ve diğerleri, 2018; Mendez, 2017). Bulgular, siyasi görüşümüzün biyolojik yatkınlıklardan kaynaklanabileceğini gösteriyor ve siyasi ideolojinin yalnızca dış faktörler tarafından şekillendirildiği fikrine karşı çıkıyor. Siyasi tutumları etkilemede duyguların önemi çok önemlidir. Sinirbilimsel çalışmalar, duygusal tepkilerin siyasi karar almayı önemli ölçüde etkilediğini, sıklıkla rasyonel müzakereleri gölgede bıraktığını göstermektedir (McDermott, 2004). Duygu ve biliş arasındaki etkileşim, bireylerin görüşlerini ve kararlarını hem rasyonellik hem de duygusal deneyimden etkilenen bir çerçeve içinde değerlendirdiği için politik davranışın karmaşıklığının altını çizer.

Nöropolitikanın sonuçları bireysel inançların ötesine geçerek daha geniş siyasi karar alma süreçlerini de içeriyor. Son araştırmalar siyasi katılım ve katılımın motivasyon ve ödülle ilgili nörolojik sistemlerden etkilendiğini göstermektedir (Gozzi ve diğerleri, 2010). Siyasete ilgisi artan bireyler, siyasi bilgileri işlerken benzersiz beyin aktivite modelleri sergiliyorlar; bu da motivasyonun siyasi davranışı önemli ölçüde etkilediğini gösteriyor (Gozzi ve diğerleri, 2010). Ayrıca, siyasi karar almanın duygusal ve duygusal yönleriyle ilgili olan “sıcak biliş” kavramı disiplinde ön plana çıkmıştır. Bu bakış açısı, duyguların bireylerin siyasi bilgi işlemlerini ve karar verme sürecini derinden etkilediğini ve sıklıkla önceden var olan fikirlere dayanan önyargılı yorumlara yol açtığını ileri sürmektedir (Grecu ve Chiriac, 2020). Hararetili bilişin beyin temellerini anlamak, siyasi kutuplaşma mekanizmaları ve yapıcı siyasi diyalogu teşvik etmenin zorlukları hakkında önemli bilgiler sağlayabilir.

Siyasi kutuplaşma modern kültürlerde önemli bir endişe haline geldi ve nöropolitika bu sorunu analiz etmek için farklı bir bakış açısı sağlıyor. Araştırmalar, güçlü partizan kimliklere sahip bireylerin siyasi bilgilere benzersiz beyin tepkileri sergilediğini, bunun sıklıkla önyargılı işleme ve önceden var olan fikirlerin güçlendirilmesiyle sonuçlandığını göstermektedir (Casado-Aranda ve diğerleri, 2019). Siyasi kutuplaşmanın beyin temeli, ideolojik farklılıkları uzlaştırmanın ve farklı siyasi bakış açılarına sahip kişiler arasında yapıcı söylemi teşvik etmenin zorluklarını vurguluyor. Sosyal kimliğin politik davranış üzerindeki etkisi çok önemlidir. Bireyler sıklıkla siyasi ideolojilerini sosyal kimlikleriyle ilişkilendirir, bu da grup sınırlarının güçlenmesine ve “onlara karşı biz” zihniyetinin güçlenmesine neden olur. Bu dinamik, bireysel tutum ve davranışları etkilemede grup bağlılığının önemini vurgulayan sosyal sinirbilim perspektifi aracılığıyla anlaşılabilir (Nash ve Leota, 2021). Sosyal kimlik ve siyasi bağlılığın beyindeki bağlantılarını araştırmak, akademisyenlerin siyasi kutuplaşmanın altında yatan mekanizmaları anlamalarını ve çatışmayı hafifletmek için uygulanabilir stratejiler belirlemelerini sağlar.

Nöropolitika ilerledikçe, nörobilimsel keşiflerin politik durumlarda uygulanmasına ilişkin etik soruların önemi artıyor. Sinirbilimsel bilginin siyasi kampanyalarda ve politika oluşturmada kullanılma potansiyeli önemli etik zorluklara yol açmaktadır. Nörogörüntüleme verilerinin kamuoyunu etkilemek veya önceden var olan önyargıları güçlendirmek için kullanılması, çözülmesi gereken etik ikilemler sunar (Henry ve Plemmons, 2012). Dahası, sinirbilim ile politikanın yaklaşması, sinirbilimsel içgörülerin kullanımına özgü güç dinamiklerinin titiz bir analizini gerektirir. Vrecko, nörobilimin kamusal söylemde ortaya çıkmasının, gücün kullanımını ve kişilerin yönetimini etkilediğini ileri sürmektedir (Vrecko, 2010). Nöropolitikğin etik yönlerini anlamak, nörobilimsel keşiflerin etik olarak ve sosyal adaleti ve eşitliği teşvik edecek şekilde kullanılmasını garanti altına almak için çok önemlidir. Nöropolitikanın alanı devam eden genişleme ve araştırmaya yöneliktir. Siyasi aşırılığın nörobi-

yolojisi ve kolektif karar almanın beyindeki temelleri gibi yeni çalışma alanları, araştırma için ilgi çekici fırsatlar sunmaktadır (Arciniegas ve Anderson, 2017). Hesaplamalı modelleme ve makine öğrenimi metodolojilerinin nöropolitik araştırmalara dâhil edilmesi, siyasi davranış ve karar alma süreçlerindeki karmaşık kalıpları ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Ayrıca disiplinler arası işbirliği alanın ilerlemesi için gerekli olacaktır. Akademisyenler, nörobilimciler, siyaset bilimcileri, psikologlar ve etik uzmanları arasındaki işbirliklerini geliştirerek, sinir mekanizmaları ile siyasi davranış arasındaki ilişkiye dair daha bütünsel bir anlayışa sahip olabilirler. Bu işbirlikçi metodoloji, nöropolitika araştırmasının titizliğini artıracak ve bulguların daha geniş sosyal ve politik bağlamlara yerleştirilmesini garanti edecektir. Özetle nöropolitika, sinir bilimini siyaset bilimi ile birleştirmeyi amaçlayan dinamik ve hızla ilerleyen bir disiplindir. Siyasi davranışın beyin mekaniğini araştırmak, akademisyenlerin siyasi inançları ve karar almayı etkileyen bilişsel ve duygusal süreçlere dair önemli içgörüler elde etmesini sağlar. Disiplin geliştikçe, sinirbilimsel keşiflerin etik sonuçlarını dikkate almak ve modern siyasi ikilemlerin sunduğu karmaşık zorlukların üstesinden gelmek için disiplinler arası işbirliğini teşvik etmek çok önemlidir. Sinirbilimin siyasi analize dâhil edilmesi, daha bilinçli ve etkili yönetim ve kamu politikası stratejilerini kolaylaştırarak siyasi olaylara ilişkin anlayışımızda devrim yaratabilir.

4. Davranışsal İktisat ve Nöropolitikanın Ortak Noktaları

Sağlanan referanslara göre, nöropolitika ile davranışsal ekonomi arasında aşağıdakiler de dâhil olmak üzere çok sayıda dikkate değer benzerlik vardır:

Bilişsel önyargıların insanın karar verme süreci üzerinde etkisi olduğu kabul edilmektedir ve her iki alan da bu etkiyi kabul etmektedir. Davranışsal ekonomi alanı buluşsal yöntemler, çerçeveleme etkileri ve doğrulama yanlılığı dahil olmak üzere bilişsel önyargıların ekonomik karar almayı nasıl etkilediği konusunda kapsamlı araştırmalar yürütmüştür (Flyvbjerg, 2021; Moynihan & Lavertu, 2011; Tanaiutchawoot, 2023; Shankar, 2019). Klotz, 2010; Das ve Teng, 1999; Oechssler ve diğerleri, 2008; Oechssler ve diğerleri, 2009). Nöropolitika alanı, bilişsel önyargıların siyasi görüşler, davranışlar ve tutumlar üzerindeki etkisinin incelenmesiyle ilgilidir (Krastev ve diğerleri, 2016; Leong ve diğerleri, 2020; Williams, 2023).

Krastev ve arkadaşlarına göre. (2016), Olsen ve ark. (2017), McDermott (2002) ve Ravens ve diğerleri. (2022), davranışsal ekonomi ve nöropolitika, insanın karar verme sürecini anlamak için psikoloji, bilişsel bilim ve sinirbilim alanlarındaki kavramları kullanan iki alandır. Krastev ve arkadaşlarına göre. (2016), Olsen ve ark. (2017) ve McDermott (2002), amaçları ekonomik ve politik davranışların anlaşılmasını geliştirmek için diğer alanlardaki bilgileri birleştirmektedir.

Her iki alan da geleneksel ekonomik ve politik çerçevelerin mükemmel rasyonellik varsayımına dayandığı varsayımına meydan okuyor (Schnellenbach ve Schubert, 2015; Schnellenbach ve Schubert, 2014; Horwitz, 2016; Klotz, 2010; Das ve Teng, 1999; Erol, 2023; Oechssler ve diğerleri, 2009). İnsanların kararlarını sıklıkla titiz optimizasyon yerine buluşsal yöntemlere ve önyargılara dayandırdığını kabul ediyorlar (Schnellenbach ve Schubert, 2015; Schnellenbach ve Schubert, 2014; Horwitz, 2016). Bu onların da kabul ettiği bir şey.

Dürtüleme ve seçim mimarisi, davranışsal ekonomi ve nöropolitika tarafından yönlendirilen politika müdahalelerinin iki örneğidir (“Kamu Yönetiminde Davranışsal Yaklaşımın Ahlaki ve Etik Sorunları”, 2024; Espinosa ve diğerleri, 2022; Dudley ve Xie, 2019; Desai, 2011). Bu müdahaleler politika kararlarına rehberlik etmek için kullanılmıştır. İstenilen sonuçlara yönelik davranışları etkilemek için bilişsel önyargıları kullanmaya yönelik stratejiler, ekonomik ve politik sektörlerdeki politika yapıcılar tarafından incelenmiştir (“Kamu Yönetiminde Davranışsal Yaklaşımın Ahlaki ve Etik Sorunları”, 2024; Espinosa ve diğerleri, 2022; Dudley ve Xie, 2019) ; Desai, 2011). Bu stratejiler, davranış arzu edilen sonuçların lehine olacak şekilde etkilemek için kullanılmıştır.

Flyvbjerg (2021), Schnellenbach ve Schubert (2015), Schnellenbach ve Schubert (2014) ve Horwitz’e (2016) göre, davranışsal ekonomi ve nöropolitikanın her ikisi de bireylerin tamamen bağımsız olduğunu varsayan geleneksel ekonomik ve politik modellerin sınırlamalarına meydan okumayı amaçlamaktadır. akılcı. Onların iddiasına göre bu modeller, insan davranışlarında gözlemlenebilen rasyonellikten sistematik sapmaları hesaba katmamaktadır (Flyvbjerg, 2021; Schnellenbach ve Schubert, 2015; Schnellenbach ve Schubert, 2014; Horwitz, 2016).

Krastev ve arkadaşlarına göre. (2016), McDermott (2002), Moynihan ve Lavertu (2011), Tanaiutchawoot (2023), Leong ve ark. (2020), Azzopardi (2021), Oechssler ve diğerleri. (2008) ve Oechssler ve ark. (2009), her iki alan da karar verme süreçlerini araştırmak için deneysel ve gözlemsel metodolojileri kullanan ampirik araştırmaya güçlü bir vurgu yapmaktadır. Çalışmalarının amacı daha gerçek ve ampirik gerçeklere dayanan ekonomik ve politik davranış modelleri geliştirmektir (Krastev vd., 2016; McDermott, 2002; Moynihan & Lavertu, 2011; Tanaiutchawoot, 2023; Leong vd., 2020). Bilişsel önyargıların kabulü, disiplinler arası yaklaşımların kullanılması, mükemmel rasyonel kavramına yönelik zorluklar, politikanın sonuçları, geleneksel modellerin eleştirileri ve ampirik verilere yapılan vurgu, davranışsal ekonomi ile nöropolitika arasında var olan temel ortaklıklardır.

SONUÇ

Bu araştırma, bilişsel önyargılar ve nörobilimsel temellerin bireylerin ekonomik ve politik karar alma süreçlerindeki etkilerini inceleyerek davranışsal

iktisat ve nöropolitika alanlarının birbirine bağlandığı noktaları ele almıştır. Bu bulgular, bireylerin rasyonel davranıştan saparak ekonomik ve politik tercihlerde öngörülebilir hatalar yapabileceğini göstermektedir. Bu hatalar, karar verme süreçlerinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğurabilir. Özellikle seçim mimarisi ve dürtme (nudge) gibi davranışsal müdahalelerin bireylerin tercihlerini değiştirme potansiyeli vurgulanmıştır. Bununla birlikte, politika yapıcılar ve uygulayıcılar, bu müdahalelerin etik sınırları ve olası riskleri hakkında derinlemesine düşünülmelidir.

Çalışma, literatürde mevcut olan teorik temelleri desteklemekle birlikte, davranışsal iktisat ve nöropolitika arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine araştırılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle, bu iki disiplinin sunduğu yaklaşımların çeşitli kültürel, ekonomik ve siyasi bağlamlarda nasıl çalıştığını gösteren doğru veriler gereklidir. Ayrıca, nöropolitika uygulamalarının sosyal ve etik etkileri hakkında daha fazla konuşmak, bu alandaki araştırmaları sürdürmek için gereklidir.

Nöropolitika uygulamalarına yönelik etik ilkelerin geliştirilmesi, disiplinler arası işbirliğinin artırılması ve deneysel araştırmalara daha fazla yer verilmesi, gelecekteki çalışmalar için önerilerdir. Özellikle, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi teknolojilerin kullanılmasıyla bireylerin davranışlarının daha derinlemesine ve hassas bir şekilde incelenebileceği görülüyor. Bu tür yaklaşımlar, politika yapıcılarının daha başarılı stratejiler oluşturmalarına yardımcı olabilir. Sonuç olarak, davranışsal iktisat ve nöropolitika arasındaki ilişkiyi anlamak, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde daha bilinçli karar verme süreçlerini teşvik etmek için çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Agner, E., & Loewenstein, G. (2007). Behavioral economics. *Handbook of Philosophy of Science: Economic Philosophy*, 641-690.
- Akerlof, G. A. (2002). Behavioral macroeconomics and macroeconomic behavior. *American Economic Review*, 92(3), 411-433.
- Aktan, C. C., & Yavuzarslan, K. (2020). Davranışsal iktisat: bireylerin iktisadi karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal ve psikolojik faktörlerin analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(2), 100-120.
- Arciniegas, D., & Anderson, C. (2017). Toward a neuroscience of politics. *Journal of Neuropsychiatry*, 29(2), 84-85. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.17020046>
- Azzopardi, L. (2021). Cognitive biases in search. In *Proceedings of the ACM SIGIR International Conference on the Theory of Information Retrieval* (pp. 27-37). <https://doi.org/10.1145/3406522.3446023>
- Barberis, N. (2013). Psychology and the financial crisis of 2007-2008. *Financial Innovation: Too Much or Too Little*, 15-28.
- Bromily, P. (2010). Looking at prospect theory. *Strategic Management Journal*, 31(12), 1357-1370.
- Camerer, C. (1999). Behavioral economics: Reconnecting psychology and economics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 96(19), 10575-10577.
- Can, Y. (2012). İktisatta psikolojik insan faktörü: Davranışsal iktisat. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 91-98.
- Casado-Aranda, L., Venkatraman, V., Sánchez-Fernández, J., & Martínez, T. (2019). Does partisan bias modulate neural processing of political information? An analysis of the neural correlates of corruption and positive messages. *Political Psychology*, 41(1), 145-164. <https://doi.org/10.1111/pops.12581>
- Das, T., & Teng, B. (1999). Cognitive biases and strategic decision processes: An integrative perspective. *Journal of Management Studies*, 36(6), 757-778. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00157>
- Demirel, S. K., & Artan, S. (2016). Nöroiktisat ve iktisat biliminin geleceğine ilişkin tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), 1-28.
- Desai, A. (2011). Libertarian paternalism, externalities, and the “spirit of liberty”: How Thaler and Sunstein are nudging us toward an “overlapping consensus.” Richard H. Thaler, and Cass R. Sunstein. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven, CT: Yale University Press. *Law & Social Inquiry*, 36(1), 263-295. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2010.01231.x>

- Dudley, S., & Xie, Z. (2019). Designing a choice architecture for regulators. *Public Administration Review*, 80(1), 151-156. <https://doi.org/10.1111/puar.13112>
- Education and Science Without Limits Fundamental and Applied Researches. (2024). Moral and ethical problems of behavioral approach in public administration. *Education and Science Without Limits Fundamental and Applied Researches*, 20(20), 19-23. <https://doi.org/10.36683/fp-20/19-23>
- Erol, K. (2023). Cognitive biases in finance and marketing literature: A meta-analysis approach. *Journal of Academic Social Resources*, 8(46), 2215-2224. <https://doi.org/10.29228/asrjournal.68346>
- Espinosa, V., Wang, W., & Soto, J. (2022). Principles of nudging and boosting: Steering or empowering decision-making for behavioral development economics. *Sustainability*, 14(4), 2145. <https://doi.org/10.3390/su14042145>
- Fisunoğlu, M., & Tan, B. K. (2009). Keynes devrimi ve Keynesyen iktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31-60.
- Flyvbjerg, B. (2021). Top ten behavioral biases in project management: An overview. *Project Management Journal*, 52(6), 531-546. <https://doi.org/10.1177/875697282111049046>
- Gozzi, M., Zamboni, G., & Grafman, J. (2010). Interest in politics modulates neural activity in the amygdala and ventral striatum. *Human Brain Mapping*, 31(11), 1763-1771. <https://doi.org/10.1002/hbm.20976>
- Greco, S., & Chiriac, H. (2020). Political sophistication and the perception of power in international relations: A semiotic approach. *Technium Social Sciences Journal*, 14, 578-592. <https://doi.org/10.47577/tssj.v14i1.2187>
- Güneş, İ. (2022). İktisat ve psikoloji ilişkisi: Davranışsal iktisat. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(30), 450-455.
- Henry, S., & Plemmons, D. (2012). Neuroscience, neuropolitics and neuroethics: The complex case of crime, deception and fMRI. *Science and Engineering Ethics*, 18(3), 573-591. <https://doi.org/10.1007/s11948-012-9393-4>
- Holmes, M., & Panagopoulos, C. (2013). The social brain paradigm and social norm puzzles. *Journal of Theoretical Politics*, 26(3), 384-404. <https://doi.org/10.1177/0951629813502710>
- Horwitz, S. (2016). Behavioural economics: A Virginia political economy perspective. *Economic Affairs*, 36(3), 273-281. <https://doi.org/10.1111/ecaf.12186>
- Jost, J., Nam, H., Amodio, D., & Bavel, J. (2014). Political neuroscience: The beginning of a beautiful friendship. *Political Psychology*, 35(S1), 3-42. <https://doi.org/10.1111/pops.12162>
- Jost, J., Sapolsky, R., & Nam, H. (2018). Speculations on the evolutionary ori-

- gins of system justification. *Evolutionary Psychology*, 16(2). <https://doi.org/10.1177/1474704918765342>
- Journal of Neurology Neurosurgery & Psychiatry. (2015). Neuropolitics: Your brain is built for politics. *Journal of Neurology Neurosurgery & Psychiatry*, 86(9), e3.8-e3. <https://doi.org/10.1136/jnnp-2015-311750.16>
- Kamilçebebi, H. (2013). Davranışsal iktisatta deneyimlenen fayda ve karar faydası arasındaki fark ve bir deney. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 447-456.
- Kanlıoğlu, M. B. (2019). İktisatta yeni bir yaklaşım: Davranışsal iktisat. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 103-116.
- Keser, A., & Güler, B. K. (2016). Çalışma psikolojisi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Klotz, L. (2010). Cognitive biases in energy decisions during the planning, design, and construction of commercial buildings in the United States: An analytical framework and research needs. *Energy Efficiency*, 4(2), 271-284. <https://doi.org/10.1007/s12053-010-9089-z>
- Krastev, S., McGuire, J., McNeney, D., Kable, J., Stolle, D., Gidengil, E., & Fellows, L. (2016). Do political and economic choices rely on common neural substrates? A systematic review of the emerging neuropolitics literature. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00264>
- Krastev, S., McGuire, J., McNeney, D., Kable, J., Stolle, D., Gidengil, E., & Fellows, L. (2016). Do political and economic choices rely on common neural substrates? A systematic review of the emerging neuropolitics literature. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00264>
- Küçükücü, M., Konya, S., & Karaçor, Z. (2017). Davranışsal iktisat ekseninde iktisatta psikolojik arka plan. In *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies) (No. 2)*.
- Leong, Y., Chen, J., Willer, R., & Zaki, J. (2020). Conservative and liberal attitudes drive polarized neural responses to political content. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(44), 27731-27739. <https://doi.org/10.1073/pnas.2008530117>
- Lieder, F., Griffiths, T., Huys, Q., & Goodman, N. (2017). The anchoring bias reflects rational use of cognitive resources. *Psychonomic Bulletin & Review*, 25(1), 322-349. <https://doi.org/10.3758/s13423-017-1286-8>
- McDermott, R. (2002). Experimental methods in political science. *Annual Review of Political Science*, 5(1), 31-61. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.5.091001.170657>
- McDermott, R. (2004). The feeling of rationality: The meaning of neuroscientific advances for political science. *Perspectives on Politics*, 2(4), 691-706. <https://doi.org/10.1215/00141801-0000011>

org/10.1017/s1537592704040459

- Meloni, M. (2011). Philosophical implications of neuroscience: The space for a critique. *Subjectivity*, 4(3), 298-322. <https://doi.org/10.1057/sub.2011.8>
- Mendez, M. (2017). A neurology of the conservative-liberal dimension of political ideology. *Journal of Neuropsychiatry*, 29(2), 86-94. <https://doi.org/10.1176/appi.neuropsych.16030051>
- Mola, H. (2021). Davranışsal iktisat perspektifinden iktisadi karar alma sürecinde gizli tuzaklar ve dürtmeler. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 20-35.
- Moynihan, D., & Lavertu, S. (2011). Cognitive biases in governing: Technology preferences in election administration. *Public Administration Review*, 72(1), 68-77. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02478.x>
- Nash, K., & Leota, J. (2021). Political orientation as psychological defense or basic disposition? A social neuroscience examination. *Cognitive Affective & Behavioral Neuroscience*, 22(3), 586-599. <https://doi.org/10.3758/s13415-021-00965-y>
- Oechssler, J., Roider, A., & Schmitz, P. (2008). Cognitive abilities and behavioral biases. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1294555>
- Oechssler, J., Roider, A., & Schmitz, P. (2009). Cognitive abilities and behavioral biases. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(1), 147-152. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2009.04.018>
- Olsen, A., Tummers, L., Grimmelikhuijsen, S., & Jilke, S. (2017). Behavioral public administration: Connecting psychology with European public administration research. In *Proceedings of the European Group for Public Administration Conference* (pp. 1121-1133). https://doi.org/10.1057/978-1-137-55269-3_57
- Önder, İ. (1991). İktisat psikolojisi. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi* (34).
- Rabin, M. (1998). Psychology and economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 11-46.
- Ravens, A., Stacher-Hörndli, C., Steinwand, S., Shepherd, J., & Gregg, C. (2022). ARC regulates a second-guessing cognitive bias during naturalistic foraging through effects on discrete behavior modules. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.1101/2022.07.27.501779>
- Schnellenbach, J., & Schubert, C. (2014). Behavioral public choice: A survey. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2390290>
- Schnellenbach, J., & Schubert, C. (2015). Behavioral political economy: A survey. *European Journal of Political Economy*, 40, 395-417. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2015.05.002>

- Schreiber, D. (2017). Neuropolitics: Twenty years later. *Politics and the Life Sciences*, 36(2), 114-131. <https://doi.org/10.1017/pls.2017.25>
- Serim, H., & Küçükşenel, S. (2020). Davranışsal iktisat ve dürtme: Sağlık politikaları özelinde bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(3), 531-559.
- Shankar, S. (2019). Risk and rationality. *Journal of Financial Risk Management*, 8(4), 305-314. <https://doi.org/10.4236/jfrm.2019.84021>
- Tanaiutchawoot, N. (2023). The influence of knowledge about heuristic decisions and cognitive biases in engineering students and junior engineers: Case studies from Germany and Thailand. *Proceedings of the Design Society*, 3, 3415-3422. <https://doi.org/10.1017/pds.2023.342>
- Terziev, V., & Kanev, D. (2020). Modern developments in behavioral economics. In *Smart Technologies and Innovations in Design for Control of Technological Processes and Objects: Economy and Production: Proceeding of the International Science and Technology Conference "FarEastCon-2018" Volume 1* (pp. 10-23). Springer International Publishing.
- Tingley, D. (2006). Neurological imaging as evidence in political science: A review, critique, and guiding assessment. *Social Science Information*, 45(1), 5-33. <https://doi.org/10.1177/0539018406061100>
- Toigonbaeva, D., & Eser, R. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak, davranışsal iktisat.
- Vrecko, S. (2010). Neuroscience, power and culture: An introduction. *History of the Human Sciences*, 23(1), 1-10. <https://doi.org/10.1177/0952695109354395>
- Wendel, S. (2020). *Designing for behavior change: Applying psychology and behavioral economics*. O'Reilly Media.
- Williams, D. (2023). The case for partisan motivated reasoning. *OSF Preprints*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/564wn>
- Yiğit, A. G. (2018). Davranışsal iktisadın anlaşılmasına yönelik bir literatür taraması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 161-190.
- Zeybek, Z., Bozkurt, Y., & Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.

BÖLÜM 13

CİNSİYET KOTALARININ KADINLARIN SİYASAL TEMSİLİ VE KATILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Muhammed Ramazan DEMİRCİ²

¹ Bu çalışma 28.08.2024 tarihinde savunulan ve Prof. Dr. Hüseyin BAL danışmanlığında Dr. Muhammed Ramazan DEMİRCİ tarafından hazırlanan “Demokrasi Bağlamında Parlamentolardaki Kadın Temsilinin Karşılaştırmalı Bir Analizi” başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

² Dr., Giresun Üniversitesi Alucra Turan BULUTCU Meslek Yüksekokulu, muhammedramazan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6726-7370

Giriş

Siyasal katılım, demokrasinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Siyasal katılım, bireylerin yönetim süreçlerine dahil olmalarını değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik, adalet ve temsiliyet açısından da hayati bir öneme sahiptir. Siyasal katılım, vatandaşların oy kullanma, siyasi kampanyalarda yer alma, topluluklar oluşturma ve siyasi toplantılara katılma gibi çeşitli faaliyetler aracılığıyla siyasal sisteme etki etmelerini ifade eder. Bu katılım, demokrasinin işlerliğini sağlayan ve halkın iradesini yansıtan bir mekanizma olarak kabul edilmektedir. Ancak, pratikte siyasal katılım her toplumda eşit şekilde dağılmamaktadır; aksine, bu katılım, tarihsel olarak belirli grupların marjinalleşmesi ve toplumsal eşitsizlikler tarafından şekillendirilmektedir. Siyasal alanda en belirgin eşitsizliklerden biri de cinsiyet temelli ayrımcılıktır. Kadınların siyasal alandaki temsili, tarihsel olarak erkeklerden çok daha düşük seviyelerde kalmış ve bu durum, kadınların siyasal süreçlerde aktif bir şekilde yer alabilmeleri için önemli engeller oluşturmuştur.

Kadınların siyasal katılımının sınırlı olması, yalnızca seçimlerde oy kullanma oranlarının düşük olmasıyla açıklanamaz; daha derin bir mesele olan kadınların siyasal karar alma süreçlerinde yer almamaları, bu eşitsizliğin temel nedenlerinden biridir. Bu sınırlamalar, genellikle toplumsal ve kültürel normlar, cinsiyet temelli stereotipler, ekonomik eşitsizlikler ve siyasi sistemlerin yapısal eşitsizlikleriyle pekişmektedir. Toplumda kadınların siyasal alanda daha düşük statüde yer alması, karar alma süreçlerinde etkinliklerini sınırlamakta ve bu da kadınların toplumsal haklarının savunulmasını zorlaştırmaktadır. Kadınların siyasal temsilineki eksikliği, yalnızca eşitlik ilkesinin ihlali değil, aynı zamanda demokratik sistemlerin tüm halk kesimlerinin ihtiyaçlarını ve taleplerini eşit derecede yansıtmaya kapasitesinin zayıflamasıdır. Bu bağlamda, cinsiyet eşitsizliğini gidermeye yönelik düzenlemeler, siyasal temsildeki bu dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yardımcı olabilecek önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Cinsiyet kotaları, kadınların siyasal alandaki temsiline artırmaya yönelik düzenlemeler olup, seçim listelerinde veya yasama organlarında belirli bir oranda kadın temsiline sağlanmasını amaçlar. Cinsiyet kotalarının uygulanması, kadınların siyasal süreçte katılımını artırma yolunda atılan önemli bir adımdır. Ancak, bu kotaların etkinliği ve siyasal sistemler üzerindeki etkileri, halen geniş bir akademik tartışma alanı yaratmaktadır. Cinsiyet kotalarının kadın temsiline sağladığı katkılar genellikle olumlu olarak değerlendirilse de bu mekanizmaların demokratik süreçlere ve toplumsal eşitliğe etkisi üzerine yapılan araştırmalar devam etmektedir.

Bu çalışmada, cinsiyet kotalarının kadınların siyasal katılımı ve temsili üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Kadınların siyasal süreçlere katılımını artırmada cinsiyet kotalarının rolü, demokratik yönetimin güçlendirilmesi ve top-

lumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir konu olarak tartışılacaktır. Bu bağlamda, cinsiyet kotalarının siyasi sistemler üzerindeki etkileri, kadınların karar alma süreçlerine katılımını artırarak demokratik temsili güçlendirme potansiyeli incelenecektir.

Siyasi Katılım ve Cinsiyet

Siyasal katılım, bireylerin siyasi sistemle etkileşime geçtiği, oy kullanma, bir siyasi kampanyaya veya gruba maddi katkıda bulunma, siyasi gruplarda çalışma, toplantı ve mitinglere katılma gibi faaliyetleri içeren bir olgudur (Boulianne, 2009: 195-196). Siyasal katılımı farklı düzeylerde ele almak mümkündür: birincisi, yalnızca oy kullanmayı içeren seçmen katılımı; ikincisi, örgüt üyeliği, toplantı ve mitinglere katılma gibi faaliyetleri kapsayan faaliyete geçme katılımı; üçüncüsü ise parti yöneticiliği, propaganda faaliyetleri ve resmi makamlarla etkileşim gibi daha aktif biçimleri içeren faal katılımdır (Tatar, 2003: 334). Ancak, bir faaliyetin siyasi katılım olarak nitelendirilebilmesi için belirli özellikleri taşıması gerekmektedir.

Her toplumda, siyasi katılımın özü, siyasi gücün kontrol edilmesi, gücün dağıtılması ve kaynakların kullanımı ile karar alma süreçlerinin organize veya bireysel çıkarlar doğrultusunda etkilenmesidir. İdeal koşullarda siyasal eşitlik, vatandaşların endişelerini ve siyasi tercihlerini birbirleriyle eşit düzeyde dile getirebilmesini sağlayan en önemli faktördür. Demokratik katılım, sınıf, cinsiyet, zenginlik ve etnik köken gibi farklılıkların göz ardı edildiği eşit bir oyun alanı varsayımına dayanır. Ancak, literatür göstermektedir ki siyasi katılım, vatandaşlar arasında eşit olmayan bir şekilde dağılma eğilimi taşımaktadır (Brady vd., 1995; Griffin & Newman, 2005; Lijphart, 1997; Choudhary, 2018). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çağdaş siyaset tartışmalarında demokratik katılımı şekillendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Küresel düzeyde, kadınların siyasi katılımı ve karar alma süreçlerine dahil olma oranları son derece sınırlıdır. Kadınların hükümet politikalarında yeterince temsil edilmemesi, siyasi ve sosyal alanlarda cinsiyet eşitsizliklerini sürdüren yaygın bir soruna işaret etmektedir. Kadınların siyasal alanın üst düzeylerine katılım oranlarının düşüklüğü, toplumsal cinsiyet tabakalaşmasının bir yansımasıdır. Bu düşük katılım, kadınların siyasal alandaki temsil gücünü zayıflatmakta ve tanımlayıcı temsilin önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Kadınların siyasal katılımını engelleyen ya da kolaylaştıran faktörler arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, kültürel normlar, coğrafi yapı ve siyasi sistemin türü gibi değişkenler yer almaktadır (Shvedova, 2005: 34).

Kadınların siyasal sistemle ilişkisi tarihsel olarak sınırlı kalmış ve siyasal sistemle tam anlamıyla bütünleşemedikleri görülmüştür. Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında kadının rolü büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Ancak, kadınların toplum içinde önemli bir kitle olarak varlığı, onların siyasal alanda fark yaratabilecek aktörler olduklarına yönelik algının güçlenmesine

neden olmuştur. Bu nedenle kadınların siyasete katılımı, son yıllarda giderek artan bir akademik ve siyasi ilgi konusu hâline gelmiştir. Kadınların siyasal alanda etkin rol alması, Birleşmiş Milletler'in Üçüncü Binyıl Kalkınma Hedefi doğrultusunda da bir güçlenme göstergesi olarak kabul edilmekte ve uluslararası gündemde önemli bir yer tutmaktadır (Cornwall & Goetz, 2005: 784).

Kadınların siyasal süreçlere aktif katılımı, eşitlik, sürdürülebilir kalkınma, barış ve demokrasi hedeflerinin hayata geçirilmesi için temel bir ön koşuldur. Kadınlar, her ülkede toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu nedenle, demokratik bir sistemin etkin ve başarılı bir şekilde işlemesi, toplumun yalnızca bir kesiminin katılımıyla mümkün değildir. Ancak kadınlar, siyasal katılımı kolaylaştıran ekonomik, sosyal ve politik kaynaklara erişim noktasında erkeklere kıyasla hala dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır.

Kadınların siyasal alanda karşı karşıya kaldığı engeller, egemen sosyo-kültürel normlar ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleriyle pekiştirilmektedir. Bu ayrımcı yapılar, kadınların siyasi yetkinliklerini sürekli olarak sorgulamakta ve böylelikle siyasal güçlenme yolunda elde ettikleri ilerlemeleri önemli ölçüde aşındırmaktadır (Bawa & Sanyare, 2013: 282). Dolayısıyla, kadınların siyasal alanda varlık göstermesi yalnızca bir temsil sorunu değil, aynı zamanda toplumdaki eşitlikçi dönüşüm süreçlerinin sağlanması açısından kritik bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir.

Kadınların toplumların sosyal ve ekonomik gelişimine sağladığı katkı, üretim ve üreme alanlarındaki ikili rolleri nedeniyle son derece büyüktür. Ancak toplumsal kaynakların üretiminde kadınların rolü görünürken, bu kaynakların kullanımına yönelik kararların alındığı resmi siyasi yapılarda kadınların varlığı büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Bu durum, siyasal katılımı cinsiyet eşitsizliğini derinleştirerek demokrasinin işlerliğini zayıflatmaktadır. Van Deth'in (2016: 350) belirttiği gibi, karar alma süreçlerine katılım ne kadar genişse, demokrasi o kadar güçlü bir şekilde kendini gösterir; buna karşılık, az sayıda kişinin karar alma süreçlerine dahil olduğu toplumlarda demokrasinin niteliği de o denli zayıftır.

Bu nedenle, kadınların yerel yönetimlerden parlamentolara ve hükümet düzeyine kadar tüm siyasi karar alma mekanizmalarında yer alması büyük önem taşımaktadır. Kadınların siyasal katılımı, kendi yaşamlarını ve davranışlarını etkileyen karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarını sağlar ve demokratik temsiliyeti güçlendirir. Tüm bu açılardan değerlendirildiğinde, kadınların siyasal katılım düzeylerini artırmak, yalnızca cinsiyet eşitliğini sağlamak için değil, aynı zamanda demokrasinin temel ilkelerinden biri olan siyasal eşitliği hayata geçirmek için de elzemdir.

Kadınların Siyasal Temsili

Günümüz liberal demokrasilerinin bir temsili demokrasi anlayışı üzerine inşa edilmiş olması, temsil ve siyasal temsil kavramlarının açıklanmasını ve

tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, temsil kavramı sözlük anlamıyla “birinin veya bir topluluğun adına hareket etme” olarak tanımlanmaktadır (Akalin vd., 2011: 2320). Ancak, temsil etmek fiilinin kökeni, başlangıçta sanata bir atıfta bulunarak bir oyunu canlandırmak ya da karakterleri oyuncular aracılığıyla yeniden sunmak anlamına gelmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ise “temsil edilen bir hak adına hareket etmek” şeklinde, örneğin bir müvekkili temsil eden bir avukat veya bir hükümdarı temsil eden bir büyükelçi gibi, bir kişinin bir başkası adına hareket etmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Brown vd., 2018). Teknik açıdan temsil, bireylerin çıkarlarının ya da inançlarının, çoğunluk adına belirli karar organları önünde yalnızca bir ya da birkaç kişi tarafından temsil edildiği bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Robertson, 2002: 423).

Siyasal temsil kavramı, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi tek bir tanım üzerinden açıklanamaz. Siyasal temsil, farklı bağlamlarda ve perspektiflerde çeşitli anlamlar taşıyabilmektedir. Bununla birlikte, siyasal temsilin demokrasi açısından taşıdığı öneme yönelik geniş bir uzlaşa bulunmaktadır (Pitkin, 1967; Plotke, 1997; Urbinati, 2000). Dahl (1998), demokratik sistemlerin yalnızca vatandaşların taleplerine yanıt vermekle kalmayıp, bu vatandaşları siyasal açıdan eşit bir şekilde dikkate alması gerektiğini savunur. Bu nedenle, siyasal temsil, toplu karar alma süreçlerinde bireylerin çıkarlarının ve görüşlerinin eşit biçimde temsil edilmesini sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilir. Kadın ve erkeklerin eşit temsili, hem geçiş demokrasilerinde hem de konsolide demokrasilerde yönetimin demokratikleşmesini güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Temsili demokrasi, egemenlik yetkilerinin seçim yoluyla belirlenmiş temsilcilere devredildiği ve bu yetkilerin toplumun genel yararına kullanıldığı bir yönetim modelidir. Bu bağlamda, temsil süreci, temsilcinin temsil edilenin yerini aldığı ve aynı zamanda onu somutlaştırdığı bir mekanizmayı ifade eder. Siyasal temsilden bahsedilebilmesi için, vatandaşlık ile siyasal karar alma süreçleri arasında bir tür arabulucu meclisin oluşturulmuş olması gerekmektedir (Brennan ve Hamlin, 1999: 109). Batı demokrasilerinde bu temsil, esas itibarıyla siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Siyasal temsil, vatandaşlar adına hareket eden, onların çıkarlarını ifade eden ve politika oluşturan temsilcilerin seçilmesini amaçlamaktadır. Ancak bu süreç, gerçek anlamda öz-yönetim ve özerklik ilkelerini devre dışı bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmiş ve temsiliyetin siyasi iradeyi yabancılaştırdığı ileri sürülmüştür (Barber, 1984). Heywood’a (2020: 293) göre, temsil, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımı kabul ederken; demokrasi, bu ayrımı ortadan kaldırmayı ve bireylerin kendi kendini yönetmesini hedefler.

Akademik literatürde, kadınların siyasal etkinlik düzeylerinin erkeklere kıyasla daha düşük olduğu ve bunun temelinde kadınların tarihsel olarak siyasal alanda marjinalleştirilmeleri yattığı ileri sürülmüştür. Birçok toplumda

siyaset, erkek egemen bir alan olarak görülmekte ve kadınlar bu alanda istenmeyen aktörler olarak nitelendirilmektedir. Ancak, demokratik süreçlerin gelişimi, kadınların siyasal alanda etkin bir şekilde yer alması için yeni fırsatlar doğurmuştur. Chaney & Fevre'in (2002) belirttiği gibi, demokrasilerde tanımılayıcı temsil talebi mevcuttur. Kadınların karar alma süreçlerine katılmaması durumunda, kadınların görüş ve çıkarları göz ardı edilmekte ve bu durum, eşitlik ilkesinin ihlaline yol açmaktadır.

Kadınların siyasal katılımını artırmak için net ve şeffaf kuralların yanı sıra, baskı gruplarının ve siyasi partilerin oluşturulmasını teşvik eden katılımcı ortamların varlığı son derece önemlidir (Atkeson & Carrillo, 2007). Siyaset bilimi literatürü, tarihsel olarak marjinalleştirilmiş grupların demokratik kurumlarda etkili bir şekilde temsil edilebilmesi için bu grupların üyelerinin müzakereci organlarda yer alması gerektiğini vurgulamaktadır (Weldon, 2002: 1154). Kadınların erkeklerle eşit koşullarda siyasal karar alma süreçlerine aktif katılımı, yalnızca eşitlik ilkesinin gereği değil, aynı zamanda farklı bakış açıları ve deneyimlerin karar alma mekanizmalarına dahil edilmesi açısından da elzemdir.

Kadınların siyasal alanda temsil edilmesi, demokrasinin işlerliği ve eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Kadınların siyasal temsili, yalnızca onların çıkarlarının siyasal alanda dile getirilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, toplumsal barış ve demokratik yönetimin güçlenmesine de katkı sunar. Bu doğrultuda, kadınların siyasal alandaki temsilini artırmak ve cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak için yapısal reformlara ve katılımcı bir siyasal kültüre ihtiyaç duyulmaktadır.

Siyasi Eşitlik ve Cinsiyet Eşitliği

Eşitlik kavramı, sosyal politika ve kamu politikası özelinde geniş bir tartışma alanına sahip olmakla birlikte, bu kavramın ne anlama geldiği konusunda çeşitli bağlamlarda net bir fikir birliği bulunmamaktadır (Espinoza, 2007: 344). Eşitlik, en temel anlamıyla, bir ve aynı türün temelini oluşturan nesnelere birbirleriyle ilişkisini ifade eder. Burada "eşitlik" kelimesi, özdeşlik anlamında kullanılır. Eşitlik teriminin yaygın anlamı ise, tüm bireylerin eşit olduğu ve herkesin eşit muamele ve gelir hakkına sahip olması gerektiğini savunur. Eşitlik, bir kişinin belirli bir yönünün (gelir, zenginlik, mutluluk veya fırsatlar gibi) diğer özellikleriyle karşılaştırılarak değerlendirildiği bir kavramdır (Callinicos, 2004: 36). Bu tanım, benzer durumdaki insanlara eşit şekilde davranmamız gerektiği ya da farklı durumlarda olan insanlara farklı şekilde yaklaşmamız gerektiği anlamına gelir. Genel anlamda, eşitlik kavramı, bireylerin özgürce gelişebilmeleri ve toplumun tüm üyelerinin gereksinimlerinin karşılanabilmesi için eşit koşulların ve fırsatların mevcut olmasını ifade eder.

Siyasi eşitlik kavramı ise, tüm bireylerin hükümete ve siyasi sürece katılma hakkını kapsar. Bu bağlamda, genellikle vatandaşlar arasındaki siyasi kararları

etkileme yeteneği açısından eşitlik olarak tanımlanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde siyasi eşitlik, tüm vatandaşların, gerekli niteliklere ve koşullara sahip olmaları durumunda, eşit siyasi haklara, hükümette eşit söz hakkına ve tüm yetkili makamlara eşit erişim hakkına sahip olmalarını ifade eder. Ayrıca, siyasi eşitlik, toplumsal eşitlik ilişkilerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Dahl (2006), bir toplumdaki vatandaşların eşit politik haklara sahip olmasının demokrasinin işleyişi için kritik öneme sahip olduğunu belirtir. Dahl, siyasal eşitliği, tüm vatandaşların devlet kararlarına eşit bir şekilde katılımını ve vatandaşların temel haklarının korunmasını içeren bir kavram olarak tanımlar. Dahil olma, seçimlerin özgür ve adil olmasını, oy hakkının evrensel olmasını ve yargı yoluyla herkesin eşit şekilde adalete erişimini içerir. Dahl, siyasal eşitliğin demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ve aynı zamanda toplumdaki sosyal adaletin sağlanmasına yönelik bir araç olarak işlev gördüğünü savunmaktadır. Beitz (1989), siyasal eşitliği, her bireyin siyasi faaliyetlere katılma hakkı ve karar alma süreçlerinde eşit bir şekilde temsil edilmesi olarak tanımlar. Beitz, siyasi eşitliği bireysel özgürlükten ayrı tutar ve bu kavramın demokratik ilkeler ve değerlerde merkezi bir rol oynadığını vurgular. Rawls (1999), eşitliği, toplumun her bireyinin aynı haklara sahip olduğu ve herkesin eşit muamele gördüğü bir durum olarak tanımlar. Adaletin gerçekleşmesi için, toplumun en dezavantajlı kesimlerine öncelik verilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, eşitsizliği engellemek için daha fazla kaynak ve fırsat yaratılmasını gerektirir. Rawls ayrıca, “adil ve makul bir şekilde”, her bireye eşit fırsatlar sağlanması gerektiğini savunur.

Politik eğilimlerden, refah devleti türünden veya eşitsizlik düzeyinden bağımsız olarak, herkesin iyi pozisyonlar ve ödüller için adil bir rekabet şansı hakkı olduğu görüşü, genel olarak birçok kişi tarafından kabul edilen bir durumdur. Ancak son on yılda kaydedilen önemli ilerlemelere rağmen, birçok gelişmekte olan ülkede refahın birçok yönünde cinsiyet eşitsizliği hâlâ yaygın bir sorun olarak devam etmektedir (Bransia vd., 2014: 29). Bu durum, erkeklerle kadınların fırsatlara, sosyal muameleye veya bireylerin cinsiyete dayalı algıları açısından eşit olmadığı anlamına gelmektedir. Chiva (2018), demokratik sürecin, kadınları politik temsilin dışında bırakan etkili kurum ve politikalara sahip olduğunu değerlendirir. Bu kurumların ve politikaların çoğu, genellikle erkek egemenliğini ve geleneksel cinsiyet rollerini koruma amacı taşır. Toplumsal cinsiyet eşitliği terimi, eşitliğin bu anlayışıyla yorumlanır ve kurumsal ile sosyal süreçleri karakterize eder. Hawkesworth (2019), toplumdaki kadınlar ve erkeklerin farklı rollerinin, bu rollerin sosyal yapı üzerindeki etkilerinin anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, politik teoride cinsiyet eşitliği konusundaki tartışmaların, güç ilişkileri ve siyasi karar alma süreçlerinin cinsiyetle ilişkisine odaklanması gerektiğini belirtmektedir. Hawkesworth, cinsiyet eşitliği konusunun politik teoride daha fazla önem kazanması gerektiğini savunmak-

ta ve cinsiyet eşitliği fikrinin yalnızca belirli bir çoğunluğun değil, tüm bireylerin yararına olduğunu vurgulamaktadır.

Cinsiyet Kotaları: Eşitsizliğin Azaltılması ve Siyasal Katılımın Güçlendirilmesi

Kadınların siyasal temsili konusundaki tartışmalar, çeşitli belirleyicilerin varlığına işaret etmektedir (Fallon vd., 2012; Paxton & Kunovich, 2003; Kenworthy & Malami, 1999; Hughes & Paxton, 2007). Her ne kadar kadınların temsiline yönelik en kritik faktörler konusunda akademik literatürde net bir fikir birliği bulunmasa da siyasal temsilde kadınların varlığını artırmaya yönelik cinsiyet kotalarının uygulaması, sıkça vurgulanan önemli araçlardan biridir (Waylen, 2006; Tripp & Kang, 2008; Krook, 2004; Bush, 2011). Son yıllarda, cinsiyet kotalarının kabul edilmesi ve hayata geçirilmesi, temsili demokrasinin normatif esaslarını derinden etkileyen önemli seçim reformları arasında yer almıştır.

Özellikle az gelişmiş ülkelerde, uluslararası kalkınma ve kadın hakları örgütleri, kadınların düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik koşullarında siyasal temsillerini dengelemek amacıyla cinsiyet kotalarını temel bir strateji olarak benimsemektedir (Rosen, 2017: 83). Günümüzde dünya genelinde, ulusal yasama meclislerinde cinsiyet kotalarının giderek daha yaygın bir şekilde uygulandığı görülmektedir. 1990'lerden önce oldukça nadir olan kota politikaları, günümüzde 100'den fazla ülkede anayasal düzenlemeler, seçim yasaları veya parti tüzüklerinde yapılan değişikliklerle kadınların aday gösterilmesini veya yasama organlarında temsil edilmelerini sağlamak üzere kurumsallaşmıştır.

Vaka çalışmaları, kadınların siyasal süreçlere katılımında karşılaştıkları deneyim eksikliği ve kültürel stereotipler gibi engelleri aşmak için cinsiyet kotalarının, olumlu ayrımcılık politikaları işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Alcantara Costa, 2010; Krook, 2009; Kittilson, 2005). Ancak Batılı toplumlarda, kadınların işgücü piyasasına ve yükseköğrenime artan katılımlarına rağmen, siyasal temsilde elde ettikleri ilerlemenin sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet kotalarının kabul edilmesinin önemini daha da belirgin hâle getirmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, “kadın kotası” ile “cinsiyet kotası” kavramları arasındaki ayrımdır. Kadın kotası, yalnızca kadınlara ayrılan belirli bir oranı ifade ederken; cinsiyet kotası, her iki cinsiyet için ayrılan minimum payı temsil etmektedir. Bu çalışmada “kota” terimi, kadınların sistematik olarak dışlandıkları siyasal süreçlere katılımlarını teşvik eden ve siyasette kadınların görünürlüğünü artırmayı amaçlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir.

Cinsiyet kotaları, kadınların tanımlayıcı temsiliğini artırmak amacıyla, aday seçim süreçlerinde cinsiyet önyargısını ortadan kaldırmaya yönelik açık ve sis-

tematik önlemler olarak uygulanmaktadır. Söz konusu kotalar, yüzde yirmi, otuz ya da kırk gibi belirli oranlarda uygulanabilmektedir. Geniş bir çerçevede değerlendirildiğinde, cinsiyet kotaları, tarihsel olarak az temsil edilen kadınlar ve azınlık gruplarının siyasal katılımını teşvik etmek amacıyla geliştirilen bir tür olumlu ayrımcılık ya da fırsat eşitliği mekanizmasıdır. Bu uygulamalar, özellikle kadınların sayısal olarak eksik temsil edildiği kamusal pozisyonlarda cinsiyetler arası dengenin sağlanmasını hedeflemektedir.

Kotalar, siyasi partilerin seçim süreçlerinde aday gösterecekleri kişiler arasında her iki cinsiyet için belirli bir sayısal denge oluşturmayı amaçlar. Kadınların siyasal katılımını artırmayı amaçlayan bu önlemler, kadınların siyasal alanda görünürlüğünü hızla artırmakta ve siyasal süreçlere dâhil olma düzeylerinde gözle görülür bir iyileşmeye yol açmaktadır.

Kotalar, kadınların liderlik pozisyonlarına erişimini artırmanın yanı sıra, siyasal alanda kadın temsiline yönelik talebi de yükseltmektedir. O'Brien & Rickne (2016: 114) bu noktada, kotaların yalnızca mevcut kadın liderlerin sayısını artırmakla kalmayıp, potansiyel kadın liderlerin yetişmesine de katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Böylelikle cinsiyet kotaları, kadınların siyasette etkin rol almalarını sağlayarak, tarihsel eşitsizlikleri dengeleyen önemli bir araç olarak işlev görmektedir.

Cinsiyet kotaları üzerine yapılan çalışmalar, bu mekanizmayı üç temel türde incelemektedir: kadınlara ayrılmış koltuklar, bireysel partilerin belirli bir kadın aday oranını taahhüt ettiği parti kotaları ve tüm partilerin belirli bir oranda kadın aday göstermesini zorunlu kılan yasal kotalar. Cinsiyet dengesini iyileştirmeye yönelik bu kota türleri arasında, genellikle siyasi partiler tarafından gönüllü olarak kabul edilen kotalar ile anayasa veya seçim yasaları aracılığıyla zorunlu kılınan kotalar arasında bir ayrım yapılmaktadır. Yasal kotalar, bağlayıcı bir nitelik taşıırken, parti kotaları partilerin iç düzenlemelerine dayalı olarak gönüllülük esasına dayanır. Bu bağlamda, yasal kotalar tüm partileri kapsayan bir zorunluluk getirirken, parti kotaları ise belirli siyasi partilerin iç tüzüklerinde kadın adaylara yönelik belirli bir oranda temsil öngören uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Güneydoğu Avrupa gibi gelişmekte olan ve çatışma sonrası toplumlarda yasal kotaların daha yaygın bir uygulama olduğu görülürken, Batı Avrupa demokrasilerinde ise cinsiyet kotalarının büyük bir bölümü parti kotaları üzerinden hayata geçirilmektedir (Krook, 2004; Verge, 2014). Bu durum, siyasi partilerin stratejik tercihlerinin kadın temsiliyi artırmada kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Parti kotaları, siyasi partilerin seçim listelerinde kadın adaylara belirli bir oranda yer ayırmasını sağlayan isteğe bağlı düzenlemeler olarak tanımlanabilir. Uygulamada iki tür parti kotası mevcuttur: biri ön seçim süreçlerinde yalnızca kadın adayların dikkate alınmasını sağlayan aday kotaları, diğeri ise

belirli bir kadın aday oranını zorunlu kılan temsil kotalarıdır (Franceschet vd., 2012: 5). Bu tür kotalar, genellikle kadınların parti seçim listelerinin yüzde 25 ile yüzde 50'sini oluşturmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu gereklilik farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bazı politikalar kadınları doğrudan desteklenecek bir grup olarak tanımlarken, diğerleri daha cinsiyet nötr bir dil kullanarak her iki cinsiyet için asgari bir temsiliyet oranı belirlemekte veya hiçbir cinsiyetin belirli bir oranı aşamayacağını ifade etmektedir (Guadagnini, 2005).

Cinsiyet kotalarının etkinliği, planlanma ve uygulama sürecine bağlı olarak kadınların siyasi temsilde belirgin bir artış sağlamaktadır. Bu mekanizmalar, kadınların siyasi alana katılımını hızla artırmakta ve mevcut kazanımların sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Özellikle nitel vaka çalışmaları, cinsiyet kotalarının gelişmekte olan demokrasilerde ve çatışma sonrası toplumlarda kadınların siyasi temsiliğini artırmada etkili ve popüler bir araç olarak öne çıktığını göstermektedir (Araujo & Garcia, 2006; Asylbekova, 2009; Yoon, 2008; Baldez, 2004).

Bununla birlikte, parti kota sistemlerinde genellikle yalnızca siyasi yaptırımlar bulunurken, yasal kotalarda uyumsuzluk durumunda bağlayıcı yaptırımlar uygulanabilmektedir. Parti kotalarının uygulanmasında, kadın örgütlerinin eleştirileri veya seçmen tepkileri siyasi bir yaptırım mekanizması oluşturabilirken, yasal kotalarda ihlaller daha somut yaptırımlarla karşılaşmaktadır (Davidson-Schmich, 2006: 212). Yüksek düzeyde kurumsallaşmış parti kotaları, parti yönetimleri tarafından daha kolay kabul edilip uygulanırken, düşük kurumsallaşmış kotalar ise parti içindeki direnişlerle karşılaşabilmekte ve tartışmalara yol açmaktadır.

Öte yandan, cinsiyet kotalarının kadınların yetersiz olduğu veya hak etmedikleri algısını güçlendirme riski taşıdığına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Ayrıca, pozitif ayrımcılık politikalarının anayasal eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bazı ülkelerde tartışma yaratmış ve hatta iptal edildiği durumlar olmuştur. Bununla birlikte, Zetterberg (2008), yasal kotalar aracılığıyla seçilen kadınların kurumsal kısıtlamalarla daha fazla karşılaşma eğiliminde olup olmadığını ampirik olarak incelemiş ve bu iddiayı destekleyen herhangi bir bulguya ulaşamamıştır. Pryce (2015), cinsiyet kotalarının hızlı ve somut ilerlemeler sağlayarak kamu algısı üzerinde kalıcı bir etki yaratabileceğini, bu sayede kadınların daha geniş bir fırsat yelpazesine erişim sağlayabileceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Mottlova (2015) da cinsiyet kotalarının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sonuçlarını hafifletmek adına meşru ve gerekli bir siyasi araç olduğunu savunmaktadır.

Sonuç olarak, cinsiyet kotaları, kadınların siyasette temsiliğini artırma konusunda etkili bir araç olmakla birlikte, yasal ve parti kotalarının uygulanması farklı bağlamlarda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Cinsiyet kotaları, kadınların siyasi süreçlere katılımını kolaylaştırarak demokratik temsi-

lin niteliğini güçlendirme potansiyeline sahiptir. Ancak bu mekanizmaların etkinliği, siyasi irade, kurumsal yapıların direnci ve toplumsal cinsiyet algılarının dönüşümüne bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Cinsiyet Kotaları ve Kadın Temsili: Literatürdeki Eğilimler

Pozitif ayrımcılık önlemleri, özellikle ayrılmış koltuklar ve cinsiyet kotaları üzerine yapılan akademik çalışmalar, kadınların siyasi temsiline yönelik önemli bulgular ortaya koymaktadır. Artan sayıda araştırma, seçimlerde cinsiyet kotalarının uygulanmasının, siyasi sistemin kadınların bakış açılarını içermesine olanak sağladığını, kadınların siyasi süreçteki meşruiyetini güçlendirdiğini ve dolayısıyla kadınların siyasete katılımını teşvik ettiğini göstermektedir (Studlar & McAllister, 2002; Squires, 1996; Lindberg, 2004; Bauer, 2008; Bhavnani, 2009; Krook, 2009; Alcantara Costa, 2010; Dahlerup & Freidenvall, 2005; Krook & Messing-Mathie, 2013; Tinker, 2004).

Cinsiyet kotalarının etkisi, özellikle sekülerleşmenin yaygın olduğu, cinsiyet eşitliğinin daha geniş kabul gördüğü ve kadınlara daha erken oy hakkı tanıyan ülkelerde daha belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir (Hillman, 2017: 3). Nitel vaka çalışmaları, cinsiyet kotalarının özellikle gelişmekte olan demokrasilerde ve çatışma sonrası toplumlarda kadın temsili artırma etkililiği ve popüler araçlar olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır (Araujo & Garcia, 2006; Yoon, 2008; Tripp, 2000; Meena, 2004).

Toplumsal cinsiyet kotalarının, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dikkat çekerek kurumsal mekanizmalarda daha dengeli bir cinsiyet temsili sağladığı savunulmaktadır. Özellikle devlet tarafından zorunlu kılınan yasal kotaların, uygulama bağlamına bağlı olarak kadın temsil oranında kayda değer artışlara yol açtığı gözlemlenmiştir (Krook, 2004; Dahlerup & Freidenvall, 2005; Schmidt & Saunders, 2004). Bununla birlikte, gönüllü parti kotaları ve yasal kotalar arasındaki etkililik farkı dikkat çekmektedir. Kittilson'un (2006) Batı Avrupada 1975-1995 yılları arasında faaliyet gösteren 71 parti üzerinde yaptığı karşılaştırmalı çalışma, kota uygulayan partilerde seçilen kadın oranının kota uygulamayan partilere kıyasla anlamlı düzeyde arttığını göstermektedir. 1975 yılında seçilen kadın oranı yaklaşık %10 seviyesindeyken, 1995'te kota uygulayan partilerde bu oran %35'e, kota uygulamayan partilerde ise %25'e yükselmiştir. Kittilson, kotaların benimsenmesinin ardından kadın temsili hızla bir artış gözlemlendiğini belirtmektedir.

Caul (2001), orantılı temsile kıyasla parti kotalarının kadınların siyasi temsili üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu vurgulamaktadır. Rosen (2017) ise 1992-2012 yılları arasında 167 ülkeyi kapsayan bir veri seti kullanarak cinsiyet kotalarının etkilerini incelemiş ve bu etkilerin ülkeler arasındaki bağlamsal farklılıklara bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, gönüllü parti kotaları gelişmiş ülkelerde daha etkili olurken, ayrılmış koltuk kotaları genellikle az gelişmiş ülkelerde anlamlı sonuçlar doğurmuştur.

Öte yandan, Reynolds (1999) ile Kunovich & Paxton'un (2005) çalışmaları, kota uygulanan ülkelerin dünya ortalamasına kıyasla kadın temsilde belirgin bir üstünlük sağlayamadığını iddia etmektedir. Waylen (2015) ise, "demokrasi krizi" olarak tanımlanan temsil ve meşruiyet sorunlarının, toplumsal cinsiyet açısından çelişkili etkiler yarattığını öne sürmüştür. Waylen'e göre bu kriz, bir yandan kadınların siyasi fırsatlarını artırırken, diğer yandan kadınların seçim siyasetindeki varlığını artırmaya yönelik baskıları da yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda, kotalar, kadın siyasetçilere yönelik talepleri artırarak kadınların tanımlayıcı temsil düzeylerini yükseltmeyi hedefleyen önemli bir politika aracı olarak kabul görmektedir.

Kadın liderlerin varlığının, kadınların siyasi katılım düzeyini ve oy verme oranlarını artırdığına dair ampirik bulgular mevcuttur (Alexander & Jalalzai, 2014; Reyes-Householder & Schwindt-Bayer, 2014). Bu durum, kadınların siyasi süreçlerde daha görünür hale gelmesinin, toplumdaki diğer kadınların da siyasete katılımını teşvik edici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda Watson (2007), kadınların siyasi temsiline yönelik politikaların yalnızca kota uygulamaları ile sınırlı kalmaması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, koruyucu kadın yanlısı politikalar, kadınların siyasal alandaki fırsat eşitliğini genişleterek demokratik süreçlere daha kapsamlı bir katılım sağlamalıdır.

Sonuç olarak, cinsiyet kotaları, kadınların siyasi temsiliyetini artırmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ancak kotaların etkililiği, uygulandıkları bağlama, siyasi iradeye ve kurumsal mekanizmalara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ve çatışma sonrası toplumlarda ayrılmış koltuk kotaları daha yaygın ve etkili bulunurken, gelişmiş ülkelerde gönüllü parti kotalarının daha başarılı olduğu gözlemlenmektedir. Kadın temsiline artırılması, yalnızca sayısal bir ilerleme sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda kadınların siyasi faaliyetlere katılımını teşvik ederek demokratik siyasetin yeniden canlandırılması açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Cinsiyet Kotaları ve Temsil İlkesinin Uygulama Dinamikleri

Kadınların siyasal temsiline artırılması, sadece cinsiyet eşitliğinin sağlanması için değil, aynı zamanda demokratik katılımın güçlendirilmesi açısından da hayati bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Demokratik sistemlerin işlerliğini sürdürebilmesi, her bireyin siyasal süreçlerde eşit bir şekilde temsil edilmesini gerektirir. Ancak, kadınların siyasal alandaki temsili tarihsel olarak büyük ölçüde göz ardı edilmiş ve kadınlar, çoğu zaman siyasal süreçlerden dışlanmıştır. Bu durum, yalnızca kadınların kendi haklarını savunma kapasitesini zayıflatmakla kalmaz, aynı zamanda toplumların genel refah düzeyinin ve karar alma süreçlerinin çeşitliliğini de olumsuz etkiler. Kadınların siyasete katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, demokrasinin derinleşmesi ve siyasal kararların daha kapsayıcı ve adil hale gelmesi için elzemdir. Bu bağlamda, cinsiyet kotaları ve benzeri temsiliyet mekanizmaları, kadınların

siyasal süreçlere daha fazla dahil olmalarını sağlayan etkili araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Cinsiyet kotalarının uygulanması, yalnızca kadınların siyasal varlıklarını meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda politik süreçlere kadın bakış açısını dahil etmeye yönelik önemli bir adım atılmasını sağlar. Bu mekanizmalar, kadınların siyasal temsil oranlarını artırarak, aynı zamanda demokratik karar alma süreçlerinde kadınların söz hakkını pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Cinsiyet kotalarının etkisi, kadınların toplumsal sorunlara dair bakış açılarını ve deneyimlerini siyasal gündemlere taşıyarak, daha geniş bir katılım ve daha dengeli bir temsiliyet sağlar. Böylece, yalnızca kadınların siyasal katılımını teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve demokratik süreçlerin güçlenmesine katkı sunar.

Ancak, cinsiyet kotalarının etkinliği ve sürdürülebilirliği açısından en önemli unsurlardan biri, bu mekanizmaların anayasal düzeyde yasal bir düzenleme olarak kabul edilmesidir. Anayasal kotalar, parti içi kota uygulamalarına kıyasla daha güçlü ve kalıcı bir etkiye sahiptir. Zira anayasal kotalar, diğer yasal normlara göre üstün bir konumda yer alır ve değiştirilmeleri çok daha zor olan bir süreçten geçer. Bu da kadınların siyasal temsili güvence altına almak için önemli bir adım teşkil eder. Parti kotaları, genellikle seçim dönemlerine veya parti içi kararlar doğrultusunda esneklik gösterebilir ve bu durum, kotaların sürdürülebilirliğini ve etkinliğini zayıflatabilir. Oysa anayasal düzeyde yer alan kotalar, tüm partileri ve siyasal aktörleri bağlayan güçlü bir düzenleme sunar ve dolayısıyla kadınların siyasal alandaki temsili konusunda kalıcı bir etki yaratır. Bu mekanizmaların yalnızca kadın temsili açısından değil, aynı zamanda toplumsal eşitliğin ve demokratik temsiliyetin güçlendirilmesi açısından da büyük bir öneme sahip olduğu açıktır.

Bu bağlamda, Ruanda örneği dikkat çekici bir model oluşturmaktadır. Ruanda, 2003 yılında anayasasında %30 oranında cinsiyet kotası uygulamasını kabul ederek, kadın temsili artırma hedefi doğrultusunda önemli bir adım atmıştır. Bu politika sonucunda Ruanda, parlamentoda en yüksek kadın temsil oranına sahip ülkeler arasında yerini almıştır. Burnet'in (2011) belirttiği gibi, Ruanda'da uygulanan cinsiyet kotaları, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda dönüşümler yaratarak kadınların liderlik algısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Kadınların yerel yönetimler, belediye başkanlıkları, milletvekilliği, senatörlük ve bakanlık gibi pozisyonlarda daha görünür hale gelmesi, toplumda kadınların erkeklerle eşit saygı görmesine olanak sağlamıştır.

Kadınların tanımlayıcı temsili arttıkça, siyasal ve sosyal katılımlarının da güçlendiği gözlemlenmiştir. Bu durum, kadınların kamuya açık platformlarda daha etkili bir şekilde seslerini duyurmasını sağlamış; aynı zamanda eğitime erişimlerini artırarak cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli kazanımlar yaratmıştır. İlköğretimde cinsiyet eşitliği sağlanırken, ortaöğretim ve yük-

seköğretim düzeylerinde de cinsiyetler arası farklar azaltılmıştır. Kadınların ekonomik özerkliklerini güçlendirmeleri ve ev içi karar alma süreçlerine daha aktif katılım sağlamaları, toplumsal statülerinde de dikkate değer bir iyileşme yaratmıştır.

Ruanda'nın başarısı, bir dizi faktörle ilişkilendirilmektedir. Bunlardan ilki, iktidardaki Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RPF) kadınları siyasi ve toplumsal ana akıma entegre etme konusundaki uzun vadeli taahhüdüdür. İkincisi ise, ülkedeki dinamik kadın sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) perde arkasında yürüttüğü etkili lobi faaliyetleridir. Bu STK'lar, erkek müttefikleri politika girişimlerini desteklemeye ve kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemelere katkı sağlamaya ikna etmede kritik bir rol oynamaktadır (Burnet, 2008).

Ruanda örneği, demokratik gelişmişlik düzeyi düşük olmasına rağmen, kadınların parlamentodaki temsil oranının yüksek olmasının, anayasal düzeyde uygulanan cinsiyet kotası gibi belirli politika ve uygulamalara bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle kotaların yalnızca siyasi partilerin inisiyatifine bırakılmaması, kadınların siyasal katılımının garanti altına alınmasında önemli bir faktördür. Bu bağlamda, kota uygulamayan ya da sadece parti kotası uygulayan ülkelerin, cinsiyet eşitliğini güvence altına almak için anayasal düzenlemeleri hayata geçirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Anayasal düzeydeki kotaların kabulü, kadınların siyasi temsiliyetini kurumsal bir çerçevede güvence altına alarak, demokratik süreçlerin daha kapsayıcı ve adil olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, yasal düzenlemelerin etkinliği, siyasi partilerin belirlenen standartlara uymaması durumunda devreye sokulacak yaptırım mekanizmaları ile desteklenmelidir. Bu şekilde kadınların siyasi süreçlerde görünürlüğü artarken, kamuoyunun siyasette kadınlara yönelik algısında olumlu dönüşümler yaratmak mümkün hale gelmektedir. Kadınların liderlik pozisyonlarında aktif olarak yer alması, gelecekteki seçimlerde kadın adaylara yönelik seçmen desteğini artırarak, siyasal katılımın daha dengeli ve kapsayıcı olmasını sağlayabilir.

Bununla birlikte, yalnızca kota sistemlerinin kadınların siyasi temsiliyetini artırmada yeterli olmadığını belirtmek gerekir. Etkili ve sürdürülebilir bir yapı için şeffaf, yaptırımlarla desteklenen ve iyi yapılandırılmış düzenlemelerin hayata geçirilmesi gereklidir. Kadınların siyasi süreçlere eşit katılımını sağlamak adına, kota uygulamalarına ek olarak aday belirleme süreçlerinin şeffaflaştırılması ve kadın adayların desteklenmesini teşvik eden politikaların benimsenmesi önem arz etmektedir.

Ayrıca, cinsiyet kotalarının etkinliğini artırmak için bu düzenlemeler, toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen daha kapsamlı politika reformları ile desteklenmelidir. Bu doğrultuda, siyasi partilerin iç demokratik yapılarının güçlendirilmesi ve kadınların parti yönetimlerinde aktif rol almasını teşvik edecek mekanizmaların geliştirilmesi, kotaların başarısını garanti altına ala-

çaktır. Sonuç olarak, kadınların siyasi temsiliyetini artırmak için sadece sayısal kotaların yeterli olmadığı, bunun yanı sıra toplumsal dönüşümü hedefleyen bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği açıktır.

Sonuç

Bu çalışma, cinsiyet kotalarının, özellikle kadınların siyasal temsili ve katılımı üzerindeki belirleyici etkilerini incelemiş ve bu mekanizmaların demokratik süreçlerdeki rolünü vurgulamıştır. Kadınların siyasal alanda temsili, yalnızca bir eşitlik meselesi değil, aynı zamanda demokrasinin temel ilkelerinin hayata geçirilmesi için kritik bir gerekliliktir. Cinsiyet kotalarının, kadınların siyasal temsili konusunda önemli ilerlemeler sağladığı gerçeği yadsınamazken, bu mekanizmaların etkili olabilmesi için uygulanış biçimleri ve bağlamsal koşulların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Çalışmada, yasal kotaların, parti kotalarına kıyasla çok daha etkili bir çözüm sunduğu ortaya konulmuştur. Yasal kotalar, kadınların siyasal temsili konusunda kalıcı ve somut bir değişim sağlayan güçlü araçlardır. Ancak, bu kotaların etkinliği yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda anayasal düzeyde güvence altına alınması gerekmektedir. Anayasal kotalar, diğer yasal normlarla çelişmeden, sürekli ve sürdürülebilir bir temsiliyetin sağlanmasına olanak tanır. Bu sayede, kadınların siyasal süreçlerdeki temsili güvence altına alınır ve kadınların eşit katılımı, yalnızca seçim partilerinin tercihlerine bağlı olmaktan çıkarak, demokratik bir zorunluluk haline gelir.

Parti kotalarının sınırlı bir etkisi olduğu, gönüllü kabul edilen bu düzenlemelerin sıklıkla partilerin stratejik çıkarları doğrultusunda şekillendiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, yalnızca siyasi partilerin inisiyatifine bırakılan kota uygulamaları, istenilen toplumsal dönüşümü gerçekleştirmede yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için, yasal kotaların anayasal düzeyde uygulanması elzemdir. Bu yasal düzenlemeler, siyasal eşitlik ilkesini güçlendirirken, kadınların siyasal katılımını sağlam bir temele oturtacaktır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., vd. (2011). *Temsil*. Türkçe Sözlük (s. 2320). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alcantara Costa, A. A. (2010). Quotas: A pathway of political empowerment? *IDS Bulletin*, 41(2), 18-27.
- Alexander, A., & Jalalzai, F. (2014). The symbolic effects of female heads of state and government. Paper presented at the APSA Annual Meeting, Washington, D.C., August.
- Araujo, C., & Garcia, A. I. (2006). Latin America: The experience and the impact of quotas in Latin America. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, quotas and politics* (pp. 83-111). Routledge.
- Asylbekova, N. (2009). Kyrgyzstan fight for gender quotas pays off. *Gender & Media Diversity Journal*, 66-72.
- Atkeson, L. R., & Carrillo, N. (2007). More is better: The influence of collective female descriptive representation on external efficacy. *Politics & Gender*, 3(1), 79-101.
- Baldez, L. (2004). Elected bodies: The gender quota law for legislative candidates in Mexico. *Legislative Studies Quarterly*, 29, 231-258.
- Barber, B. R. (1984). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. University of California Press.
- Bauer, G. (2008). Fifty/fifty by 2020: Electoral gender quotas for parliament in East and Southern Africa. *International Feminist Journal of Politics*, 10(3), 348-368.
- Bawa, S., & Sanyare, F. (2013). Women's participation and representation in politics: Perspectives from Ghana. *International Journal of Public Administration*, 36, 282-291.
- Beitz, C. R. (1989). *Political equality: An essay in democratic theory*. Princeton University Press.
- Bhavnani, R. R. (2009). Do electoral quotas work after they are withdrawn? Evidence from a natural experiment in India. *American Political Science Review*, 103(1), 23-35.
- Boulianne, S. (2009). Does internet use affect engagement? A meta-analysis of research. *Political Communication*, 26(2), 193-211.
- Brady, E. H., vd. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *The American Political Science Review*, 89(2), 271-294.
- Bransia, B., vd. (2014). The institutional basis of gender inequality: The Social Institutions and Gender Index (SIGI). *Feminist Economics*, 20(2), 29-64.
- Brennan, G., & Hamlin, A. (1999). On political representation. *British Journal of Political Science*, 29(1), 109-127.
- Brown, G., vd. (2018). *The concise Oxford dictionary of politics and international relations*. Oxford University Press.

- Burnet, J. E. (2008). Gender balance and the meanings of women in governance in post-genocide Rwanda. *African Affairs*, 107(428), 361-386.
- Burnet, J. E. (2011). Women have found respect: Gender quotas, symbolic representation, and female empowerment in Rwanda. *Politics & Gender*, 7, 303-334.
- Bush, S. S. (2011). International politics and the spread of quotas for women in legislatures. *International Organization*, 65(1), 103-137.
- Callinicos, A. (2004). Equality of what? In C. Farrelly (Ed.), *Contemporary political theory* (pp. 36-44). SAGE Publications.
- Caul, M. (2001). Political parties and the adoption of candidate gender quotas: A cross-national analysis. *The Journal of Politics*, 63(4), 1214-1229.
- Chaney, P., & Fevre, R. (2002). Is there a demand for descriptive representation? Evidence from the UK's devolution programme. *Political Studies*, 50, 897-915.
- Chiva, C. (2018). *Gender, institutions and political representation: Reproducing male dominance in Europe's new democracies*. Palgrave Macmillan.
- Choudhary, R. (2018). Issues and challenges of women participation in politics. *National Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 3(1), 344-346.
- Cornwall, A., & Goetz, A. M. (2005). Democratizing democracy: Feminist perspectives. *Democratisation*, 12(5), 783-800.
- Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (2006). *On political equality*. Yale University Press.
- Dahlerup, D., & Freidenvall, L. (2005). Quotas as a "fast track" to equal representation for women: Why Scandinavia is no longer the model. *International Feminist Journal of Politics*, 7(1), 26-48.
- Davidson-Schmich, L. K. (2006). Implementation of political party gender quotas. *Party Politics*, 12(2), 211-232.
- Espinoza, O. (2007). Solving the equity-equality conceptual dilemma: A new model for analysis of the educational process. *Educational Research*, 49(4), 343-363.
- Fallon, K. M., et al. (2012). Resolving the democracy paradox: Democratization and women's legislative representation in developing nations, 1975-2009. *American Sociological Review*, 77(3), 380-408.
- Franceschet, S., et al. (2012). Conceptualizing the impact of gender quotas. In S. Franceschet, M. L. Krook, & J. M. Piscopo (Eds.), *The impact of gender quotas* (pp. 3-24). Oxford University Press.
- Griffin, D. J., & Newman, B. (2005). Are voters better represented? *The Journal of Politics*, 67(4), 1206-1227.
- Guadagnini, M. (2005). Gendering the debate on political representation in Italy: A difficult challenge. In J. Lovenduski et al. (Eds.), *State feminism and political representation* (pp. 130-152). Cambridge University Press.
- Hawkesworth, M. (2019). *Gender and political theory*. Polity Press.

- Heywood, A. (2020). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları* (5th ed., translated by F. Bakırcı). Felix Kitap.
- Hillman, B. (2017). The limits of gender quotas: Women's parliamentary representation in Indonesia. *Journal of Contemporary Asia*, 48(2), 1-17.
- Hughes, M. M., & Paxton, P. (2007). Familiar theories from a new perspective: The implications of a longitudinal approach to women in politics research. *Politics & Gender*, 3(3), 370-378.
- Kenworthy, L., & Malami, M. (1999). Gender inequality in political representation: A worldwide comparative analysis. *Social Forces*, 78(1), 235-269.
- Kittilson, M. C. (2005). In support of gender quotas: Setting new standards, bringing visible gains. *Politics & Gender*, 1(4), 638-645.
- Kittilson, M. C. (2006). *Challenging parties, changing parliaments: Women and elected office in contemporary Western Europe*. Ohio State University Press.
- Krook, M. L. (2004). Gender quotas as a global phenomenon: Actors and strategies in quota adoption. *European Political Science*, 3(3), 59-64.
- Krook, M. L., et al. (2009). Gender quotas and models of political citizenship. *British Journal of Political Science*, 39(4), 781-803.
- Krook, M. L., & Messing-Mathie, A. (2013). Gender quotas and comparative politics: Past, present, and future research agendas. *Politics & Gender*, 9, 299-328.
- Kunovich, S., & Paxton, P. (2005). Pathways to power: The role of political parties in women's national political representation. *American Journal of Sociology*, 111(2), 505-552.
- Lijphart, A. (1997). Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma. *The American Political Science Review*, 90(1), 1-14.
- Lindberg, S. I. (2004). Women's empowerment and democratization: The effects of electoral systems, participation and experience in Africa. *Studies in Comparative International Development*, 39(1), 28-53.
- Meena, R. (2004). The politics of quotas in Tanzania. In J. Ballington (Ed.), *The Implementation of Quotas: African Experiences* (pp. 82-87). International IDEA Publication.
- Mottlova, M. (2015). Gender quotas and the problem with descriptive representation. *Human Affairs*, 25, 131-141.
- O'Brien, D. Z., & Rickne, J. (2016). Gender quotas and women's political leadership. *American Political Science Review*, 110(1), 112-126.
- Paxton, P., & Kunovich, S. (2003). Women's political representation: The importance of ideology. *Social Forces*, 82(1), 87-113.
- Pitkin, H. F. (1967). *The concept of representation*. University of California Press.
- Plotke, D. (1997). Representation is democracy. *Constellations*, 4(1), 19-34.
- Pryce, V. (2015). *Why women need quotas*. Biteback Publishing.

- Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Revised ed.). The Belknap Press of Harvard University Press.
- Reyes-Householder, C., & Schwindt-Bayer, L. (2014). The presence of presidentas: Consequences for political attitudes and participation. Paper presented at the APSA Annual Meeting, Washington, D.C., August.
- Reynolds, A. (1999). Women in the legislatures and executives of the world: Knocking at the highest glass ceiling. *World Politics*, 51(4), 547-572.
- Robertson, D. (2002). *A dictionary of modern politics*. Europa Publications.
- Rosen, J. (2017). Gender quotas for women in national politics: A comparative analysis across development thresholds. *Social Science Research*, 66, 82-101.
- Schmidt, G. D., & Saunders, K. L. (2004). Effective quotas, relative party magnitude and the success of female candidates: Peruvian municipal elections in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 37(6), 704-724.
- Shvedova, N. (2005). Obstacles to women's participation in parliament. In J. Ballington & A. Karam (Eds.), *Women in parliament: Beyond numbers* (pp. 33-50). International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Squires, J. (1996). Quotas for women: Fair representation? In J. Lovenduski & P. Norris (Eds.), *Women in politics* (pp. 73-90). Oxford University Press.
- Studlar, D. T., & McAllister, I. (2002). Does a critical mass exist? A comparative analysis of women's legislative representation since 1950. *European Journal of Political Research*, 41(2), 233-253.
- Tatar, T. (2003). Malatya'da siyasi katılım: Karşılaştırmalı bir analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 331-350.
- Tinker, I. (2004). Quotas for women in elected legislatures: Do they really empower women? *Women's Studies International Forum*, 27, 531-546.
- Tripp, A. M. (2000). *Women and politics in Uganda*. The University of Wisconsin Press.
- Tripp, A. M., & Kang, A. (2008). The global impact of quotas on the fast track to increased female legislative representation. *Comparative Political Studies*, 41(3), 338-361.
- Urbinati, N. (2000). Representation as advocacy: A study of democratic deliberation. *Political Theory*, 28(6), 758-786.
- Van Deth, J. W. (2016). What is political participation. In *The International Encyclopedia of Political Communication* (pp. 349-367).
- Verge, T. (2014). Playing with different cards: Party politics, gender quotas, and women's empowerment. *International Political Science Review*, 35(1), 67-79.
- Watson, L. (2007). Constituting politics: Power, reciprocity, and identity. *Hypatia*, 22(4), 96-112.
- Waylen, G. (2006). Constitutional engineering: What opportunities for the enhancement of gender rights? *Third World Quarterly*, 27(7), 1209-1221.

- Waylen, G. (2015). Engendering the “crisis of democracy”: Institutions, representation and participation. *Government and Opposition*, 50(3), 495-520.
- Weldon, S. L. (2002). Beyond bodies: Institutional sources of representation for women in democratic policymaking. *The Journal of Politics*, 64(4), 1153-1174.
- Yoon, M. Y. (2008). Special seats for women in the national legislature: The case of Tanzania. *Africa Today*, 55(1), 61-86.
- Zetterberg, P. (2008). The downside of gender quotas? Institutional constraints on women in Mexican state legislatures. *Parliamentary Affairs*, 61(3), 442-460.

BÖLÜM 14

İNSANLIĞIN DEĞİŞEN DEĞERLERİ VE YENİ NESİL EKONOMİ

Burak BAŞKAN¹

¹ Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
burak.baskan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2885-5911

Küreselleşme sürecinin şiddetini artırması, yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yapay zekanın gündelik hayata girmesi, insanlığın değerler kümesinde de köklü değişimlere sebep olmuştur. Amerikan siyaset bilimci Ronald F. Inglehart'ın (1977) Değer Dönüşüm Teorisi ile işaret ettiği değişim, ekonomik ve güvenlik temelli fizyolojik ihtiyaçlara dayalı materyalist değerlerden insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ifade hürriyeti gibi post-materyalist değerlere doğru gerçekleşmektedir. İnsanlığın dönüşen değerleri, yapısalcı bir anlayışla tarihin akışına veya küresel ya da ulusal gömülü yapılara atfedilebilir. Diğer taraftan 'yeni nesil ekonomi' (*next generation economics*) gibi yeni anlayışların ortaya çıkmasında insanlığın bilinçli tercihlerinin etkisi yadsınamaz. Bu haliyle söz konusu değerlerin dönüşümü, insanlığın ortak iyi için kolektif bir gayret ortaya koyabileceği yönündeki umutları yeşertmektedir.

İnsanlık, yerkürenin imkanlarının ötesinde bir gündelik yaşam sürerek kısa vadeli çıkarları uğruna uzun vadeli faydalarını tehlikeye atmakta, atmosfer yapısını bozmakta, biyosferin yaşanabilirliğine darbe vurmakta, toprak verimliliğini yok etmekte ve biyolojik çeşitliliği, okyanus canlılığını ve tatlı su kaynaklarını kontrolsüzce tüketmektedir (McMichael, Butler & Folke, 2003: 1919). Buradan hareketle insanlığın değerler setinde gittikçe daha fazla ağırlığa sahip olmaya başlayan ekolojik duyarlılık ve çevrecilik ise hem materyalist hem de post-materyalist değerler kategorisinde değerlendirilebilecek özel bir çağdaş değer setine karşılık gelmektedir. Bunun en önemli sebepleri ise söz konusu değerlerin bir yandan ekonomik koşulların iyileştirilmesine hatırı sayılır bir katkı sunması diğer taraftan da insan yaşamını daha değerli kılacak maddi temelli olmayan taleplerin daha yaşanabilir ve sorunsuz bir çevrede hayata geçebilmesini sağlamasıdır.

Dünya kaynaklarının sürdürülebilir biçimde kullanılmasına ve doğayla uyumlu bir gündelik yaşam dönüşümüne karşılık gelen 'yeni nesil ekonomi' anlayışı, birbiriyle bağlantılı fakat birbiri yerine kullanılmayacak üç ekonomi modeli tarafından şekillenmektedir. Bunlar; sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomidir. Bu modellerden her biri, bir yönüyle insanlığın materyalist ihtiyaçlarının herhangi bir krizle karşılaşmadan karşılanabilmesine diğer yönüyle de insanlığın gündelik maddi ihtiyaçlarının ötesinde daha kaliteli ve anlamlı bir yaşam sürebilmesine yöneliktir. Dolayısıyla söz konusu modeller, Inglehart'ın materyalist/post-materyalist ikiliğinin ötesine geçen bir hüviyete sahiptir.

Bu çalışmanın başlıca amacı, insanlığın değerler setinin, ahlaki önceliklerinin ve gündelik yaşamdaki taleplerinin hızla değiştiği bu çağda Inglehart'ın Değer Dönüşüm Teorisi'ni tekrar gündeme getirmektir. Çalışmada, yeni nesil ekonomi anlayışını şekillendiren sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomi modelleri derinlemesine incelenecek ve bu anlayışlar Inglehart'ın kültürel çalışmalarının teorik ve pratik bulgularının süzgecinden geçirecektir. Aynı zamanda bu çalışma, insanla doğa arasındaki sahiplik/efendi-

lik ilişkisini reddeden ve insanı doğanın diğer canlı türleriyle eşit bir parçası olarak kabul eden bir ahlaki pozisyona sahiptir. Bu haliyle de tüm canlılar için daha yaşanabilir bir dünya idealine normatif bir katkı sağlama amacı taşımaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma

Yeni nesil ekonomi anlayışını şekillendiren en önemli sacayaklarından biri, günümüzün popüler kavramlarından sürdürülebilir kalkınmadır. Ozon tabakasının incelmeye, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı veya azot döngüsünün değişimi gibi küresel ölçekli çevresel risklere ilişkin kanıtlar, kavrama olan ilgiyi artırmıştır (Geissdoerfer v.d., 2017: 758). Sürdürülebilir kalkınmanın ilk kayda değer uluslararası kabulü, 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansında gerçekleşmiştir. Her ne kadar konferans sırasında kavrama açıkça atıf yapılmamış olsa da uluslararası toplumun o ana kadar ayrı konular olarak ele aldığı kalkınma ve çevre meselelerinin karşılıklı bir fayda ile yönetilebileceği fikrinin ilk kez kabul edilmesi önemlidir. Bu fikir, bugün anlaşıldığı biçimiyle sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturmuştur (SDC, 2011b).

1983 yılında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) ise 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” (*Our Common Future*) başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Bu rapor, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik plan ve stratejilerin oluşturulması için BM bünyesindeki ilk uluslararası girişim olarak tarihe geçmiş ve bugün anlaşıldığı şekliyle sürdürülebilir kalkınma kavramıyla ilgili yol gösterici olan ilkeler belirlenmiştir. Söz konusu rapor, sonraları Komisyon Başkanı Gro Harlem Brundtland’ın adıyla ‘Brundtland Raporu’ (*Brundtland Report*) olarak anılmaya başlanmıştır. Rapordaki tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, gelecekteki nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerini ellerinden almadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilmeyi sağlayan bir kalkınma biçimidir (WCED, 1987). Daha sonraları kavramı, Geissdoerfer ve diğerleri (2017), kuşak içi ve kuşaklar arası ekonomik, sosyal ve çevresel performansın dengeli ve sistemik entegrasyonu olarak tanımlamıştır. McMichael, Butler ve Folke (2003: 1919) ise sürdürülebilir kalkınmayı, çevresel ve sosyal koşulların insan güvenliğini, refahını ve sağlığını herhangi bir zaman kısıtı olmadan destekleyebilme kapasitesini en üst düzeye çıkarabilmek için insanlığın yaşam biçimlerinin dönüştürülmesi olarak tanımlamış ve özellikle ekosistemin ürünü olan ikame edilemez mal ve hizmetlerin akışının sürdürülmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Bugün insanlığın sürdürülebilir kalkınma ile alakalı bilgi ve algısı büyük oranda BM tarafından oluşturulmuş ‘Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’ tarafından biçimlendirilmiştir. Bu amaçlar ise kaynağını 2000 yılında kabul edilmiş olan ‘Binyıl Kalkınma Hedefleri’nden (*Millennium Development Goals*) almıştır. Bu hedefler aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması gibi doğ-

rudan ekonomik alanı ilgilendiren maddelere sahip olsa da herkes için evrensel ilköğretimin sağlanması, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesinin sağlanması, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi gibi insanlığın yaşam kalitesini artırmaya ve küresel ortaklıklar kurulması gibi yönetim süreçlerine yönelik maddeler de içermiştir. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması maddesi ise söz konusu hedeflerin ekoloji temelli ihtiyaç ve talepleri gündeme alması açısından önemlidir (UN, 2015).

Küresel Amaçlar olarak da anılan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (*Sustainable Development Goals*) ise BM tarafından gezegeni korumak, yoksulluğu sona erdirmek ve 2030 yılına kadar tüm insanların refah ve barış içinde yaşamasını sağlamak amacıyla evrensel bir eylem çağrısı olarak 2015 yılında onaylanmıştır (UNDP, t.y.). On yedi sürdürülebilir kalkınma amacı ve yüz altmış dokuz hedef; insanlar, gezegen, refah, barış ve ortaklık olmak üzere beş farklı alana yoğunlaşmaktadır (UNGA, 2015). İnsanın fizyolojik ve ekonomik (materyalist) ihtiyaçlarına yönelik amaçlar; yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, sorumlu üretim ve tüketim olarak sıralanabilir. Diğer taraftan nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, eşitsizliklerin azaltılması, barış, adalet ve güçlü kurumlar ve amaçlar için ortaklıklar gibi beşerî ilişkileri düzenleyici kalkınma amaçlarını doğrudan Inglehart'ın işaret ettiği anlamda post-materyalist değer setine dahil etmek mümkündür. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, iklim eylemi, sudaki yaşam ve karasal yaşam gibi çevresel/ekolojik sorunları çözmeye yönelik amaçlar ise hem materyalist hem de post-materyalist değerlere atfedilebilir talepler içermektedir.

BM'nin küresel düzeydeki girişimleri dışında en kayda değer girişimlerden biri ise Tony Blair liderliğindeki İngiliz İşçi Partisi'nin 2005 yılında ortaya koyduğu 'Birleşik Krallık Hükümeti Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'dir. Strateji çerçevesinde belirlenen beş ilke ise çevresel sınırlar içerisinde yaşamak; güçlü, sağlıklı ve adil bir toplum oluşturmak; sürdürülebilir bir ekonomiye ulaşmak, iyi yönetimi teşvik etmek ve duyarlı bilimi sorumlu bir şekilde kullanmak şeklinde sıralanmıştır (HM Government, 2015). Bu ilkelerde de kalkınma meselesi, post-materyalist ihtiyaçları içerecek biçimde ele alınmıştır.

Kavrama yönelik çerçeve çizmeye yönelik tüm girişimlerde de görüleceği gibi sürdürülebilir kalkınma, önceden belirlenmiş ve tekil bir çıktı değildir. Birçok adım, deneme yanılma, açıklık ve öğrenme gerektiren bir yaklaşıma karşılık gelmektedir; herhangi bir zaman diliminde herkes için fayda sağlamak üzere mevcut en iyi yolun izlenmesini sağlamak için sürekli dönüşüme açık bir süreçtir (SDC, 2011a: 7). Sürdürülebilirlik; ekonomik, sosyal ve çevresel (veya ekolojik) faktörleri kapsamaktadır. Bu üçlü kapsam, her zaman olmasa da genellikle toplum, çevre ve ekonominin kesiştiği üç daire şeklinde sunulur. Sür-

dürülebilirlik ise bu dairelerin kesiştiği noktada yer almaktadır (Purvis, Mao & Robinson, 2019: 681). Bu noktada sosyal sürdürülebilirlik eşitlik, sağlık ve insan haklarının desteklenmesi gibi unsurları içerirken, ekonomik sürdürülebilirlik insanların refahının sürdürülmesini ve kaynakların adil paylaşımını ve çevresel sürdürülebilirlik ise insanlar ve insan dışı türler için doğanın ve doğal kaynakların sürdürülmesini kapsar (Kopnina & Shoreman-Ouimet, 2015: 3).

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönü, onu salt bir ekonomik yöntem olmaktan kurtarır. Nitekim uzun bir hayat sürme olasılığı, bilgi edinme ve iyi bir hayat standardına erişebilme ve toplum hayatına katılım gösterme, insani gelişmeyi anlayabilmek için önemli ölçütlerdir (Sarı, Türkmen, Emsen & Emsen, 2024: 10). Buradan hareketle yapay zekâ ve makine öğrenmesi kaynaklı teknolojik işsizliğin toplumda gömülü eşitsizlikleri daha da derinleştirdiği bir dünyada (Algül, 2024), insanlık için sürdürülebilir istihdam imkanlarının geliştirilmesi daha önemli hale gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, geleneksel ve yeni hammaddeler, toprak altı kaynaklar, enerji ve ulaşım ile ilgili mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlar arasında bir denge sağlanması için dünya çapında iş dünyasının, hükümetlerin ve tüm toplumun sorumluluğunun artırılmasıyla ilişkilidir. Böyle bir sorumluluk, genellikle ortak kökleri olan sosyal sorunları (yoksulluk ve yetersiz beslenme, servete erişim ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler) ve çevresel sorunları birbirine eşitler (Zhironkin & Cehlár, 2022: 1). Bu anlamda çevresel sorunlar ile sosyal sorunlar birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler ve belirlerler.

Inglehart'ın Değer Dönüşüm Teorisi'nin konuya dahil edilebileceği noktalardan biri de ekolojik duyarlılığın ve çevreci değerlerin itici gücünün salt yeni nesillerin eski nesillerden ayrıştıkları yeni değerleri olup olmadığı sorusuyla ilgilidir. Sürdürülebilir tercihler, politikacıların, şirketlerin ve vatandaşların çoğunlukla hoşnut olmayabileceği kararlar gerektirmektedir. Bu anlamda sürdürülebilir uygulamaların ve politikaların hayata geçirilmesinin önündeki en büyük engel, çoğu zaman seçmenleri ve kanaat önderlerini kendilerinden uzaklaştırmaktan endişe eden politikacılarıdır (Kopnina & Shoreman-Ouimet, 2015: 6). Tüm dünyada yükselen popülizmin politika yapma süreçleri üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, herhangi bir politikacının çevre bilinci konusunda içinde yaşadığı toplumun ötesine geçebilmesi ve toplumu sürdürülebilir politikalara yöneltmesi çok olası görünmemektedir.

Diğer taraftan Hindistan örneği, sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda itici gücün kaynağı konusunda bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke, mevcut siyasi otoritenin tercihiyle *Make in India* girişimini oluşturmuş ve tüm sürdürülebilir kalkınma amaçlarında ilerleme kaydetmeyi planlamıştır. Bu girişimin bir kilometre taşı olarak benimsenmesinin temel nedeni, ülkenin bağımsızlığından bu yana böylesine kapsamlı bir kalkınma politikasının bulunmamasıdır. Bu girişim, sadece sanayi ve yüksek teknoloji transferi alanında ve

yalnızca ekonomi odaklı bir gelişme değil, aynı zamanda sıradan insanın yaşam standartlarının iyileştirilmesine yönelik adımların atılacağı bir kalkınma programı olarak tasarlanmıştır (Aras, 2023). Dolayısıyla endüstrileşmiş ülke kategorisine henüz dahil edilemeyecek ve demokratikleşme konusunda gelgitler yaşayan bir ülkede, hükümet eliyle sürdürülebilir kalkınma programının oluşturulması ve yürütülmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sadece post-modern değerlere yönelmiş sivil toplum inisiyatiflerine bağlı olmadığını göstermektedir.

Sürdürülebilir uygulamaların önemli bir diğer uygulayıcısı da özel sektördür. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve sürdürülebilir iş, sürdürülebilirlik sorunuyla başa çıkmak için özel sektörün çabaları ile bağlantılı iki kavram ve uygulamayı temsil etmektedir. KSS doğrudan sürdürülebilirlik konularıyla ilgilenmez. Bunun için üretim süreçlerinde, ürün tasarımlarında ve iş modellerinde değişiklik yapılması gerekir ki bunların hepsi sürdürülebilir iş ile bağlantılı faaliyetlerdir. Bu anlamda KSS, doğası gereği kapsamlı olmaktan ziyade semboliktir. Her iki yaklaşım da gönüllü olarak üstlenilse ve ticari ve sürdürülebilir faydalar sağlayabilse de KSS daha yüzeysel ve isteğe bağlı olarak düşünülebilirken, sürdürülebilir iş yaklaşımları sürdürülebilirlik kaygısını iş operasyonlarının ve stratejisinin merkezine koyacaktır (Long, Tallontire & Young, 2015: 214). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma konusunda ‘sürdürülebilir iş’ anlayışını iş yapış süreçlerinin merkezine alan ve salt materyalist değerlerle takılı kalmadan post-materyalist değerleri de ön plana alan şirketlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.

Diğer taraftan sürdürülebilirlik bazı durumlarda bir mecburiyet halini de alabilmektedir. Söz gelimi, enerji bağlamında Avrupa Birliği (AB) ülkeleri yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve enerji verimliliğinin sağlanması konularında sürdürülebilir enerji stratejisi geliştirme durumunda kalmıştır. Şüphesiz ki bunda pek çok AB ülkesinin enerji alanında başta Rusya olmak üzere çeşitli Asya ülkelerine bağımlı olmasının etkisi büyüktür (Aras & Kandemir, 2023: 120). Dolayısıyla söz konusu ülkeler sürdürülebilir uygulamalara büyük oranda dış aktör kaynaklı bir zorunluluğun eseri olarak yönelmektedirler. Fakat bu zorunlu yöneliş, sürdürülebilirlik fikrinin yeni nesil post-materyalist duyarlılıktan gördüğü desteği önemsiz hale getirmemektedir.

Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomi, yeni ekonomi anlayışının bir başka bileşeni olarak son yılların üzerinde durulan ekonomi modellerinden biridir. Bir yandan dünya genelinde kaynak tüketimi artarken, diğer yandan bu kaynakların tüketilme biçimi verimsizce sürdürülmektedir. Doğrusal ekonomi modelinin (*linear economy*) bir kusuru olarak görülebilecek bu verimsizlik iki alanda görülmektedir: Birincisi, kaynakların dünya üzerinde eşit olmayan bir şekilde tüketilmesidir. Kaynakların çoğu gelişmekte olan ülkelerin yeterince tüketmemesi pahasına

çok gelişmiş ülkelerde tüketilmektedir. İkincisi, bir kere kullanıldıktan sonra bir daha kullanılmayan büyük miktarlarda atık büyük bir hızla birikmektedir (Zhelyazkova, 2021: 61). Bu durumu ortaya çıkaran doğrusal ekonomi modeli, ‘al (hammadelerin toplanması)’, ‘üret (herhangi bir ürünün üretimi)’ ve ‘çöpe at (ürünün kullanılması ve atılması)’ şeklinde özetlenebilecek üç temel aşamadan oluşmaktadır (Brydges, 2021).

Doğrusal ekonomideki sözü edilen verimsizlikler ise döngüsel ekonomi modelinin bir alternatif olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Döngüsel ekonomi, halihazırdaki ürün ve malzemelerin mümkün olduğunca uzun süre paylaşılması, kiralanması, yeniden kullanılması, onarılması, yenilenmesi ve geri dönüştürülmesini kapsayan bir üretim ve tüketim modelidir. Bu şekilde ürünlerin yaşam döngüsü uzatılmaktadır. Bir ürün ömrünü tamamladığında, bu ürünün bileşenleri geri dönüşüm sayesinde mümkün olan her yerde ekonomi içinde tutulmaktadır (European Parliament, 2023). Böylece döngüsel ekonomi, kullanım ömrünü tamamlamış malları başkaları için kaynak haline getirecek, endüstriyel ekosistemlerdeki döngüleri kapatacak ve atıkları en aza indirecektir. Bu modelin ekonomik mantığı değiştireceği açıktır, çünkü döngüsel ekonomi modeli üretimin yerine yeterliliği koyar: “Kullanabildiğinizi yeniden kullanın, yeniden kullanılamayanları geri dönüştürün, bozuk olanları onarın, onarılamayanları yeniden üretin” şeklinde özetlenebilecek bir ilkeler bütününe sahiptir (Stahel, 2016: 435).

Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma ile döngüsel ekonomi anlayışları arasında belirli konularda benzerlikler ve örtüşmeler olsa da bu iki anlayış birbiri yerine kullanılamayacak farklılıklar içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma; fiktörel ve ilkesel temellerini çevre hareketlerinden, STK’lardan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan, devletlerarası kuruluşlardan, iş birliği sistemlerinden ve silvikültürden almaktadır. Döngüsel ekonominin fiktörel ve ilkesel temelleri ise ‘beşikten beşiğe’ gibi farklı düşünce ekollerine, devletler tarafından belirlenen düzenleyici uygulamalara, Ellen MacArthur Vakfı (EMF) gibi STK’lar tarafından gerçekleştirilen lobi faaliyetlerine ve Avrupa Horizon 2020 gibi siyasi gündemlere dayanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmada hedefler açık uçludur. Oysa döngüsel ekonomi, kapalı bir döngüdür. Sürdürülebilir kalkınma farklı bağlamlara ve taleplere uyarlanabilecek muğlak bir çerçeveye sahiptir. Fakat döngüsel ekonomi, doğrudan ekonomik ve çevresel faydalara odaklanır. Sürdürülebilir kalkınmada sorumluluklar farklı aktörler arasında paylaşılmaktadır ve her bir aktör için sorumluluğun sınırları açıkça tanımlanmamıştır. Yani her bir aktör, kendi tercih ve yetkinliklerine göre farklı bir sürdürülebilir kalkınma amacına ya da birden fazla amaca hizmet edebilir. Döngüsel ekonomide ise sorumluluk büyük oranda özel sektörün ve kanun koyucuların/politika yapımcıların üzerindedir (Geissdoerfer v.d., 2017: 765). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi modeli fiktörel anlamda birbirini destekleyen fakat pratikte birbirinden farklı ekonomi anlayışlarıdır. Fakat her iki anlayışın

da salt ekonomik kazanımlara yaslanmadığını ve yeni nesil post-materyalist kaygı ve duyarlılıktan beslendiğini söylemek mümkündür.

Döngüsel ekonomi modeli; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde devletleri ve devletlerarası kurumları etkileyerek politika yapıcılarının ilgisini çekmiştir (Geissdoerfer v.d., 2017: 759). Bugüne kadar tüketicilerin satın alma ve tüketme tutumları büyük oranda doğrusal ekonomi paradigması içinde şekillenmiştir. Diğer taraftan devlet, tüketicilerin döngüsel ekonomi odaklı tüketime yönelik tutumlarını yönlendirebilecek hegemonik güce sahiptir (Kaplan & Kula, 2023: 284). Nitekim Almanya, 1996 tarihli ‘Kapalı Madde Döngüsü ve Atık Yönetimi Yasası’ (*Kreislaufwirtschafts und Abfallgesetz*) ve 2020 tarihli ‘Döngüsel Ekonomi Yasası’ (*Kreislaufwirtschaftsgesetz*) ile döngüsel ekonomi politikaları konusunda küresel düzeyde öncü ülke olmuştur (BMUV, 2023). Böylece söz konusu yasalar, atık yönetimi politikasında atık bertarafı anlayışının yerini kapalı madde döngüleri anlayışına bıraktığı yeni bir boyutu ortaya çıkarmıştır (Matten, 1996: 130).

Japonya ise 1991’de ‘Geri Dönüştürülmüş Kaynakların Kullanımının Teşviki Kanunu’; 1995’te ‘Konteyner ve Ambalajların Geri Dönüşümü Kanunu’; 1998’de ‘Ev Aletlerinin Geri Dönüşümü Kanunu’; 2000’de ‘Geri Dönüşüm Odaklı Bir Toplumun Oluşturulmasının Desteklenmesi için Temel Kanun’, ‘Kaynakların Etkin Kullanımının Teşvik Edilmesi Kanunu’, ‘İnşaat Malzemeleri Geri Dönüşüm Kanunu’ ve ‘Yeşil Satın Alma Kanunu’ ve nihayet 2002’de ‘Ömrünü Tamamlamış Araçların Geri Dönüşümü Yasası’ ile döngüsel ekonomi alanındaki bir diğer öncü ülke konumuna gelmiştir. Bu yasa ve politikalara uygun olarak ve atık üreticisinin sorumluluğu ilkesi çerçevesinde Japonya, kullanılan doğal kaynak miktarının azaltılması ve çevresel yükün hafifletilmesi amacıyla 3R (atık üretiminin azaltılması, parçaların yeniden kullanılması ve kullanılmış ürünlerin hammadde olarak geri dönüştürülmesi) yönteminin sorunsuz bir şekilde işletilmesiyle alakalı çalışmalar yürütmüştür (METI, 2004: 2). Çin Halk Cumhuriyeti’nin 2008’de çıkardığı ‘Çin Halk Cumhuriyeti Döngüsel Ekonomiye Teşvik Kanunu’ ise döngüsel ekonominin gelişimini teşvik etmek, kaynak kullanım verimliliğini artırmak, çevreyi korumak ve iyileştirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla hazırlanmıştır (FAO, 2022).

Döngüsel ekonomi ile alakalı uluslararası düzeydeki önemli bir adım ise ‘Döngüsel Ekonomi İçin AB Eylem Planı’ (*EU Action Plan for the Circular Economy*) ile AB’den gelmiştir. Söz konusu eylem planı; sürdürülebilir kalkınmaya yönelik küresel çabalarla döngüsel ekonomiye ilişkin eylemler, istihdam ve büyüme, yatırım gündemi, iklim ve enerji, sosyal gündem ve endüstriyel inovasyon gibi AB’nin temel önceliklerini birbirine bağlamaktadır (European Commission, 2015). Anılan yasal düzenlemelerin ve devletlerarası girişimlerin ışığında döngüsel ekonominin büyük oranda kurumlar vasıtasıyla teşvik edildiği görülmektedir. Burada döngüsel ekonominin tek tek bireylerin girişimle-

riyle başarıya ulaşamayacak bir ekonomi modeline karşılık gelmesinin etkisi büyüktür. Bu noktada bireyler, yalnızca karar alıcıları teşvik edici bir role sahiptir.

Yeşil Ekonomi

Yaşamını tamamen insan yapımı şehirlerde sürdüren insanların, doğal çevreye aslında ne kadar da bağımlı olduklarını unutmaları oldukça kolaydır (Jacobs, 1991: 3). Zira bu unutmaları hali, insanların kendilerini doğanın ve diğer canlıların hiyerarşik olarak üstünde konumlandıran bir sanrıya kapılmalarına neden olmaktadır. Oysa insanı merkeze alan paradigmanın gün geçtikçe dünyayı biraz daha yaşanmaz hale getirdiği ortadadır. Bu durum, insanın ekolojik sistemdeki yeri üzerine derinlemesine düşünmeyi zorunlu hale getirmektedir.

Biyosfer insanlık için üç temel işlevi yerine getirmektedir: İnsanlığa kaynak sağlar. Hava, su ve gıda için yararlanılan pek çok bitki, hayvan ve doğal kaynak doğrudan tüketilmektedir. Diğerleri ise mal ve hizmet üretiminde kullanılan hammadde veya enerji kaynaklarıdır. Biyosferin ikinci işlevi, atık ürünlerinin imhasıdır. Son olarak biyosfer, insanlığa çeşitli çevresel hizmetler sağlar. Bu işlev ekonomik açıdan ilk ikisinden daha az belirgindir ve ekonomistler tarafından genellikle göz ardı edilir. Fakat bu, ilk iki işlevden daha az önemli olduğu anlamına gelmez. Bu hizmetlerden ilki, çevrenin doğrudan ve bilinçli tüketim için sağladığı olanaklardır. Örneğin, rekreasyon için alan ve estetik zevk için manzara ve vahşi yaşam sağlar. İkinci hizmeti ise yaşam desteğidir: Yani genetik çeşitliliğin korunması, ekosistemlerin dengelenmesi, iklimlerin düzenlenmesi ve atmosferin tüketiminin sürdürülmesidir (Jacobs, 1991: 3-5). Dolayısıyla insanlığın söz konusu işlev ve hizmetler için biyosferden yararlanmayı sürdürebilmesi, bazı ilke, kural ve sınırlamalara bağlıdır. Böylece yeşil ekonomi, insanlığın önünde bir zorunluluk olarak durmaktadır.

Yeşil ekonomi kavramı, doğa ile ekonomi arasında olumlu bir bağ oluşturma fikrine dayanmaktadır (Kühlert vd., 2024: 9). Kavram, 1989 yılında *Blueprint for a Green Economy* isimli çalışmalarıyla Pearce, Markandya ve Barbier (1989) tarafından kullanılmıştır. Onlara göre yeşil ekonominin ve sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin merkezinde, doğal çevre tarafından sağlanan fayda için uygun/yerinde bir değer belirlenmesi meselesi yer almaktadır. Bu fayda sıfır fiyata sahiptir çünkü söz konusu faydanın gerçek değerinin alım ve satım yoluyla ortaya çıkarılabileceği bir pazar mevcut değildir. Çok basit bir şekilde, bir fayda ne kadar ucuz olursa o kadar fazla talep edilecektir. Tehlike ise bu fazla talep düzeyinin, söz konusu doğal çevrenin talep karşılama kapasitesiyle alakasız olmasından kaynaklanmaktadır.

Yeşil ekonomi; düşük karbonlu, kaynak verimli ve sosyal açıdan kapsayıcı bir ekonomi modeli olarak tanımlanmaktadır (UNEP, 2024). Karl Burkart ise yeşil ekonomiyi altı sektöre dayalı olarak tarif etmiştir: Bunlar yenilenebilir enerji, yeşil bina, çevre dostu ulaşım, su kaynakları yönetimi, atık yönetimi

ve arazi yönetimidir (Burkart, 2012; akt. Kühlert vd., 2024: 9). Yeşil Ekonomi Koalisyonu tarafından belirlenen beş ilke ise kapsayıcı yeşil ekonomi modelinin post-materyalist taleplerle ne kadar uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır: Bunlar Yeşil bir ekonominin tüm insanların refah yaratmasını ve refahın tadını çıkarmasını sağlamasına dayalı refah ilkesi; yeşil ekonominin nesiller içinde ve nesiller arasında eşitliği teşvik ettiğini vurgulayan adalet ilkesi; yeşil ekonominin doğayı koruduğunu, onardığını ve doğaya yatırım yaptığını belirten gezegensel sınırlar ilkesi; yeşil ekonominin sürdürülebilir tüketim ve üretimi desteklemeye yönelik olduğunu vurgulayan etkinlik ve yeterlilik ilkesi ve yeşil ekonominin entegre, hesap verebilir ve esnek kurumlar tarafından yönlendirildiğinin altını çizen iyi yönetim ilkesidir (GEC, 2020). Bu ilkelerin salt ekonomik motivasyonlarla ortaya çıkmadığı ve insanların yalnızca fizyolojik ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlamadığı ortadadır.

Kaynakları elde etmenin ve kullanmanın en yeni yolu olan yeşil ekonomi, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin bir ürünüdür ve Endüstri 4.0'ın kazanımlarının birçoğunu bünyesinde toplamıştır. Ekonomideki yapısal değişimler; atık geri dönüşümü, sıfır emisyonlu enerji üretimi, sera gazı emisyonlarının absorbe edilmesi, yeşil şehircilik ve madencilik sonrası yeni endüstrilerin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu değişimler; verimlilik ve iş güvenliğinde paralel bir artışı, içme suyuna, gıdaya ve enerjiye erişimin iyileştirilmesini, iklim değişikliğiyle mücadelede ulusal devletlerin ve işletmelerin çabalarına katılmasını ve madenlerin yenilenebilir kaynaklarla değiştirilmesini içermektedir (Zhironkin & Cehlár, 2022: 1).

Yeşil ekonominin önemli bir boyutunu ise yenilenebilir enerji oluşturmaktadır. Başta rüzgâr ve güneş enerjisi olmak üzere hidrojen, jeotermal, dalga ve hidrolik gibi farklı enerji kaynaklarını kapsayan yenilenebilir enerjinin toplam enerji üretimindeki payı bilhassa endüstrileşme sürecini tamamlamış ülkelerde gün geçtikçe artmaktadır (Özen, Şaşmaz & Bahtiyar, 2015: 85-86). Enerji, tüm yaşamın varlığı için gerekli bir olgudur. Ekonomiler yaşayan organizmalar olarak düşünüldüğünde, diğer canlılar gibi enerjiye ihtiyaç duydukları görülecektir. Dolayısıyla enerji tüketimi ekonomilerin hem varlıklarını sürdürebilmeleri hem de büyüebilmeleri için vazgeçilmez bir kaynaktır (Türkmen & Yarbaş, 2023: 253).

Yeşil ekonomi, çeşitli özellikleriyle geleneksel ekonomiden ayrılmaktadır. Geleneksel ekonomi yalnızca ekonomi hakkında teoriler üretirken, yeşil ekonomi çok daha derin bir bakış açısına sahiptir. Ekolojik ekonomi, doğal sermaye için insan sermayesi ve üretilmiş sermayenin birbirinin yerine kullanılabileceğini değil, birbirini tamamladığını savunur. Çünkü insan sermayesi ve üretilmiş sermaye kaçınılmaz olarak şu ya da bu şekilde doğal sermayeden kaynaklanır. Ayrıca ekolojik ekonomistler, insan refahında önemli olan pek çok şeyin salt ekonomik bakış açısıyla analiz edilemeyeceğini savunmaktadır. Söz konusu ekonomistler ekonomik refahın ve doğanın sağladığı hizmetlere

bağımlılığın incelenmesi için sosyal ve doğa bilimlerinin disiplinlerarasılığını bir araç olarak önermektedir (Szita Toth, 2012). Bu ise insana ait olanla doğaya ait olanın birbiri içine geçmişliğini kanıtlamaktadır.

Yeşil ekonominin kapsamına giren sorunlar genç jenerasyonların gündeminde daha çok yer bulmaktadır. Nitekim iklim değişikliği ve çevrecilik konularına artan ilginin bir sonucu olarak ABD'nin ikinci büyük kimyasal üreticisi DuPont, iklim meselesiyle ilgili eyalet ve federal yetkililerle politik tartışmalara daha fazla katılmaya başlamıştır. Whirlpool Kumaş Bakım Ürünleri Marka Müdürü Casey Tubman'a göre, enerji verimliliği 1980'lerde tüketici öncelikleri arasında on, on bir veya on iki numaradayken, son dört ya da beş yılda, maliyet ve performansın ardından üçüncü sıraya yükselmiştir. Tubman enerji ile alakalı endişelerin yakın gelecekte artmaya devam edeceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Interface Research Corporation Başkanı Mike Bertolucci de müşterilerin iklim değişikliği ve bağlantılı konulara daha fazla önem vermeye başladığını belirtmiştir (Hoffman, 2006: 6).

Diğer taraftan yeşil ekonomi modelinin, dünyada yükselen otoriter popülist siyasetten zarar görme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. ABD'li ekonomist Jeffrey Sachs'ın da vurguladığı gibi, yeşil ekonomi bedava bir şey değildir. Sachs, yeşil ekonominin maliyetli olduğunu ancak hiçbir şey yapmamaya göre daha az maliyetli olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle uzun vadeli bir maliyetten kaçınmak için kısa vadeli bir maliyeti satmaya çalışmak, insanlardan ödeme yapmalarını istemek zorunda kalacaklarından politikacıların kabusudur (Chestney, 2012). Bu sebeple toplumların, yeşil ekonominin maliyetlerine katlanma konusundaki gönüllülüklerini ön plana çıkararak siyaset mekanizmasını teşvik edici bir pozisyonda konumlanması gerekmektedir. Ancak toplumların aktif talebiyle, yeşil ekonomi karşısındaki popülizm bariyeri aşılabilecektir.

Ronald Inglehart ve Değer Dönüşüm Teorisi

Gelişmiş toplumların temel değerlerinin değişmekte olduğuna dair en eski ve en kapsamlı kanıt, materyalist değerlerden post-materyalist değerlere geçişle ilgilidir (Inglehart, 2018: 14). Batılı halkların temel değer öncelikleri, bu toplumların endüstrileşme sonrası gelişim aşamasında dönüşmektedir. Bu değer dönüşüm süreci ise yeni nesillerin gündemine yeni konuları sokmaktadır (Inglehart, 1977: 21). Sözgelimi dünya çapında kırktan fazla toplumdan insanların temel değer ve tutumlarını ortaya koyan 1990-93 Dünya Değerler Araştırması'na göre nesiller arasında siyaset, ekonomi, din, cinsel davranış, cinsiyet rolleri, aile değerleri ve ekolojik kaygılarla ilgili değer ve hedefler arasında belirgin farklılıklar mevcuttur (Inglehart, Basanez & Moreno, 1998: 1). Bu farklılıklar daha genç nesillere inildikçe daha da derinleşmekte ve nesiller arasında adeta zihinsel bir uçurumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Inglehart (1977: 42) materyalist ve post-materyalist olmak üzere iki farklı değerler setinden bahseder. Fizyolojik (materyalist) ihtiyaçlar; güçlü ülke savunması, suçla mücadele ve düzenin korunmasını önceleyen güvenlik ihtiyaçlarından ve istikrarlı ekonomi, ekonomik büyüme ve fiyat artışlarıyla mücadele gibi değerleri önceleyen besin ihtiyaçlarından ibarettir. Sosyal ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları (post-materyalist) ise güzel şehirler ve doğa, fikirlerin önemsenmesi ve ifade özgürlüğü gibi değerleri önemseyen estetik ve entelektüel ihtiyaçlardan ve daha az 'kişisel olmayan' toplum, iş ve toplum yaşamında daha fazla söz hakkı ve hükümete daha fazla söz hakkı gibi değerleri önceleyen aidiyet ve saygınlık ihtiyaçlarından meydana gelmektedir.

Post-materyalistlerin ekonomik büyümeyi materyalistler kadar önemsememe, çevre konusunda endişe duyma ve kadın hareketleri ile barış hareketlerini destekleme olasılıkları daha yüksektir (Abramson, & Inglehart, 1995: 10). Bu anlamda post-modern değişim, bireysel refah arayışıyla bağlantılı normlardan türlerin hayatta kalmasını sağlamakla bağlantılı kültürel normlara kadar çok çeşitli temel sosyal normlarda nesiller arası bir değişimi içerir. Söz gelimi, neredeyse tüm sanayi öncesi toplumları karakterize eden keskin biçimde farklılaşmış toplumsal cinsiyet rolleri, ileri sanayi toplumunda yerini giderek birbirine benzeyen toplumsal cinsiyet rollerine bırakmaktadır. Ailenin rolü, bu gelişmiş toplumlarda bir zamanlar olduğundan daha az önemli hale gelmiştir. (Inglehart, Basanez & Moreno, 1998: 11-12).

Nesiller arası değerlerin dönüşümü, bu nesillerin politik tercihlerini de önemli oranda etkilemektedir. Nitekim post-materyalistlerin materyalistlerden daha yüksek sosyoekonomik statüye sahip olmaları muhtemel olsa da sol partileri destekleme olasılıkları orantısızdır. Nitekim yapılan araştırmada incelenen sekiz Batı Avrupa ülkesinin tamamında, orta sınıf post-materyalistlerin sol partileri destekleme olasılığı, işçi sınıfındaki materyalistlere göre daha yüksek çıkmıştır (Abramson, & Inglehart, 1995: 10). Dahası, post-materyalizmin yükselişi, çevreci hareketlere ve yeşil partilere katkıda bulunma eğiliminde de gözle görülür bir artışı beraberinde getirmiştir (Abramson, & Inglehart, 1995: 1). Böylece bir seçmen, oy vereceği partiyi belirlerken kişisel maddi durumunun iyileştirilmesine yönelik materyalizm temelli vaatlerden ziyade partinin çok çeşitli post-materyalist başlıklardaki (söz gelimi ekolojik duyarlılık, çevrecilik, toplumsal cinsiyet eşitliği, azınlık hakları, ifade özgürlüğü gibi) gündem önceliğine önem vermektedir.

Post-materyalizmin yükselişi, materyalist konuların ve kaygıların tamamen ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Refahın ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın nasıl sağlanacağı konusundaki çatışmalar her zaman önemli siyasi meseleler olmaya devam edecektir. Dahası, sanayi sonrası toplumlardaki halklar daha sofistike tüketim, materyalizm ve hedonizm biçimleri geliştirmiştir. Ancak bu yeni materyalizm biçimleri de post-materyalist değerlerin yükselişiyle şekillenmiştir. Yeni tüketim biçimleri, artık insanların

ekonomik sınıfını gösterme işlevi görmemektedir. Tüketim, giderek artan bir şekilde, insanların kişisel zevklerini ve yaşam tarzlarını ifade etmek için kullandıkları bireysel bir kendini ifade etme aracıdır. Kendini ifade etmeye yapılan bu vurgu, kendini ifade etme değerlerini merkeze alan post-materyalizmin için bir özelliğidir (Inglehart & Welzel, 2005, 104-105). Dolayısıyla bir kişi tüketim tercihlerinde bulunurken, öncelikle sınıfsal temel ihtiyaçlarını değil, post-materyalist dünya görüşünü yansıtacak tercihlerde bulunacaktır. Söz gelimi, bu kişi bir kozmetik ürünü alacağında hayvan üzerinde test yapmadığını beyan eden markayı tercih edecektir ya da canlılara zararlı atıklarını akarsuya boşaltan bir firmanın ürünlerini satın almayacaktır.

Dahası, post-materyalist değerler içerisinde yer alan 'kendini ifade etme' değerleri, benmerkezci değil hümanisttir. Sadece kişinin kendisi için değil, başkaları için de özerkliği vurgular. Çocukların, kadınların, engellilerin, çok çeşitli dezavantajlı grupların ve etnik azınlıkların hakları için hareketleri ve çevrenin korunması ve ekolojik sürdürülebilirlik gibi evrensel hedefleri motive eder. Ayrımcılık karşıtı toplumsal hareketlerin bu geniş yelpazesi, hümanist normlara giderek daha fazla vurgu yapan geniş bir eğilimi yansıtmaktadır (Inglehart & Welzel, 2005: 12). Dolayısıyla kişiler politik taleplerinde salt kendilerini merkeze alan benmerkezci bir tavır sergilemek yerine içinde yaşadığı toplumdaki dezavantajlı insanları merkeze alan bir tavır geliştirmektedirler. Böylece salt kendi ihtiyaçlarının karşılanması yerine bir bütün olarak toplumun her kesiminin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir toplumsal eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim, sürdürülebilir kalkınma amaçları içerisinde yer alan pek çok maddeyle doğrudan bağlantılı olmanın da ötesinde yeni nesil ekonomi anlayışına ilham veren "bütün gezegen için kaygılanma" tavrının da kaynağını oluşturmaktadır.

Gelişmiş toplumlarda post-materyalistler, eşyanın tabiatı gereği, hayata tüm avantajlarla başlayan kişiler olma eğilimindedirler; bu kişilerin post-materyalist olmalarının önemli ölçüde sebebi de budur. Araştırmalarda da görüldüğü gibi, post-materyalistlerin toplumlarının en iyi eğitimli çeyreğinde yer alma olasılıkları materyalistlerden iki ya da üç kat daha fazladır ve buna bağlı olarak yüksek prestijli işlere sahip olma olasılıkları da yüksektir (Inglehart, 1990: 171). Bu durumun önemli sonuçlarından biri, post-materyalistlerin hiçbir zaman ciddi bir fizyolojik ya da ekonomik noksanlık yaşamamış olmalarıdır. Dahası, aile bir zamanlar temel ekonomik birim olmasına rağmen, ileri sanayi toplumunda kişinin çalışma hayatı büyük ölçüde ev dışında gerçekleşmektedir (Inglehart, Basanez & Moreno, 1998: 11). Bu ise gelişmiş toplumlarda bireylerin geleneksel ailenin değer setinin etkisinden çıkmasını sağlamaktadır. Böylece bireyler, aile/kabile/cemaat çıkarları odaklı öncelikler yerine bir bütün olarak tüm toplum kesimlerinin yaşam kalitesini arttırmaya yönelik önceliklere yönelmektedir.

Inglehart'ın (1977: 50) değerler araştırmasındaki önemli sorulardan biri, insanların “Daha güzel şehirler ve kırsal alanlar” (veya Amerikan verilerine göre “Doğayı kirlilikten korumak”) tercih edip etmediğini anlamaya yöneliktir. Tüm araştırma içerisinde bu soruyu özel kılan ise sorunun hem post-materyalist bir tavrı hem de materyalist kaygıları işaret etmesidir. “Daha güzel şehirler ve kırsal alanlar” maddesi, nostaljik bir tonla sadece şehirlerdeki estetik kazanımları değil, aynı zamanda daha güvenli, daha yavaş hareket eden bir toplum fikrini de çağrıştırmaktadır. Ayrıca, post-materyalist ihtiyaçlara dokunmayı amaçlayan diğer beş maddenin aksine, bu madde yaşlı katılımcılar için nispeten yüksek öncelik verilme eğilimine karşılık gelmektedir. Söz konusu madde her halükârda daha gelişmiş ülkelerde post-materyalist kutba doğru eğilmektedir. Daha yoksul uluslardan daha zengin uluslara doğru ilerledikçe, çevresel unsurların yüklerinin artma eğilimi vardır ve bu da ekolojik duyarlılığı ve çevresel talepleri post-materyalist kümeye taşır. Nitekim çevrecilik, bizzat Inglehart tarafından da post-materyalist bir değer olarak kabul edilmiştir (Inglehart & Flanagan, 1987: 1297). Çevre Koruma Endeksi'nde (sırasıyla İsviçre, Fransa, Danimarka, Malta ve İsveç olmak üzere) ilk beşte yer alan ülkelerin (Inglehart, 2021: 128) tamamının endüstrileşme sürecini tamamlamış ülkeler olması da çevreciliğin öneminin post-materyalizme yönelmiş toplumlarda daha iyi anlaşıldığını göstermektedir.

Post-materyalist değerlerin materyalist değerlerden ayıran en önemli özelliklerden biri de post-materyalist değerleri benimsemiş kişilerin değer setlerinin çok daha fazla sayıda insanın faydasını gözetmesidir. Buradan hareketle Inglehart (1977: 57-58) bir araştırmasında insanların kendilerini hangi coğrafi birimlere ait hissettiklerini sormuştur. Söz konusu araştırmada gelişmiş Avrupa ülkelerinde “Yaşadığınız bölge veya kasaba”, “Yaşadığınız bölge veya il”, “Ulusunuz”, “Avrupa” ve “Bir bütün olarak Dünya” seçenekleri arasında daha geniş siyasi/coğrafi birimlere aidiyet daha yüksek çıkmıştır. Bu noktada yeni nesil ekonomi anlayışındaki canlıların ortak iyisi için gayret etmeyi zorunlu kılan yön, post-materyalist tavır ile örtüşmektedir.

Diğer taraftan değer dönüşümünün geçmişle aynı hızda seyretmediğini de belirtmek gerekir. Batı'nın ekonomik güvenlik seviyesi, son yirmi yılda yükselmeye devam etmemiştir. Ekonomik büyümenin yavaş seyretmesi, artan gelir eşitsizliği nedeniyle kazançların neredeyse tamamen en tepedekilere gitmesi, nüfusun büyük bir kısmının durgun veya azalan reel gelirle karşı karşıya kalması, refah devletindeki kesintilerle ve özellikle gençler arasındaki yüksek işsizlik seviyeleriyle birleştiğinde, Batı ülkelerinde post-materyalist değerlere yönelişi azaltıcı bir etkiye sahip olmuştur (Inglehart, 2018: 29). Son on yılda yükselen aşırı sağ ve popülist otoriterlik ise ırkçılık, şiddet eğilimi, yabancı düşmanlığı ve genel manada nefret söylemi gibi post-materyalist değerlerin tam tersi olan eğilimleri güçlendirmektedir. Bu durumun en ciddi olumsuz sonuçlarından biri ise canlıların ortak iyiliğini düşünmeyen, benmerkezci ve

nefret odaklı bir zihin yapısının kendisine alan bulmasıdır. Bu zihin yapısının, yeni nesil ekonomi ideallerini sekteye uğratma ihtimali de vardır.

Sonuç

Dünya kamuoyunun gündeminde giderek daha çok yer bulmaya başlayan yeni nesil ekonomi anlayışı; sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomi modellerinin ortaya çıkardığı bir ekonomik zihniyet değişimine karşılık gelmektedir. Bu zihniyet değişimi, sadece kendi çıkarlarını düşünen bireylerle ve sadece kendi ülkesi odaklı bir duyarlılık sergileyen siyasetçilerle yerkürenin bir felakete sürüklendiğinin görülmesiyle biraz da zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Dünya kaynakları gün geçtikçe canlılar için yetersiz hale gelmekte ve ekolojik dengeyi gözecek bir gündelik yaşam tarzı dönüşümü kaçınılmaz olmaktadır.

Diğer taraftan Inglehart'ın Değer Dönüşüm Teorisi ile işaret ettiği gibi, fizyolojik ve güvenlik gibi materyalist ihtiyaçlardan ifade hürriyeti, toplumsal cinsiyet eşitliği ve karar alma mekanizmalarında daha fazla söz sahibi olma gibi post-materyalist değerlere yönelik yeni bir trend değildir. Bu trendin de bir sonucu olarak endüstrileşme sürecini tamamlamış gelişmiş ülkelerde insanlar hayatta kalmanın ötesine geçen ve insanlığın yaşam kalitesini artıran değerleri benimsemektedir.

Ekolojik duyarlılığın ve çevreciliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomi modellerinin bu değerler dönüşümünde hangi tür değerlere karşılık geldiğinin belirlenmesi önemlidir. Yerkürenin insan ve diğer canlıların en temel gereksinimlerinden olan besin ihtiyacını ve çevresel felaketler sebebiyle ortaya çıkan güvenlik ihtiyacını bile karşılayamaz noktaya sürüklendiği bir bağlamda yeni nesil ekonomi yaklaşımı, insanlığın yaşamını sürdürülebilmesi için zaruri hale gelmiştir. Ayrıca çevresel sorunlar, belirli ekonomik seviyenin üzerine çıkmış varlıklı toplumları da en az yoksul toplumlar kadar etkilemektedir. Dolayısıyla çevreye dair değer, doğaları gereği materyalist değerler kadar yerele odaklanmamaktadır.

Diğer taraftan söz konusu değerleri doğrudan ekonomik ya da fizyolojik ihtiyaçlar listesine eklemek de doğru değildir. Zira yeni nesil ekonomi anlayışının temel motivasyonu, tek tek bireylerin çıkarlarından ziyade yerkürenin ortak iyiliğine yönelik bilinçli tercihlerdir. Dahası gerek sürdürülebilir kalkınma gerekse yeşil ekonomi, pek çok toplumsal konuda sürdürülebilir bir tavra karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu anlayışların kaynağını aldığı değerler seti büyük oranda Inglehart'ın işaret ettiği post-materyalist değerlerle örtüşmektedir. Sonuç olarak yeni nesil ekonomi anlayışı, Inglehart'ın materyalist/post-materyalist ikiliğinin ötesine geçmekte, bir yönüyle materyalist ihtiyaçların karşılanmasına hatırı sayılır bir katkı sunmakta, fakat diğer yönüyle de insanlığın post-materyalist değerler setinin tam ortasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Abramson, P. R. & Inglehart, R. F. (1995). *Value change in global perspective*. Ann Arbor, Michigan: The University of Michigan Press.
- Algül, Y. (2024). Complementary competitiveness: Crafting an employment policy to address technological unemployment in the age of artificial intelligence. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETUSBED)*, 19, 59-78. doi:10.29157/etusbed.1390993
- Aras, F. Ç. & Kandemir, E. (2023). Enerji güvenliği bağlamında AB enerji politikaları ve AB-Orta Asya ilişkileri. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(2), 107-126.
- Aras, F. Ç. (2023). *Make in India initiative for sustainable development: Unleashing potential*. Chandigarh: White Falcon Publishing.
- Brydges, T. (2021). Closing the loop on take, make, waste: Investigating circular economy practices in the Swedish fashion industry. *Journal of Cleaner Production*, 293, 126245. doi:10.1016/j.jclepro.2021.126245
- Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz, Nukleare Sicherheit und Verbraucherschutz [BMUV]. (2023). *Abfallpolitik*. <https://www.bmuv.de/themen/kreislaufwirtschaft/abfallpolitik/ueberblick-abfallpolitik>
- Burkart, Karl. (2012). *How to define the green economy*.
- Chestney, N. (2012). Politics, costs main hurdles to green world economy. *Reuters*.
- European Commission. (2015). *Closing the loop - An EU Action Plan for the circular economy*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, Belgium.
- European Parliament. (2023). *Circular economy: Definition, importance and benefits*. <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20151201STO05603/circular-economy-definition-importance-and-benefits>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO]. (2022). *China: Circular Economy Promotion Law of the People's Republic of China*. FAOLEX Database.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. & Hultink, E. (2017). The Circular Economy: A new sustainability paradigm?. *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768. doi:10.1016/j.jclepro.2016.12.048
- Green Economy Coalition [GEC]. (2020). *Principles, priorities and pathways for inclusive green economies: Economic transformation to deliver the SDGs*.

- HM Government. (2005). Securing the future: Delivering UK sustainable development strategy. *The UK Government Sustainable Development Strategy*.
- Hoffman, A. J. (2006). *Getting ahead of the curve: Corporate strategies that address climate change*. Arlington, VA: PEW Centre on Global Climate Change.
- Inglehart, R. F. & Flanagan S. C. (1987). Value change in industrial societies. *American Political Science Review*, 81(4), 1289-1319. doi:10.2307/1962590
- Inglehart, R. F., Basanez, M. & Moreno, A. (1998). *Human values and beliefs: A cross-cultural sourcebook political, religious, sexual, and economic norms in 43 societies: Findings from the 1990-1993 World Values Survey*. Ann Arbor, Michigan: The University of Michigan Press.
- Inglehart, R. F. & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. F. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. F. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. F. (2018). *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. F. (2021). *Religion's sudden decline: What's causing it, and what comes next?*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacobs, M. (1991). *The green economy: Environment, sustainable development and the politics of the future*. London: Pluto Press.
- Kaplan, Y. & Kula, M. E. (2023). The circular economy, the SMEs, and the state: How to govern a circular institutional change process?. *OPUS Journal of Society Research*, 20(52), 276-290. doi:10.26466/opusjsr.1194176
- Kopnina, H. & Shoreman-Ouimet, E. (2015). Introduction: The emergence and development of sustainability. E. Shoreman-Ouimet & H. Kopnina (Ed.), *Sustainability: Key Issues* (ss. 3-24) içinde. London: Routledge.
- Kühlert, M., Klingen, J., Gröne, K., Hennes, L., Terrapon-Pfaff, J. C. & Jamea E. M. (2024). *Pathways towards a green economy in Egypt: Analyzing decarbonization and resource efficiency pathways along value chains to support green private sector development in Egypt*. Wuppertal Institute.
- Long, T. B., Tallontire, A. & Young W. (2015). CSR, voluntary standards and sustainability. E. Shoreman-Ouimet & H. Kopnina (Ed.), *Sustainability: Key Issues* (ss. 199-218) içinde. London: Routledge.

- Matten, D. (1996). Enforcing sustainable development by legislation: Entrepreneurial consequences of the new German Waste Management Act. *Sustainable Development*, 4(3), 130-137.
- McMichael, A. J., Butler, C. D. & Folke, C. (2003). New visions for addressing sustainability. *Science*, 302, 1919-1920. doi:10.1126/science.1090001
- Ministry of Economy, Trade and Industry [METI]. (2004). *Handbook on Resource Recycling Legislation and 3R trends in 2003*. Tokyo, Japan.
- Özen, A., Şaşmaz, M. Ü. & Bahtiyar, E. (2015). Türkiye’de yeşil ekonomi açısından yenilenebilir bir enerji kaynağı: Rüzgâr enerjisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015(1), 85-93. doi:10.18493/kmusekad.95161
- Pearce, D., Markandya, A. & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a green economy*. London: Earthscan Publications.
- Purvis, B., Mao, Y. & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: In search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14, 681–695. doi:10.1007/s11625-018-0627-5
- Sarı, S., Türkmen, A., Emsen, H. S. & Emsen, Ö. S. (2024). İnsani gelişme endeksinin bir bileşeni olan yaşam beklentisinin farklı gelir grupları açısından yakınsaması. *Avrasya Ekonomileri Dergisi*, 3(2), 8-17. doi:10.36880/J03.2.0126
- Stahel, W. (2016). The circular economy. *Nature*, 531, 435–438. doi:10.1038/531435a
- Sustainable Development Commission [SDC]. (2011a) Governing for the future: The opportunities for mainstreaming sustainable development.
- Sustainable Development Comission [SDC]. (2011b). *History of SD*. https://www.sd-commission.org.uk/pages/history_sd.html
- Szita Toth, K. (2012). *The green world economy - A dream or reality?*. The Seventh International Conference on Economic Cybernetic Analysis. Bucharest, Romania.
- Türkmen, A. & Yarbaşı, İ. Y. (2023). Which type of energy consumption is effective on economic growth?: Industry or residential?: The case of nuts-2 regions in Türkiye. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(2), 247-255. doi:10.32479/ijeeep.14053.
- United Nations [UN]. (2015). *The Millennium Development Goals Report 2015*.
- United Nations Development Programme [UNDP]. (t.y.). *The SDGs in action: What are the sustainable development goals?*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
- United Nations Environment Programme [UNEP]. (2024). *Green economy*. <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-economy>

- United Nations General Assembly [UNGA]. (2015). *Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015*. A/RES/70/1.
- World Commission on Environment and Development [WCED]. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.
- Zhelyazkova, V. (2021). The role of banks for the transition to circular economy. Tao Zhang (Ed.), *Circular Economy Recent Advances, New Perspectives and Applications*. IntechOpen.
- Zhironkin, S. & Cehlár, M. (2022). Green economy and sustainable development: The outlook. *Energies*, 15(3), 1167. doi:10.3390/en15031167

BÖLÜM 15

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ABD VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN UZAY POLİTİKASI

Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, mehmeterkan@comu.edu.tr,
orcid.org/0000-0002-3146-2609

1. Giriş

1950'li yıllarda tamamen askeri amaçlı olarak başlayan uzay araştırmaları Soğuk Savaş dönemindeki rekabeti uzaya da taşımıştır. Rakip devletlerin silahlarının erişiminin dışında kalan bu alandan saldırı, keşif ve istihbarat yapılması ihtimali uzayın cazibesini rakip kutuplar açısından arttırmıştır. Ancak bu dönemde öncelik istihbarat toplamaya verildiği için keşif ve istihbarat uyduları önem kazanmış, keşif uydularından istihbarat toplamada da kullanılması, hem ABD hem de Sovyetler Birliği dış politikasında önemli bir rol oynamış, elde edilen istihbarat karşı tarafa sıkıştırmak için bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği bu tür uydular geliştirmiş olsa da, ABD istihbarat toplamada, keşif ve uzaktan algılama uydularını daha fazla kullanmıştır. Elde edilen istihbaratı işleyen ve bilgiye dönüştüren ABD, bu bilgiyi yabancı ülkelerdeki etkisini arttırmada kullanmaya çalışmıştır (Nardon, 2007: 29-30; Bateman, 2020: 331).

Bilindiği üzere 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Dünya, Doğu ve Batı Bloğu olmak üzere ikiye bölünmüştür. Batı Dünyası'nın, o dönemdeki tabiriyle Özgür Dünya'nın, liderliği ve koruyuculuğunu ABD üstlenmiştir. Uluslararası siyasetteki rolü, etkinliği ve ağırlığı da bu durumla irtibatlı olarak artık ve belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan tehdidin büyüklüğü ve nükleer silah sahibi olmasının da etkisiyle ABD, üçüncü ülkelerle olan anlaşmazlıklarında, bu ülkelerin Sovyet tarafına geçmeleri veya gerginliğin iki blok arasında bir tırmandırmaya dönüşmemesi için çoğunlukla ılımlı davranmış, sorunların daha ziyade görüşmeler yoluyla çözülmesini öngören bir dolaylı strateji izlemeye çalışmıştır (Nardon, 2007: 30).

Henry Kissinger, ABD'nin bu hareket tarzını eski dünyanın yozlaşmış ve acımasız dışpolitika yöntemlerine karşı bir tepki, bir reddiye olarak algılamak gerektiğini ifade etmiştir (Kissinger, 1994). Ona göre bu tutum, kökleri W. Wilson'ın 14 ilkesine kadar geri giden bir politika, bir yaklaşımdır (Nardon, 2007: 30). Hatta bu düşüncenin ilk nüveleri ABD'nin kurucularının söylemleri ve bıraktıkları etik-ahlaki mirasta görülebilir. Kissinger'in yukarıda değinilen bu yaklaşımını Michael Foucault Modern Güç olarak isimlendirmektedir (McKinlayand ve Starkey, 1998). Foucault'a göre Modern Güç konsepti 18'inci yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir çeşit sosyal organizasyon türüdür. Kontrol ağları sayesinde bireylerin etkili bir kontrolünü sağlamaktadır. Bu ağlara verilecek en güzel örnekler ise okullar ve fabrikalardır. Bu sayede insanlar daha uyumlu davranmakta ve cezaya daha az ihtiyaç duyulmaktadır (Nardon, 2007: 30).

Batı toplumlarının siyasi hayatındaki güç dengesi, zamanla ve yaşanan tecrübeler sonrasında ortaya çıkmıştır. Dünya siyasi düşünceler tarihini de etkileyen ve yönlendiren bu düşüncelerin gelişiminde M. Foucault'un eserlerinin

önemli bir etkisi de vardır. Foucault, eserlerinde pek çok tabir ve terime değinmiştir. Bu tabirlerden birisi Modern Güç'tür. Ona göre Modern Güç, ilk olarak 18'inci ve 19'uncu yüzyılda, Aydınlanma ile ortaya çıkan bir çeşit siyasi güçtür. Bundan önceki dönemlerde, ama özellikle Orta Çağ'da yönetimler halklarını günlük işlerinde serbest bırakmıştır ancak kanun düzenininin var olduğunu da onlara göstermekten geri kalmamışlardır. Bunu da oldukça az uygulanan ama acımasız bedeni cezaları güçlendirerek yapmışlardır (Nardon, 2007, s. 31-32). Modern Güç ise aksine, okullar, hapishaneler, hastaneler, askeri örgütler ve tesisler gibi bir dizi çoklu kontrol mekanizmaları kurarak her bireyi çevrelemiş ve kuşatmıştır. Bu ortamda bireyler, devletler tarafından oluşturulan ve ilan edilen kurallara uymayı güvenlikleri açısından en uygun çözüm olarak gördüklerinden, gönüllü olarak kabul etme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç sonucunda bireyler kurallara uymaya daha istekli ve yatkın hale geldikleri için de cezalar yoluyla bireyler ve toplumun kontrolü ve belirli bir çizgiye getirilmesi çabasına daha az ihtiyaç duyulur hale gelmiştir. Yaşanan bu süreç sonrasında çağdaş toplumda güç kaynağı Monarşi'den farklı demokratik yönetim tarzlarına doğru kaymıştır. Ancak yönetimler, çoğunluk olan halk kitlelerini izleme ihtiyacı ve gerekliliğinden vaz geçmemiştir. Bu durumun modern zamanlara uygulanmasında uzaydan gözlem teknolojisi oldukça faydalı olmuş gözükmektedir (Nardon, 2007: 32).

Gözlem uyduları ilk kez 1960'lı yılları takiben istihbarat toplama amacıyla yörüngeye yerleştirilmişlerdir. Bundaki sebep gayet açıktır: Gözlem uyduları, kullanıcılarına oldukça etkili bir şekilde istihbarat sağlamaktadır. Bir tek süper güç tüm diğerlerini sessizce ve dikkat çekmeden izleyebilmektedir. Her ne kadar 1962'den sonra askeri uydu ve uzay sistemleri hakkında gizlilik kararı alınsa da, özellikle ABD, yeni istihbarat araçlarının varlığından tüm diğer devletlerin haberdar olmasını sağlamıştır (Bateman, 2020: 332).¹ O dönemde Sovyetler Birliği de bu teknolojiden ve sağlayacağı faydalardan haberdar olmuştur ve kendi sistemlerini kurmak için çalışmış, 1963 yılından itibaren de istihbarat elde etmek için kendi casus uydularını da kullanmaya başlamıştır (Nardon, 2007, s. 33; Bateman, 2023, s. 1041).

Bu çalışmada Modern Güçle, kontrol merkezi olarak vazife gören sosyal kurumlar arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılacak, ABD'nin dünyanın geri kalan kısmı ile Modern Güç'le etkili bir iletişim kurmaya çalışırken uyduları nasıl bir dış politika aracı olarak kullanmaya çalıştığını konusu incelenecektir. 1950'li yıllarda ABD uzaydan keşif ve gözlem yapmaya imkân veren bir teknoloji geliştirmiş, 1960'ların başında ABD askeri keşif ve istihbarat uyduları Sovyetler Birliği ve üçüncü ülkeleri izlemeye başlamıştır. Bu ülkelerin yönetimleri uzaydan izlendiklerinin farkındadırlar ancak bu du-

1 "Kennedy döneminde ABD tarafından Batılı ülke başkentlerindeki siyasi, askeri ve diplomatik ve güvenlik ve istihbarat örgütü yöneticilerine uydu fotoğrafları hakkında bilgi vermek için ziyaretler yapılmıştır" (Richelson, 1990: 72; Nardon, 2007: 33).

ruma engel olma ve olayları gizleme imkân ve ihtimallerinin de olmadığını farkındadırlar. Bu yüzden büyük kısmı ABD ile ters düşmemeyi tercih etmiştir. Zira ABD'nin uzaydan yaptığı gözlemler sonucunda kendi zayıf noktalarını keşfettiğini düşünmüşlerdir. Uyduları bu noktada oldukça etkili şekilde kullanan ABD, zorlama ve baskı seçeneklerine çok fazla başvurmamaya çalışmıştır.

2. ABD-Sovyetler Birliği Rekabeti, Nükleer Caydırıcılık ve Uydular

ABD, yukarıda ifade edilen tüm bu çabaları ile Sovyetler Birliği ve müttefiklerine etki etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu noktada ortaya çıkan soru, ABD bu etkiyi yapabilmüş ve Sovyetler ile müttefiklerinin siyasi kararları ve seçimlerini yönlendirebilmiş midir? Yine bu dönemde Sovyetler kendi uydu gözlem ağını kurmuştur. Bu yüzden bu soruya cevap vermek için Soğuk Savaş döneminde cereyan eden bir dizi örnek olayı incelemek yerinde olacaktır. Bunlar sırasıyla: Ramazan/Yom Kippur Savaşı öncesi ve sonrasında İsrail, 1980'li yıllardaki Çad Krizi sırasında Fransa ve Falkland Savaşı sırasında İngiltere'nin durumudur. Bu örnek olayların hepsi incelendiğinde görülen, geniş kapsamlı bir uzaydan gözlem kapasitesi kullanılarak yapılacak olan etkileme ve baskılama politikasının kendisinden beklenen faydayı sağlamadığı ve yapılmak istenen etkinin sınırlı kaldığı yönündedir. Yani uydu gözlem teknolojisi tek başına sonucu belirleyici ve baskın bir dış politika aracı olamamıştır (Nardon, 2007: 33-34). Bu dönemde süpergüç olarak adlandırılan ve uluslararası sistemi domine eden iki ülke olan ABD ve Sovyetler Birliği, öncelikle kendi ittifakları içerisinde, daha sonra da dünyanın geri kalan kısmında kendi ideolojik düzenlerini hâkim kılma amacıyla olmuşlar ve bunu gerçekleştirmek için çalışmışlardır. Bu yüzden blok içindeki durum ve ilişkiler tamamen bir güç ilişkisi çerçevesinde kurulmuş ve sürdürülmüştür; Güçlü devlet uydularını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İki süpergüç arasındaki ilişki ise Çatışma Stratejisi temelinde şekillenmiştir. Güç ilişkisinde tarafların güç ve konumları eşit değilken ve ilişkinin doğası ve gidişatını bu eşitsizlik durumu belirlerken, Çatışma Stratejisi'nin ortaya çıkması için eşit güçte iki devletin varlığı öncelikli koşuldur. Bu durum Soğuk Savaş döneminde iki süpergücün ilişkisini düzenleyen olgu olmuştur (Nardon, 2007: 34).

Soğuk Savaş döneminde gözlem-istihbarat uydularının öncelikli görevlerinden birisi istihbarat toplamaksa diğeri de nükleer silahlar ve silahların kontrolü çabası olmuştur. Uzayın keşfi ve silahlanma-silah yarışı için kullanımı konusundaki tartışmalar ilk olarak ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Bunda da Alman Orbital Bomber programının ABD'de bıraktığı etkinin büyük bir payı vardır. Bu yüzden Eisenhower, ABD'nin uzay politikasının oluşturulması adına ilk adımları atmış ve uzayın pasif yollardan da olsa askeri açıdan kullanımı için girişimde bulunmuştur. Kennedy ise bu girişimi daha ileri götürmek yerine oluşabilecek sorunları uluslararası hukuk yoluyla çözmeyi önermiş ve bu konuda da başarılı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ABD, uzayın kullanımı için balistik füze denemelerine ağırlık

vermeye başlamıştır. Bu kapsamda ABD ve Sovyetler Birliği, Alman bilim adamlarını ülkelerine götürmüş ve kendi uzay araştırma programlarında görev vermişlerdir. Bu noktada Wernher von Braun başkanlığındaki Alman bilim adamları ABD uzay programı için çalışmıştır. (Nardon, 2007: 36). Bu konu ile ilgili strateji geliştirme çalışmaları hemen başlamıştır. 1946 yılı Mayıs'ında o zamanki adı ile Douglas Aircraft Company'nın bir parçası olan Project Rand ilk raporunu yayınlamıştır. Raporda, dünya etrafında, yörüngede dönecek yapay uyduların teknik fizibilite çalışması yapılmış ve muhtemel kullanım amaçları sıralanmıştır. Bunlar arasında dünyanın uzaydan gözlenmesi de vardır (Clauer, 1946). Daha sonra Rand Corporation adını alan bu grup, 1949 yılında, uydular da dâhil olmak üzere, konvansiyonel olmayan silahların psikolojik etkileri ve kullanımları konusunda bir konferans tertip etmiştir (Conference on Methods for Studying the Psychological Effects of Unconventional Weapons, 1949). Konferansın 1950 yılında yayınlanan raporunda uyduların yabancı ülkeler üzerindeki gizli etkileri konusu üzerinde durulmuştur (Kecskemeti, 1950). Raporda uydu görüntülerinden elde edilen görsel ve diğer enformasyonun siyasi etkiye dönüştürülebileceği ve hedef alınan ülke üzerinde siyasi baskı oluşturmada kullanılabileceği iddia edilmiştir (Nardon, 2007: 36). Ancak Sovyetler Birliği örneğinden hareket edilecek olursa, uydular U-2 casus uçakları gibi çıplak gözle görülebilir olmadıklarından, üzerinden geçtiği ülke hakkında bilgi toplandığının bilinmesine rağmen yönetimleri kamuoyu önünde zor duruma düşürmediği için tolere edilebilmeleri daha kolay olmuştur (Bateman, 2020: 333). Konferansta iki ayrı bildiri sunan Kurmay subay Thomas White'in (1961 yılında ABD Hava Kuvvetleri'nden emekli olmuştur) eserleri önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yayınladığı bildiriler sebebiyle White, ABD'nin ilk askeri uzay stratejisi uzmanlarından birisi olmuştur. Yayınladığı ilk bildiri 1952 tarihli bir Hava Kuvvetleri yayınıdır. Bu çalışmasında White, uzayın Hava Kuvvetlerine önemli fırsat ve avantajlar sunduğunu iddia etmiştir (White, 1952). İkinci bildirisini ise 1958 yılında Air Force Magazine'de yayınlanan bir makaledir. Bu makalesinde White, ABD'nin uzay gücü hakkındaki fikirlerini paylaşmıştır (White, 1958: 82-83). Bu çalışmaların da göstermiş olduğu üzere, uzaydan gözlem ABD uzay programının en başından beri listesinde yer alan önemli bir faaliyetlerdir. İstihbarat toplama, siyasi etki ve askeri amaçlı kullanım diğer önemli konu başlıklarıdır (Nardon, 2007: 36).

İstihbarat toplama, uzay araştırmalarının gelişmesinde etkili olan bir diğer motivasyon kaynağıdır. Soğuk Savaş'ın başlaması ile Varşova Paktı'nın lideri olan Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplamak ve ülkenin detaylı, güncel ve doğru haritalarını hazırlamak ABD açısından oldukça zorlayıcı bir hal almaya başlamıştır. Bu durum ABD açısından oldukça büyük bir handikap olmuş, ülke 1953 yılına kadar Sovyet ordu birliklerinin konumları ve güçleri hakkında detaylı bilgi sahibi olamamıştır. Soğuk Savaş'ın fiilen başladığı bu dönemde özellikle bombardıman uçakları ve füze fırlatıcılarının yerleri konusu tüm

1950'li yıllar boyunca endişe kaynağı olmuştur. Bu durumun üstesinden gelmenin o dönemde tek geçerli yolu; U-2 gibi casus uçaklarının düşman toprakları üzerinde uçurulması ve istihbarat toplaması ve tabii ki düşürülmeden geri dönmesi olmuştur (Nardon, 2007: 36).

Soğuk Savaş dönemin ilk belirgin istihbarat faaliyeti de TCP'nin önerileri doğrultusunda geliştirilen U-2 yüksek irtifa keşif uçaklarının Sovyetler Birliği üzerinde uçmaya başlaması olmuştur. Uçak, 21.000 metre üzerinde uçtuğu için Sovyet uçaksavarlarının ilk başlarda erişiminin dışında kalmıştır. Ancak durum fazla uzun sürmemiştir. 1960 yılının 1 Mayıs günü bu uçaklardan birisi Sovyetler Birliği üzerinde uçarken düşürülmüştür. Bu dönemde CIA, U-2 misyonuna çok olumlu yaklaşmamış ve Sovyetler Birliği hakkında uzun vadeli istihbarat temininde bu uçakları kalıcı bir çözüm olarak görmemiştir. Bunun da sebebi Sovyetlerin U-2 uçaklarını tespit edip, izleyebilmesidir. Sovyetler ancak uygun uçaksavar füzeleri geliştirene kadar da düşürememişlerdir. Eisenhower, bu durumu öğrendiği zaman büyük hayal kırıklığı yaşamıştır (Bateman, 2020: 334).

1956 yılında kullanılmaya başlanan U-2 uçaklarının uçuşları da 1960 yılının 1 Mayıs günü pilot Garry Power'ın uçağının Sovyetler Birliği üzerinde uçarken düşürülmesinden sonra tamamen durdurulmuştur (Bateman, 2020: 334, 335; Bateman, 2023: 1039). İşte bu noktada 1946 tarihli Rand Raporu tekrar gündeme gelmiştir (Nardon, 2007: 37). Bu dönemde uydudan yapılacak olan gözlemlerin hava tahmini ve zarar tespiti için kullanımı öngörülmüştür. Bu dönemde uydu fotoğrafı çözünürlük sınırı 100 metredir. Yani alınan fotoğraflardaki görüntü 100 metre ölçeğine gelene kadar bozulmayacaktır. Ancak White'in 1952 tarihli çalışması sensör teknolojisinde yaşanan gelişmeyi gözler önüne sermiştir. Sovyet balistik füzeleri ve nükleer silahlarını tespit edebilmek için yapılan çalışmalar sonucunda 100 metreden sonra bozulan uydu fotoğrafı çözünürlüğü 10 kat iyileştirilerek çözünürlük bozulma sınırı 10 metreye indirilmiştir. Bu da olası bir hedefin 10 metre sapma ile izlenip, tespit edilebileceği anlamına gelmektedir (Reconnaissance Handbook for the Tactical Reconnaissance Specialist, 1982: 125). Bu yüzden uydu teknolojisine yatırım yapılması ve geliştirilmesi o dönemde konu ile ilgili tüm çalışmalarda öneri olarak bulunmaktadır. Bu öneriler ABD yönetiminde dikkate alınmış 1950'li yıllar boyunca gözlem uydularının geliştirilmesine kaynak aktarılmış ve desteklenmiştir (Bateman, 2020: 335). Bunun sonucunda 1960 yılı Haziran ayında Sovyet radarları hakkında elektronik istihbarat toplamak amacıyla Grap uydusu uzaya gönderilmiştir (McDonald ve Moreno, 2005; Bateman, 2023: 1039). Onu ilk ABD keşif ve gözlem uydusu Corona'nın uzaya gönderilmesi takip etmiştir (Nardon, 2007: 37; Bateman, 2020: 335). İlk görsel istihbarat uydusu olan Corona aynı yılın Ağustos ayında uzaya gönderilmiş, akabinde de uydu, ilk fotoğraflarını yeryüzüne göndermiştir (Bateman, 2020: 335). Ancak elde edilen görsel verinin alınması da o dönemde kolay olmamıştır. Zira ilk Corona uyduları

casus kameralarında kullanılan filmleri gövdesi içindeki kartuşlarda muhafaza etmiştir. Kartuştaki film bittikten sonra kartuşlar dünyaya dönüş için uydudan yerden kontrol ile fırlatılmakta ve ABD Hava Kuvvetleri tarafından bu iş için özel olarak değiştirilmiş bir kargo uçağı ile havada yakalanmaktadır. Bu ilk Corona görevinde 16 pound film üretilmiş, U-2 uçuşlarının tamamından elde edilenden daha fazla alanın hava fotoğrafı elde edilmiştir (Bateman, 2020: 336). Bunun sonucunda uydudan keşif ve istihbarat toplama faaliyeti kısa sürede Sovyetler Birliği hakkında hızlı ve risksiz bilgi toplama yönteminin değişmeyen kaynaklarından birisi haline gelmiştir. Bu faaliyet sağladığı bilgiler sayesinde ABD Dışpolitikasının da önemli araçlarından birisi haline gelmiş ve teknik bilgi siyasi faydaya dönüştürülmeye çalışılmıştır (Bateman, 2020: 331; Bateman, 2023: 1039). Tüm bunları gören Sovyetler Birliği de 1963 yılından itibaren kendi casus uydularını kullanmaya başlamıştır (Bateman, 2023: 1041).

1950 tarihli Rand Raporu, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, yabancı ülkelerin uzaydan gözlenmesinin olası siyasi etkilerine değinmiştir. Zira ABD’li uzmanlar 1940’ların sonlarında Sovyetlerin uydu teknolojisinden haberdar olduğunu tahmin etmekte idiler ve uydu sistemleri geliştirmeye çalıştıklarından hiçbir şüpheleri yoktur. Ancak bu alandaki ABD araştırmaları hakkında bilgi sahibi olmalarına bilinçli bir şekilde izin verilmiştir. Zira ABD’nin bu alanda kendilerinden önde olduğunu görmeleri veya o yönde düşünmeleri istenmiştir. Sovyetlerin bu duruma inanmaları halinde durumun ABD açısından iki önemli artışı olacaktır: Bunlardan ilki; uydu gözlem araçları nükleer silahların caydırıcılık etkisini arttıracaktır, zira hava saldırılarını, hedeflerin tam yerleri ve koordinatlarını vererek daha etkili ve ölümcül hale getirecektir (Kecskemeti, 1950: 18). Bu da Sovyetler üzerindeki askeri ve siyasi baskının artmasını sağlayacaktır. Keza Stalin’in gizlilik politikası da işlevsiz hale gelecektir. Bunun sonucunda Sovyetler Birliği de uluslararası diyalog mekanizmalarına katılmak zorunda kalacaktır. (Kecskemeti, 1950: 19). Zira elindeki tüm kozları rakip ittifak zaten bilmektedir (Bateman, 2020: 333). Bu yüzden ABD Dışişleri Bakanlığına göre uydu gözlemi ve bu gözlemden elde edilen bilgiler, ABD’nin Sovyetler Birliği’ne yönelik stratejik ve diplomatik tutumunun belirlenmesinde etkili olacaktır (Nardon, 2007: 37; Bateman, 2020: 331). Askeri açıdan ise, Rand Raporlarında değinilmiş olduğu üzere uydu gözlemi ile elde edilen bilgilerin Sovyetlere karşı siyasi ve stratejik baskı aracı olarak kullanılarak uluslararası diyalog ve görüşmelere çekilmesi düşüncesi ile benzer bir yaklaşım izlenmiştir. Yalnız askeri yaklaşımdaki farklılık, dış uzayda ABD’nin mutlak üstünlüğünün Sovyetlere gösterilmesi ve kabul ettirilmesi merkezli bir yaklaşım izlenmesi ile olmuştur. Bu sayede Sovyetlerin siyasi olarak boyun eğeceği umut edilmiştir. Bu yüzden Thomas White’in 1958 tarihli makalesin ismi “Uzay Gücü-Space Power” olmuştur. Alfred T. Mahan’ın “Deniz Gücü” konseptini temel alan White’in yaklaşımı, deniz gücü teorisinin ablukalar konseptine benzer olarak, düşman kampın füze ve uzay aracı fırlatma tesislerinin yok edilmesi

ve bu sayede uzaya erişiminin engellenmesi gibi saldırgan tutum ve önlemler içermiştir (White, 1952). Zaten bu yaklaşımlar Sovyetler Birliği'nin karşı taraftan gelen tehdidi dengelemek adına kendi nükleer silahlarını geliştirmesine sebep olmuş ve fiilen uygulanamaz hale gelmiştir. 1950'li tarihli Rand Raporu, uyduların siyasi etki tesisi için sadece Sovyetler Birliği'ne karşı değil, müttefik ülkelere karşı da kullanılabileceğini öngörmüş ve öneri olarak sunmuştur. ABD'nin ilk uzay gücü olmasının ülkeye kazandırmış olduğu prestij yanında müttefiklerin saldırgan bir askeri program yüzünden çatışma veya savaş endişesi içine girmeleri ve korkmalarının önüne geçilmesi de önemli bir psikolojik amaç olmuştur. Bu yüzden askeri programlar, Ay yarışı gibi sivil ve barışçı amaçlı programların içine gizlenmiştir (Nardon, 2007: 38). Ancak yine de uyduların askeri amaçlı kullanımı öncelik olmuştur. Keşif, hedefleme ve iletişim, öncelikli uydu kullanım alanları olmuştur. Ancak istihbarat toplama tüm bunlara rağmen ilk sırada kalmaya devam etmiştir. Uzaydaki araçların askeri faaliyetlerde gerçek zamanlı olarak kullanımı için bir süre daha beklemek gerekmiştir. Uyduların bu amaçla kullanımı ise ilk kez 1989 yılında ABD'nin Panama'yı işgali sırasında cereyan etmiştir (Nardon, 2007: 38).

2.1. Eisenhower Dönemi

Eisenhower çoğunlukla izlediği politikalar nedeniyle Sovyetlerin Sputnik'i uzaya göndermesine izin vermekle eleştirilmiştir. Buna karşın Eisenhower, ABD'nin Soğuk Savaş teknik istihbarat kapasitesinin gelişmesinde etkili olan kişilerden biridir (Bateman, 2020: 329). Bir diğer önemli isim ise o dönemde Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) Başkanı olan ve Technological Capabilities Panel'i (TCP) kuran James Killian'dır. Killian TCP ile geleneksel istihbarat metodlarının bilimsel ve teknolojik gelişmelerle desteklenmesini önermiştir (Brugioni, 2015: 94). Yeni kurulan TCP 1955 yılı Şubat ayında çok gizli bir rapor hazırlamıştır: "Meeting the Threat of Surprise: The Report to the President by the Technological Capabilities Panel of Science Advisory Committee" adlı bu rapor, Eisenhower'ın danışmanlarından birisinin ifadesi ile takip eden 30 yılda özellikle istihbarat alanındaki teknolojik gelişmelerin izlediği yol haritasını ortaya çıkarmış oldukça etkili bir resmi belge olmuştur (Bateman, 2020: 330). Rapor, Sovyetler Birliği'nin izlenmesi ve istihbarat temini için bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin kullanılacağı hava ve uzay yeteneklerinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. TCP'nin bu önerisinin sahaya ilk yansımaları ise U-2 yüksek irtifa keşif uçağının geliştirilmesi olmuştur (Bateman, 2020: 330, 334). Eisenhower'ın ve ABD yönetiminin önceliği Sovyetler Birliği ile ilgili istihbarat toplanmasıdır. Bu yüzden Eisenhower açısından Uzay yarışı diye şey vaki değildir. Yine bu sebepten dolayı Sovyetler Birliği ile prestij için yarışma konusu ile ilgilenmemiştir. Öncelikli amacı Sovyetler Birliğini izlemek için gizlice geliştirilmiş yetenekler elde etmek olmuştur. Bu yüzden Aaron Bateman 2020 yılında yayınlanan "Technological Wonder and Strategic Vulnerability: Satellite Reconnaissance and American National Se-

curity During the Cold War” adlı çalışmasında ABD uzay programının Sputnik I’in uzaya gönderilmesinden doğrudan etkilenmediğini iddia etmektedir. Yine Bateman’a ABD uzay programını ve Eisenhower’ın konuya yaklaşımını şekillendiren olgu Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında ortaya çıkan stratejik zorunluluklar olmuştur (Bateman, 2020: 331).

Temelde Eisenhower’ın kendi dönemindeki faaliyetleri Kennedy’nin 1962 yılında Ay’a insanlı uçuş kararı yüzünden gölgede kalmıştır. Ancak Eisenhower döneminde bir dizi uzayla ilgili komite kurulmuş ve bu komiteler önemli kararlara imza atmıştır. Bu konudaki önemli bir belge 1958 tarihli National Security Council raporudur. Statement on Preliminary Policy on Outer Space, ABD yönetimi içinde önemli tartışmalara yol açmıştır. ABD uyduları henüz faaliyette değilken dahi ABD yönetiminin 1958 yılında uyduların ne şekilde kullanılacağı yönünde kesin bir kanaat oluşmuş bulunmaktadır. Raporun en önemli çıktısı uzayın barışçı amaçlarla kullanımı ve uyduların yörünge-deki uçuşlarının güvenceye alınmasının gerekliliği konusu olmuştur. Raporda uzayda silah bulundurulması konusuna ise çekince ile yaklaşmıştır. 1950’li yılların sonlarında teknolojik açıdan uzayın silahlandırılması çok zorlayıcı ve maliyetlidir. Bu da uzayın silahlandırılması seçeneğinin o dönemde ertelenmesini beraberinde getirmiştir. Keza, yeryüzünde balistik füzelerin konuşlandırılması ve bakımının daha kolay olması da bir diğer etken olmuştur. ASAT silahlarının de etkisinin tartışmalı olması sebebiyle bu kararın ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Öncelikle Sovyetler Birliği’nden gelen tehdidi önlemede ASAT silahları olmazsa olmaz bir seçenek olarak görülmemiştir. Keza Sovyetler Birliği’nin henüz ASAT silahları geliştirme yönünde bir çabasının olmaması da konunun daha sonra gündeme getirilmesi ve bu alana ayrılacak kaynakların daha acil ve öncelikli alanlara kaydırılmasına imkân vermiştir (Nardon, 2007: 39). Ancak bu durum 1960’lara gelindiğinde değişmiş, uyduların istihbarat toplanmada kullanılmaya başlanması sebebiyle her iki taraf açısından da hedef haline gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda uyduların bertaraf edilmesi için her iki taraf da ASAT silahları geliştirmeye başlamıştır (Bateman, 2020: 338). Ancak gerek ASAT silahları ve gerekse de diğer tarafa üstünlük kurmak amacıyla uzaya silah yerleştirilmesi, bu silahların kendisine karşı kullanılması önlemek isteyen rakip kampın da silahlanma yarışına girmesine ve benzer sistemleri üreterek uzaya yerleştirmesine sebep olacak, bunun sonucunda uzay da rekabet ve yarışma alanı haline gelecektir. Bunun sonucu ise taraflar arasındaki gerginlik ve tırmandırmanın artması olacaktır (Nardon, 2007: 39). Silahlı uydulardan ziyade, bu dönemde ABD açısından istihbarat ve keşif uyduları hayati önemdeki sistemler olmuştur. 1953 yılında Stalin’in ölümünden sonra dahi Sovyetler Birliği bilinmeyen ve gizli bir ülke olarak kalmaya devam etmiştir. ABD hala Sovyetler Birliği içindeki olası askeri ve ekonomik hedefler hakkında bilgi sahibi değildir. 1960 yılında Sovyetler Birliği üzerinde ABD U-2 casusu uçağının düşürülmesinden sonra Sovyetler Birliği hakkında bilgi

toplamanın geriye kalan tek yolu uydular ile uzaydan keşif ve gözlem olmuştur (Bateman, 2020: 331). Zira CIA'nın de insan kaynaklarını kullanarak Doğu Blokuna sızma ve nüfuz etme girişimi başarısız olmuştur (Bateman, 2020: 335). Bu durumun sonucunda 1960'lı yıllardan sonra, ABD'nin Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ile ilgili ihtiyaç duyduğu istihbaratın %90'ını uydular vasıtası ile toplamaya başlamıştır (Pebbles, 1987: 43).

Gözlem uydularına Sovyetler Birliği ilk başlarda ABD kadar ihtiyaç duymamıştır. Sovyet uzay gözlem sistemleri 1962 yılında faal hale gelmiştir. Zira Sovyetler, ABD'ye göre daha fazla kaynaktan Batı bloğu hakkında istihbarat toplayabilmiştir. Bu yüzden Sovyet Cosmos keşif uyduları, ABD'nin Corona uydularına kıyasla daha az kıymetli olmuştur (Nardon, 2007: 39). Bu sebeple ABD, silahlanma yarışını bu yıllarda uzaya taşımamıştır. Zira Sovyetler Birliği'ne kıyasla bu dönemde bu karardan daha fazla zarar görme ihtimali vardır. ABD açısından uydulardan elde edilen bilginin kendisi uydunun askeri amaçlı kullanımından daha kıymetli olmuştur. Ancak yine de iki taraf da Soğuk Savaş boyunca ASAT silahları geliştirmekten de geri kalmamıştır (Nardon, 2007: 39). Bu noktada ABD, Eisenhower döneminde gözlem uydularının serbestçe kullanımı ve hedef haline gelmemeleri için uzayda silahlanma yarışına girmekten kaçınmış, uluslararası hukuktaki serbest seyrüsefer, uzaya erişimin ve zararsız geçiş hakkını kabul ettirmeye çalışmıştır.

3. Zararsız Geçiş, Yörünge Uçuşu ve Uluslararası Hukuk

Birleşmiş Milletler (BM), uzay konusundaki gelişmeleri ilk kez 1955 yılında tartışmaya başlamıştır. Uzayda silahlanma yarışının önlenmesi BM'nin en önemli önceliklerinden birisi olmuştur. Bu yüzden 1958 yılı Kasım ayında U.N. Committee on the Peacefull Uses of Outer Space (COPUOS) kurulmuştur (Singh, 1989: 289; Marchisio, 2005: 220-221; Mayence, 2017: 254-265; Froehlich, Seffinga ve Qiu, 2020: 29-106). COPUOS'un kuruluşunda ABD Dışişleri Bakanlığı gayet aktif bir şekilde çalışmıştır. Sovyetler Birliği ile ikili ilişkileri de bu dönemde gerginleştirmemeye çalışmıştır. ABD'nin 1958 tarihli NSC raporu ile bağlantılı olarak ABD'li diplomatlar "uzayın barışçı amaçlarla kullanımı" tabirini kullanmaya başlamıştır. Buradaki nüans farkı, kullanılan terimin uzayın askeri amaçlarla kullanılmaması yerine, barışçı amaçlarla kullanımınıdır (Rostow, 1964: 38). Bu kullanımdan da anlaşılacağı üzere, ABD kendini sınırlandırmamak için bir kelime oyununa başvurmuş, askeri faaliyetlerinin önünün kesilmesini önlemeye çalışmıştır. Uzayda, füze ve roket gibi saldırı silahlarının bulundurulmasına karşı çıkılırken barışçı kullanım kapsamına askeri amaçlı dahi olsa, gözlem ve iletişim uyduları dâhil edilmiş, GPS örneğinde olduğu gibi askeri amaçlı sistem, sivil kullanıma da tahsis edilerek meşruiyeti arttırılmıştır. Bu da ABD'nin söylemine muhalefet edilmesi ihtimalini azaltmıştır. Ancak ABD, UNCOPUOS'a sunduğu önerilerde, uzayda barışçıl amaçlı olmayan sistemlerin (ASAT gibi) yasaklanması ve illegal yollardan yayılmasını öngören bir antlaşma hazırlanması önerisinde de bulunmuştur (Nar-

don, 2007: 40). Yine bu kapsamda 1959 yılında Thomas Schelling, uzaydaki askeri araçların belirlenmesinde kullanılacak bir kriter belirlenmesi önerisinde bulunmuştur. Önerdiği bu yeni kriter taslağı ise uzaydaki sistemlerin aktif veya pasif oluşuna göre sınıflandırılmasıdır (Schelling, 1963: 12). Schelling'e göre aktif sistemler veya silahlar, yörüngedeki nükleer ve kitle imha silahları ve ASAT sistemleridir. Pasif sistemler ise keşif ve gözlem için kullanılsa dahi neredeyse tüm uydulardır. Bu sistemlerin (meteoroloji, erken uyarı, iletişim, haritalama, keşif ve gözlem gibi) askeri amaçlı kullanımı da olabilir ancak bu onların pasif sistemler olarak değerlendirilmesini etkilemeyecektir. Bu yüzden pasif askeri sistemlerin kullanımı veya yörüngeye gönderilmesi, uzayın barışçı amaçlarla kullanımı durumunu muhalif bir şey değildir (Nardon, 2007: 40).

ABD'li diplomatlar yukarıda değinilen uluslararası antlaşma konusunda başarılı olamamıştır. Keza Sovyetler Birliği, ABD uydularının uzayda iken kendi topraklarının üzerinden geçişi ile ortaya çıkan fiili durumu legalleştirme ve tanımaya istekli olmamıştır. Bunun sonucunda iki devlet de UNCOPUOS toplantı ve faaliyetlerine katılmayı reddetmişlerdir. Bu dönemde Kennedy yönetimi uzaydaki seyir ve zararsız geçiş hakkının Sovyetler Birliği'ne kabul ettirilmesinin ABD istihbarat faaliyetleri açısından bir zaruret olduğunu görmüştür. Ancak 1962 yılı başlarında Partial Nuclear Test Ban Treaty siyasi açıdan artık daha imzasının ertelenemeyeceği bir siyasi olgu olduğu da görülmüştür. Ancak antlaşmanın takibi ve yürürlüğe girmesinin temini için bir onay makamına ihtiyaç olmuştur. Sovyetler Birliği, 1962 Mart ayından itibaren UNCO-PUOS görüşmelerine kendi temsilcisinin katılmasını kabul etmiştir ve hızlı bir şekilde uyduların uzayda, ülkelerin üzerinden geçişi konusuna dâhil olmuştur. 17 Ekim 1963'te kabul edilen BM Kararı 1984 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu karar uzaya veya bir gök cismine silah yerleştirilmesini yasaklamıştır (Deployment of Weapons of Mass-Destruction in Outer Space, 1963). Bu dönemde ABD de uzayda bir silahlanma yarışının ertelenmesini istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Ayrıca keşif faaliyetlerinin sürdürülmesi için de izin almıştır.

4. ABD'nin Uydu Gözlem Faaliyetleri ve Sovyetler Birliği

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin doğrudan irtibata geçmesine yol açan iki önemli konu mevcut olmuştur. Bunlar nükleer tehdit ve silahsızlanma konusudur. Bu iki konu başlığı etrafında gelişen diyalog sonucunda iki devlet doğrudan çatışmaya girmemiştir (Nardon, 2007: 41). Ancak her iki devlet de uzayda uydu üzerinden çalışan sistemleri geliştirmeye devam etmiştir. Ancak bu dönemde ABD'ye oranla Sovyetlerin keşif ve gözlem uydularına olan ihtiyacı daha az olmuştur zira Sovyetler SIGINT ve HUMINT ağırlıklı istihbarat teminine devam etmiştir. Ayrıca Sovyetler konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine taşımıştır. Gözlem uyduları daha iyi hedef alma ve erken uyarı imkânı sağladığı için ABD'nin caydırıcılığının da artmasına yardımcı olmuştur. Keza silahsızlanma sürecini de ortaya çıkarmıştır zira tarafların silah güçleri ile ilgili inkâr edemeyecekleri delillere ulaşmalarına imkân vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra nükleer silahlar, konvansiyonel olanlardan farklı bir kategoride silahlar olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. 1954 yılında ise olası bir Sovyet saldırısına karşı topyekün bir nükleer karşılık ABD nükleer doktrininin temeli haline gelmiştir (Dulles, 1954). Sovyetler Birliği'nden gelecek bir saldırıya karşılık verileceği ilan edilmiştir ancak pek çok uzman bu tutumun uygulanabilirliğini de sorgulanmıştır. Bu yüzden takip eden yıllarda ABD nükleer doktrini bir dizi değişimden geçmiştir (Nardon, 2007: 42).

1962 yılında ABD Savunma Bakanı Robert McNamara Esnek Karşılık Stratejisi'ni geliştirmiştir. Bu dönemde ABD stratejisi, Sovyet topraklarındaki farklı hedeflerin (şehirler ve asker üsler gibi) vurulmasını öngörmüştür. 1960'arın sonlarında ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlarının sayısının artması ve durumun da kontrolden çıkmaya başlaması üzerine nükleer doktrin Mutually Assured Destruction (MAD) dengesi etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu durum da Batı Dünyası'ndaki siyaset plancıları, düşünürler ve stratejistler arasında bir dizi tartışmaya yol açmıştır (Nardon, 2007: 42). Bu dönemde uzayın askeri amaçlı kullanımı ihtimali bu tartışmalarda kendisine yer bulmamıştır. Eisenhower döneminde yapılan strateji analizlerine dayanılarak uzay silahlarının ulusal güvenliğin sağlanması için gerekli ve olmazsa olmaz bir araç olmadığı sonucuna ulaşıldığı için uzayın askerileştirilmesi girişimleri bir süre sekteye uğramıştır. Keza istihbarat temini konusunda da uzayın bu amaçla kullanımı hususu gözlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. National Reconnaissance Office tarafından hazırlanan ve Savunma Bakan Yardımcısı tarafından imzalanan 1962 tarihli direktif askeri uydularla ilgili tüm bilgilerin gizli bilgi haline gelmesini sağlamıştır (Nardon, 2007: 42).

Şu bir gerçektir ki, uydu gözlemi Esnek Karşılık ve MAD geçerliliğinin artmasına yardımcı olmuştur. ABD gözlem uydularının ilk başarılı uçuşunu takiben, 1960 yılı Ağustos ayında Corona uydularına Keyhole kameraları takılmıştır. Bu gelişme ABD'nin Sovyet silahları hakkındaki bilgisinin hızla artmasını sağlamıştır ve ABD yönetimini milyarlarca dolar ekstra masraftan kurtarmıştır (Bateman, 2020: 331). Bunun sonucunda ABD'nin Sovyet silahlarını vurma planı, Single Integrated Operational Plan-SIOP'ta önemli değişiklikler olmuştur. SIOP-62, 1960 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği topraklarının tamamının uydu görüntüsü alınmadan önce hazırlanmıştır. Bu planda 1.200 şehir ve 800 askeri tesis hedef listesine alınmıştır. Planda, ilk başta azami korku yaratılması için şehirlerin öncelikli olarak hedef alınması öngörülmüştür. Bu planın hazırlanması daha kolay olmuştur zira şehirlerin yeri hemen herkes tarafından bilinmektedir (Nardon, 2007: 43). SIOP-63, 1962 yılında, 1961 Eylül ayında NLE'nin yazılmasından hemen sonra kabul edilmiştir. Yeni planda 210 sanayi tesisi ve şehirle, 1650 askeri üs hedef listesine alınmıştır (Recommended FY 1964-FY 1968 Strategic Retaliatory Forces, 1962: 14). Çoğunlukla Avrupa kıtasına dağıtılmış ve gizli olan askeri tesis ve üsler keşif uydularınca tespit edilmiştir (Nardon, 2007: 43).

Yeni nükleer doktrinin oluşturulması ve uygulanmasında uydu gözleminin rolü ve katkısı inkâr edilemez. Uydu gözlemi sonucunda Esnek Karşılık Doktrini teknik olarak uygulanabilir bir hale gelmiştir ancak bu yeni doktrinin uygulanma sebebi değildir. Bu noktada Esnek Karşılık Doktrini sadece askeri bir yetenek değildir. Ayrıca siyasi bir tercihtir. McNamara ve ekibinin bu stratejiyi geliştirmesi ve uygulanmasının sebebi 1960'lı yılların özel şartlarına cevap verebilmektir (Nardon, 2007: 43). Buradaki bir diğer önemli nokta, teknolojinin siyasi karar alma sürecinin emrine verilmesidir. 1962 yılından sonra başarılı saldırı planlarının incelenmesi sonucunda Sovyet topraklarındaki hedef sayısının sürekli arttığı görülmektedir. 1972 yılında Strategic Arms Limitation Agreement (SALT) ve Anti-Balistic Missile Treaty (ABM) imzalandığı zaman ABD'nin elinde 5.700 kıtalararası füze ve 30.000'den fazla nükleer savaş başlığı bulunmaktadır (SIPRI, 1972: 2). Bu cephanelikle irtibatlı olarak 1983 tarihli SIOF-6'da hedef sayısı 8.757'ye kadar çıkmıştır (Nardon, 2007: 44). Bu sayı artışı planın artık rasyonellikten çıkmış olduğu eleştirisini beraberinde getirmiştir. Nitekim Avustralyalı araştırmacı Desmond Ball, ABD Ordusu ve stratejik plancılarının merkezi hükümetten daha fazla kaynak ve silah talep etmek için bu sayı artışını kullandıklarını iddia etmiştir (Ball, 1982-1983: 215-244; Ball, 1983: 37-39; Rosenberg, 1983: 19). Uydulardan elde edilen bilgiler sonucunda daha fazla hedef bulunmuş ve daha fazla silah talep edilmiştir (Nardon, 2007: 44).

1960'lı yıllardaki ABD nükleer stratejisi ile erken uyarı uydu sistemi arasındaki etkileşim bir dizi tecrübeyi beraberinde getirmiştir. Eisenhower 1957 yılında Missile Defence Alarm System (MIDAS) adında bir erken uyarı sisteminin kurulması için Ar-Ge çalışmaları yapılmasına onay vermiştir (Richelson, 1999: 19). Bu çalışma sonucunda elde edilmesi planlanan fayda ise Grönland, Kanada ve İngiltere'de yer konuşlu radarların kapasitesinin arttırılmasıdır. Bu sayede topyekûn bir karşı saldırı doktrinin de uygulanabilirliğinin arttırılması amaçlanmıştır (Nardon, 2007: 4). Ancak Kennedy bu programı 1962 yılında iptal etmiştir. Akabinde Savunma Bakanı Robert McNamara, Esnek Karşılık Doktrini'ni ortaya atmıştır. Ancak konu ile ilgili yapılan çalışmalar MIDAS programının ABD Ordusu'na Sovyetler Birliği'ne karşı topyekûn bir karşı saldırı başlatmak için ihtiyacı olan zamanı sağlayacağını göstermiştir. Ancak bu kararın siyasi idare ile tartışılması için zaman kalmamaktadır. McNamara da topyekûn karşı saldırı seçeneğinin otomatikleştirilmesine sıcak bakmamıştır (Nardon, 2007: 44). Bu noktada Esnek Karşılık Doktrini, siyaset plancısı ve devlet bürokrasisine nükleer bir kriz durumunda seçenek sunmak için düşünülmüştür. Saldırıya sınırlı bir karşılık verilmesinin ardında yatan sebep ABD Nükleer Caydırıcılık Stratejisi'nin saygınlığının arttırılmasıdır. Bu yüzden olası bir sürpriz saldırıda topyekûn bir karşı saldırıyı öngören MIDAS programı sonlandırılmıştır. ABD nükleer doktrininin gelişimi bununla sınırlı kalmamıştır. Kennedy'den sonra başa geçen Lyndon B. Johnson sınırlı nükleer

silah kullanımı seçeneğinin siyasi açıdan sürdürülebilir bir seçenek olmadığını bizzat tecrübe etmiştir. Zira her iki tarafın da artan nükleer silah gücü, tarafların ikinci saldırı potansiyelinin de artmasına sebep olmuştur. Bu noktada MAD Doktrini ABD'nin resmi nükleer silah kullanım stratejisi halini almıştır. Gerek MAD gerekse de ikinci saldırı yeteneği erken uyarı sistemlerinin yeniden önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine yeniden kaynak ayrılmıştır. Zira 1963 yılında MIDAS programının sonlandırılması, erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi için ayrılan kaynaklarda ciddi bir kesintiye yol açmıştır (Nardon, 2007: 45). Tüm bunların sonucunda, 1970 yılında ABD Ordusu'na erken uyarı imkânı sağlayan Defense Support System faaliyete geçmiştir. İstihbarat uyduları sadece askeri amaçlı kullanılmasa da erken uyarı sistemleri sadece bu amaca hizmet etmek için geliştirilen ve kullanılan sistemler olmuştur. Amaçları otomatik olarak saldırının tespiti ve ona karşılık verilmesidir. Bu yüzden sivil kullanımda bir karşılığı yoktur (Nardon, 2007: 45).

1960'lı yıllardan itibaren faal olan ABD uyduları Sovyetler Birliği hakkında daha detaylı ve güvenilir bilgi elde edilmesine yardımcı olmuştur. Elde edilen bilgiler ABD Ordusu'nun hedef ve saldırı planlarına dâhil edilmiştir. Bu da ABD'nin caydırıcılığını arttırmıştır (Nardon, 2007: 45). Bu denklemin karşı tarafında yer alan Sovyetler Birliği ise ilk atom bombasını 1949 yılında patlatmıştır. Buna karşın Stalin'in planları sebebiyle nükleer silahlar ayrı bir kategori olarak görülmemiştir (Freedman, 1989: 56-62). Bunun sonucunda oldukça etkili ve yıkıcı silahlar olarak görülen nükleer silahlar için bir caydırıcılık stratejisi Stalin döneminde geliştirilmemiştir. Bu durum Stalin'in ölümünden sonra da bir süre aynı şekilde devam etmiştir (Nardon, 2007: 45-46).

Sovyetler Birliği ile Batı dünyasının ilişkilerini yeni bir düzleme oturtmak isteyen Khrushchev, bu kapsamda, 1960 yılında askeri bir reform programı başlatmıştır. Bu plan kapsamında nükleer silah kullanımına daha fazla yer verilmiştir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan Detente sebebiyle, 60'ların sonlarında ilgili planda revizyona gidilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Sovyet askeri doktrini 1968-1969 yıllarında değiştirilmiştir (Sokolovski, 1968; Tyushkevich ve Shusko, 1968; Zheltov, Kondratkov ve Khomenko, 1969). Revizyondan geçen askeri doktrinde nükleer silah kullanımına yönelik atıflar kaldırılmıştır. Ancak kıtalararası füzeler yoluyla nükleer silahların kullanılma- sı ihtimali var olmaya devam etmiştir (Nardon, 2007: 46).

MAD dengesine dayalı nükleer caydırıcılık stratejisini Sovyet askeri ve siyasi liderliği de kabul etmiştir. Anti Balistik Füze Sistemleri'nden feragat edilmesi sonrasında tarafların nükleer saldırıya karşı savunmasız ve açık olma hali MAD Doktrini'nin temel hareket noktasıdır. Bu noktada her iki tarafın da nükleer silah sayısı ve kapasitesini arttırmaya devam etmesine karşılık, antibalistik füze sistemlerinin geliştirilmesinin 1968 yılında durdurulması,² 1969 yı-

2 "1967 yılında her iki tarafın da Genel Kurmay Başkanları ABM kapasitesinin dondurulması önerisine, ülke savunmasını zaafa uğratacağını ifade ederek muhalefet etmiştir" (Bateman, 2023: 1046).

lındaki SALT ve ABM görüşmelerinin yapılması ve antlaşmaların imzalanmasını sağlamıştır (Freedman, 1989: 261). Sovyetler Birliği, ABD ile güç dengesini korumak için silahlanma yarışına girmiştir. Buna ABD de karşılık vermiştir. Bunun sonucunda ortaya birbirini besleyen ve üreten bir süreç çıkmıştır. Her iki taraf da bu dengeyi korumak için yukarıda sayılan antlaşmaların imzalanmasında isteksiz davranmıştır. Keşif ve istihbarat uydularından elde edilen bilgilerin saldırı planları ve hedef tespitinde kullanımı, her iki tarafın da güçlü bir düşman imajına katkıda bulunmuştur. Bunun sonucunda 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği nükleer stratejisini geliştirip, değiştirmiş ve ABD'den gelen büyük bir tehdide göre yeniden düzenlemiştir. Buna da istihbarat ve uzaktan algılama uydularında kullanılan teknolojiye gelişme sebep olmuştur (Nardon, 2007: 46-47).

4.1. SALT Antlaşmaları

1970'li yıllardaki silahsızlanma ve silahların kontrolü rejimi, teknoloji ve siyaset etkileşimi ve rekabetine güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu dönemde ABD-Sovyet rekabeti ve silahlanma yarışı tüm hızıyla sürmektedir. Bu durumun bir sıcak çatışmaya dönüşmemesi için hem taraflar ham de BM bünyesinde diğer devletler bir dizi silahsızlanma antlaşmasının hazırlanması ve yürürlüğe konması adına çalışmalarda bulunmuştur. Ancak bu hiç de kolay olmamıştır (Nardon, 2007: 47). Zira bu noktada temel sorun, karşılıklı güven konusu olmuştur. Her iki taraf da birbirine hiç güvenmemiştir. Her iki taraf da olası bir silahsızlanma antlaşmasının ülkelerinin savunmasında zaafa yol açacağı endişesini taşıdığından, güvenilir bir kontrol ve doğrulama sistemini öncelikle talep etmiştir. Bu noktada önerilen sistem, her iki ülkenin birbirini bizzat denetlemesi, antlaşmaya uyup uymadığını kontrol etmesine izin vermesidir. Ancak her iki devlet de bu sistemi kabul etmemiş, bunun sonucunda doğrulama sistemi kurulamamıştır. Sovyetler, askeri tesislerin denetlenmesi talebine özellikle karşı çıkmıştır (Nardon, 2007: 47).

1955-1960 yılları arasında ABD'nde yaşanan tartışma, silahsızlanma konusunda yeni bir tavır-tutum takınılması ile sonuçlanmıştır. Silahsızlanma önerileri bir amaç olduğu için, görüşmecilerin beklentileri sınırlandırmak makul bir seçenek olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden görüşmecilerden beklenen, karşı tarafın tamamen silahsızlandırılması olmamıştır. Daha ziyade silahlanma hızının düşürülmesi makul bir çıktı olarak kabul edilmiştir. Bu noktada silahsızlanma yerine "Silahlanmanın Kontrolü" tabiri ortaya atılmıştır. Bu terim ilk kez Thomas Schelling ve Morton Halperin'in 1961 tarihli çalışmasında kullanılmıştır (Schelling ve Halperin, 1961). Bir silahsızlanma antlaşmasına göre ulusal güvenliği daha az zaafa uğratacağı düşünülen silahlanmanın kontrolü antlaşması, haliyle daha esnek bir kontrol ve doğrulama rejimi önermiştir. BM'de tartışılan Partial Nuclear Test Ban Treaty (1963) ve 1968 tarihli Non-Proliferation Treaty, tesisler ve saha ziyaretleri ve yerinde incelemeleri dayatmamıştır. Bu amaçla National Technical Means (NTM) adlı bir sistem

kurulmuştur ve bu sistem temelde uydudan gözlemi esas almıştır (Bateman, 2023: 1037). Bu yüzden John Lewis Gaddis uydular olmadan SALT I ortaya çıkması ve uygulanmasının imkânsız olacağını ifade etmiştir (Gaddis, 1987: 195-215; Gaddis, 1989: 42-58).

Bu sistem ortaya çıktıktan sonra, 1969 yılında SALT ve ABM Antlaşmaları için görüşmeler başlamıştır. Her iki antlaşma da 1972 yılında imzalanmıştır (Cameron, 2017: 158-159). Bunlardan SALT I, kıtalararası füze (ICBM) ve denizaltıdan fırlatılan kıtalararası füze (SLBM) sayısının artışına sınırlama getirmiştir. ABM Antlaşması ise her iki ülkedeki antibalistik füze sistemlerinin bulunacağı üs ve tesislerin sayısında sınırlamaya gidilmesini sağlamıştır. SALT I'nin beş yıllık bir süre için geçerli olması planlanmıştır. Ancak iki ülke arasında artan gerginlik sebebiyle ABD Kongresi'nde hiçbir zaman onaylanmamış ve kanunen yürürlüğe girmemiştir (Nardon, 2007: 48). Her iki antlaşma için de doğrulama sistemi SALT I döneminde (1973-1978) kabul edilebilir bir şekilde çalışmıştır. Uydu tabanlı NTM sayesinde ABD, antlaşmanın Sovyetler tarafından uygulanışı sırasında bir dizi ihlali tespit etmiştir. Bu ihlalleri de Standing Consultative Commission'a (SCC) bildirmiştir (Compliance with Salt-1 Agreements, 1979). Ancak bu dönemde iletilen şikâyetlerin hepsine Sovyetler Birliği makul bir cevap verebilmiştir. Ancak sorunlar 1978 yılından sonra artmıştır. 1979 yılında Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiştir. İki yıl sonra, 1981'de Polonya'da sıkıyönetim ilanı, iki ülke arasındaki gerilimi arttırmıştır. Olayların da gösterdiği üzere 1970'lerde yaşanan Detente dönemi sona ermiştir. Taraflar arasındaki siyasi ve askeri gerilim arttıkça ABD-Sovyetler Birliği ikili diyalogu da zayıflamış ve SALT süreci sekteye uğramıştır (Nardon, 2007: 49). 1983 yılında dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan, SALT I, ABM ve diğer bağlayıcı antlaşmaların imzalanması ve uygulanmasında Sovyetler Birliği'nin uyguladığı aldatma teknikleri ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuştur. Reagan, SALT I'nin uygulanmasında kasti bir ihlal bulamamıştır ancak konu ile ilgili 1983 tarihli bir raporda, Sovyetlerin Krasnoyarsk yakınlarında yeni bir ABM radarı inşa ettiği iddia edilmiştir (Nardon, 2007: 49). ABD, keşif uyduları sayesinde tesisi tespit etmiştir. Sovyetler Birliği ise bu iddiayı yalanlamış ve ABD'nin SALT I ve ABM dâhil, ihlal ettiği uluslararası antlaşmaları gösteren bir Notayı ABD Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırmıştır. Bu Nota ayrıca İsvetsiya gazetesinde de yayınlanmıştır (İzvetsia, 1984). Karşılıklı bu suçlamalardan sonra SCC bir daha toplanmamıştır (Nardon, 2007: 49).

Sonuç olarak, 1972-198 yılları arasında SALT ve ABM süreci, uydu gözlemi ile elde edilen bilgilerin siyasi amaçlı kullanımına güzel bir örnektir. Bu bilgiler sayesinde ABD, Sovyetler Birliği'ni siyaseten sıkıştırmaya çalışmıştır. Ancak daha sonra tesisler veya uydular tarafında tespit edilen ihlaller Sovyetleri suçlamak için kullanılmıştır. Uydu gözleminden elde edilen sonuçlar saldırgan bir politika izlemede kullanılmıştır. Bunda da Sovyetlerin güven vermeyen ve sürekli söyledikleri ile çelişen tutumlarının büyük etkisi olmuş,

ABD yönetimi sürekli olarak kandırılmaya ve tuzağa düşürülmeye çalıştıkları kanısına kapılmıştır. Bunda da haksız değerlerdir, zira her iki taraf da birbirinin zayıf noktasını bulma girişiminden vazgeçmemiştir.

5. Uydu Gözlemi ve ABD'nin Bu Alandaki Tekelini Koruma Çabaları

ABD gözlem uyduları, müttefikleri ile olan ilişkilerinde farklı bir rol oynamıştır. 1986 yılında Avrupa SPOT uydularını uzaya gönderene kadar ABD, Batı dünyası içinde gözlem uydularına sahip olan tek ülke olmaya devam etmiştir. Bu yüzden uydulardan elde edilen veriler konusunda tekel olmaya devam etmiştir. ABD bu bilgileri çoğunlukla müttefikleri ile paylaşmıştır ancak karşılığında bazı tavizler istenmiştir. Keza kriz zamanlarında istihbarat paylaşımını kesebilmiştir. Bu duruma Falkland Savaşı, Ramazan/Yom Kippur ve 1980'li yıllardaki Çad Savaşları iyi birer örnektir.

ABD, uydu gözleminden elde ettiği bilgileri müttefikleri ile paylaşmıştır ancak uydu teknolojisini paylaşmamıştır. ABD başka alanlarda teknoloji ve bilgi transferine izin vermiştir. Örneğin nükleer silah ve güç konusunda bilgi ve teknoloji transferi yapılmıştır. Zira Soğuk Savaş döneminin önemli silahlarından birisi nükleer silahlardır ve Batı Bloğundaki ülkeler bu silahların teknolojisi konusunda ABD'den destek talebinde bulunmuştur. ABD bu talebi, olası bir savaş durumunda kendisine destek olacaklarını da düşündüğü için olumlu karşılamıştır. Bu noktada örnek olarak ABD-İngiliz İşbirliği, 1962 yılında Nassau Konferansı'ndan itibaren en üst seviyede cereyan etmiştir (Freedman, 1989: 310-312). Keza Fransa da 1973 yılından sonra nükleer silah sistemlerini yenileştirmek için ABD'den destek dahi almıştır (Ullman, 1989: 3-33). Buna ek olarak NASA diğer ülkelerin uzay ajansları ile işbirliğine gitmiştir (Frutkin, 1965: 35). NASA bu kapsamda yabancı ülkelerin uydularını uzaya göndermiş, yine bu ülkelerin uzay araştırmalarına destek vermiştir (Nardon, 2007: 51).

Uzay araştırmalarında işbirliğine gidilmesi ABD'nin çıkarına olmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 1964 yılında hazırlanan bir raporda elde etmiş olduğu bazı kazanımları açıklamıştır. Bunlar arasında işbirliği ve dostane ilişkileri geliştirmek için elde edilen prestiji paylaşmak, dünyanın farklı bölgelerinde tesisler kurarak avantaj elde etmek ve yabancı ülkelerin teknolojik gelişmelerini izlemek vardır (Rostow, 1964: 38). Bu durumdan işbirliğine gidilecek olan ülkeler de fayda sağlamıştır. NASA ile yapılan ortak programlar bu ülkelerin kendi uzay programlarını başlatmalarında yardımcı olmuştur. Fransa buna iyi bir örnektir. 1960'lı yılların başlarında Fransız mühendisler rutin olarak bir yıl kadar ABD'de kalmış ve eğitim almışlardır. Keza ABD, Fransa'nın pek çok projesine de destek sağlamıştır. Buna Fransız ulusal uzay ajansı Centre National d'Etudes Spatiales (CNES) de dâhildir. Ancak aynı durum askeri uzay araştırmaları için geçerli değildir. Bu alanda müttefikler arasında dahi işbirliği neredeyse hiç yoktur. Sivil projelerdeki işbirliği ve askeri olan nadir projelerdeki gizlilik perdesi, bu alandaki işbirliğine olan talebi ve ilgiyi azaltmıştır. Bu

yüzden askeri alandaki işbirliği taleplerinin reddi, ABD'ye siyasi açıdan beklenenden daha az zarar vermiştir (Nardon, 2007: 51). Balistik füze teknolojisi konusundaki işbirliği de benzer bir şekilde çok sınırlı kalmıştır. 1950'li yıllarda ABD, İngiltere ile Blue Streak füzelerinin geliştirilmesinde işbirliğine gitmiştir. Ancak program çok maliyetli olduğu için İngiltere tarafından 1960 yılında iptal edilmiştir. Blue Streak'ı füzelerini geliştirmeye devam etmek yerine İngiltere, ABD'den Thor ve Polaris füzelerini almayı daha uygun bulmuştur. Ancak haliyle ABD sadece füzeleri satmıştır, özel bir ilişkisi olmasına rağmen İngiltere'ye teknoloji transferi yapmamıştır. 1962 yılında Fransa'nın fırlatıcı geliştirilmesi destek talebine de ABD olumsuz cevap vermiştir. Zira uzaydaki uydularla yapılan keşif, istihbarat ve gözlem sayesinde elde edilen bilginin kontrolü ve bu alanda tekel olma ABD yönetimi tarafından kilit önemde bir konu olarak görülmüştür. Keza ABD'nin uzaydan istihbarat operasyonları yapma yeteneğinin korunması Soğuk savaş döneminde, Eisenhower'dan Reagan'a kadar tüm ABD Başkanları'nın öncelikli amaçları arasında yer almıştır (Bateman, 2020: 332, 337). Bu yüzden bu konularla ilgili bilgi ve teknoloji transferine ABD izin vermemiştir. Bu sayede uzaya erişim konusundaki tekelinin sürmesinin de garanti altına alınacağı düşünülmüştür. Bu tekel keza ABD'ye istihbarat alanında da önemli bir üstünlük sağlamıştır (Nardon, 2007: 51). NATO içindeki teknoloji ve bilgi transferi bu duruma örnek olarak verilebilir. ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki en önemli güvenlik ittifakı NATO olmuştur. Ancak NATO içerisinde etki çalışan bir istihbarat paylaşım mekanizması yoktur (Stares, 1991). NATO'ya sağlanan tüm veriler tüm üyeler tarafından paylaşılmaktadır. Bu noktada uzaktan algılama ve uydu fotoğrafı bu türden bir sistemde paylaşılacak çok fazla detaylı bir bilgi olarak görülmüştür. Bu yüzden ABD ittifak içinde hassas bilgi paylaşımını ikili anlaşmalar çerçevesinde yapmıştır. Çoğunlukla ihtiyaç duyulduğunda devreye sokulan bu uygulama İngiltere ile düzenli olarak yapılmıştır (Nardon, 2007: 52). Bu paylaşımın temelini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD-İngiltere arasında yapılan gizli antlaşma oluşturmaktadır (Richelson ve Ball, 1990). Bu antlaşma kapsamında uydu görüntüleri düzenli bir şekilde İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği ile paylaşılmıştır. Bu bilgi ve belgelerle İngiltere Başbakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve istihbarat örgütlerinin erişimine açık olmuştur (Nardon, 2007: 52). Ortak tarih, kültür, inancın yanında savunma ve politika alanındaki ilişkilerin de sağladığı zemin sayesinde Amerikalılar, İngiltere'ye karşı yakınlık duymuştur. Bu yüzden ABD tarafının İngiltere'den gelen bir isteği reddetmesi oldukça zor olmuştur. Bu durumu H. Kissinger de teyit etmiştir (Kissinger, 1979: 90). ABD ile İngiltere arasındaki özel ilişki 1982 yılında yaşanan Falkland Savaşı sırasında zorlanmış, ABD iki müttefikinden birini seçmek zorunda kalmıştır. Falkland Adalarına Arjantin 1982 yılı Mart ayında müdahale etmiştir. ABD, Arjantin'e fırsat vermiş ve Nisan ayına kadar İngiltere tarafına geçmemiştir. Bu dönemde İngiltere'ye uydu fotoğrafları da dâhil, istihbarat sağlanmamıştır. ABD bu durumun teknik sebeplerden kaynaklandığını iddia etmiştir. Daha sonra istihbarat paylaşımı

normal seyrine dönmüştür (Nardon, 2007: 53).

5. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben, savaşın galipleri arasında öne çıkan devletlerden olan ABD ve Sovyetler Birliği, dünyayı ve savaş sonrası dönemin uluslararası sistemini kendi çıkarları ve ideolojik tercih ve yönelimleri doğrultusunda şekillendirme çabası içine girmişlerdir. Bunun sonucunda iki devlet ve onların etrafında toplanan müttefiklerinden oluşan rakip bloklar arasında ortaya bir rekabet çıkmıştır. Bu rekabet tarafsız kalmayı tercih eden ülkeler Bağlantısızlar adı altında bir araya gelse de, temelde iki kutuplu bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına sebep olmuş, İkinci Dünya Savaşı sırasında ordularını Avrupa'nın ortasına kadar getiren Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu sistemle askeri ve ekonomik yeteneklerini gizlemek için başarılı bir şekilde bu bölgeyi izole etmesi ile sonuçlanmıştır.

Karşısına rakip olarak çıkan eski müttefikinin askeri, siyasi ve ekonomik yetenekleri hakkında bilgi sahibi olmak ve bu sayede gelebilecek tehditlere karşı tedbir almak isteyen ABD, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında önce klasik insan ağırlıklı istihbarat toplama sistemi ile Doğu Bloku ve Varşova Paktı'na sızmaya çalışmıştır. Ancak bu çabaları, Avrupa'yı ve buradaki toplumları oldukça iyi bilen Slav-Sovyet yönetimi tarafından engellenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu yüzden D. D. Eisenhower'ın başkanlığına denk gelen bu dönemde ABD yönetimi, Sovyetler Birliği'nden istihbarat temini sorununa çözüm bulmak için bilim adamlarından teknik bir kurul teşkil etmiş, bu kurulun önerileri doğrultusunda U-2 yüksek irtifada uçan keşif uçakları ve casus-keşif uydularının istihbarat toplamada kullanılması gündeme gelmiştir. O dönemde CIA tarafından da uzun vadeli bir çözüm olmayacağı eleştirilerine muhatap olan U-2 programı, 1960 yılında, hem de 1 Mayıs günü bir uçağın Sovyetler Birliği üzerinde keşif görevi yaptığı sırada vurularak düşürülmesi ile sonlandırılmıştır. Bunun yerine ikinci seçenek olan uzaydan uydular vasıtasıyla bilgi temini gündeme gelmiş ve geriye kalan tek makul seçenek olması sebebiyle de uygulamaya konmuştur. Pilotları riske etmeden ve Sovyetler Birliği yönetimini karşılık vermek mecburiyeti içine sokmayan bu yöntemle Sovyetler Birliği'nin tamamı yörüngede dönen uydular vasıtasıyla izlenmiş ve görsel verisi elde edilmiştir. Sağladığı avantajlar sebebiyle bu seçenek çok hızlı bir şekilde kabul görmüş ve ABD'nin istihbarat temini faaliyetlerinin büyük kısmını karşılamıştır. O dönemde acil ihtiyaç Sovyetler Birliği topraklarında olanlar hakkında bilgi sahibi olmak olduğu için ABD, Sovyetlerle uluslararası prestij elde etmek için uzay yarışına girme konusunu tali önemde görmüştür. Bu konu geri plana atılmıştır ancak daha sonra bazı askeri ve istihbari faaliyetler barışçıl uzay araştırmaları olarak lanse edilen çalışmaların içine eklenmiştir. ABD'ye teknolojik açıdan rakiplerinin önünde olduğunu sergileme fırsatı veren ve dış-politika alanında da avantaj sağlayacağı düşünülen uydular vasıtasıyla rakipler hakkında bilgiye ulaşma girişimleri tüm Soğuk Savaş ve sonrasındaki dönem-

de ABD ve ülkenin ulusal güvenliği açısından hayati önemde bir konu olarak görülmüş ve bu alandaki üstünlüğün korunmasına özel önem verilmiştir. Bu yetenek ve sağladığı bilgiler ABD savunma planlarının olduğu gibi dışpolitika söylem ve doktrinlerinin de geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak, ABD'nin uzaydaki istihbarat ve keşif uydularını kullanarak bilgi toplamaya çalışması, ABD'nin o dönemdeki istihbarat toplama konusundaki arayışlarının bir sonucudur. ABD, tamamen kapalı bir kutu haline gelen Doğu Bloku ve Varşova Paktı hakkında istihbarat toplamada zorlanmıştır. Bu yüzden ABD, uzaydan uydular vasıtasıyla bilgi toplamayı en uygun çözüm olarak görmüş, elde edilen bilgileri sadece askeri amaçlı değil siyasi alanda da etki ve baskı aracı olarak hem Doğu Bloku ülkelerine hem de müttefiklerine karşı kullanmayı da ek amaç olarak planlamıştır. Ancak bu sürecin sonucunda ortaya çıkan sonuç, gözlem ve keşif uyduları vasıtasıyla elde edilen bilgilerin tek başına belirleyici ve etkili bir politika aracı olmadığı olmuştur. Yine de uydu gözlemi, siyasi idarenin amacına bağlı olarak farklı siyasi amaçlara hizmet edecektir. Ancak uydu istihbaratı gerçek dünya şartlarına uygulandığında sınırlarını da bulmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği uydu gözlemi konusunda tekel olmuşlar ve bu yolla elde edilen bilgileri birbirlerine ve zaman zaman müttefiklerine dahi karşı koz veya şantaj aracı olarak kullanmışlardır. Burada uzaya ve uzaydaki araçlara erişim kilit önemde olmuş ve her iki devlet bu alana diğer devletlerin erişimini engellemek ve geciktirmek için çalışmışlardır.

Kaynakça

- Ball, D. (1983). *Targeting for Strategic Deterrence*. Adelphi Paper 23, No. 185. Londra: International Institute for Strategic Studies (IISS).
- Ball, D. (1982-1983). U.S. Strategic Forces, How Would They be Used?. *International Security*, 7(3), 215-244.
- Bateman, A. (2020). Technological Wonder and Strategic Vulnerability: Satellite Reconnaissance and American National Security During the Cold War. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 33(2), 328-353.
- Bateman, A. (2023). Trust But Verify: Satellite Reconnaissance, Secrecy and Arms Control During the Cold War. *Journal of Strategic Studies*, 46(5), 1037-1061.
- Brugioni, D. (2015). *Eyes in the Sky: Eisenhower, The CIA and Cold War Aerial Espionage*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Cameron, J. (2017). *The Double Game: The Demise of America's First Missile Defense System and the Rise of Strategic Arms Limitation*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauser, F. H. (1946). *Preliminary Design of a Satellite Vehicle*. Report no. SM-11827. Santa Monica: Douglas Aircraft Company.
- Compliance with Salt-1 Agreements*. (1979). Special Report. Washington: Department of State.
- Conference on Methods for Studying the Psychological Effects of Unconventional Weapons*. (1949). Limited Diffusion Report. Santa Monica: Rand Corporation, Social Science Division.
- Deployment of Weapons of Mass-Destruction in Outer Space*. (1963). U.N. Resolution 1884 (XVIII).
- Dulles, J. F. (1954). *The Evolution of Foreign Policy*. New York: Council of Foreign Relations.
- Freedman, L. (1989). *The Evolution of Nuclear Strategy*. Londra: Macmillan, IISS.
- Froehlich, F., Seffinga, V. ve Qiu, R. (2020). The Development of the Mandates of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS) and the Conference on Disarmament (CD) and the Collaboration Between the Forums. Annette Froehlich, Vincent Seffinga, (Eds.). *The United Nations and Space Security: Conflicting Mandates Between Uncopuos and the CD* içinde (s. 29-106). Cham: Springer.
- Frutkin, A. W. (1965). *International Cooperation in Space*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Gaddis, J. L. (1987). *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (1989). Looking Back: The Long Peace. *The Wilson Quarterly*, 13(1), 42-58.
- Kecskemeti, P. (1950). *The Satellite Rocket Vehicle: Political and Psychological Problems*. Research Memorandum No. RM-567. Santa Monica: Rand Corporation.
- Kissinger, H. (1979). *The Whitehouse Years*. New York: Weidenfeld & Nicholson.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Touchstone.
- Marchisio, S. (2005). The Evolutionary Stages of the Legal Subcommittee of the United Nations Committee on Peaceful Uses of Outer Space. *Journal of Space Law*, 31, 220-221.
- Mayence, J. F. (2017). The Role of UNCOPUOS in the International Regulation of Non-governmental Space Activities. Jan Wouters, Philip De Man, Rik Hansen, (Eds.). *Commercial Uses of Space and Space Tourism* içinde (s. 254-265). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- McDonald, R. ve Moreno, S. (2005). *Raising the Periscope... Grab and Poppy: America's Early ELINT Satellites*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- McKinlayand, A. ve Starkey, K. (Eds.) (1998). *Foucault, Management and Organization Theory: From Panopticon to Technologies of Self*. Londra: Sage Publications.
- Nardon, L. (2007). Cold War Space Policy and Observation Satellites. *Astropolitics*, 5(1), 29-62.
- Pebbles, C. (1987). *Guardians-Strategic Reconnaissance Satellites*. Novato: Presidio Press.
- Recommended FY 1964-FY 1968 Strategic retaliatory forces*. (1962). Memorandum for the President. Office of the Secretary of Defense.
- Reconnaissance Handbook for the Tactical Reconnaissance Specialist*. (1982). St. Louis: McDonnell Douglas Company.
- Richelson, J. (1990). *America's Secret Eyes in Space, the U.S. Keyhole Spy Satellite Program*. New York: Harper Collins.
- Richelson, J. (1999). *America's Space Sentinels, DSP Satellites and National Security*. Lawrence: Kansas University Press.
- Rosenberg, D. A. (1983). The Origins of Overkill, Nuclear Weapons and American Strategy, 1945-1960. *International Security*, 7(4), 3-71.
- Rostow, W. W. (1964). *Planning Implications for National Security of Outer Space in the 1970s, Basic National Security Policy Planning Task I*. Secret Report. U.S. Department of State, Policy Planning Council.

- Schelling, T. C. ve Halperin, M. H. (1961). *Strategy and Arms Control*. New York: The 20th Century Fund.
- Schelling, T. C. (1963). The Military Use of Outer Space: Bombardment Satellites. Joseph M. Goldsen, (Eds.). *Outer Space in World Politics* içinde (s. 36-48). New York: F.A. Praeger.
- SIPRI. (1972). *World Armament and Disarmament. Yearbook 1972*. Stockholm: SIPRI.
- Singh; N. ve MacWhinney, E. (1989). *Nuclear Weapons and Contemporary International Law*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Sokolovski, V. D. (1968). *Military Strategy* (2nd ed.). Moskova: Voenizdat.
- Stares, Paul B. (1991). *Command Performance, The Neglected Dimension of European Security*. Washington: Brookings Institution.
- The United States Violates Their International Commitments. (1984, 30 Ocak). *Izvestia*.
- Tyushkevich, S. A. ve Shusko, N. Y. (Eds.) (1968). *Marxism-Leninism on War and the Military* (5th ed.). Moskova: Voenizdat.
- White, Thomas D. (1952). *Satellite Vehicles*. Memorandum for the Office of the Deputy Chief of Staff for Development, USAF.
- White, T. D. (1958). Space Control and National Security. *Air Force Magazine*, 41(4), 80-83.
- Zhel'tov, A.S., Kondratkov, T. R. ve Khomenko, E. A. (Eds.) (1969). *Methodological Problems of Theory and Military Praxis* (2nd ed.). Moskova: Voenizdat.

BÖLÜM 16

AKILLI KENTLER: TANIM, ÖZELLİKLER, KÜRESEL ÖRNEKLER VE FAYDA-RİSK DEĞERLENDİRMESİ ¹

İzzet İsmail Dur

---

¹ Öğr. Gör. Dr. İzzet İsmail DUR, Yalova Üniversitesi Çınarcık Meslek Yüksekokulu,
ismaildur@yalova.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8069-9517

GİRİŞ

Hızla artan nüfus, kentlerin karşı karşıya kaldığı sorunların temelinde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Nüfus artışı, kentleşme sürecini hızlandırmakta ve bu durum, altyapı yetersizliği, trafik sıkışıklığı, çevre kirliliği, yetersiz konutlaşma gibi çok boyutlu sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle büyük metropollerde artan nüfus yoğunluğu, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını zorlaştırmakta ve ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda ciddi baskılara yol açmaktadır. Bu bağlamda, hızla büyüyen kent nüfusu, yalnızca fiziksel altyapıyı değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği de derinden etkilemektedir. Yeni oluşan sorunların çözümünde klasik çözümlerin yeterli gelmediğini söylemek mümkündür.

Modern şehirler, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji yönetimi bağlamında, çağdaş kentsel gelişimin temel ilkelerini dikkate alan yeni ve farklı düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Günümüz kentsel yerleşimleri, yüksek enerji tüketimine dayalı yapılarıyla dikkat çekmekte ve sera gazı emisyonu bağlamında önemli kirliliğe sebep olmaktadır. Bu durum, kentsel sistemlerin çevresel ve enerji odaklı bir perspektifle yeniden yapılandırılmasını, sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda bütüncül ve disiplinler arası yaklaşımların geliştirilmesini gerektirmektedir. Çağdaş şehirler, geçmişte olduğu gibi, birkaç kentsel fonksiyonla statik sistemler olarak düşünülemez ve tanımlanamaz (Sanseverino, Sanseverino, Vaccaro, & Zizzo, *Smart Rules for Smart Cities: Managing Efficient Cities in Euro-Mediterranean Countries*, 2014, s. v).

Akıllı kent uygulamalarının temel amacı zaman ve kaynak israfını önlemektir. Bunun yanı sıra, akıllı kentlerin en önemli özelliklerinden biri, kentlerin ölçülebilirliğini sağlayarak verilerin anlık paylaşımı ve analiziyle hızlı çözümler üretebilmesidir. Hızlı çözüm üretme noktasında verilerin anlık paylaşımına ve analizine olanak sağlayan kentlerin, bilişim alt yapısının yetersiz olduğu kentlere göre son derece avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca akıllı kentlerde kaynak kullanımının azalması, verimli kentlerin oluşması ile sürdürülebilir kentleşmeye de önemli katkılar yapmaktadır. Bu bağlamda sağlıktan çevreye, ulaşımdan enerjiye kadar birçok uygulamanın akıllı kent uygulamaları noktasında kentlerde hayat bulduğunu söyleyebiliriz. Ancak, akıllı kentlerle ilgili tartışmalarda bu kavramın her zaman olumlu bir şekilde ele alınmadığını vurgulamak önemlidir.

Çalışmamızda akıllı kent uygulamaları üzerinden akıllı kent kavramının tarihi sürecine yer verildikten sonra **Smart City** kavramsallaştırması üzerinden akıllı kentlerin geleceğine dair görüş ve eleştirilere yer verilecektir. Son olarak dünya şehirlerinde öne çıkan uygulamalar mümkün olduğunca da tablolastırılarak verilmeye çalışılacaktır. Akıllı kent kavramının sürekli gelişim vurgusuna da uygun olarak çalışmada güncel kaynakların kullanımına özen gösterilmiştir.

1. AKILLI KENTLER

Akıllı kente ilişkin geniş ve kabul gören bir tanım yapmak güç gözükmemektedir. Bunun en temel sebebi sürekli değişim ve gelişim paradigmasına sahip olan akıllı kent uygulamalarında dün “yeni” olan bugün “eski” olabilmektedir. Akıllı kentlerin temel felsefesi, ölçülebilir kentler oluşturularak yaşam kalitesini artırmak ve vatandaşları karar alma süreçlerinde ana aktör olarak konumlandırmaktır. Akıllı bir kent yaratmanın temelinde kesinlikle, dijital teknoloji yenilikçiliği sayesinde, kentsel işlevlerin (hem geleneksel hem de günlük hayatta ortaya çıkan yenilerin) yeni bir modülasyonunu hedefleyen bütünlüklü bir tasarım süreci vardır. Örnek olarak, akıllı telefonlar üzerinden trafik sıklığını belirleyebilen ve şehir içi yolculuklar için alternatif rotalar sunabilen dijital trafik asistanları, insanların kentlerde gecikmeden hareket etmesini sağlayabilir.

Akıllı kentlerin başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için en temel koşul, bu yenilikleri destekleyecek güçlü bir altyapının varlığıdır. Bu altyapı, sokakların modern tasarımını, verimli bir toplu taşıma ağını, bisiklet yollarını ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) tesislerini kapsmalıdır. Akıllı kent, yalnızca standart işlevsellik sunmakla kalmayan, aynı zamanda çevreyi kirletmeyen ve yenilenebilir enerji kaynaklarını yoğun şekilde kullanan bir kent olarak tanımlanabilir. Akıllı kentlerin temel özellikleri üç ana başlık altında toplanabilir: akıllı taşımacılık, akıllı enerji ve fikirlerin üretildiği ve paylaşıldığı bir ortam sunan akıllı yönetim. Bu özelliklerden özellikle “akıllı yönetim,” kentlerde sürdürülebilir yaşam yöntemlerini benimseyerek halkın aktif katılımını sağlamada kritik bir rol oynar. Yenilikçi süreçlerin paylaşılması, modern kentlerin vazgeçilmez bir unsuru olarak öne çıkar. Örneğin, İtalya’nın Bari kenti bu anlayışın bir modelidir. Bari Smart City adında kar amacı gütmeyen bir dernek kurulmuş ve bu dernek, kamu ve özel sektör kurumlarının iş birliği içinde çalışabileceği verimli bir ortam yaratmayı hedeflemiştir. Bu iş birliği, sürdürülebilir kalkınma için çözüm ve fikirler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu ilişki model, inovasyonun yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda vatandaşların yaşam biçimlerini yeniden tasarlamaya yönelik bir araç olarak hizmet edebileceğini göstermektedir. Akıllı şehir kavramına ilişkin en dikkat çekici araştırmalardan biri, Viyana Teknik Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiş ve Giffinger ve diğer araştırmacılar tarafından 2007 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışma, Lubiana Üniversitesi ve Delft Teknik Üniversitesi gibi diğer Avrupalı araştırma merkezleriyle iş birliği içinde yürütülmüş ve 2007’den itibaren Avrupa Akıllı Şehirleri üzerine odaklanmıştır. Araştırma kapsamında, nüfusu 500.000’in altında olan Avrupa şehirleri için özel bir sıralama aracı geliştirilmiş ve toplamda 70 orta ölçekli Avrupa kenti karşılaştırılmıştır. (Giffinger ve ark. 2007) Çalışmanın bulgularına göre, Avrupa nüfusunun yaklaşık %40’i küçük ve orta ölçekli şehirlerde yaşamaktadır. Bu şehirler, büyük Avrupa metropollerine kıyaslandığında genellikle gölgede kalsa da önemli bir potansiyele

sahiptir. Araştırmacılar, küçük ölçekli şehirlerin hem nüfus yoğunluğu hem de bölgesel yayılma açısından sahip oldukları rekabet avantajlarına dikkat çekmektedir. Sınırlı boyutları nedeniyle, bu şehirler yenilikçi çözümlerin test edilmesi ve uygulanması için ideal bir ortam sunmaktadır. Ancak, yatırımcıların bu şehirlerin potansiyelini çoğu zaman göz ardı ettiği belirtilmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma, orta ölçekli şehirlerin akıllı şehir stratejileri bağlamında sahip oldukları önemi vurgulamış ve bu şehirlerin, büyük metropollerle karşılaştırıldığında, farklı bir değer önerisi sunduğunu ortaya koymuştur. Avrupa'daki akıllı şehir stratejilerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması, bu tür şehirlerin ekonomik, sosyal ve teknolojik potansiyellerinin tam anlamıyla kullanılmasını sağlayabilir (Sanseverino, Sanseverino, Vaccaro, & Zizzo, Smart Rules for Smart Cities: Managing Efficient Cities in Euro-Mediterranean Countries, 2014, s. 2).

Geleceğin kentsel dünyasına dair çeşitli öngörülerde bulunmak mümkündür. Bu öngörüler, kentsel mekanların fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarda dönüşüm geçireceği yönünde bir perspektif sunmaktadır (Pelton & Singh, 2019, s. 4):

- ✓ Sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler hızla gerçekleşecek.
- ✓ İnsan-makine arayüzleri güvenlik ve ilerleme için kritik öneme sahip olacaktır.
- ✓ Güvenlik bir zorluk olacaktır- özellikle siber güvenlik.
- ✓ Yaşam boyu eğitim ve yeniden eğitim, bir yaşam biçimi ve sağlık hizmeti olarak muazzam bir zorluk haline gelecektir.
- ✓ Süper otomasyonla başa çıktıkça, birden fazla iş değişikliği ve kariyer olağan olacak.
- ✓ Önemli toplumsal zorluklar daha uzun ömür, bireysel mahremiyete karşı zorluklar ve belki de demokratik özgürlük içerecektir.
- ✓ Teknolojik ve siber zorluklar muhtemelen "gelecekteki sıkıştırma" ile başa çıkmayı, siber suçluların tehditlerini ve hatta tekno-teröristlerin ve siber saldırıların kitle imha silahlarına yönelik saldırılarını gerektirecektir.
- ✓ İklim değişikliği zorlukları, otomatik sistemlere ve yapay zekaya aşırı bağımlılık, küresel demografiyi değiştirme, bilgi yüklemesi, dijital bölünme ve toplu göç ve göç gibi mega problemlerde artışa ilişkin endişeler.

Gelecekteki kent yaşamını şekillendirecek sosyal, ekonomik ve teknolojik eğilimler, beraberinde pek çok fırsat ve zorluk getirecektir. Sürekli değişen toplumsal yapı ve ekonomik dengeler, bireylerin ve toplumların bu dönüşümlere hızla uyum sağlamasını zorunlu kılarken, insan-makine arayüzleri gibi yenilikçi teknolojiler hem güvenlik hem de ilerleme için kritik bir rol üstlenecektir.

Ancak bu süreçte güvenlik, özellikle de siber güvenlik alanında ciddi tehditler ve zorluklar da kaçınılmaz olacaktır. Tüm bu zorluklar, 2050 yılına doğru giderek büyüyen kent nüfuslarıyla birleştiğinde, kentlerin mevcut altyapılarının ve sistemlerinin ciddi bir baskı altına gireceğini açıkça göstermektedir. Bu durum, yalnızca bir tercih değil, bir zorunluluk olarak akıllı kent yaklaşımlarını ve bu doğrultuda geliştirilecek yenilikçi çözümleri gerektirecektir. İnsanların yaşam kalitesini artırmaya ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeye yönelik bu yaklaşımlar, kentlerin karşı karşıya olduğu sorunların çözümünde merkezi bir rol oynayacaktır.

Tablo 1: 2050 Yılına Kadar Dünyanın Bazı Mega Kentlerinin Öngörülen Büyümesi

Büyükşehir Bölgesi	1950	1975	2000	2015	2050
Pekin, Çin	3.6	5.8	7.5	9.5	20
Kahire, Mısır	2.3	6.0	10.2	12.5	25
Dakha, Bangladeş	0.6	2.1	10.0	16.5	35
Delhi, Hindistan	1.1	4.5	12.2	18.0	40
Cakarta, Endonezya	1.2	4.8	11.0	16.2	35
Guangzhou ve Çevresi, Çin	7.7	16	25	42	75
Johannesburg, Güney Afrika	2.0	4.5	7.6	10	21
Karaçi, Pakistan	0.7	4.0	9.6	15.0	32
Kalküta, Hindistan	4.5	7.6	12.8	16.5	35
Lagos, Nijerya	0.55	2.0	8.0	16.0	40
Mexico City, Meksika	2.8	7.0	17.8	21.5	43
Mumbai, Hindistan	2.5	6.5	16.0	22.0	45
Sao Paulo, Brezilya	2.2	9.5	16.8	20.2	41
Şanghay, Çin	5.0	6.8	12.6	17.0	32
Tokyo-Yokohama, Japonya	9.0	13.5	18.5	24.0	40

Kaynak: (Pelton & Singh, 2019, s. 32)

Tablodaki projeksiyonlar, 2050 yılı itibarıyla dünya genelinde büyükşehirlerin nüfuslarının dikkat çekici şekilde artacağını ve bu durumun şehirlerin mevcut altyapıları üzerinde ciddi bir baskı yaratacağını göstermektedir. Özellikle Asya, Afrika ve Güney Amerika'daki mega kentlerin, örneğin Delhi, Lagos, Mumbai ve Mexico City gibi şehirlerin, 40 milyonun üzerinde bir nüfusa ulaşması beklenirken, bu artış akıllı kent yaklaşımlarını bir tercih değil, sürdürülebilir kalkınma için zorunlu bir hale getirmektedir. Yoğun nüfus artışı, ulaşım, enerji, su yönetimi ve atık bertarafı gibi temel hizmetlerde krizler yaratma potansiyeli taşırken, akıllı altyapıların ve teknolojilerin bu krizleri önlemede anahtar rol üstleneceği açıktır.

Akıllı kentlerin başarısı, iyi tasarlanmış bir altyapı, vatandaş katılımı ve uzun vadeli bir vizyon ile doğrudan ilişkilidir. Pelton ve Singh'in (2019) belirttiği üzere, akıllı kent planlaması yapılırken hem bireysel hem de toplumsal ihtiyaçların gözetilmesi, dijital teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılması ve

şehrin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanması temel öncelikler arasında yer almalıdır. Bu kapsamda, akıllı kentlerin planlanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir: (Pelton & Singh, 2019, s. 227);

1. **Vatandaşların İhtiyaçlarını Yerine Getirmek:** Eğitim, Sağlık, Barınma,
2. **Toplum İhtiyaçları, Dijital Eşitlik Sürdürülebilirliği:** Çevresel değişimi yönetmek, kentleşme ve nüfus artışı ile başa çıkmak.
3. **İşler ve Rekabet Edebilirlik:** Şehrin rekabet gücünü arttırma, işleri oluşturma ve yeniden eğitime programları.
4. **Vatandaş Desteği:** Akıllı planlama, akıllı veriler, geniş topluluk katılımı, gençliğin korunması
5. **Altyapı ve Kaynaklar:** Vatandaşlara ve işletmelere gelişmiş kilit hizmetler sunmak - güvenilir ve uygun maliyetli
6. **Teknoloji ve AI (Nesnelerin İletişimi):** Toplum ihtiyaçlarını desteklemek için akıllı teknolojinin kullanımı
7. **Güvenlik:** Siber saldırılara ve doğal afetlere karşı koruma. Korunan tesisler ve ilk müdahale edenlerin ihtiyaçları

Akıllı kentlerin planlama aşamasında belirlenen bu yedi temel ilke, kentin yaşam döngüsünün her aşamasında uygulanabilir stratejilere dönüştürülmelidir. İlk olarak, vatandaşların eğitim, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, şehirdeki yaşam kalitesinin temelini oluşturur. Bunun yanı sıra, çevresel değişimlerin etkilerini yönetmek, dijital eşitliği sağlamak ve kentleşme ile nüfus artışının getirdiği baskıları azaltmak, toplumsal sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Ekonomik açıdan ise, rekabet gücünün artırılması, istihdam olanaklarının genişletilmesi ve bireylerin değişen iş koşullarına uyum sağlaması için yeniden eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, vatandaşların geniş katılımını sağlamak, toplulukların dayanışmasını teşvik etmek ve genç nüfusun toplumsal hayatta aktif bir şekilde yer almasını sağlamak, şehrin sosyal dokusunu güçlendirecektir. Aynı zamanda, altyapı ve kaynakların geliştirilmesi, vatandaşlara ve işletmelere güvenilir ve uygun maliyetli hizmetlerin sunulmasını mümkün kılacaktır. Teknolojik boyutta ise, nesnelerin interneti (IoT) ve yapay zeka gibi yenilikçi çözümler, toplumun ihtiyaçlarını hızlı ve etkin bir şekilde karşılamak için kullanılmalıdır. Son olarak, doğal afetler ve siber saldırılar gibi tehditlere karşı güvenlik önlemlerinin alınması, akıllı kentlerin sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşır.

Akıllı bir kenti kurmak kadar, bu kenti sürdürülebilir bir şekilde devam ettirmek de aynı derecede önemlidir. Bu noktada, akıllı kentlerin işleyişinin sürekliliğini sağlamak, yalnızca teknolojik yeniliklerin uygulanmasıyla değil,

aynı zamanda toplumun bu yeniliklere entegrasyonu ile mümkündür. Bu doğrultuda, akıllı kentlerin devamlılığını sağlayan temel yapı taşlarının belirlenmesi, kentlerin gelecekteki başarısı için kritik bir rol oynar (Pelton & Singh, 2019, s. 37).

- Dönüşümsel Vizyon ve Amaçlar
- Dinamik Kentsel Planlama
- Akıllı ve Sinerji Teknolojileri ve Tabelaları
- Sürdürülebilir Süreçler ve Altyapı
- Entegre Güvenlik ve Afet Yönetimi

Viyana Teknik Üniversitesi araştırmacıları tarafından önerilen sisteme göre, Avrupa kentlerinin akıllılık seviyesini belirlemek için önerilen sıralama aracı altı özelliğe sıralamıştır: ekonomi, insanlar, yönetim, mobilite, çevre ve yaşam. (Sanseverino, Sanseverino, Vaccaro, & Zizzo, Competitive Urban Models, 2014, s. 4)

Şekil 1: Akıllı Kentin Bileşenleri

Kaynak: (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 3)

1.1. Akıllı Ekonomi

Ekonomi genellikle bir kentin zenginliğini ve kaynaklarını, özellikle de mal ve hizmetlerin üretim ve tüketimini ifade eder. Akıllı ekonominin içermesi gereken faktörler girişimcilik, yenilikçilik, ticari markalar, işgücü piyasasının esnekliği, üretkenlik, uluslararası pazardaki entegrasyon gibi unsurları barındırmaktadır (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 3). Bu bağlamda, akıllı ekonomi, yalnızca geleneksel ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda dijitalleşme ve veri odaklı karar alma süreçleriyle de tanımlanmaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ekonomik faaliyetlere entegrasyonu, üretim

süreçlerinin daha verimli hale gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca, küresel değer zincirlerine entegrasyon, akıllı ekonomiler için kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, yerel ekonomilerin rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla dijital altyapının güçlendirilmesi, veri analitiği kapasitesinin artırılması ve inovasyon ekosistemlerinin geliştirilmesi temel bir gereklilik haline gelmiştir.

1.2. Akıllı İnsanlar

Akıllı kentler, hiç şüphesiz akıllı kentlere uyum sağlayabilecek gerekli becerilere sahip ve akıllı kent ilişkin süreçlere katılma konusunda istekli insanlara ihtiyaç duyar. Kentte yaşayan insanlar bilgiyi birlikte oluşturma ve paylaşma konusunda istekli değilse, akıllı bir kent oluşturma ve sürdürme hedefi başarıya ulaşamayacaktır (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 4). Bu bağlamda, akıllı bir kentin inşasında yalnızca gerekli teknolojik altyapının sağlanması değil, aynı zamanda insan faktörünün geliştirilmesi de temel unsurlar arasında yer almaktadır.

1.3. Akıllı Yönetişim

Yönetişim, bir kentin tüm paydaşlarının – kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve bireylerin – karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlama süreci olarak tanımlanabilir. Akıllı yönetişim, bu katılımı şeffaflık, hesap verebilirlik ve iş birliği ilkeleriyle birleştirerek kentlerin daha etkin yönetilmesini hedefler. Akıllı yönetişim, yalnızca teknolojinin etkin kullanımını değil, aynı zamanda tüm paydaşların katılımını teşvik eden bir yapı olarak akıllı kentlerin temel taşlarından biridir.

1.4. Akıllı Hareketlilik

Akıllı ulaşım sistemleri, yalnızca çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda verimliliği artıran akıllı kartlar ve gerçek zamanlı bilgi erişimi gibi yenilikçi teknolojilerle bütünleşmiş bir ulaşım altyapısı sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, her kentin akıllı ulaşım sistemine ilişkin tek bir reçete sunmak mümkün değildir; çünkü her kent, kendi yapısına ve ihtiyaçlarına uygun bir ulaşım planını geliştirmek ve uygulamak durumundadır.

1.5. Akıllı Çevre

Akıllı çevre politikası, akıllı kentlerin temel temalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Kentler, karbon ayak izini azaltmak amacıyla çeşitli çevre dostu uygulamalar geliştirmektedir. Bu çabalar, elektrikli taşıtlara geçiş gibi daha sürdürülebilir ulaşım yöntemlerini benimsemekten, daha verimli atık yönetimi stratejilerinin uygulanmasına kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik göstermektedir. (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 4-5).

1.6. Akıllı Yaşam

Bir kentin gelişiminde bir diğer unsur kentte yaşayanların yaşam kalite-

sidir. Kent sakinlerinin yaşam kalitesini artırmak, sürdürülebilir bir kalkınma için temel bir gerekliliktir. Bu doğrultuda, erişilebilirlik, sağlık hizmetlerinin kalitesi, kişisel güvenliğin sağlanması, konutların yaşam standartlarına uygunluğu, eğitim olanaklarının geliştirilmesi ve sosyal uyum gibi faktörler büyük bir öneme sahiptir. Bu unsurlardaki iyileştirmeler yalnızca kent sakinlerinin yaşamını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda kentin kültürel ve sosyal yapısını zenginleştirerek, turizm, eğitim ve sağlık gibi alanlarda daha geniş bir etki yaratır (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 5).

Akıllı kent bileşenlerinin akıllı kentler için niye önemli olduğu veya kente bu yönde ne gibi katkılarının olacağını aşağıdaki şekilde tablolaştırmak mümkündür;

Tablo 2: Akıllı Kent Bileşenlerinin Akıllı Kente Katkıları

AKILLI EKONOMİ (Rekabet)	AKILLI İNSANLAR (Sosyal ve İnsan Sermayesi)
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Yenilikçi ruh ❖ Girişimcilik ❖ Ekonomik imaj ve ticari markalar ❖ Verimlilik “Emek piyasasının esnekliği ❖ Uluslararası yatınlık ❖ Dönüştürme yeteneği 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Yeterlilik seviyesi ❖ Yalnız öğrenme hayatına yakınlık ❖ Sosyal ve etnik çoğulculuk <ul style="list-style-type: none"> • Esneklik • Yaratıcılık ❖ Kozmopolitizm / Açık kafalılık ❖ Kamu hayatına katılım
AKILLI YÖNETİM (Katılım)	AKILLI HAREKETLİLİK (Ulaşım ve BİT)
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Karar verme sürecine katılım ❖ Kamu ve sosyal hizmetler ❖ Şeffaf yönetim ❖ Politik stratejiler ve perspektifler 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Yerel erişilebilirlik ❖ (Inter-) ulusal erişilebilirlik ❖ BİT altyapısının mevcudiyeti ❖ Sürdürülebilir, yenilikçi ve güvenli ❖ Ulaşım sistemleri
AKILLI ÇEVRE (Doğal Kaynaklar)	AKILLI YAŞAM (Yaşam Kalitesi)
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Doğal koşulların çekiciliği ❖ Kirlilik ❖ Çevre koruma ❖ Sürdürülebilir kaynak yönetimi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kültürel tesisler ❖ Sağlık koşulları ❖ Bireysel güvenlik ❖ Konut kalitesi ❖ Eğitim tesisleri ❖ Teknik çekiciliği ❖ Sosyal uyum

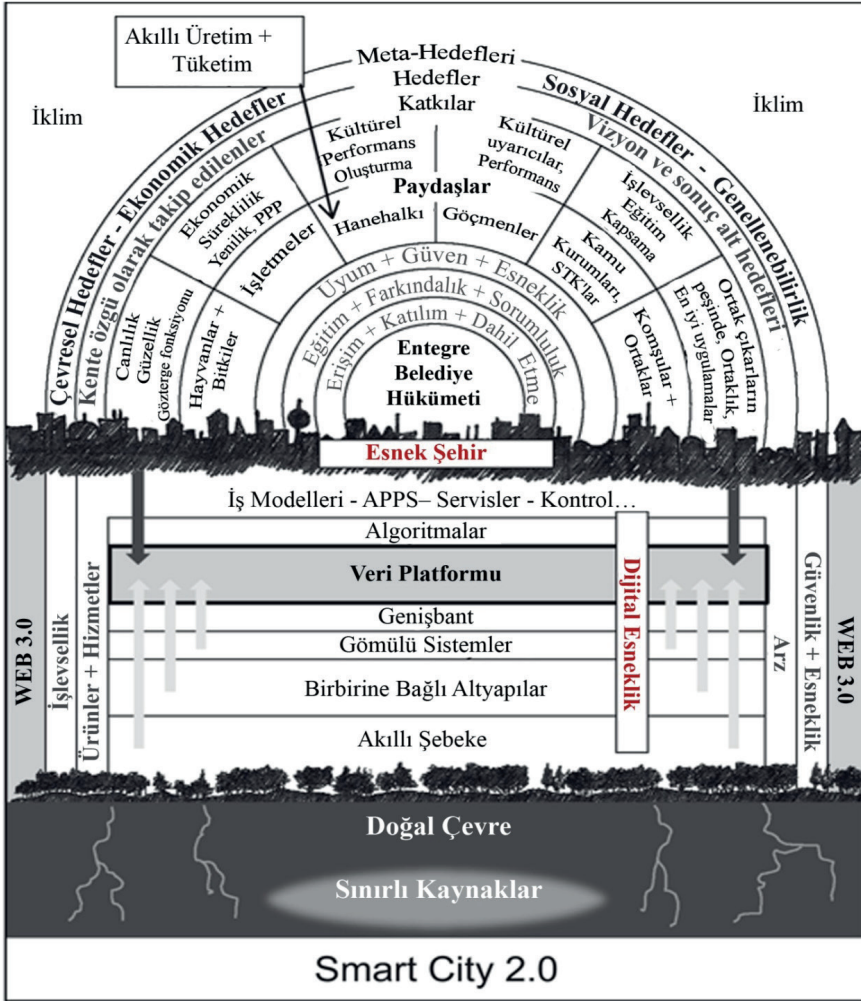
Kaynak: (Sanseverino, Sanseverino, Vaccaro, & Zizzo, The Integration and Sharing of Resources for a New Quality of Living, 2014, s. 31)

3. AKILLI ŞEHİR YAPISI ve ÖZELLİKLERİ

Kentlerin karşı karşıya kaldığı temel zorluklar, toplumsal yapılar, dijitalleşme süreçleri ve bu dönüşümleri yönlendiren faktörler, akıllı kent kavramının gerekliliklerini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir ve dijitalleştirilmiş bir kent modeli oluşturmak için ihtiyaç duyulan unsurlar, geçmişte çeşitli yaklaşımlarla ele alınmış ve kapsamlı çalışmalarla tartışılmıştır. Bu birikim temel alınarak, çalışmamızın bu kısmında genişletilmiş gereklilikler çerçevesinde akıllı kentlerin özellikleri incelenecektir. Bu bağlamda, akıllı kentlerin yapısına ilişkin şematik bir diyagram, ilgili özelliklerin daha somut bir şekilde tanımlanmasında bir temel olarak kullanılacaktır. Akıllı bir kentin işleyişi ve yapısı, yedi seviyeden oluşan aktif bileşenlerle açıklanabilir. Bu bileşenler, kentin sürdürülebilirliğini sağlama ve dijital dönüşüm sürecine rehberlik etme açısından kritik bir çerçeve sunmaktadır. (Etezadzadeh, 2015, s. 50-53):

Özellik	Açıklama
Doğallık Prensibi	Akıllı kentler, doğal çevrenin sürdürülebilir bir şekilde yenilenmesini teşvik eder ve zararlı emisyonların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla malzeme çıkarımı ve geri dönüşüm süreçlerini etkin bir biçimde yönetir.
Kentsel Paydaşlar ve Katkıları	Kentliler, akıllı şehrin oluşumunda temel rol oynar ve onu temsil eder. Kent yönetimleri, sakinlerinin çıkarlarını gözetmeli ve sakinlerin katkılarını teşvik etmelidir.
Entegre Kent Yönetimi ve Kentsel Yönetim	Entegre kent yönetimi, kamu, özel ve sivil sektörlerin plan ve faaliyetlerini birleştirerek kentsel yönetimi iyileştirmeyi amaçlar. Bu sistem, bürokrasiyi azaltarak idari işlemler, katılım süreçleri, ekonomik kalkınma ve kamu-özel ortaklıklarının dijitalleşmesini destekler.
Hedefler ve Vizyonlar	Kent sakinleri ile kent yönetimi sürdürülebilir bir vizyonu beraber geliştirmesi beklenir. Yönetişim temelli oluşturulan vizyon, kentsel hedef sisteminin temelini oluşturur.
Altyapılar	Esnek, kaynak verimli ve birbirine bağlı altyapılar, sektörel entegrasyon sağlar ve bilgi kullanılabilirliği ile ekonomik verimlilik sağlar.
Bilgi ve İletişim Teknolojisinin Seviyesi	Teknoloji, kentteki tüm hizmet sağlayıcılarını kapsar ve altyapıların entegrasyonuna dayanır. Buna karşın Smart City 2.0'da yazılım kullanımında kısıtlamalar bulunur ve teknoloji, insan kararlarının yerine geçmez. Kararlar, insanların yargısına ve rasyonelliğine dayalıdır.
Esneklik	Kentlerin dijitalleşme sürecinin, tehditlere (doğal ile insan kaynaklı) karşı daha dayanıklı olması için esneklik sağlanması gerekmektedir. Bu esneklik, şehrin altyapılarının dijital tehditlere karşı dayanıklı olmasını, kentsel özerkliğin artırılmasını ve kültürel değişimin desteklenmesini içerir.

Şekil 2: Akıllı Kent (2.0)

Kaynak: (Etezadzadeh, 2015, s. 51)

4. AKILLI KENT UYGULAMALARI

Dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle Avrupada, akıllı kent uygulamaları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, yerel ihtiyaçlara göre farklılıklar gösterse de temel prensipler açısından benzer bir mantık izlemektedir. Akıllı kent projelerinin temelinde sürdürülebilir şehircilik anlayışı ve düşük maliyetli (zaman, para, çevre) hizmet sunumu bulunmaktadır.

Akıllı şehir projeleri, şehirlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını destekleyen yenilikçi teknolojiler ve stratejilerle şekillendirilmektedir. Bu bağlamda, her şehir kendi yerel ihtiyaçlarına uygun çözüm başlıkları geliştirmiştir. Örneğin, Malaga, yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştı-

rılması, CO2 emisyonlarının azaltılması ve kamu-özel bina enerji verimliliği gibi çevre odaklı uygulamaları ön plana çıkarırken, otomatik sayaç okuma, elektrikli araçlar ve akıllı şebeke altyapısıyla enerji yönetimini daha verimli hale getirmiştir. Benzer şekilde, Amsterdam, enerji tüketimini izleme ve yenilenebilir enerji üretimi için yenilikçi teknolojilere odaklanmış, binaların enerji verimliliğini artırarak ve CO2 emisyonlarını %40 azaltmayı hedefleyerek sürdürülebilir bir kent modeli oluşturmuştur. Kopenhag ise rüzgar enerjisi, atık yönetimi optimizasyonu ve su tüketimi gibi alanlarda geliştirdiği projelerle çevresel duyarlılığını korurken, bisiklet yolu ağı ve entegre toplu taşıma sistemleri gibi ulaşım çözümleriyle kent içi hareketliliği artırmayı başarmıştır.

Teknoloji ve dijitalleşme alanında ise çeşitli şehirler vatandaş odaklı projeler geliştirmiştir. New York, açık veri platformları ve dijital uygulamalarla sosyal hizmetlere erişimi artırmayı ve vatandaş katılımını güçlendirmeyi hedeflerken, Hong Kong, radyo frekansı teknolojisi ve akıllı kartlarla hizmet erişimini kolaylaştırarak yönetim süreçlerini dijitalleştirmiştir. Tokyo, hızlı tren ağları, evlere entegre güneş panelleri ve akıllı şebeke altyapılarıyla teknolojiyi günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Londra ve Barcelona, geniş bant ve sensör ağları aracılığıyla kentsel hizmetlerin kalitesini artırmayı ve vatandaşların çevrimiçi hizmetlere erişimini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Rio de Janeiro kent güvenliğini artırmaya yönelik entegre acil durum sistemleri geliştirirken, toplu taşıma yönetiminde teknolojik çözümleri hayata geçirmiştir. Viyana, enerji tasarruflu trenler ve Citybike gibi projelerle kentsel mobilitayı sürdürülebilir bir şekilde ele almıştır. Bu uygulamalar, farklı kentlerin akıllı şehir konseptini kendi dinamiklerine uygun şekilde yorumlayarak, sürdürülebilir, verimli ve teknolojiyle entegre kentsel yapılar oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 3: *Dünyadaki Akıllı Kent Çözümleri*

Kent	Çözüm Başlıkları
Málaga	<ul style="list-style-type: none"> - Otomatik sayaç okuma - Elektrikli araçlar - Elektrikli şarj istasyonları - Kamu ve özel binalarda enerji verimliliği - Kamu aydınlatmasının etkin yönetimi - Akıllı şebeke - Yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi ve yayılması - CO2 emisyonlarını azaltmak - GeCor Programı — vatandaş görüş ve şikayetleri

Londra	<ul style="list-style-type: none"> - Londra çevrimiçi portalı - Geniş bant ve sensör ağı - Londra akıllı kart - Kamu hizmeti ağları - Yeraltının optimizasyonu ve yönetimi - Wi-Fi ile Büyükşehir alanı - Akıllı şebeke
Kopenhag	<ul style="list-style-type: none"> - Bisiklet yolu ağı - Verimli ve güvenilir entegre toplu taşıma - Su kalitesinin iyileştirilmesi - Geliştirilmiş kanalizasyon şebekesi ve su tüketimi optimizasyonu - Rüzgar enerjisinin gelişimi - Atık yönetimi optimizasyonu - Isıtma ve soğutma sistemleri için enerji verimliliği
New York	<ul style="list-style-type: none"> - Kentdeki sosyal hizmetleri ve vatandaş etkileşimini artırmak amacıyla dijital platformların geliştirilmesi - Açık hükümet-açık veri - Toplu taşımanın akıllı kente uyumlu olarak geliştirilmesi - Vatandaşlar için yaya alanları - Genel Wi-Fi
Paris	<ul style="list-style-type: none"> - Elektrikli şarj istasyonları - Bisiklet değişim planı - e-Sağlık: Bilgisayar yazılımı ELIOST - Tıbbi kayıtların entegrasyonu için PROMETHEE - Issy şebekesi (Akıllı şebeke) - Clichy Batignolles: Konutun enerji verimliliği yenilenmesi
Rio de Janeiro	<ul style="list-style-type: none"> - Kentsel trafiğin kontrolü ve yönetimi - Toplu taşıma yönetimi - Kentsel güvenlik sistemi — Acil durum sistemi kontrolü ve hava durumu - Entegre sağlık sistemleri
Hong Kong	<ul style="list-style-type: none"> - Vatandaş merkezli çevrimiçi hizmetler - Yolcu ve bagaj takibi için radyo frekansı teknolojisinin entegrasyonu - Kimlik doğrulama ve hizmetlere erişim için akıllı kartların kullanımı - Kent genelinde halka açık ve erişilebilir internet alanları - Açık hükümet-açık veri - Büyük Veri Analitiği - Yönetim süreçlerinin dijitalleştirilmesi ile kağıt kullanımının azaltılması.
Tokyo	<ul style="list-style-type: none"> - Evlere entegre edilmiş akülü güneş panelleri - Hızlı tren - Akıllı ev kapsamında uygulamalar - Akıllı şebeke

Amsterdam	<ul style="list-style-type: none"> - e-Vatandaş Katılımı - Geniş bant ve sensör ağı - Elektrikli araçlar - Elektrikli şarj istasyonları - CO2 emisyonlarında %40 azalma - Enerji tüketiminin izlenmesi ve yenilenebilir enerji üretimi için yenilikçi teknolojiler - Binaların enerji verimliliğinin artırılması - Akıllı şebeke - Sağlıkta bilgi iletişim teknolojileri kullanımının artırılması - Çevresel açıdan verimli atık yönetimi - Sürdürülebilir bölgesel ısıtma
Viyana	<ul style="list-style-type: none"> - Kentsel enerji sistemleri - Akıllı şebeke - Verimli binalar - CO2 emisyonlarını azaltmak - Citybike Viyana - Enerji tasarruflu trenler
Toronto	<ul style="list-style-type: none"> - Verimli kent hareketliliğine uygun kent ulaşımı - Yeşil inşaat politikası - Topluluk genişbant ağı - Toplu ulaşımında Wi-Fi kullanımı - Akıllı şebeke - Bisiklet paylaşımı Toronto
Barcelona	<ul style="list-style-type: none"> - Geniş bant ve sensör ağı - Daha iyi kentsel hizmetler - Halkın katılımı, - Ulaşım, bina ve tesislerde enerji verimliliği - Atık toplama vs. için hizmetler ve uygulamalar - Devlet hizmetleri ve vatandaş katılımı - Kentsel dayanıklılık.

Kaynak: (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 12-13) ve (Angelidou, 2016, s. 23)

SONUÇ

Akıllı şehir uygulamaları olarak sınıflandırabileceğimiz uygulamaların temel amacının zaman ve kaynak israfının önüne geçmek olduğunu söyleyebiliriz. Akıllı kentlerin en temel özelliklerinden biri, veri üretme ve bu verileri işleme kapasitesidir. Bu bağlamda, akıllı kentlerin ölçülebilirlik ilkesine dayandığı söylenebilir. Verilerin anlık olarak paylaşılması ve analiz edilmesi, sorunlara hızlı çözüm üretme sürecini desteklemekte ve bu özelliğiyle akıllı kentler, bilişim altyapısının yetersiz olduğu kentlere kıyasla önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu durum, kent yönetiminin etkinliğini artırmakla birlikte, vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik stratejik bir üstünlük de sunmaktadır. Akıllı kent uygulamalarının kullanıcıları olan vatandaşların bu hizmetlerden faydalanması, akıllı kentlerin anlam kazanması açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda kullanıcıların/vatandaşların çevrimiçi olması zamandan ve mekândan bağımsız olarak işlem yapmasına imkân veren uygulamalar önem kazanmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin öngörülmesinin zorluğu ile teknolojiye bağlı kurulum maliyetlerinin her geçen gün azaldığı düşünüldüğünde geleceğin teknolojisini bugünden satın almak son derece maliyetli ve risklidir. Bu bağlamda yerel idarelerin ihtiyaçlarına uygun büyüklükte akıllı kent yatırımları yapmaları son derece önemlidir. Bu yatırımlar yapılırken küresel şirketlerin sunduğu ücretsiz internet hizmetlerinden (çevrimiçi video yayın, çevrimiçi harita ve navigasyon hizmeti) faydalanılması, kurulum ve işletim maliyetini önemli ölçüde azaltacaktır.

Kentlerin akıllı kentlere dönüşümü, yıllar sürececek uzun bir süreçtir ve bu dönüşümden önce dikkate alınması gereken çeşitli faktörler ve zorluklar bulunmaktadır. Bir kentin neden bu dönüşümü gerçekleştirmek istediğini anlamak, sürecin hızını ve önceliklerini belirlemede kritik bir rol oynar. Bazı kentler, doğal afetlerin ardından kaynaklarını yeniden inşa etmeye çalışırken, bazıları ise yaşam kalitesini artırmak amacıyla bu kaynakları daha etkin bir şekilde yönlendirmek istemektedir. Bu doğrultuda, akıllı kentlere dönüşüm sürecinde karşılaşılan önemli zorlukları belirlemek ve bunlara uygun stratejiler geliştirmek gereklidir. Aşağıda, akıllı kentler için dikkate alınması gereken temel zorluklar özetlenmektedir:

Tablo 5: Akıllı Kente İlişkin Zorluk ve Riskler

Başlık	Açıklama
Planlama	Akıllı kentlerin planlaması, kent sakinlerinin ihtiyaçlarına göre şekillenir ve bu süreçte insan davranışlarının derinlemesine anlaşılması kritik öneme sahiptir. Daha bilinçli kararlar alabilmek için kentsel dinamiklerin araştırılması gereklidir.
Maliyet ve Kalite Dengesi	Akıllı kent projelerinde düşük maliyetle yüksek kalite arasında denge kurmak zor bir süreçtir. Düşük maliyetli malzemeler ve kaynaklar performans kaybına neden olabilirken, yüksek kaliteli malzemeler ve çözümler daha iyi performans sunsa da maliyetleri artırabilir.
Güvenlik ve Gizlilik	Akıllı kentlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) yoğun bir şekilde kullanması, bilgi güvenliği açısından önemli riskler doğurabilir. Küçük bir güvenlik açığı bile büyük çaplı sorunlara yol açabilir. Bu nedenle bilgi güvenliği yasaları ve risk yönetimi sistemleri büyük önem taşır.
Teknoloji Riski	Yeni teknolojilerin gerçek uygulamalarda beklenen performansı göstermeme riski bulunur. Teknolojik altyapının yeterliliği ve yeni çözümlerin adaptasyonu bu riski azaltmak için değerlendirilmelidir.
Operasyonel Risk	Yetenekli ve donanımlı operatörlerin eksikliği, akıllı kentlerin operasyonel süreçlerinin tam kapasiteyle çalışmasını engelleyebilir. Bu durum, teknolojik çözümlerin etkinliğini azaltma riski taşır.
Yapı Riski	Akıllı kent projelerinin inşaat süreçlerinde beklenmedik gecikmeler ve zorluklar yaşanabilir. Bu tür riskler, projelerin zamanında tamamlanmasını ve bütçe planlamasını olumsuz etkileyebilir.
Pazar Riski	Akıllı kent projelerinde sunulan yeni hizmet veya ürünlerin pazarda beklenen talebi görmemesi riski mevcuttur. Bu durum, finansal kayıplara ve projelerin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesine yol açabilir.

Politika Riski	Düzenleyici çerçevede meydana gelebilecek değişiklikler, akıllı kent projelerinin kârlılığını ve uygulanabilirliğini olumsuz etkileyebilir. Politika riskleri, uzun vadeli stratejiler oluşturulurken mutlaka dikkate alınmalıdır.
----------------	--

Kaynak: (Ejaz & Anpalagan, 2018, s. 11 ve 15)

Akıllı kentler ile ilgili çeşitli olumlamalara rağmen akıllı kentlerin varlığına ve sürdürülmesi konusunda çeşitli endişelerden söz edebiliriz. Akıllı kentler, daha iyi planlama, ekonomik büyüme, azalan kirlilik, düşük enerji tüketimi, hızlı altyapı gelişimi ve daha iyi ulaşım gibi önemli faydalar sağlarken; siber saldırılar, tekno-terörizm, hassas endüstriyel kontrol zafiyetleri, insan-makine arabirimi zayıflıkları gibi güvenlik riskleri, akıllı kentlerin en büyük tehditlerinden bazılarıdır. Ayrıca, bakım ve güncellemeler, azalan insan etkileşimi, doğal afetler ve gizlilik kaybı gibi sorunlar da önemli endişe kaynaklarıdır. Akıllı kentlerin sunduğu fırsatlar kadar, kısa vadeli faydaların yanı sıra uzun vadeli risklerin de dikkatlice değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Kentleri üçüncü kişilere bağımlı kılacak çözümlerin, planlamalar yapılırken bu denge gözetilmelidir.

Kaynakça

- Angelidou, M. (2016, Nisan). Four European Smart City Strategies. *International Journal of Social Science Studies*, 4(4), 18-30.
- Ejaz, W., & Anpalagan, A. (2018). *Internet of Things for Smart Cities*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG.
- Etezadzadeh, C. (2015). *Smart City–Future City?: Smart City 2.0 as a Livable City and Future Market*. . Springer.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N., & Meijers, E. (2007). Smart cities Ranking of European medium-sized cities . Vienna University of Technology Centre of Regional Science
- Pelton, J. N., & Singh, I. B. (2019). *Smart Cities of Today and Tomorrow: Better Technology, Infrastructure and Security*. Cham,Switzerland: Springer.
- Sanseverino, E. R., Sanseverino, R. R., Vaccaro, V., & Zizzo, G. (2014). Competitive Urban Models. R. R. Sanseverino içinde, *Smart Rules for Smart Cities: Managing Efficient Cities in Euro-Mediterranean Countries* (s. 1-14). Cham,Switzerland: Springer International Publishing AG.
- Sanseverino, E. R., Sanseverino, R. R., Vaccaro, V., & Zizzo, G. (2014). *Smart Rules for Smart Cities: Managing Efficient Cities in Euro-Mediterranean Countries*. (E. R. Sanseverino, Dü.) Springer.
- Sanseverino, E. R., Sanseverino, R. R., Vaccaro, V., & Zizzo, G. (2014). The Integration and Sharing of Resources for a New Quality of Living. R. R. Sanseverino, & S. Orlando içinde, *Smart Rules for Smart Cities: Managing Efficient Cities in Euro-Mediterranean Countries* (s. 29-43). Springer.

BÖLÜM 17

AVUSTURYA TÜRK DİASPORASININ TÜRKİYE- AVUSTURYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Mehmet SOYTÜRK¹

¹ Doç. Dr., Türk- Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-9011-3660>, mehmet.soyturk@tau.edu.tr

Giriş

Birçok Batı Avrupa ülkesi gibi Avusturya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toparlanıp ekonomik büyüme başarısı göstermiştir. Ülkenin büyüyen ekonomisinde işgücü açığı oluşmaya başlayınca, bu açığı gidermek amacıyla çeşitli Avrupa ülkeleriyle işgücü tedarik anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlamda Avusturya ilk anlaşmasını İspanya ve İtalya ile imzalamış, fakat bu anlaşmalardan ümit edilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bunun üzerine Avusturya, işgücü açığı sorununu Türkiye ile Mayıs 1964 yılında işgücü tedarik anlaşması imzalayarak çözmeye çalışmıştır. İmzalanan bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Avusturya, Türkiye ile imzaladığı anlaşmanın benzerini dönemin Yugoslavyasıyla da gerçekleştirmiştir.

Avusturya'da resmi rakamlarla ortaya konulan ilk Türk nüfusu, 1961 yılında yapılan sayıma göre 217 kişidir (Hahn ve Stöger, 2014: 8). Avusturya'ya Türkiye'den 1964 yılında başlayan işgücü göçünün üzerinden 2024 yılı itibariyle 60 yıl geçmiş ve buradaki Türk nüfusunun 250.000-360.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren Avusturya'ya gelen birinci kuşak Türk göçmenlerinin büyük çoğunluğu, elbet bir gün Türkiye'ye geri döneceğini düşünerek Avusturya'ya doğru yola çıkmıştı. Aradan geçen onlarca yıldan sonra düşünülenlerin gerçekleşmediği görülmektedir. Göç eden birinci kuşaktan sonraki kuşaklarda Türkiye'ye dönme veya göç etme arzusunun yaygın olmadığı bilinmektedir. Avusturya'daki ikinci ve üçüncü kuşak Türkler, baba veya dedelerinin geldikleri topraklara ne kadar gönül bağları olsa da doğup büyüüp yaşadıkları Avusturya'yı terk etmeyi düşünmemektedirler. Buradan yola çıkarak Türklerin çalışmak amacıyla göç etmiş oldukları Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Avusturya'da da bir Türk diasporasının varlığından bahsedilebilir.

Diaspora, birkaç jenerasyondur başka bir ülkede, menşe ülkelerine bağlı, sadık ve kendi kültürlerini yaşatan etnik gruplara denilmektedir (Nieswand, 2024). Siyaset bilimci Gabriel Sheffer diasporayı, başka bir toplumda yaşayan, ticaret yapan, menşe ülkeleriyle duygusal ve maddi bağları koparmayan göçmen kökenli etnik azınlıklar olarak tanımlamaktadır (Sheffer, 1986: 8). Diaspora tanımlarına göre Avusturya'daki Türklerin bir diaspora oluşturmuş olduklarından bahsedilebilir.

Günümüz küreselleşen dünyasında diasporalar, devletlerin dış ve bölgesel politikalarında önemli rol oynayabilmektedirler. Diasporalar genellikle menşe ülke ile ev sahibi ülke arasında bir bağlantı oluşturarak ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkileme potansiyelini sahiptirler. Çalışmak amacıyla başka ülkelere göç ederek zamanla iş veren, sanatçı, bilim adamı ve siyasetçi gibi önemli konumlara gelebilen göçmenlerin, iki ülke arasındaki ilişkileri şekillendirebilecek bir konuma erişebilmeleri dünyadaki birçok diaspora örneklerinde görülebilmektedir. Diasporada yaşayanların buldukları ülkelerde

önemli konumlara erişebilmeleri her iki devletteki hükümet, muhalefet partileri ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) nezdinde cazibeli bir hale gelmektedir. Önemli konumlara gelmeleri gibi nitel özellikler ile diasporaların niceliği diasporaların güçlerinin göstergesidir. Bu özellikler diasporaların her iki devlet nezdindeki etki güçlerini belirlemektedir.

Türk diasporası, Avusturya'da Alman ve Sırp'lardan sonra en kalabalık diaspora grubunu oluşturmaktadırlar (Statistik Austria, 2024: 24). Yukarıda bahsedildiği gibi Avusturya'daki Türk diasporasının oluşumu Türkiye'den Avusturya'ya olan işgücü göçü ile başlamıştır. İşgücü göçünün başlangıcında hem Avusturyalılar hem de Türkler bu sürecin bu şekilde sonuçlanacağını tasavvur etmemişlerdi. Avusturyalı yetkililere göre, Türk ve Yugoslav işçiler rotasyon prensibine göre ülkelerine gelecek, kendilerine ihtiyacın ortadan kalkmasıyla ülkelerine geri döneceklerdi. Fakat süreç tasavvur edildiği gibi ilerlemedi (Matuschek, 1986: 163). Avusturyalılar işgücü göçünün rotasyon prensibine göre gerçekleşeceğini düşünürken, Türklerin büyük çoğunluğu memleketlerinde bir daire, bir tarla veya traktör satın alabilmek gibi maddi ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma geldikten sonra ülkelerine geri döneceklerini düşünmekteydiler (Fassman ve Dahlvik, 2011: 241). Avusturya'ya göç eden Türklerin diğer önemli bir bölümü ise ne kadar kalacaklarına dair bir düşünceye sahip değildi. Göç edenler hakkında söylenecek genel bir ifade ise elbet bir gün Türkiye'ye döneceklerini düşünmeleriydi.

Türkiye'den Avusturya'ya 1964 yılında başlayan işgücü göçünün üstünden tam 60 yıl geçti. Avusturya'nın başlangıçtaki hedefi olan göçmenleri rotasyon ve kısa süreli çalışma prensibine göre ülkesine davet etmesi durumunu gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır (Fassmann ve Dahlvik, 2011: 241). Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren aile birleşimi yöntemiyle birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Avusturya'ya da göç eden Türkler, aslında farkında olmadan bu ülkeye kalıcı olarak adım atmış oldular. Aile birleşimin yanı sıra Türk kadınlarının doğurganlık oranları, Avusturya'daki Türk nüfusunun artmasındaki önemli bir diğer nedendir (Potganski, 2010: 3).

Geçen 60 yıllık zaman dilimi içerisinde Avusturya'daki Türkler ekonomi, eğitim, kültür, spor ve siyasi alanlarda Avusturya toplumun önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Avusturya toplumun her anlamda önemli bir bileşeni haline gelmiş olan Avusturya Türk diasporası, sahip olduğu potansiyeliyle iki ülke ilişkilerini etkileyebilmiş midir? Çalışmanın öncelikli amacı Avusturya Türk diasporasının iki ülke ilişkilerine olan etkisini ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirirken siyasetçilerin açıklamaları, ekonomik verilerin birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

1. Sayılarla Avusturya Türk Diasporası

Avusturya'ya Yugoslavya ve Türkiye'den göç eden yabancı işçiler özellikle Viyana, Vorarlberg ve Linz gibi metropollerdeki tekstil, hizmet sektörü ve

demir-çelik sanayinde istihdam edildiler. Adı geçen şehir ve eyaletler, göçün başladığı yıllardaki gibi günümüzde de halen göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.

Avusturya'ya Türk işgücü göçünün başladığı 1964 yılından önce 1961 yılında yapılan nüfus sayımına göre Avusturyada sadece 217 Türk yaşamaktaydı. Aynı sayıma göre ülkenin genel nüfusu 6.971.648 kişiden ve göçmenler de toplam 102.200 (%1,4) kişiden oluşmaktaydı (Biff, 1986: 35).

Avusturyanın Türkiye ve Yugoslavya ile imzalamış olduğu işgücü tedarik anlaşmalarının sonuçları kendisini 1971 yılındaki nüfus sayımı ile göstermeye başlamıştır. Geçen on yıllık zaman dilimi içerisinde göçmenlerin sayısı ikiye katlanmıştır; toplam 211.900 kişiden oluşan göçmen nüfusu artık ülkenin %2,8'ini oluşturmaya başlamıştır. Türkler toplam 16.423 kişiden oluşurken, en kalabalık göçmen grubunu 93.337 kişi ile Yugoslavyalı göçmenler oluşturmaktaydılar (Biff, 1986: 35). Almanya, Fransa veya Hollanda gibi ülkelerle kıyaslandığında Avusturyadaki Türk nüfusunun daha az olduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, Avusturyadaki ücretlerin seviyesinin adı geçen ülkelere göre daha düşük olması ve o ülkelerin piyasalarını Avusturyadan daha önce göçmen işçilere açmış olmalarıdır.

2010 yılına gelindiğinde Avusturyada resmi olarak yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı veya doğum yeri Türkiye olanların sayısının yaklaşık 183.000 kişiye ulaştığı görülmektedir (Potganski, 2010: 7). Aynı verilere göre Türkler, Avusturyadaki göçmenler sıralamasında Almanya ve Sırbistan'dan sonra üçüncü sırada bulunmaktadır. Statist Austria'nın verilerine göre Türkiye'den Avusturyaya göçmen olarak gelip burada Avusturya vatandaşlığına geçiş yapmış olanlarla beraber Türklerin toplam sayısının 247.600 kişiden oluştuğu görülmektedir. Bunların 151.500'ü birinci kuşak, geri kalan 96.100'ü ise ikinci kuşak Avusturyada doğmuş olanlardan oluşmaktadır (Statistik Austria, 2023). Avusturya vatandaşlığına geçmiş olan Türklerin sayısının 2010 yılına kadar takriben 64.600 kişiden oluştuğu ayrıca ortaya çıkmaktadır. *Minority Rights Group International*'in verilerine göre Avusturya vatandaşlığına geçmiş olanlarla beraber Avusturyada yaşayan toplam Türk nüfusunun 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Minorityrights, 2024). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının resmî açıklamalarında da Avusturyadaki Türk diasporasının yaklaşık 300.000 kişiden oluştuğu ifade edilmektedir. Dışişleri Bakanlığının açıklamalarından Türk diasporasının Avusturya Türk ilişkilerinde önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2024).

2. Türkiye-Avusturya İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yönetim şekilleri değişen her iki devlet, imparatorluk döneminden alışlagelen ilişkilerini, uluslararası hukuka uygun olarak diplomatik ilişkilerini yeniden başlatmak amacıyla 28 Ocak 1924 yılında bir "Dostluk Anlaşması" imzaladılar. Bu anlaşma yeni kurulan iki devlet

arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Avusturya Dışişleri Bakanlığı, 2024).

İki dünya savaşı arasındaki Türkiye- Avusturya ilişkilerinin en önemli kısmını Avusturya'dan Türkiye'ye gelen akademisyen ve mühendisler oluşturmuştur. Üniversitelerde öğretim üyesi olarak çalışmak amacıyla Türkiye'ye gelen Avusturyalı Akademisyenler, burada göstermiş oldukları başarılar sayesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasına önemli katkılarda bulundular. Akademisyenlerden sonra gelen diğer önemli bir grup ise Türkiye'de inşa edilmeye başlanan hidroelektrik santrallerinde çalışmak üzere gelen Avusturyalı mühendislerdir. Özellikle zikredilmesi gerekenlerden biri Clemens Holzmeister'dir. Türkiye'ye gelmeden önce Viyana'daki Görsel Sanatlar Akademisinde (*Akademie der Bildenden Künste*) profesör olarak ders veren Holzmeister, Türkiye'deki şehirlerinin çehresine Avrupalı bir görünüm kazandırmak amacıyla çağrılan ünlü mimarlardandır. Holzmeister'in en önemli eserleri arasında Ankara'daki birçok bakanlık binası, Genel Kurmay Başkanlığı binası ile Anıtkabir gelmektedir. Devlet binalarının yanında sivil mimari alanında da Türkiye'ye birçok eser kazandıran Holzmeister, 1954 yılına kadar Türkiye'de yaşamıştır. Anıtkabir'in yanında en ünlü eserleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi binaları ve dönemim Cumhurbaşkanlığı köşkü olan Çankaya Köşkü gelmektedir (Wrana, 2010: 161).

İki ülke arasındaki ilişkilerin genel anlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda ivme kazanıp geliştiği ifade edilebilir. Özellikle 1964 yılında imzalanan İşgücü Tedarik Anlaşması iki ülke ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır.

Avusturya'nın 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde en önemli siyasetçisi olarak sayılan sosyal demokrat, Bruno Kreisky'dir. Bruno Kreisky'nin şansölyelik dönemindeki (1970-1983) dış politika anlayışı ile günümüzdeki dış politika anlayışı arasında son derece büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Avusturya o yıllarda Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye ile sıkı ilişkiler kurmuş ve özellikle Filistin sorununun adil çözümü için yoğun çabalar harcamıştır. Kreisky döneminden sonra Avusturya dış politikasının ana merkezine Avrupa Birliği (AB) üyeliği konusu yerleşmiştir. Avusturya 1995 yılında AB'ye üye olmasından sonra Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (ODGP) doğrultusunda hareket etmeye çalışarak eski aktif dış politika anlayışından uzaklaşmıştır. Bu süreçte Türkiye ile olan siyasi ilişkiler olumludan olumsuz doğru evrilirken, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır.

2.1 Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Birinci Viyana Kuşatmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin normalleşmesi takriben 130 yıl kadar sürmüştür. Sultan IV. Mehmet tarafından 1666 yılında Avusturya tebaasına Osmanlı topraklarında ticaret yapma yetisini tanımasından sonra iki im-

paratorluk ilişkileri normalleşmeye başlamış fakat 1683 yılındaki İkinci Viyana Kuşatması ilişkilerin tekrar bozulmasına yol açmıştır. İki imparatorluk arasındaki ilişkilerin tekrar canlanması 1719 yılında “*Kayserlich Privilegierte Orientalische Companie*” adlı şirketin, Türklerle ticaret yapma amacıyla kurulması ve aynı zamanda da İstanbul’da bir şube açması ile başlamıştır. II. Mahmut döneminde kıyafet reformunun gerçekleştirilmesiyle erkekler tarafından kullanılmaya başlanılan *feslerin* bir kısmı Avusturya- Macaristan İmparatorluğundaki şirketlerden temin edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun fes ihtiyacının bir kısmının Avusturya’dan karşılanması yanı sıra Türk ordusunun ihtiyacı olan silahların bir bölüme de yine Avusturya- Macaristan İmparatorluğu’nun topraklarındaki Skoda dökümhanelerinden temin edilmiştir (Bekos ve Garcia, 2020: 69).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle Marshall Planı’nın devreye girmesiyle Batı Avrupa ülkelerinin ekonomileri hızlı bir şekilde kalkınmaya başlamış ve bu ülkeler ihtiyaç duyulan iş gücünü kendi nüfuslarından karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu durum ortaya çıkınca birçok ülke iş gücü ihtiyacını başka ülkelerden temin etme yoluna başvurmuştur. Savaş durumları haricinde geleneksel olarak iyi ilişkiler içerisinde olan Avusturya ve Türkiye, 1949 yılında Ticaret ve Ödeme Anlaşması’nı imzalayarak ilişkilerine önem verdiklerini bir daha göstermiş oldular (WKO, 2024). İki ülke ilişkilerinin önemli bir halkasını teşekkül edecek olan İş gücü Tedarik Anlaşması 1964 yılında imzalanarak hayata geçirilmiştir.

Avusturya’da giderek artan Türk nüfusu aynı zamanda yeni bir ekonomik pazarın oluşmasına sebep olmuştur. Türklerin yeme içme ve giyim alışkanlıklarının farklı olması ve ihtiyaç duyulan gıda ve giyeceklerin Avusturya pazarından olmaması, Türkiye ile Avusturya arasındaki ticarete yeni sektörlerin dahil olmasına yol açmıştır. İhtiyaç duyulan gıda ve tekstil ürünlerinin Avusturya piyasasında olmaması, girişimci ruha sahip olan Türklerin işveren konuma gelmelerinin başlangıcı olarak sayılabilir. İşgücü olarak Avusturya’ya gelen Türkler artık kendi işletmelerini kurarak istihdam sağlayıcı duruma gelmeye başladılar. Türkler 1970’li yılların sonlarından itibaren *Export- Import* adı altında bakkal/arket tarzında küçük işletmeler açmaya başladılar. O yıllarda açılan küçük çaplı bakkallar günümüzde birçok şubeleri olan marketler haline geldi. Zamanında küçük işletmeler olarak açılan bu işletmelerin müşterileri ilk yıllarda sadece Türklerden oluşurken zamanla diğer göçmen grupları ile Avusturyalılar da müşteriler arasına dahil olmuştur. Avusturya’daki Türk girişimcilerin aktif oldukları alanlar başlangıçta kuru gıda, sebze-meyve, tekstil ve mobilyadan oluşurken, günümüzde otelcilik, inşaat, market, gıda ve hizmet alanlarında şirketler kurma yoluyla oldukça başarılı girişimcilik örnekleri verildiğine şahit olunmaktadır.

Eldeki son verilere göre Avusturya genelinde toplam 13 bin civarında Türk’ün işletme sahibi olduğu bilinmektedir (OTS, 2024). Bütün göçmenlerin

sahip oldukları işletmelerde toplam 31.000 (Mein Bezirk, 2024) civarında insan istihdam edilmektedir. Türklerin sahip oldukları şirketlerde istihdam edilen işgücünün toplam sayısı 21.000 civarındadır (OTS, 2024). Türk girişimcilerinin en çok yatırım yaptıkları sektör ticaret olmakla birlikte, ticareti yapılan ürünlerin büyük çoğunluğu Türkiye'den ithal edilmektedir.

Avusturya'nın 1995 yılında AB'ye üye olmasıyla birlikte 1 Ocak 1996 yılından itibaren iki ülke arasında, daha önce AB- Türkiye arasında imzalanmış olan Gümrük Birliği anlaşması devreye girmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin olumlu anlamda değişmesine sebep olmuştur. AB ve Gümrük Birliği uygulamasından önce, Türkiye'den Avusturya'ya yapılacak olan ihracat kotalar ile kısıtlıydı. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi kotaların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Böylece Gerçek anlamda serbest ticaret uygulamasının yürürlüğe girmesi iki ülke arasındaki ticarete olumlu yansarak ticaret hacminin artmasına sebep olmuştur.

1990'lı yıllarının diğer bir önemli gelişmesi ise Avusturya'daki Türklerin burada artık kalıcı olduklarını idrak etmeye başlamalarıdır. 1960'lı yıllardan itibaren ülkeye gelen birinci kuşak göçmenler 1990'lı yılların başlarından itibaren emekli olmaya başladılar. Avusturya'ya göç ettiklerinde biran evvel yeterli miktarda para biriktirip memleketlerine dönme düşüncesinde olan Türkler, aradan geçen yıllara rağmen ülkelerine dönemediler. Bu tarihlerde yavaş yavaş emeklilik yaşına gelmeye başladılar. Bütün bu gelişmeler Avusturya'daki Türklerin göç etmiş oldukları Avusturya'da, aslında yerleşmeye başladıklarını idrak etmelerine sebep olmuştur.

Bu zihin değişikliğinin sonucunda Türkler birikimlerini Türkiye'ye gönderme veya Türkiye'de yatırım yapma düşüncesinden vazgeçerek hayatlarını devam ettirdikleri Avusturya'daki yaşam standartlarını iyileştirme yönünde kullanmaya başladılar. Yaşadıkları küçük tek veya iki odalı dairelerin yerine daha büyük dairelere ve hatta kirada kalmak yerine mülkünü satın alarak kendi dairelerinde yaşamaya başladılar. Diğer bir yandan birikimlerini Türkiye yerine Avusturya'da değerlendirerek buradaki Türk işletmecisi sayısında önemli artışlar meydana gelmesine sebep oldular. Bu gelişmelerin Türkiye açısından önemli olumsuz sonucu Türkiye Merkez Bankası için son derece önemli olan döviz kaynakları arasında yer alan gurbetçi dövizlerinin oranının azalmasıdır. Türkiye'nin önemli döviz kaynakları arasında yer alan gurbetçilerin, Türkiye'deki yatırımları 2000'li yıllarda iyice azalmış ve böylece Türkiye Merkez Bankası'nın döviz kaynağında önemli bir kalem eksilmiştir (Alper, 2005: 8).

Türkiye, önemli döviz kaynaklarından olan gurbetçi dövizlerini 1990'lı yılların sonlarından itibaren kaybederken diğer önemli bir döviz gelir kaynağı ile tanışmaya başladı. Birikimlerini doğrudan Türkiye'ye göndermek yerine yaşadıkları Avusturya'daki hayat standartlarını iyileştirmek veya yatırım amaçlı kullanan gurbetçilerin yıllık tatillerini Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarında

geçirmeye başlamaları farklı sonuçlara sebep olmuştur. Avusturya'daki birinci nesil yıllık izinlerini göç etmiş oldukları köy veya kasabada geçirmek için can atarken ikinci ve üçüncü nesil gurbetçiler atalarının köylerinden ziyade tatillerini Akdeniz ve Ege kıyılarındaki otellerde geçirmeye başladılar. Günümüzde Türkiye turizmde önemli bir yere sahip olan gurbetçiler, 2023 yılında turizm gelirlerinin %13,5'ini oluşturmuşlardır (TÜİK, 2023). Yıllık tatillerini Türkiye'de geçirmeyenler Avusturya ve diğer AB ülkelerinde tatil yaparak ekonomik katkıda bulunmaktadır.

2.2 Siyasi İlişkiler

Avusturya İmparatorluğu'nun hanedanı olan Habsburglar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler yukarıda da bahsedildiği gibi Kanun Sultan Süleyman dönemine kadar gitmektedir (Köhbach, 1984: 237). Habsburg hanedanı 16. yüzyılın ortalarından itibaren Konstantinopolis'te bir daimî elçi bulundurmaya başlamış, Osmanlıların Viyana'da bir daimî elçi bulundurmaları ise ancak III.Selim döneminde 1792'de gerçekleştirilmiştir (Tuncer, 1979: 74). Habsburg Hanedanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde daimî elçi bulundurduğu yıllarda, aynı anda toplam 101 şehirde temsilcisi bulunmaktaydı (Avusturya Ankara Büyükelçiliği, 2024).

İki imparatorluk arasındaki ilişkilerin önemini, Viyana'da 1754 yılında İmparatoriçe Maria Theresia tarafından 1774 yılında açılan *Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen* (Doğu Dilleri Akademisi) göstermektedir. Günümüzde adı *Diplomatische Akademie* (Diplomasi Akademisi) olan kurumun mezunlarından olan Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774-1856) 10 ciltlik meşhur Osmanlı Tarihi adlı eseri yayınlamıştır (Wentker, 2005: 515). Osmanlıcanın akademide okutulan ilk yabancı dil olması, Habsburgların Türk ve Ortadoğu coğrafyasına verdikleri önemi göstermektedir (Austria Forum, 2024).

Cumhuriyet öncesi ilişkilerden bahsedilmesi gereken bir alan da Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayıp günümüzde de devam eden arkeolojik kazı çalışmalarıdır. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (*Österreichisches Archäologische Institut*) öncülüğünde yaklaşık 140 yıl önce 1895 yılında Efes'te başlatılan kazılar günümüzde de devam etmektedir. Çıkarılan eserlerin bir kısmı Viyana'daki *Kunsthistorisches Museum*- Sanat Tarihi Müzesi'nde sergilenmektedir. Günümüzdeki kazı ekibi yaklaşık 60 kişiden oluşmaktadır. İki ülkenin kazı merkezini Efes oluşturmaktadır ve buradan Türkiye'nin başka yerlerindeki kazılar da koordine edilmektedir (OEAW, 2024).

Yüz yıllar boyunca karşı karşıya gelerek savaşan bu iki imparatorluk Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Güçleri adı altında aynı tarafta yer alarak Müttefik Güçlere karşı savaşmıştır. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Galiçya cephesinde Türk askerleri de yer alarak müttefik Habsburg Hanedanlığı için Müttefik Güçlere karşı cephede yer almıştır. İttifak güçleri olarak beraber sa-

vaşa giren bu iki imparatorluk savaşta mağlup olmuştur. Her iki devlette de savaştan sonra rejim değişikliği gerçekleştirilerek monarşiden cumhuriyete geçilmiştir. Yeni kurulan Türkiye ile Avusturya Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler 28 Ocak 1924 yılında imzalanan “Dostluk Anlaşması” ile uluslararası hukuk temelinde inşa edilmeye çalışılmıştır (Öcü ve Cevizliler, 2013: 542). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleştirme çalışmaları süresince Avusturyalı bilim adamları, özellikle Holzmeister gibi mimarlar yeni kurulan başkent Ankara’nın görünümünü Avrupalılaştırmak adına önemli katkılarda bulunmuştur.

Türkiye ile Avusturya arasında 1964 yılında imzalanan İşGücü Tedarik Anlaşması sadece ekonomik ilişkileri değil aynı zamanda siyasi ilişkilerin gelişmesinde de önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu anlaşmayla beraber iki ülke arasındaki ilişkiler yoğunlaşmış ve zamanla bütün alanlara yayılmıştır. Diğer önemli bir dönüm noktası ise Avusturya’nın 1995 yılında AB’ye üye olmasıdır. Türkiye’nin 1987 yılında AB’ye tam üyelik için başvurusundan bu yana geçen 37 yıla rağmen sürecin halen devam ediyor olmasının en önemli müsebbiplerinden birinin Avusturya olması iki ülke ilişkilerine de yansımaktadır. AB’ye üye ülkeler arasında Türk düşmanlığı ve Türkiye’nin üyeliğine en fazla karşı gelen ülkelerin başında Avusturya’nın gelmesi iki ülke ilişkileri üzerinde ağır bir yük olarak durmaktadır.

Türkler ve Avusturyalılar arasında yüz yıllardır süren ilişkilerin önemli bir bölümü 1. ve 2. Viyana Kuşatması gibi savaşlar üzerinden tanımlanmaktadır. Savaşların iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer teşkil etmesi, kendisini günümüz ilişkilerinde de göstermektedir. Her ne kadar Türkiye’nin AB’ye üyeliğini Avusturyalı siyasetçiler bir dönem olumlu karşılamış olsalar da genel anlamda Türkiye’nin üyeliğine en fazla karşı gelen ve bu yönde son yıllarda aktif bir siyaset izleyen siyasetçiler konumundadır. Avrupa’daki aşırı sağ eğilimin en önemli mimarlarından olan Özgürlükçü Parti (*Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ)*) Genel Başkanı Jörg Haider Türkiye’nin üyeliğini desteklerken, kendisinden sonra gelen genel başkanlar keskin bir şekilde Türkiye karşıtı tavır sergilediler (Profil, 2024). Haider’in *Profil* dergisine vermiş olduğu röportajda Türkiye’nin 1963 yılından bu yana üyelik çabaları olduğunu ve kendilerine karşı dürüst davranılması gerektiğini ifade ederek genişlemeden sorumlu dönemin AB Komiseri Avusturyalı Franz Fischler’in zamanında Türkiye’nin üyeliğini savunurken şimdi karşı geldiğini ve bu davranışın dürüstçe olmadığını dile getirmiştir.

Siyasi parti liderliğini bırakıp Kärnten eyaleti valisi seçilen Haider Türkiye’nin üyeliğini veya en azından Türkiye ile diyalogun kesilmemesini savunurken, Avusturya’daki siyasi partilerin Türkiye karşıtlığı artmaya devam etmiştir. Osmanlı- Avusturya arasındaki savaşlardan dolayı toplumun tarihsel hafızada yer etmiş olan Türk korkusu (*Türkenangst*), toplumun tarihsel hafızası karıştırılarak aşırı sağ siyasi partiler tarafından sürekli seçim malzemesi haline ge-

tirilmiştir. Büyük bir oy havuzu haline gelen Türk ve yabancı düşmanlığı artık günlük siyasi hayatın bir parçası olmuştur. Bu konudaki siyasi üstünlüğü aşırı sağ partilere kaptırmak istemeyen muhafazakâr Halkçı Parti (*Österreichische Volkspartei* (ÖVP)) Türk ve Türkiye karşıtı söylemlere dahil olarak Türk ve İslam karşıtlığı havuzundan oy devşirmeye çalışmıştır. Avrupa'da siyasi Türk ve İslam karşıtlığının başladığı ülkeler olarak kabul edebileceğimiz Fransa ve Hollanda ile Avusturya'da günümüzde durum farklılık göstermemektedir. 1990'lı yıllardan itibaren başlayan bu sürecin giderek artan bir hal almasıyla aşırı sağ ve ırkçı partiler oy oranlarını artırmaya başlamış ve Avusturya'da zaman zaman koalisyon hükümetleriyle devlet yönetime katılma fırsatını dahi elde etmişlerdir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik konusu son yıllarda iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin en önemli etmeni olarak göze çarpmaktadır. Türkiye AB'ye üye olmalı mı yoksa olmamalı mı sorusu Avusturya'daki bütün siyasi partilerin gündemini meşgul etmektedir. Ülkenin en büyük ve köklü partilerinden olan Sosyal Demokrat Parti (*Sozialdemokratische Partei Österreich* (SPÖ)) ve muhafazakâr Halkçı Parti (*Österreichische Volkspartei* (ÖVP)) ve hatta aşırı sağ ırkçı parti kategorisinde sayabilecek liberal sağ Özgürlükçü Partide (*Freiheitliche Partei Österreich* (FPÖ)) 1990'lı yıllarda şartlar yerine getirildiği takdirde Türkiye'nin bir gün elbette üye olabileceği şeklinde yaklaşımlar sergilerken, Avusturya'nın AB'ye üye olmasından sonra tutumlarını değiştirmeye başladılar. 1990'lı yılların sonlarına kadar olumlu veya en azından tarafsız olarak nitelendirilebilecek tutumları 2000'li yıllarda değişiklik göstermiş ve yerini tamamen Türkiye karşıtı bir siyasete bırakmıştır. Günümüzde ise Avusturya'da Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olumlu tavır sergileyen bir siyasi parti kalmadığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Aralık 2004 yılındaki AB Zirvesinde devlet ve hükümet başkanları arasında mutabık kalınarak Türkiye ile üyelik görüşmelerine başlanması yönünde karar alınmıştır. Muhafazakâr ve aşırı sağ partiden oluşan Avusturya koalisyon hükümeti zirve öncesinde AB'ye Türkiye'nin üyelik görüşmelerinin sonunda tam üyelik şartının kaldırılıp açık uçlu olması yönünde baskı yapıyordu. Amaçlarına ulaşamayan Avusturyalılar, AB Antlaşmasının 49. maddesi gereği yeni üye devlet katılımlarının mevcut üye ülke parlamentoları tarafından onaylanması gerektiğine atıfta bulunulması şartının dahil edilmesini başardılar (Dejure, 2024). AB nezdinde Türkiye'nin olası üyeliğinin önüne geçemeyen dönemin Şansölyesi Wolfgang Schüssel, bu sefer kamuoyuna seslenerek Türkiye'nin üyeliğinin nihai kararını halk oylamasıyla kendilerinin vereceği vaadinde bulundu. Schüssel bir sonraki seçimde sosyal demokrat parti ile kurmuş olduğu koalisyon hükümetinin programına bu vaadini dahil etme başarısını göstermiştir. Türkiye'nin üyeliğine karşı nispeten daha ılımlı olan sosyal demokratlar Schüssel'in bu arzusunun yerine gelmesine karşı çıkmadılar. Avusturyalı siyasetçilerin kendisini her fırsatta gösteren Türkiye karşıtı tutumları,

Türk diasporasını son derece rencide etmiştir. Avusturya'daki siyasi partiler ve siyasetçilerin bu tutumu, Avusturya vatandaşlığını kabul etmiş olan Türklerin Avusturya'daki siyasi seçimlere katılma oranının sadece %39 gibi düşük bir oranda kalmasına sebep olmaktadır (Filzmeier ve Perlot, 2018: 19). İktidara kim gelirse gelsin Türklere ve Türkiye'ye karşı olan tutum değişmeyecek düşüncesi, aynı zamanda Türklerin Avusturya'yı benimsemelerini engelleyen bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avusturya'nın Türkiye karşıtı tutumu, Ankara ile Viyana arasındaki ikili ilişkilerin iyice bozulmasına sebep oldu. Türkiye Avusturya'nın tutumuna karşı Avrupa Güvenlik ve İş Birliği (AGİT) genel sekreteri seçimlerinde Avusturyalı siyasetçinin Genel Sekreter seçilmesini engelleyerek reaksiyon göstermiş oldu. Dışişleri bakanlığı döneminde Türkiye karşıtı hamleleri ile sürekli gündeme gelen Ursula Plassnik'in AGİT genel sekreteri olmak istemesini Türkiye kabullenememiş ve engellemiştir. Türkiye'nin bu hamlesi Avusturya'nın pek hoşuna gitmemiş olması gerekir ki Türkiye'yi intikam almakla suçlamaktan geri kalmadılar (Die Presse, 2024).

Avusturya'nın 2004'ten itibaren Türkiye'ye karşı olan bu olumsuz tutumu sadece dönemin ÖVP-FPÖ hükümeti veya daha sonraki ÖVP-BZÖ (*Bündnis Zukunft Österreich*- Avusturya Gelecek Birliği) hükümetleri göstermemiştir. Bu iki koalisyon hükümetlerinden sonra kurulan sosyal demokrat parti merkezli hükümetlerinde tutumları muhafazakârlar ile aşırı sağ partililerin koalisyon hükümetlerinden farklı değildi. Daha sonra iktidara gelen Sosyal Demokrat Parti genel başkanı Alfred Gusenbauer (SPÖ) muhalefette olduğu dönemde dahi Türkiye ile olan müzakerelere karşı çıkmıştır (Wiener Zeitung, 2014). Sosyal demokratların parti merkezindekiler gibi düşünmeyip Türkiye'nin AB üyeliğine bireysel olarak karşı gelmeyen politikacılar elbette vardı. Bunlara örnek olarak dönemin Viyana Belediye Başkanı Michael Häupl verilebilir (Der Standart, 2014). Bazı sosyal demokrat partililerin aksine aşırı sağ parti mensupları topyekûn Avusturya hükümetinin Türkiye karşıtlığını desteklemektedirler.

O dönemdeki Avrupa Parlamentosu seçimlerini fırsat bilen FPÖ mensubu siyasetçiler Türkiye'nin katılımı konusunu bir "referanduma" dönüştürmek istediler. Türkiye karşıtı söylemleri ile tanınan aşırı sağ partili (FPÖ) Andreas Mölzer 22.000 tercihli oy ile AB Parlamento seçimlerinde Parlamento'ya girmeyi başardı. Türk düşmanlığı ile tanınan Mölzer 2013 yılında verdiği bir demeçte Türkiye'nin AB üyeliğini kendilerinin engellediğini ifade etmiştir (OTS, 2024).

Avusturya siyasi partilerinin Türkiye karşıtı tutumlarının altında önemli bir sebep olarak kesinlikle oy kaybı kaygısı yatmaktadır. Günümüzde olduğu gibi 2000'li yılların başında da Avusturyalıların büyük çoğunluğu Türkiye'nin AB üyeliğini pek tasvip etmiyordu. Türk ve İslam düşmanlığının yükselmekte

olduğu bir dönemde Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili olumlu ifadeler kullanmanın seçimlerde oy kaybı ile cezalandırılacak düşüncesi bunu engellemekteydi. Siyasi arenada yükselen değerler Türk ve İslam düşmanlığı olduğu bir dönemde, Müslüman bir ülkenin AB'ye üyeliğinin tasvip edilmesi siyasi intihar olabilir. Bundan dolayıdır ki Avusturyalı siyasetçiler Türkiye'nin AB üyeliğinin yegâne karar merciinin sadece parlamento değil aynı zamanda halk oylaması olduğunu ifade ederek seçmen nezdinde olumlu hava oluşturmak istiyorlardı. Bu tavırları ile siyasetçiler seçmene son sözün kendilerinde olduğu mesajını vererek, bir yandan seçmeni rahatlatırken diğer yandan da Türkiye'ye aba altında sopa gösteriyorlardı. Türkiye'nin üyeliğini istemeyen Avusturyalı siyasetçilerin bu tutumları, kamuoyu araştırmalarındaki Türkiye karşıtlığının %72'lik bir seviyede olması açıklamaktadır (Euro News, 2024).

Türkler sadece Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili değil aynı zamanda Avusturya'ya uyum sağlayamamakla da gündeme getirilmiştir (Die Presse, 2024). Türk işgücüne ihtiyaç duyulduğu dönemlerde Viyana Belediyesi tarafından *Wien Bevorzugt Türken* (Krenn, 2024) Viyana Türkleri tercih etmektedir afişleri ile karşılanan ve topluma olumlu bir şekilde lanse edilen Türkler, zaman içerisinde imaj kaybına uğratarak topluma uyum sağlamamakla itham edildiler (Die Presse, 2024).

Burada ayrı bir paragraf olarak değinilmesi gerekir ki FPÖ ve BZÖ gibi aşırı sağ partilerin kullandıkları Türk ve İslam karşıtı söylemlerin Türk diasporasını mutlu etmediği kesindir. 1990'lı yıllardan itibaren ister mahalli seçimler olsun ister parlamento seçimleri olsun Avusturya'daki aşırı sağ partiler, kullandıkları İslam ve Türkofobik söylemler ile seçmenin teveccühünü kazanmanın yollarına başvurmuştur. FPÖ'nün islamofobik seçim söylemlerinin en belirgin örneklerinden olan 2006 genel seçimlerinde kullandığı *Daham statt Islam* (İslam yerine evinde) afişleridir (Blahak, 2021:24). Avusturya'da resmi olarak tanınan bir dini gruba karşı kullanılan bu ifade ile FPÖ İslam düşmanlığında yeni bir çığır açmıştır. Ülkedeki Müslümanların başat grubu olan Türkler, böylece tekrar Avusturyalı seçmenin önüne atılmıştır.

Yüz yıllar boyunca süren Osmanlı Avusturya savaşları ve 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması Avusturya'daki Türk korkusu ve düşmanlığının ana sebebinin oluşturmaktadır. Toplumun tarihsel genlerine yerleşen bu korku ve düşmanlık 21. yüzyıla gelindiğinde siyasi seçimlerde kullanılabilecek önemli bir oy devşirme imkânı durumuna gelmiştir. Yeri geldiğinde toplumun tarihsel hafızasını kazıyarak korku ve düşmanlıkları gün yüzüne çıkartarak oy devşirmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda kendilerini ülkeyi tehdit eden Türk ve Müslümanlara karşı yegâne koruyucular olarak lanse etmeleriyle FPÖ gibi aşırı sağ partiler oy oranlarını arttırmayı başarmışlardır. Avusturya tarihinin kara lekelerinde olan ve 1933 ile 1938 yılında Hitler Almanya'sına ilhakı ile sonuçlanan Astrofaşizm döneminde İkinci Viyana Kuşatması ve Türklerin mağlup edilmesinin 250. yılı kutlanmıştır (Akademi der Wissenschaften, 2024). Aynı şekilde kuşatmanın

kurtuluşunun 300. yıldönümüne denk gelen 1983 yılında da bütün yıla yayılmış bir şekilde Türklerin Viyana kapılarından püskürtülmesi kutlanmıştır. Büyük devlet törenleri şeklinde gerçekleştirilen kutlamalarda 1683 yılındaki galibiyetin Avrupa için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır (Haus der Geschichte, 2024).

2.3 15 Temmuz 2016 Darbe Teşebbüsü

Türkiye Avusturya ilişkilerini etkileyen dönüm noktalarından biri de 15 Temmuz 2016 yılındaki FETÖ Terör örgütünün darbe teşebbüsüdür. Bu darbe teşebbüsü sadece Türkiye Avusturya ilişkilerini değil aynı zamanda Türkiye AB ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Darbenin başladığı 15 Temmuz gecesinde Türkiye'nin bütün şehirlerinde ve aynı zamanda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları birçok şehirlerindeki gibi Viyana'da da Türkler sokaklara inerek darbeyi protesto etmek amacıyla yürüyüşler düzenlediler. Aniden, refleks halinde gelişen bu yürüyüşlere binlerce Türk katıldı. Viyana'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği önünde toplanan kalabalık bir grup Türk, Recep Tayyip Erdoğan lehine ve darbe karşıtı sloganlar atarak şehir merkezine doğru yürüdüler. Avusturya'da yaşayan Türklerin Türkiye'de olup bitenlere karşı ve özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yer almaları kabullemeyen dönemin sosyal demokrat ile muhafazakarların koalisyon hükümetinin muhafazakâr partili dışişleri Bakanı Sebastian Kurz *“Türkiye'nin içişleri ile meşgul olmak isteyen herkes ülkemizi terk etmekte özgürdür”* (Der Standart, 2024) ifade ederek Türkiye'deki siyasi gelişmelerdeki tarafını belli etmiş oldu. Böylece, FETÖ'nün gerçekleştirmiş olduğu darbe teşebbüsünde Avusturya'daki Türklerin büyük çoğunluğu dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemesini hazmedemeyen Avusturya hükümeti mensupları kullanmış oldukları ifadelerle Avusturya'daki Türk diasporasını ne kadar anlayabildiklerini veya anlamak istediklerini göstermiştir.

Türkiye'deki darbe teşebbüsüne karşı gelerek Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklerini esirgemeyen Avusturya Türk diasporasının bu tavrı, Avusturya'nın mevcut hükümetinin tepkisine sebep olunca iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Darbe teşebbüsün atlatılmasından sonra darbe teşebbüsüne aktif olarak dahil olanların tutuklanmaları dönemin Şansölyesi Christian Kern tarafından demokratik bir iktidarın meşru bir süreci olarak değil de kanunsuzluk olarak değerlendirilmiş ve AB Türkiye üyelik görüşmelerinin hemen bitirilmesi gerektiği yönündeki açıklamalara yapmıştır. Bu durum iki ülke ilişkilerini germeye devam etmiştir. Şansöyle Kern Türkiye'nin AB üyeliği diplomatik bir kurgudan ibaret olduğunu ifade ederek 2016 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen AB Zirve'sinde üyelik görüşmelerinin sonlandırılması yönünde karar alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kern gerçekleştirmiş olduğu basın toplantısının devamında daha da ileri giderek Türkiye'deki demokratik standartların AB'ye dahil olabilmek için yeterli olmadığını dile getirmiştir (Der Spiegel, 2024).

Türkiye'nin atlatmış olduğu darbe teşebbüsünden sonra FETÖ'cülerini biran evvel devlet kademelerinden uzaklaştırmak amacıyla çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ve verilen hukuki mücadele AB ülkeleri tarafından pek tasvip edilmemiştir. Türkiye bu süreçte AB ve üye ülkelerinin çoğundan destek görmemiş olması, Türkiye'nin de AB'ye karşı tutumunun sertleşmesine neden olmuştur. AB'ye üye ülkeler arasında Türkiye karşıtlarının başında Avusturya durmuştur. Avusturya her fırsatta AB kurumlarındaki oylamalarda kararların Türkiye aleyhinde oluşması için özellikle mücadele etmiş, birçok AB Dışişleri Bakanları toplantısında veya AB zirvelerinde Türkiye'nin üyelik görüşmelerine sona erdirilmesi yönünde kulis oluşturmaya çalışarak Türkiye karşı düşmanca bir tavır ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Avusturya- Türkiye ilişkilerini etkileyen bir diğer konu ise 1915 yılındaki Ermeni olaylarını Avusturya parlamentosundaki bütün siyasi partilerin ortak kararı ile "soykırım" olarak kabul edilmesidir. Parlatonun bu kararını binlerce Türk Başbakanlık sarayının önünde toplanarak protesto etmiştir. Bu protesto ile Türkler ilk kez kendileri için ve Avusturya hükümetinin almış olduğu karara karşı gelerek gösteri düzenlemiştir. Daha önce dünyadaki birçok olay için yürüyüş ve gösteri düzenleyen Türk diasporası ilk kez Avusturya'ya karşı bir gösteri düzenlemiş oldu (ORF Wien, 2024).

Viyana 24 Nisan 2015 yılında tarihi günlerinden birini daha yaşamıştır. Bir yanda *Marsch für Gerechtigkeit* (Adalet için Yürüyüş) adı altında Ermeni, sol görüşlü ve terör örgütü yanlısı Kürtler, Iraklılar ve Avusturyalılarından oluşan göstericiler, Avusturya'nın 1915 olaylarının "soykırım" olarak tanımlayıp Ermenilerle dayanışma amacıyla gösteri düzenlerken aynı anda başka bir grup da St. Stephans katedralinde Başpiskopos Christoph Schönborn liderliğinde Ermeniler için ayın gerçekleştirirken Viyana'nın başka bir bölgesinde birkaç bin kişiden oluşan Türk protestocular Avusturya parlamentosunun kararını protesto etmiştir. Türk protesto korteji daha sonra Başbakanlık sarayının önünde son bulmuştur. Türklerin bu kadar çabuk, kalabalık ve organize bir şekilde gösteri düzenleyebilmesini Avusturya medyası muhafazakâr ve milliyetçi Türk derneklerinin çok iyi bir şekilde organize olduklarının yönünde değerlendirilmiştir (Der Standart, 2024).

Avusturya parlamentosunun bu kararını "Türk Dernekleri Platformu" adı altında toplanan milliyetçi ve muhafazakâr Türk dernekleri yapılan gösteride bildiri yayınlamıştır. Bildiride kararın saygınlığını sorgulanmış ve iptal edilmesini talep edilmiştir. Aynı gösteriye katılan Avrupa Türk Demokratlar Derneği Avusturya şubesi (UETD) Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 1915 olaylarını Türk ve Ermeni tarihçiler bir araya gelerek arşivlerdeki belgeler doğrultusunda değerlendirmesi gerektiğini yenileyerek çağrıda bulunmuştur (Die Presse, 2024).

Yine 2015 yılında meydana gelen ve Avusturyadaki Türkleri doğrudan ilgilendiren bir gelişme de 1912 yılından beri geçerli olan Avusturya İslam Ya-

şasının (*Österreichisches Islam Gesetz*) değiştirilmesidir. Avusturya İslam Kanunu, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na ait Müslüman tebaanın yaşadığı toprakları fethetmesi üzerine yürürlüğü girmiştir. Özellikle Bosna Hersek idaresinin Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'na geçmesi bu kanunun çıkmasında önemli etken olmuştur. 2015 yılında yenilenen yasa ile Avusturyadaki Müslümanların dışarıdan gelebilecek bütün maddi yardımların ve imamların önünü kesip, Türkiye'nin Avusturyadaki Müslümanlar üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Yürürlüğe konulan yeni yasaya göre Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organize ettiği Avusturyadaki cami ve mescitlere ne Türkiye'den bir din görevlisi ne de maddi yardım yapılabilecektir.

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, yenilenen İslam Yasası'nı ayrımcı ve gerici olarak tanımlayarak Avusturya'nın resmi yayın organı olan ORF- Radio'da eleştirmiştir. Başkan Görmez yeni yasanın Avusturya'yı 100 yıl geri getirdiğini ve ülkedeki dinlerin özgürlüklerini kısıtladığını ifade etmiştir. Ayrıca, Müslümanların birliğini ve varoluşlarını etkilemektedir, diye eleştirisine devam etmekten geri kalmamıştır (Kurier, 2024).

Sonuç ve Tartışma

Viyana Diplomasi Akademisi akademisyenlerinden tarihçi ve siyaset bilimci Gudrun Harrer'in ifadesiyle, Avusturya'ya 1960'lı yıllardan sonra çalışmaya gelen "misafir işçi" Türkler bu ülkedeki Türk imajının yeniden şekillenmesindeki etmenlerin başında gelmektedir (Harrer, 2023: 594). Avusturyadaki Türk diasporasının Türkiye- Avusturya ilişkilerine etkisi olup olmadığı sorusunun cevabı aslında Harrer'in bu ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Türklerin çalışmak üzere Avusturya'ya göç etmeleri Avusturyadaki Türk algısını yeniden şekillendirilmesinin başlangıcını oluşturmaktadır. Yüz yıllar boyunca savaşların ön planda olduğu bir ilişkiden çalıştırılmak üzere Avusturya'ya göç edenlerin oluşturduğu ilgi muhakkak ki farklıdır.

İş gücü tedarik anlaşması imzalandığında göç etmeye hazır olan iş gücü Avusturyada sadece birkaç yıl kalıp ülkelerine döneceklerini düşünmekteydiler. Bundan dolayıdır ki çalışmak üzere ülkelere gelen yabancı iş gücü misafir işçi olarak tanımlanmıştır. İş gücü göçünün başladığı 1964 yılından 1980 yılların ortalarına kadar geçen süreçte Avusturya'ya gelenlerin büyük çoğunluğu belirli sektörlerde istihdam edilmek üzere gelenlerden oluşmaktaydı. Aradan geçen 60 yıl içerisinde Türklerin sadece belirli sektörlerde istihdam edilenlerden değil artık bütün sektörlerde hem istihdam edilen hem de girişimci olarak yer aldığı gözlemlenmektedir. Türklerin sadece ekonominin belirli sektörlerinde işveren veya işçi olarak değil aynı zamanda siyaset, spor ve sanatın bütün dallarında başarılı bir şekilde yer almaları Türkiye- Avusturya ilişkilerine etki etme potansiyelini kesinlikle artırmıştır. Avusturya toplumunun her alanında varlığı ile kendisini ispatlamış bir grubun etkisinin zamanla artacağı şeklinde

bir sonuca varılması kesinlikle mümkündür.

Avusturya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler uzun bir geleneğe sahip olduğu yapılan araştırmalar sonucunda belli olmuştur. Ekonomik ilişkiler önceki yüzyıllarda çeşitli sektörlerde başlamış ve derinleşmiştir. 20. Yüzyılın başlarından itibaren sanayi ve teknolojisi daha gelişmiş olan Avusturya'dan Türkiye'ye teknolojik ürünlerin ithalatı gerçekleştirilmektedir. Günümüzdeki ekonomik ilişkiler benzer şekilde devam ederken Türkiye'den Avrupa ve dolayısıyla Avusturya'ya gerçekleştirilen ihracat artmaktadır. Türkiye'den Avusturya'ya olan ihracatın artmasında Avusturya'daki Türk diasporasının ekonomik faaliyetlerinin tartışmasız bir etkisi olduğu ortadadır.

Kaynakça

- Aksoy, M. (2010). Historischer Überblick über die Beziehungen zwischen der EU und der Türkei, Metin Aksoy (Ed.) Die türkisch-europäischen Beziehungen, Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag.
- Akademie der Wissenschaften. (2024). <https://www.oew.ac.at/tuerkengedaechtnis/feiern/250-jaehriges-jubilaem-1933/tuerkenbefreiungsfeier-des-heimatschutzes>. (E.T.:10.07.2024).
- Alper, A. M. (2005). İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Austria Forum. (2024). https://austria-forum.org/af/AEIOU/Orientalische_Akademie, (E. T.: 07.07.2024).
- Avrupa Birliği. (2024). <https://dejure.org/gesetze/EUV/49.html>. (E. T.: 10.08.2024).
- Avusturya Dışişleri Bakanlığı. (2024). <https://www.bmeia.gv.at/oeb-ankara/bilaterales/geschichte>. (E.T.: 20.06.2024).
- Avusturya Ankara Büyükelçiliği İnternet sayfası. (2024). <https://www.bmeia.gv.at/oeb-ankara/bilaterales/geschichte>. (E. T.: 05.06.07).
- Bauböck, R. (1986). Demographische und Soziale Struktur der Jugoslawischen und Türkischen Wohnbevölkerung in Österreich: in *Ausländische Arbeitskräfte in Österreich*, Hannes Wimmer (Hg.), S. 185, Campus Verlag, Frankfurt/Main.
- Baumann, M. (2000). "Diaspora: genealogies of semantics and transcultural comparison", *Numen*, 47 (3), 313-337.
- Bekos, K., Garcia, M. (2010). *Türkei: Vom Handels- zum Investitionspartner- Eine Bestandsaufnahme aus österreichischer Sicht*, Österreichisch Türkische. Wirtschaftsbeziehungen, Bander- Atılğan, Klagenfurt: Wieser Verlag.
- Biffi, G. (1986). *Der Strukturwandel der Ausländerbeschäftigung in Österreich*, *Ausländische Arbeitskräfte in Österreich*, Hannes Wimmer (Hg.), s.35, Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- Blahak, B. (2021). Daham Statt Islam, *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 88, 2021/1-2, 21-56.
- Cohen, R., ve Hear, N. (2008): *Global diasporas: An introduction*, NY: Routledge.
- Der Spiegel. (2024). <https://www.spiegel.de/politik/ausland/tuerkei-wirft-oesterreichs-kanzler-christian-kern-rechtsextreme-rhetorik-vor-a-1106100.html>. (E.T.:10.07.2024).
- Der Standart. (2024). <https://www.derstandard.at/story/2000041805328/tuerken-in-wien-eine-gespaltene-community>. (E.T.: 11.07.2024).
- Der Standart. (2024). <https://www.derstandard.at/story/3000000180287/erdo-287an-und-die-heuchler>. (E.T.: 22.08.2024).
- Der Standart. (2024).

verurteilt-armenier-geozid. (E.T.: 22.08.2024).

Die Presse. (2024). <https://www.diepresse.com/405661/kriminell-unwillig-religios-der-tuerke-als-stereotyp>. (E.T.:10.07.2024).

Die Presse. (2024). <https://www.diepresse.com/668208/osze-plassnik-wirft-tuerke-i-rache-vor>. (E. T.:10.08.2024).

Die Presse. (2024). <https://www.diepresse.com/4715498/wien-demonstration-gegen-die-luege-des-voelkermords>. (E.T.: 22.08.2024).

Euro News. (2024). <https://de.euronews.com/my-europe/2023/12/13/eu-erweiterung-offentliche-meinung-ist-gespalten-grosse-skepsis-in-osterreich>. (E. T.:10.07.2024).

Fassmann, H., Dahlvik, J. (2011). Migrations- Und Integrationsforschung - Multidisziplinäre Perspektiven, Wien: V&R Unipress.

Fassman, H., Münz, R. (1996). Österreich- Einwanderungsland wider Willen, in; Migration in Europa, Fassman u. Münz (Edt.), Frankfurt/Main: Campus Verlag.

Filzmaier, P. (2018). Demokratische Partizipation von Wähler/innen mit Migrationshintergrund, ÖIF-Forschungsbericht, März 2018, Wien Integrationsfonds.

Geleği, C. (2014). Avusturyada Yaşayan Türklerin Türkiye ile Bağları ve Evlilik Göçü, Bilig, 71, 179-204.

Hahn, S., Stöger, G. (2014). 50 Jahre österreichisch-türkisches Anwerbeabkommen, Universität Salzburg.

Harrer, G. (2023) Die Außenpolitik gegenüber dem Nahen und Mittleren Osten sowie der Türkei, Handbuch Österreichische Aussenpolitik, Martin Senn, Franz Eder, Markus Kornprobst (Hrsg.), Wiesbaden: Springer Verlag.

Haus der Geschichte Österreichs. (2024). <https://hdgoe.at/1683-gedenken>. (E.T.:10.07.2024).

Köhbach, M. (1979). Die Diplomatischen Beziehungen Zwischen Österreich Und Dem Osmanischen Reich, Osmanlı Araştırmaları IV- The Journal of Ottoman Studies IV, İstanbul 1984.

Kurier. (2024). <https://kurier.at/politik/inland/islamgesetz-beschlossen-tuerkische-kritik-deutsches-lob/116.252.436>. (E.T.:10.07.2024).

Krenn, D. (2014). Plakataktion thematisiert 50 Jahre Anwerbeabkommen Österreich – Türkei, <http://www.m-media.or.at/gesellschaft/plakataktion-thematisiert-50-jahre-anwerbeabkommen-osterreich-turkei/2014/05/20/index.html>. (E.T.:10.07.2024).

Mattes, M. (2016). Wirtschaftliche Rekonstruktion in der Bundesrepublik Deutschland und grenzüberschreitende Arbeitsmigration von den 1950er bis zu den 1970er Jahren. in; Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert. Jochen Oltmer (Edt.) Berlin: De Gruyter Verlag.

Matuschek, H. (1985): Ausländerpolitik in Österreich 1962-1985. Der Kampf um und gegen die ausländische Arbeitskraft. In: Journal für Sozialforschung, 25. Jg.

Heft 2. Wien.

- Mein Bezirk. (2024). https://www.meinbezirk.at/wien/c-wirtschaft/wien-hat-34000-migrantische-unternehmen_a5517886. (E. T.: 26.06.2024).
- Meyer, S., Peintinger, T. (2012). Pro-immigrantisch im Nachteil? Zivilgesellschaftliche Gegenmobilisierung im Kontext österreichischer Migrationspolitik; Migration und Integration- wissenschaftliche Perspektiven aus Österreich, Jahrbuch 1/2011, Vienna University Press.
- Minority Rights. (2024). <https://web.archive.org/web/20090429201941/http://www.minorityrights.org/1907/aus-tria/turks.html>. (E.T.: 07.06.2024).
- Nieswand, B. (2024). Was ist eine Diaspora, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurz dossiers/264009/was-ist-eine-diaspora/>. (E.T.: 01.07.2024).
- OEAW. (2024). <https://www.oeaw.ac.at/oeai/institut/aussenstellen/ephesos>. (E.T.:24.08.2024).
- ORF. (2024). <https://wien.orf.at/v2/news/stories/2707343/>. (E.T.:10.07.2024).
- Öncü, A. S., Cevizliler, E. (2013). Türkiye Cumhuriyeti İle Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet Ve Ticaret Mukaveleleri, Turkish Studies, 8 (5).
- Potkanski, M. (2010). Türkische MigrantInnen in Österreich, Zahlen. Fakten. Einstellungen, Dossier no: 13, Wien.
- Pühretmayer, H. (1999). Das Passive Wahlrecht für Migranten und Migrantinnen zum Betriebsrat in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich, eine unveröffentlichte Studie, Wien.
- Presseaussendung. (2024). https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20160803_OTS0060/eco-am-4-august-dogudan-co-tuerkische-unternehmer-in-oesterreich. (E. T.: 26.06.2024)
- Presseaussendung. (2024). https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20160803_OTS0060/eco-am-4-august-dogudan-co-tuerkische-unternehmer-in-oesterreich. (E. T.: 26.06.2024)
- Presseaussendung (2024). https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20130624_OTS0077/fpoe-moelzer-wir-haben-den-eu-beitritt-der-tuerkei-verhindert, (E.T.:10.08.2024)
- Profil. (25.09.2004), <https://www.profil.at/home/das-1945-93712>, (E. T.:10.07.2024)
- Sheffer, G. (1986). A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics. Modern diasporas in international politics, Volume 8.
- Soytürk, M. (2012). Arbeitsmigration aus der Türkei und die Gewerkschaften in Österreich, Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag.
- Statistik Austria. (2024), Statistisches Jahrbuch, Migration & Integration, Wien. https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/content/AT/monitor/WEB_Mig_

Int_2024_final-komprimiert.pdf. (E.T.: 20.12.2024).

Statistik Austria (2024). <https://www.statistik.at/fileadmin/announcement/2023/08/20230824MigrationIntegrati on2023.pdf>

Statistik Austr. (2023). Statistisches Jahrbuch Migration & Integration 2023

Şahbaz, H. (2021). Emirdağ İlçesinde Yaşayanları Göçe Zorlayan Temel Sebepler, *Asia Minor Studies*, 9 (2), 852-870.

T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). <https://www.mfa.gov.tr/die-politischen-beziehungen-zwischen-turkiye-und-osterreich.de.mfa#:~:text=Die%20aus%20der%20Kaiserzeit%20stammenden,unserer%20Beziehungen%20zu%20%C3%96sterreich%20dar.> (E. T.: 20.06.2024)

T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, (E.T.: 23.06.2024)

Tuncer, H. (1979). Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları (1792), Sayı: Ocak 1979, 43 (169), 73-106.

TÜİK. (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2023-53661#:~:text=Turizm%20gelirinin%20%15%2C2'-paket%20tur%20ile%20organize%20etmektedirler.> (E. T.: 28.06.2024).

Wentker, S. (2005). Hammer- Purgstall al Homo Politicus im Spiegel seiner "Erinnerungen aus meinem Leben", Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie, Marlene Kurz Martin Scheutz, Karl Vocelka und Thomas Winkelbauer (Ed.), Wien:Oldenburg Verlag.

Wiener Integrationsfonds. (2014). https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/user_upload/OeIF-FS-40-Jugoslawien-V5.pdf. (E.T.: 30.05.2014).

Wiener Zeitung. (2024). <https://www.wienerzeitung.at/h/front-gegen-beitritt-der-turkei-zur-eu.> (E.T.:10.08.2014).

Wirtschaftskammer Österreich. WKO, AUSTRIAN BUSINESS IN TÜRKİYE, ADVANTAGE AUSTRIA Istanbul AUSTRIAN CONSULATE GENERAL - COMMERCIAL SECTION.

Wrana, I. (2010). Monumentale Achitektur einer geplanten Moderne von Clemens Hofmeister, Österreichisch Türkische Wirtschaftsbeziehungen, Bander- Atılgan, Klagenfurt: Wieser Verlag.

Yılmaz, E., ve Güllüpinar, F. (2019). Cihanbeyli ve Kulu'dan Avrupa'ya Göçlerin Sosyolojik ve Tarihsel Analizi: Kuşaklar Üzerinden Bir Değerlendirme, Konya Kitabı XVII- Geçmişten Günümüze Göçler (Ed.: Aköz Alaattin, Yörük Doğan, Haşim Karpuz), Cilt 1, Konya.

BÖLÜM 18

FEMİNİST ELEŞTİRİLER EKSENİNDE ANTİK DEMOKRASİDEN MODERN DEMOKRASİYE: KADINLAR NERESİNDE?¹

Nihal Şirin PINARCIOĞLU OCAKHAN²

---

1 Bu çalışma, yazarın “Yerel Siyaset ve Kadın Katılımı: İstanbul ve Kocaeli’nde Niteliksel Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinin teorik bölümünden üretilmiştir. (Pınarcıoğlu, N. Ş. (2011). *Yerel siyaset ve kadın katılımı: İstanbul ve Kocaeli’nde niteliksel bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. Danışman: Prof. Dr. F. Belkıs Kümbetoğlu.)

2 Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Batman/Türkiye, Orcid: 0000-0002-4444-0783, nihalsirin.pinarcioglu@batman.edu.tr

“Liberal olsun, cumhuriyetçi olsun, bu yüzyıla damgasını vuran demokrasi anlayışlarının temeli erkektir. Cinsiyetten arınmış gibi sunulan “insan” ve “birey” kavramları kuramda da, pratikte de erkeğe işaret eder. Feminizm bu aldatmacaya meydan okudu; politikanın alanı sayılan kamusal alanla, politika dışı tutulan özel alan arasındaki sınırları sorguladı. ‘Özel olan politiktir’ savıyla, en azından kuramsal düzeyde demokrasinin alanının genişlemesine çok önemli bir katkıda bulundu.”

Anne Phillips

Giriş

Demokrasi, Yunanca’da halk, halk kitlesi, tam yurttaşlık (Schmidt, 2002) veya insanlar (Dahl, 2001) anlamına gelen “demos” sözcüğü ile egemen olmak, iktidar kullanmak, yönetmek gibi anlamlara gelen “kratein” (Schmidt, 2002) ya da “kratos” (Sartori, 1996; Kadioğlu, 2008) sözcüklerinden türetilmiştir. Politik düşüncenin ortaya çıkışından itibaren demokrasi, “*ya bir karabasan ya da bir düş olarak*” varlık göstermiştir (Phillips, 1995: 9).

Sözcük anlamı itibarıyla demokrasi, kısaca halkın iktidarı anlamına gelir. Daha özel bir bağlamda ise ilk olarak Antik Yunan dönemindeki kent devletlerinde (polis) halk meclisinin egemenliği ve iktidarı şeklinde uygulanmıştır (Schmidt, 2002; Dahl, 2001). Ancak demokrasiyi yalnızca halkın iktidarı olarak tanımlamak, kavramın tarih boyunca geçirdiği dönüşüm sürecini göz ardı eden ve indirgemeci bir yaklaşımı yansıtır.

Antik ve Klasik Yunan düşünürlerinden günümüze kadar demokrasi kavramı, farklı anlamları ve boyutlarıyla sürekli tartışma konusu olmuştur. Demokrasi, farklı toplumlarda ve siyasal yapılarda çeşitli anlamlar kazanmış ve bu farklılıklar genellikle yurttaşlık tanımının içeriğiyle doğrudan ilişkili olmuştur. Eski ve yeni demokrasilere dair realist ya da normatif birçok kuram ortaya atılmıştır.

Bu kuramlar, ya kendilerinden önceki kuramların eksik yönlerini tamamlamayı amaçlamış ya da demokrasinin farklı boyutlarını ele alarak kavramın içeriğini genişletmeye çalışmıştır. Ancak bu teorik çabaların büyük bir kısmı, demokrasi kavramının tarih boyunca kadınları dışlamış olmasını sorunsallaştırmaktan uzak kalmıştır. Bu durum, demokrasinin teorik temellerinde ve pratik uygulamalarında önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, tarihsel ve teorik bağlamda demokrasiyi; daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir modelin inşasına zemin sunan feminist eleştiriler kapsamında inceleyerek toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri, dışlamaları ve ayrımcılığı sorgulamak; bu bağlamda daha eşitlikçi ve kapsayıcı bir demokrasi anlayışının mümkün olup olmadığını tartışmaktır. Bu kapsamda, demokrasinin tarihsel evrimi ve teorik boyutları ele alınarak, farklı dönemlerde ortaya çıkan eşitsizlikler ve dışlama mekanizmaları tartışılmaktadır.

Antik Yunan demokrasisi ile başlayan tarihsel süreç, liberal demokrasinin gelişimi ve modern demokrasi kuramlarına uzanan bir çerçevede incelenmiştir.

1. Modern Demokrasi Öncesi

1.1. Eski Yunan ve Orta Çağ Avrupası'nda Demokrasi Süreci

Demokrasinin bir yönetim sistemi olarak ilk kez tanımlanması, M.Ö. VI. ve IV. yüzyıllar arasında Yunanlılar'da, özellikle de diğer kent devletlerine göre daha belirgin bir şekilde Atina'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde olgunlaşan ve Atina Demokrasisi olarak adlandırılan bu demokrasi biçimi, Yunan demokrasileri arasında en iyi bilinen modeldir ve politik düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Atina demokrasisinde halk (demos), kendileri için kararlar almak amacıyla toplanmış ve alınan bu kararlar bir grup tarafından uygulanmıştır. Ancak Atina'nın yönetim sistemi oldukça karmaşıktır. Bu sistemin en önemli organı, bütün yurttaşların katılma hakkına sahip olduğu, devletin önemli sorunlarının tartışıldığı ve bu konulara ilişkin kararların alındığı bağımsız bir meclistir (Dahl, 2001). Atina yurttaşları, bağımsız meclislerinde yılda en az kırk kez toplanmışlardır. Bu yapı, dönemin demokratik anlayışını temsil etmenin yanı sıra, siyasal karar alma süreçlerinde halkın doğrudan katılımını sağlayan bir mekanizma olarak dikkat çekmiştir. Politika önerilerini formüle etmek ve yönetim süreçlerini daha kolay idare edilebilir hale getirmek için, meclis üyeleri arasından seçilen 500 kişilik bir konsey oluşturulmuştur. Bu konseyin üyeleri, elli kişilik bir komitede görev almış ve komite üyeleri günlük rotasyon ilkesi doğrultusunda dönüşümlü olarak çalışmışlardır (Held, 2006). Bu sistem, Atina demokrasisinin katılım ve temsil ilkesini dengeli bir şekilde uyguladığını göstermektedir. Atina'da yurttaş kabul edilen bireylerin aktif katılımı büyük önem taşımış ve bu katılım, meclistekilerin sırayla hem yöneten hem de yönetilen olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Atina demokrasisi, yurttaşların yalnızca karar alma süreçlerine dahil olmasını değil, aynı zamanda bu süreçlerde etkin bir rol oynamalarını hedeflemiştir. Yurttaşlardan politikayı önemsemeleri ve kişisel çıkarları bir kenara bırakarak kendilerini genel meselelere adanmaları beklenmiştir (Phillips, 1995). Bu anlayış, Atina demokrasisinin temelinde yatan “ortak iyi” ve kamu hizmeti fikrini yansıtmaktadır.

Ancak Atina'daki “yurttaş” ve “halk” kavramları, Atina Sitesinde yaşayan tüm nüfusu kapsamamaktadır. Kadınlar, köleler ve yabancılar (metekos/metiks) bu toplantılara katılma ve oy kullanma hakkından yoksundur. Karar alma ve yönetime katılma hakkı, yalnızca belirli bir yaşın üzerindeki, köle olmayan Atinalı erkek yurttaşlara tanınmıştır (Phillips, 1995; Dahl, 2001; Schmidt, 2002; Kovanlıkaya-Ergin, 2004; Acar-Savran, 2004; Heater, 2007; Vera Zavala, 2006; Berkday, 2003). Göze'ye göre, demokrasinin temel ölçütlerinden olan eşitlik ve özgürlük ilkeleri, Yunan demokrasisinde sınırlı bir şekilde uygulanmıştır. Eşitlik, yalnızca yurttaşlar arasında ya da köleler arasında geçerli bir kavram olarak ele alınmıştır. İnsanlar arasında hakları

kullanma ve yönetime katılma anlamında bir eşitlik bulunmamaktadır. Özgürlük ise yalnızca yurttaş sayılanların siyasal özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle kadınlar, köleler ve medeni haklara sahip olmakla birlikte siyasal haklara sahip olmayan yabancıların özgürlüğü yok sayılmıştır. Bu durum, Atina demokrasisinin kapsayıcılıktan uzak ve belirli bir kesimle sınırlı bir yapı sergilediğini göstermektedir (Göze, 2000).

Cinsiyetler açısından bakıldığında Antik Yunan’da yurttaşlık kavramı yalnızca erkekler için geçerli bir kavramdır ve yurttaş erkek, aynı zamanda ideal insan olarak görülmüştür. Antik Yunan’ın önde gelen düşünürlerinden Aristoteles’in yurttaşlık tanımı da bu anlayışa dayanmaktadır. Aristoteles’e göre, erkeklerden farklı ve eksik bir doğası olan kadınlar, yurttaşlığın fiziksel, ruhsal ve zihinsel gerekliliklerine sahip değildir. Kadınlar, yalnızca özgür ve ergin bireylerin yarısını (erkekleri) dünyaya getiren varlıklar olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle, devletin kurallarına ve bütününe erdemine göre eğitilmeleri gerektiği savunulmuştur (Aristoteles, 2000). Ona göre, ruhun düşünme yetisi kadında bulunmasına rağmen, bu yeti aktif bir şekilde işlememektedir. Özetle Aristoteles, zihinsel ve ahlaki açıdan erkeklerden daha aşağıda konumlandığı kadınların yurttaşlık rollerine uygun olmadığını savunmuştur.

“Ruhun düşünme yetisi kölede hiç yoktur, kadında vardır ama işlemez, çocukta daha gelişmiştir” (Aristoteles, 2000: 28).

Bu görüş, yalnızca Antik Yunan dönemindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olmakla kalmamış, aynı zamanda sonraki yüzyıllarda kadınların toplumsal ve siyasal hayattaki rollerinin sınırlandırılmasına ideolojik bir temel sağlamıştır. Aristoteles’in bu düşünceleri, kadınların özel alanda konumlandırılıp kamusal alandan dışlanmasını haklı göstermek için kullanılan tarihi argümanlar arasında yerini almıştır.

Antik Yunan kentlerinde özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrım, politikanın kamusal dünyası ile hanenin özel dünyası üzerinden tanımlanmaktadır. Yunan kentlerinde özel ve kamusal alan, oikos/polis ikiliği biçimindedir. Polis, özgürlüğün, bireyin kendi kaderini belirleyebilmesinin, dünyayı dönüştürmenin, kamusal etkinliğin ve insanın özne olarak varlık kazandığı alan olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık, oikos, zorunluluğun ve belirlenmişliğin alanı olarak görülmüştür. Bu özel alanda, maddi üretim ve insanlığın yeniden üretimi kadınlar ve köleler tarafından üstlenilmiştir (Acar-Savran, 2004). Bu kamusal ve özel alan dikotomisi, üretim ve yeniden üretimin özel alan ile ilişkilendirildiği, politika ve kamusal alanın ise kamusal alanla temsil edildiği bir toplumsal düzen yaratmıştır. Söz konusu ikilik, toplumu keskin bir şekilde ikiye bölmüştür ve bu ayrımın kadınları dışlayan bir yapı üzerine kurulu olduğu açıkça görülmektedir. Hannah Arendt, bu duruma yönelik tespitini şu şekilde aktarmaktadır:

“(...)Yunan düşüncesine göre insanın siyaseten örgütlenebilir oluşu, merkezinde evin (oikia) ve ailenin yer aldığı bu doğal birlikten farklı olmakla kalmaz, onunla doğrudan bir karşıtlık içine girer. (...) Şimdi her yurttaş iki var oluş düzenine aittir ve yaşamında, kendinin olan (idiom) ile kamusal olan (koinon) arasında keskin bir ayrımı ortaya çıkarmıştır” (Arendt, 1994: 59-60).

Özetle, Antik Yunan’da özel alan, bireyin yoksun bırakıldığı bir alan olarak şekillenmiştir. Kadınlar ve köleler, bu özel alanın sınırları içinde kalarak kamusal alanda özgürlük ve özne olma hakkından mahrum bırakılmışlardır. Bu durum, Antik Yunan toplumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve sınıfsal ayrımları pekiştirmiştir. Bu anlayış, Antik Yunan’da cinsiyetçi bir toplumsal düzenin hâkim olduğunu ve kadınların yurttaşlık haklarından dışlanarak yalnızca biyolojik rollerine indirgendiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Antik Yunan’ın ve demokrasinin en ünlü iki teorisyeni, Platon ve Aristoteles, politikanın kamusal dünyasını, hanenin özel dünyası karşısında konumlandırmışlardır. Bu iki alan arasındaki ilişkide, polislin ev-içi/hane-içi özel alana yaslanması ve özel alanı dayanak olarak kullanması söz konusudur (Acar-Savran, 2004). Yurttaş kabul edilmeyen kadınların ve kölelerin hanede gündelik işleri yerine getirmeleri, yurttaşların politikaya ayıracakları zamanı yaratmaktadır (Benhabib, 1992: 83). Hane, hem üretimin hem de yeniden üretimin alanıdır. Bu düşünceye göre hane gereklidir; fakat fazlasıyla sıradan olduğu için politikanın gerektirdiği akılcılığı, bilgeliği ve kahramanlığı barındırmamaktadır.

“Aristoteles’e göre bu, kadınların politikada yeri olmadığı anlamına geliyordu; çünkü kadınların “doğası” onları yalnızca özel alanın düşük erdemlerine uygun kılıyordu” (Phillips, 1995: 44).

Ayrıca, erkekler politikaya daha uygundur; “çünkü erkek, yönetmeye dışıdan daha yeteneklidir” (Aristoteles, 2000: 26). Diğer yandan Platon çağına ters düşen ve alışılmadık bir şekilde, Devlet adlı eserinde seçkin yönetici sınıf hakkında tartışırken, kadınları üst düzeyde politik role olası adaylar olarak görmektedir (Platon, 2001: 206). Platon’un düşüncesi, özel ve kamusal dikotomisini aşar gibi görünen bir boyuta sahiptir. Ne var ki Platon, kadınların politikaya katılabilmelerini, özel alana ait birtakım bağlantılardan vazgeçmesine bağlı kılmaktadır. Platon, kurguladığı ideal kentinde özel alanı, yönetici sınıflar açısından kamusal hale getirmektedir. Bu bağlamda, yönetici sınıfa dahil ettiği kadınlar için özel yaşam kalmamaktadır. Diğer bir ifadeyle Platon, hanenin, kamusal alanla uyummadığı gerekçesiyle özel alanı ortadan kaldırmaktadır. Benzer saptamayı Phillips (1995) şu şekilde ifade etmektedir:

“(…) ama onun Devlet’i de seçkin muhafızların aile yuvalarından, cinsel ya da ailevi bağlantılarından vazgeçmelerini gerektiriyordu. Karşı çıkarmış gibi görünürken bile, hane ve aile kaygılarının kamu yaşamıyla uyumsuz oldu-

ğu yolundaki basmakalıp düşüncely sebatla yeniden dile getiriyordu” (Phillips, 1995: 44).

Öte yandan, Yunan’daki halkçı yönetimin ortaya çıkışıyla aynı dönemlerde Roma’da benzer bir süreç yaşanmıştır. Dahl’a (2001) göre, halkçı yönetim Yunan’da şekillenmeye başladığı sırada, Roma kentinde de benzer bir yönetim anlayışı belirmiştir. Ancak Romalılar, kendi sistemlerini cumhuriyet anlamına gelen res publica (republic) olarak adlandırmışlardır. Başlangıçta yönetime katılma hakkı yalnızca soylulara tanınmışken, çeşitli mücadeleler sonucunda halk da bu hakka kavuşmuştur. Ancak Atina’da ve 20. yüzyıla kadar olan dönemlerdeki demokrasi ve cumhuriyetlerde olduğu gibi, Roma’da da bu katılım hakkı yalnızca erkeklere tanınmıştır. Roma Cumhuriyeti, zamanla çeşitli savaşlar, halkın artan huzursuzluğu ve yurttaşlık duygularının zayıflaması gibi nedenlerle giderek güç kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Roma Cumhuriyeti, imparatorlar tarafından yönetilen Roma İmparatorluğu’na dönüşmüştür (Dahl, 2001).

İmparatorluk döneminde de Romalı kadınlar genellikle ev ve aile gibi sınırlı alanlarla ilgilenmişken, erkekler her türlü kamusal alanda varlık göstermiştir (Gönenç, 2010). Kadınlar, kamusal alanın erkeklere özgü olduğuna dair bir düşüncenin hâkim olmasından dolayı, kamusal görevlerden dışlanmışlardır (Thomas, 2005). Kadınların kamusal alanda nüfuz sahibi olabilmesi ancak erkekler aracılığıyla mümkün olabilmıştır. Özellikle yüksek statüye sahip kadınlar, kocalarının veya babalarının yanlarında yer alarak onları desteklemişlerdir (Gönenç, 2010). Bu dönemde sosyal hayata katılmaya başlayan kadınların örf ve adetleri zayıflatarak ortaya ahlaksızlığın çıkacağını, bu durumun devleti olumsuz etkileyecek bir tehdit olduğunu savunanlar olmuştur (Blanck, 1999).

Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle birlikte, Avrupa’da feodalite güçlü bir toplumsal düzen olarak ortaya çıkmıştır. Feodalite, antik kentlerin kırsal topluma karışması, devlet iktidarının parçalanarak özerk hanedan güçlerine dönüşmesiyle şekillenmiştir. Bu sistemin en belirgin özelliği, devlet otoritesinin bölünmüş olması ve halkın, toprakların sahibi olan derebeylerin egemenliği altında yaşamasıdır. Feodal toplumda, toprak kaynaklı kamusal güç, bireysel düzeyde derebeylerin şahsında somutlaşmıştır. Siyasal ve yargı erkleri de toprak egemenliğiyle birleşerek soyluların şahsına bağlanmıştır. Bu nedenle, Antik Yunan’daki polis gibi bütünlüklü bir kamusal alan feodal düzende bulunmamaktadır.

Feodalitenin kadınlar açısından oluşturduğu kamusalığa bakıldığında, hanedanlar arasında paylaşılan güçten hanedan mensubu kadınların da faydalandıkları görülmektedir. Erkeklerin yokluğunda kadınlar, silah kullanımı ve toprak yönetimi gibi alanlarda söz sahibi olmuşlardır. Her hanedan, kendi içerisinde bir çeşit kamusalılık oluşturmuş; kadınlar için ise yaşadıkları şato

ve malikâneler bu kamusal yaşamın merkezi hâline gelmiştir. Bu durum, feodal toplumda kadınların, sınırlı da olsa, siyasal ve toplumsal hayata katılabilirliklerini göstermektedir.

Heater (2007)'e göre, Antik Yunan'daki kadınların toplumsal ve siyasal yaşamdan dışlanmışlığına benzer bir durum Orta Çağ Avrupası'nda da görülmektedir. Bu dönemde, "toplum içinde kadının sesi duyulmamalıdır" ve "kadın, türlerin devamını sağlamak ya da yiyecek ve içecek temin etmek için gerekli bir nesnedir" şeklindeki ifadeler, kadının toplumsal algısını açıkça yansıtmaktadır. Kadınlar, genellikle "Havva" figürüyle özdeşleştirilmiş ve günahın kaynağı olarak görülmüşlerdir (Heater, 2007: 181). Bununla birlikte, Erken Orta Çağ'da kadınların toplumsal katılım bağlamında loncaların düzenlediği ticaret ve zanaatkârlık faaliyetlerinde yer aldıkları gözlemlenmektedir. Ancak bu dönemde yurttaşlık, yerel düzeyde sınırlı kalmış ve lonca üyeliğiyle sıkı bir bağlantı içinde olmuştur. Kadınlar, erkek dayanışması üzerine kurulu olan bu lonca örgütlerine alınmamış ve dolayısıyla yurttaşlık haklarından da mahrum bırakılmışlardır (Heater, 2007). Bu durum, Orta Çağ Avrupası'nda kadınların toplumsal ve siyasal alanlarda varlık göstermelerinin önündeki engelleri açıkça ortaya koymaktadır.

Elshtain'a göre, Hıristiyanlık, Orta Çağ toplumsal yapısının ideolojik ufkunu şekillendirmiş, kamusalıktan geri çekilmeyi teşvik etmiş ve bu yönüyle "her bireysel yaşama olduğu gibi, günlük yaşama da" değer kazandırmıştır (Savran, 2004: 108). Eski Yunan'ın erkeksi polis özelliklerinin aksine, Orta Çağ toplumunda farklı roller yüklenen alanlara keskin bir ayırım yapılmamıştır. Ancak, 16. yüzyılda merkezi devletin güçlenmesiyle birlikte, patriyarkal aile yapısı güçlü bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, kamusal güç, lordlardan aile babalarına devredilmiştir. "*Tüm insan türü (erkek) için hükmetmenin ve tüm iktidarın kaynağı babalıktadır*" (Aktaran Pateman, 1993: 126) diyen patriyarkal yapının teorisyeni Filmer, özel/kamusal alanlar arasında belirgin bir ayırım yapmamakta ve doğal hiyerarşi tezinin siyasal toplumun temelinde yattığını öne sürmektedir (Brennan and Pateman, 1998). Patriyarkal hane yapısında, hane halkının günlük yaşamı iş etrafında döner ve bu yaşam bütünüyle patriyarkın denetimi altındadır.

1.2. Liberal Demokrasi Kuramı

Orta Çağ'ın sona ermesiyle birlikte, tanrı merkezli düşünce yapısının yerini insan merkezli bir anlayış almıştır. Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan bu dönemde, egemenlik kavramı "tanrı" dan alınarak "halk" a devredilmiştir. Ancak bu dönemde kullanılan "halk" kavramı, dışlayıcı bir nitelik taşımaya devam etmiştir. Bu çağın demokrasi anlayışına yön veren önemli düşünürler arasında Hobbes (1588-1679), Locke (1632-1704), Montesquieu (1689-1755) ve Rousseau (1712-1778) bulunmaktadır.

Thomas Hobbes, bireylerin kişisel çıkarları nedeniyle iktidar hırsına kapıldığı ve bu durumun devletsiz bir toplumda kaosa yol açabileceği endişesiyle mutlakiyetçi bir yönetimi savunmuştur. Ona göre kişisel çıkar, kamu yararına engel teşkil eder; ancak monarşi, kamusal ve kişisel çıkarın en iyi şekilde korunduğu bir yönetim biçimi olarak bir istisna oluşturur. Hobbes'a göre, devletin temel varlık nedeni bireylerin çıkarlarının korunmasıdır ve bu çıkarların korunması, aynı zamanda devletin meşruiyetinin temelidir (Hobbes, 2010). Hobbes'un toplumsal sözleşme fikri, bu alandaki tartışmaların başlangıcını oluşturarak daha sonraki muhafazakâr düşünce geleneğini önemli ölçüde etkilemiştir.

John Locke ise, 17. yüzyılda mutlakiyetçi görüşlere karşı çıkarak liberal devlet düzeninin öncü savunucularından biri olarak öne çıkmıştır (Göze, 2000). Locke, bireylerin doğal haklarını korumak adına devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında bir kontrol ve denge sistemi kurması gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda güçler ayrılığı ilkesine büyük önem vermiştir (Locke, 1947).

Toplumsal sözleşmeci kuramcılar olarak bilinen Hobbes ve Locke'un düşüncesinde birey, kuramsal ve politik olarak toplumdan önce gelir. 17. ve 18. yüzyıllarda bireyin rızası, yönetimleri meşrulaştıran temel unsur olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, yöneticiler iktidarlarını ancak yönetilenlerin rızasıyla gerekçelendirilebilir ve meşrulaştırabilir. Ancak, burada ele alınan birey kavramı tüm bireyleri kapsayıcı bir nitelik taşımamaktadır (Phillips, 1995). Locke'un siyasal otoriteyi rızaya dayandırırken kadınları kocalarına doğal bir otoriteyle tâbi kılması, kuramında önemli bir çelişki oluşturmaktadır Öte yandan Locke'un doğa durumu anlayışında, ilke olarak herkes doğal ve eşit haklara sahiptir (Locke, 1947). Ancak, toplumsal sözleşme sürecine bu "eşit" bireylerin eşit bir şekilde katılmadıkları gözlemlenmektedir. Pateman'a (1993) göre, toplumsal sözleşme gerçekte, doğal durumdaki hiyerarşiye dayalı örtük bir "cinsel sözleşme" temelinde yapılmıştır. Bu durum, toplumsal sözleşmenin eşitlik ilkesine dayandığı iddiasını tartışmalı hale getirmektedir. Toplumsal sözleşme kuramlarını Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme (1993) adlı eserinde feminist bir perspektifle irdeleyen Pateman'a göre, kadınlar liberal kuramcılar tarafından yurttaş olarak kabul edilmemiş ve hiçbir zaman toplumsal sözleşmenin tarafı olamamışlardır. Ona göre, toplumsal sözleşme, sivil toplumu ataerkil bir düzen olarak inşa eden bir kardeşlik anlaşmasıdır ve bu anlaşma yalnızca erkek kardeşler arasında yapılmıştır (Pateman, 1993).

Acar Savran (2004)'e göre, cinsel sözleşme ya da evlilik sözleşmesi, kadının bireyselliğinin yadsınması temelinde şekillenen patriyarkanın yeni siyasal düzende aldığı biçimdir. Ancak Locke, doğa durumu tasvirinde detaylıca ele aldığı evlilik sözleşmesini doğal sınırlar içinde tutarak siyasal açıdan görünmez hale getirir. Sivil toplum doğa durumundan ayrışırken, aile ve ev-içi alan da bu sürecin dışında bırakılmıştır. Bu ayrışmada, bir yanda annelik,

aile ve özel alan kurulurken; diğer yanda sivil toplum ve kamusal alan inşa edilmiştir. Eşit bireyler arasında yapıldığı iddia edilen toplumsal sözleşme, aslında doğa durumunda her biri birer aile reisi olan “erkek kardeşler” arasında yapılan bir anlaşmadır. Çünkü evli çiftin iç ilişkileri, siyasallığa geçişten önce belirlenmiştir (Acar Savran, 2004).

Öte yandan Montesquieu, John Locke’un ortaya koyduğu kuvvetler ayrılığı kuramını geliştirerek, bu düşüncüyü 19. ve 20. yüzyıl burjuva liberal devlet anlayışının klasik bir örneği haline getirmiştir (Althusser, 2005). Montesquieu, kuvvetler ayrılığı ilkesini, 1748 yılında yayımlanan Kanunların Ruhu adlı eserinde ele almış ve demokratik cumhuriyetin, yasa yapma, yasayı uygulama ve yasaya göre ceza verme yetkilerinin farklı toplumsal güçlere paylaştırılmasıyla mümkün olduğunu öne sürmüştür (Montesquieu, 2004). Montesquieu’nun demokrasi anlayışı genellikle “ılımlı demokrasi” olarak kavramsallaştırılır. Bu anlayışta demokrasi, toplumun ya da ekonomi ve politikanın önceliğine dayandırılmamakta, devlet yönetimlerinin asaletine vurgu yapılmaktadır. Montesquieu’nun temel katkılarından biri, monarşi, burjuvazi ve halk arasında anayasal bir güç dengesi kurmayı hedeflemesidir (Schmidt, 2002). Ancak bu anlayışta halk kavramı yine dışlayıcıdır; kadınlar halk tanımına dahil edilmez. Montesquieu’ya göre kadın, “evde eşine ayak uydurmak zorunda olan” bir birey olarak görülmekte ve yurttaşlıktan dışlanmaktadır (Althusser, 2005).

Toplumsal sözleşme kuramcıları arasında demokrasi anlayışı bakımından farklı bir yol izleyen düşünürlerden biri de Jean-Jacques Rousseau’dur (1712-1778). Rousseau, demokrasi kuramını radikal bir halk egemenliği anlayışına dayandırmıştır. Ona göre halk egemenliği, tüm hukuk düzeninin öncesinde gelir. Rousseau, diğer kuramcılardan farklı olarak devletin tanrısal güce ya da otoriter egemenliğe dayanmaması gerektiğini savunmuş ve meşruiyetin temel kaynağını yurttaşların özgür iradelerinin birleşiminde görmüştür. Egemenliğin her durumda halkta olması gerektiğini vurgulamış ve bu nedenle temsili hükümet yapılarına karşı eleştiriler yöneltmiştir (Schmidt, 2002). Rousseau, temsili sistemlerin yurttaşların özgürlüğünü sınırladığına inanmış ve halkın siyasete doğrudan katılımını savunmuştur.¹ Bu bağlamda, yerel kent konseylerini merkeze alan bir doğrudan demokrasi modelinin gerekliliğini dile getirmiştir (Rousseau, 1988). Yasaların, seçilmiş yöneticiler yerine, doğrudan halk tarafından yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak

1 Temsili ve katılımcı demokrasi arasındaki gerilim, modern siyasal kuramın temel tartışma alanlarından biri olmuştur. Hobbes ve Locke, kitlelerin sınırsız katılımının siyasal düzeni tehdit edebileceği endişesiyle temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Onlara göre, siyasi katılımın sınırlandırılması kamu düzeninin korunması açısından önemlidir. Buna karşılık Rousseau, katılımcı demokrasiyi yücelterek halkın siyasal süreçlere doğrudan katılımını savunmuş, ancak bu katılımın “ortak iyi” anlayışını paylaşan bir halk çerçevesinde anlamlı olduğunu ileri sürmüştür (Kadıoğlu, 2008: 19). Bu yaklaşımlar, bireyin ve toplumun siyasal süreçlerdeki rolü üzerine süregelen tartışmalara ışık tutmaya devam etmektedir.

Rousseau'nun, temsili demokrasiye alternatif olarak katılımcı demokrasiyi savunmasına rağmen, düşüncesinde toplumu bir arada tutan unsurlar olarak "ortak iyi" ve "genel irade" kavramlarına öncelik vermesi, alternatif düşünce ve grupların çeşitliliğine yeterince yer vermediği şeklinde eleştirilmiştir (Kadıoğlu, 2008). Bu kavramlar, evrensel olarak tanımlandığı iddia edilen insan anlayışını cinsiyet ayırımından bağımsız görmesine rağmen, aslında "insan"ı erkek üzerinden tanımlamaktadır. Rousseau, toplumu kamusal alan ve özel alan olarak ikiye ayırmış ve yalnızca kamusal alanı sivil toplumun bir parçası olarak görmüştür. Kadınlar ise cinsel cazibe ve aile bağılılığı ile sınırlı bir özel alana hapsedilmiştir. Kadınların sivil topluma katılımı Rousseau tarafından uygun görülmemiştir; çünkü kadınların akıl ve özerklik gibi özelliklerden yoksun olduğu düşünülmüştür (Çakır, 2001). Rousseau'nun ideal cumhuriyet toplumunda, yasama hakkı sadece toplumun üyelerine aittir. Ancak burada "toplum" erkekleri ifade eder ve kadınlar bu kapsamın dışında bırakılır (Vera-Zavala, 2006). Rousseau'nun düşüncesine göre erkekler, yasaların yapımından sorumlu olan "gerçek" yurttaşlar olarak tanımlanırken, kadınlar geleneksel rolleri gereği törelerin korunmasından sorumlu bireyler olarak görülmüş, kendileriyle ilgili kararların alınmasında hiçbir söz hakkına sahip olmamışlardır.

Bu çerçevede, 17. ve 18. yüzyıl demokrasi anlayışına genel olarak bakıldığında, en belirgin tespit, kadınların sistematik olarak kamusal alandan dışlanmış olmalarıdır. Ancak 18. yüzyıl itibarıyla kadınların, erkeklerle eşit biçimde birey ve yurttaş olmayı talep etmeye başladıkları görülmektedir. Bu taleplerin ortaya çıkışı, feminist teorinin de bu yüzyılda doğmasına zemin hazırlamıştır. Kadınlar, özellikle Fransız Devrimi'nin "eşitlik, özgürlük ve kardeşlik" ideallerini desteklemişlerdir. Ancak bu ideallerin erkekler tarafından tanımlandığını ve "kardeşlik" kavramının aslında "erkek kardeşlik" anlamına geldiğini fark ettiklerinde, söz konusu kavramların kadınları da kapsamaması için mücadeleye girişmişlerdir. Örneğin, ünlü 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde geçen "insan" kavramının gerçekte yalnızca erkekleri işaret ettiği açıkça görülmüştür. Bu bağlamda, Fransız Devrimi'nin ardından Olympe de Gouges, 1791 Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesini yayımlayarak kadınların da eşit haklardan yararlanması gerektiğini savunmuştur (Üstel, 1999). Ne var ki, Fransız Devrimi boyunca bireysel ve örgütlü biçimde mücadele eden kadınlar, devrimin hemen ardından erkek egemen düzen tarafından bilinçli bir şekilde susturulmuş ve kamusal alandan dışlanmışlardır (Berktaş, 2004). Bildiriyi yayımlayan Olympe de Gouges'un, "kadın" olarak politikayla ilgilendiği için giyotinle idam edilmesi durumunun en çarpıcı örneklerinden biridir.

"Burjuva 'demokratik' devrimi, henüz, kadınlara ve mülksüzlere de demokrasi tanıyacak kadar 'demokrat' değildi! Nitekim 1793 yılında Olympe de Gouges giyotine mahkûm edildiğinde, kararı veren 'Devrimci Mahkeme'nin

idam gerekçesi, başka söze gerek bırakmayacak kadar açıktır; Olympe de Gouges ‘kendi cinsine yaraşmayacak şekilde politikayla ilgilendiği için ve ölümü diğer kadınlara ibret olsun diye’ mahkûm edilmişti!’ (Berktay, 2011).

19. yüzyıla gelindiğinde demokrasi, toplum ve yönetimde “karşı konulmaz” bir biçim olarak öne çıkmış ve bu dönemin önemli kuramcılarında biri, Alexis de Tocqueville (1805–1859) olmuştur. Tocqueville, demokrasiye ilişkin düşüncelerini, Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasal yapısını analiz ederek geliştirmiştir. ABD, Tocqueville’in değerlendirmelerinde bir demokrasi laboratuvarı olarak görülmüş, burada merkeziyetçiliğin sınırlandırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi unsurlar önemli bir yer tutmuştur. Tocqueville, demokrasi kuramında “eşitlik ve özgürlük ikilemi” kavramını vurgulamış ve özellikle eşitlikçilik unsuruna odaklanmıştır. Ona göre Batı demokrasisinde eşitlik, özgürlükten daha hegemonik bir konuma sahiptir. Tocqueville, Batı toplumlarının eşitliği özgürlüğe tercih etmesinin nedenlerini şöyle açıklamıştır: Özgürlük, zor kazanılıp kolay kaybedilebilen ve genellikle çaba gerektiren bir olgudur. Ayrıca normal koşullarda faydalarının doğrudan hissedilmesi zordur. Buna karşın eşitlik, daha kolay hissedilen ve somut faydalar sağlayan bir unsurdur. Bu çerçevede, Tocqueville’in demokrasiyi bireylerin eşitlik arayışının baskın olduğu bir yapı olarak değerlendirdiği ve bu süreçte özgürlüğün çoğu kez ikincil konuma düştüğünü ileri sürdüğü görülmektedir (Tocqueville, 1953). Tocqueville, demokrasiyi eşitlik sorununa çözüm getirme çabasıyla öne çıkarırken, aynı zamanda özgürlüğe dair yeni bir sorun gündeme taşımıştır. Ona göre temsili demokrasilerde çoğunluğun kararlarının esas alınması, uzun vadede “çoğunluğun tiranlığı” tehlikesini doğurabilir. Bu durum, azınlıkların özgür katılımını ve fikirlerinin önemini azaltarak liberal anlamda özgürlüğü tehdit edebilir. Tocqueville, bu bağlamda özgürlük ile eşitlik arasında doğrudan bir gerilim olduğunu ileri sürer: Özgürlüğün artması eşitliği tehlikeye atarken, eşitliğin öncelenmesi özgürlüğü sınırlayabilir (Schmidt, 2002: 88). Tocqueville, aynı zamanda demokrasi ile sanayi devrimi arasındaki paradoksu çözümlemeye çalışmıştır. Ona göre demokrasi, sanayileşmenin halkın yaşam standardını yükseltmesine katkı sağlayabilir; ancak bu süreçte yeni ekonomik eşitsizlikler ortaya çıkabilir. Bu çelişki, sanayi toplumunun ilerleyişinin doğurduğu eşitsizlikler ile demokratik ilkeler arasındaki gerilimde belirginleşmektedir (Ebenstein: 301). Tocqueville’in demokrasi anlayışının temelini, çoğunluğun iktidarının tiranlığa dönüşmesini önlemek için alınacak tedbirler oluşturmaktadır. Sanayi devriminin getirdiği ekonomik ve toplumsal değişimler, sınıflar arası siyasal hareketlilik ve eşitlik-özgürlük gerilimi gibi konular, Tocqueville’in demokrasi kuramında merkezi bir yer tutar. Bu çerçevede, Tocqueville, demokratik sistemin istikrarını sağlamak için bireysel hakları ve azınlıkların özgürlüklerini koruma mekanizmalarının önemine vurgu yapmıştır (Schmidt, 2002).

Tocqueville'in demokrasiyi analiz ettiği çalışmalarında, özellikle ABD'yi bir demokrasi laboratuvarı olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Ancak Tocqueville, genel oy hakkının ilan edildiği yerlerde kadınların bu hakka dâhil edilmediğini zımnen kabul etmiştir. Örneğin, Maryland'de ilan edilen genel oy hakkı, yalnızca erkekleri kapsamış ve kadınların siyasal hakları konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir (Dahl, 2001). Bu durum, 19. yüzyılın demokratikleşme süreçlerinde, kadınların kamusal ve siyasal yaşamdan dışlanmaya devam ettiğini göstermektedir.

19. yüzyılın diğer demokrasi kuramcısı, liberal temsili demokrasinin en önemli temsilcilerinden John Stuart Mill (1806-1873)'dir. John Stuart Mill, siyasal katılım ve liyakat kavramları çerçevesinde temsili demokrasiyi detaylı bir şekilde ele almıştır. Ona göre temsili demokrasi, bir yandan belirli bir zümrenin iktidarı elde tutma çabası, diğer yandan bu zümrenin iktidarına karşı çıkma mücadelesi arasında şekillenmiş bir sistemdir. Ancak, bu ilişkide kişisel çıkarların genel çıkarların önüne geçmesi, yasamanın istismarına yol açabilecek tehlikeler taşır (Schmidt, 2002). Mill, geniş bir yurttaş kitlesinin siyasal katılımını savunsa da, katılımın her kesim için eşit olması gerektiği fikrine karşıdır. Ona göre eşit siyasal katılım ilkesi, demokrasinin çoğunluğun tiranlığına dönüşmesini kolaylaştırabilir. Bu nedenle Mill, katılımın bilgi ve zekâ gibi liyakat ölçütlerine dayanması gerektiğini savunur (Mill, 1903). Siyasal eşitlik sorunlu bir kavramdır ve her bireyin oy hakkı eşit şekilde ele alınmalıdır. Mill'in bu konudaki önerisi, oy hakkının eğitim düzeyine göre farklılaştırıldığı bir sistemdir. Bu sisteme göre, daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin daha fazla oy hakkına sahip olması gerektiğini savunur. Mill, eğitim düzeyinin siyasal karar alma süreçlerinde daha iyi değerlendirmeler yapılmasını sağlayacağını düşünmektedir. Bu öneri, temsili demokrasinin kalitesini artırmayı ve demokrasinin çoğunlukçu eğilimlerini dengelemeyi hedeflemektedir. Mill'in demokrasi anlayışı, bireysel özgürlükler ile toplumsal fayda arasındaki dengeyi vurgular. Ancak oy hakkını liyakat esasına göre sınırlama önerisi, eşitlik ilkesiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Yine de Mill, temsili demokrasinin daha etkin bir şekilde işlemesi için katılımı bireylerin kapasite ve bilgi düzeyiyle ilişkilendiren bir sistemin gerekliliğine inanmıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda birey tanımlaması, mülkiyet sahibi erkekleri temel alırken, bu birey anlayışı kadınları ve mülkiyetsizleri dışlamaktaydı. Bu dönemde birey olarak tanımlanan kesim, yalnızca kamusal alanda hak ve yetki sahibi olan, ekonomik güçle desteklenen bir azınlığı ifade ediyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde ise mülkiyet kısıtlamalarının yavaş yavaş aşılması ve oy hakkının genişletilmesiyle birlikte erkeklerin çoğunluğu siyasal katılım imkânına erişmiş olsa da, bu gelişmeler kadınları kapsamamıştır. Sanayi devriminin etkisiyle toplumsal yapılar değişime uğramış, işçi sınıfının temsili sorunu öne çıkmış ancak kadınların temsil edilmesi gerekliliği hâlâ göz ardı

edilmiştir. Kadınların oy hakkına karşı çıkanlar, kadınların çıkarlarının erkek yakınlar tarafından korunabileceği varsayımını savunarak, kadınların siyasal katılımını gereksiz görmüşlerdir. Bu anlayış, kadınları kamusal alandan dışlayan ataerkil düzenin devamını sağlamıştır. 19. yüzyılda kadınlar, birey olarak kabul edilme, kişilik hakları, mülkiyet ve çocuklar üzerindeki haklarını erkeklerle eşit şekilde paylaşma taleplerini açıkça dile getirmişlerdir. Ayrıca, hükümetlerin meşruiyetini sağlayan halk rızasının kendilerini de kapsaması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde John Stuart Mill, kadınların oy hakkı ve siyasal katılımına destek vermiş önemli bir düşünür olarak öne çıkmıştır. Ancak Mill, hükümetlerin sınırsız bir iktidar sahibi olma tehlikesine karşı da endişelerini dile getirmiştir (Phillips, 1995). Mill'in demokrasi anlayışı, kadınların erkeklerle eşit bireyler olarak görülmesi gerektiğini savunmuş ve onların oy kullanma hakkına sahip olmasını desteklemiştir (Mill, 1970). Bu bağlamda, özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrımın politik tartışmalara dâhil edilmemesini eleştirmiştir. Ancak Mill'in, kadınların büyük çoğunluğunun annelik ve ev işleri gibi geleneksel rolleri tercih edeceğini varsayması dikkat çekicidir. Bu yaklaşımı, kadınların ücretsiz ev işlerine devam etmeleri koşuluyla toplumsal yaşama katılmalarını öngörmesiyle şekillenmiştir (Vera-Zavala, 2006). Bu durum, Mill'in kadın haklarını savunurken geleneksel cinsiyet rolleriyle ilgili varsayımlarından tamamen kopmadığını göstermektedir.

Özetle 19. yüzyıl liberal düşüncesi, kamusal alan ve özel alan arasındaki keskin ayrımı temel alır. Bu düşünceye göre, özgürlük alanı bireyin özel yaşantısında ve aile içindeki konumunda bulunur. Kamusal alan ise hem zorunlulukların hem de erkeklerin hâkim olduğu bir alan olarak görülür. Bu anlayış, bireysel özgürlüğün özel alana hapsedilmesini ve kadınların kamusal alandan dışlanmasını meşrulaştırmıştır. Kamusal alan, siyasetin, iş dünyasının ve toplumsal düzenlemelerin gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanırken, özel alan ailenin ve kişisel ilişkilerin alanı olarak sınırlandırılmıştır. Bu ayrım, kadınların siyasal ve toplumsal katılımının önündeki en büyük engellerden biri olmuş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmiştir (Berktaş, 2011).

2. Modern Demokrasi Kuramları

20. yüzyılda demokrasi, özellikle siyasal katılım açısından yaşanan eksikliklere dikkat çeken eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Dünyanın birçok yerinde yaygın olarak uygulanan temsili demokrasinin, başta siyasal katılım olmak üzere çeşitli yönlerden yetersiz olduğunu öne süren geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu bağlamda, liberal temsili demokrasiye alternatif olarak, ekonomik demokrasi kuramı, çoğulcu demokrasi kuramı, sosyal demokrasi kuramı, eleştirel demokrasi kuramı, radikal (agonistik) demokrasi kuramı, katılımcı demokrasi kuramı ve müzakereci demokrasi kuramı gibi farklı teoriler geliştirilmiştir. Özellikle katılımcı ve müzakereci demokrasi kuramları,

katılımcılığı ön plana çıkarmaları ve kadınlar açısından çeşitli açılımlar yaratma potansiyelleri nedeniyle bu başlık altında ele alınmaktadır.

2.1. Katılımcı Demokrasi Kuramları

Katılımcı demokrasi kuramı, liberal temsili demokrasinin yeterince katılımcı olmaması yönündeki eleştirilerden yola çıkarak şekillenmiştir. Bu kuram kapsamında, Pateman ve Macpherson'un çalışmalarıyla temelleri atılan katılımcı demokrasi kuramının yanı sıra, genişlemeci demokrasi, güçlü demokrasi (Barber), birleşimci demokrasi ve kozmopolit demokrasi gibi farklı yaklaşımlar da geliştirilmiştir (Schmidt, 2002).

Pateman ve Macpherson, katılımcı demokrasi kuramını geliştiren önemli düşünürler arasında yer alır. Feminist bir kuramcı olan Pateman, 1970 yılında yayımladığı *Participation and Democratic Theory* adlı çalışmasından itibaren katılımcı demokrasi modelini savunmuştur. Pateman'a göre katılımcı demokrasi, klasik liberal demokrasi düşüncesine karşı bir meydan okumadır (Pateman, 1999).

Katılımcı demokrasi kuramı, temsil yerine katılımı merkeze alarak iş dünyası, eğitim sektörü gibi toplumsal alanlardaki etkinlikleri demokrasinin odağına yerleştirmektedir. Bu kuram, demokrasi, eşitlik ve katılım temelinde şekillenen bir siyasal alanı savunurken, sivil toplumu devlete baskı yapabilen önemli bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Katılımcı demokrasi kuramına göre, demokrasinin varlığı ancak halkın katılımı ve rızasının sağlanması, hesap verebilirlik ve çoğulculuk mekanizmalarının geliştirilmesiyle mümkün olacaktır (Grugel, 2003).

Katılımcı demokrasi kuramı, "demokrasi devlette önemliyse, diğer alanlarda da aynı ölçüde, hatta daha fazla önemlidir" iddiasını öne sürerek, kamusal ve özel alan ayrımını reddetmektedir (Phillips, 1995). Bu kuram, iş dünyası ve eğitim sektörü gibi toplumsal alanlarda katılım olanaklarının en üst düzeye çıkarılmasına önem vermektedir. Özellikle Pateman'ın katkılarıyla, feminist demokrasi kuramının kamusal ve özel alan ayrımına yönelik eleştirileri bağlamında, özel alanın demokratikleştirilmesi katılımcı demokrasi modelinin temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

Katılımcı demokrasi kuramında, kamusal ve özel alan arasındaki ayrım, daha katılımcı bir demokrasiye yönelik tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu kuram, liberal demokrasinin kamusal ve özel alanı birbirinden ayırmasının, iktidarın eşitsiz bir şekilde dağılımını desteklediğini savunmaktadır. Katılımcı demokrasi kuramcıları, mevcut demokrasi uygulamalarının genellikle demokratik olmayan yöntemlerle katılım sağlamaya çalıştığını ve daha gerçek bir demokrasi ihtiyacının olduğunu vurgulamaktadır. Bu model, politik kararlara daha doğrudan bir katılım talep ederek, demokrasiyi katılımcılık temelinde yeniden şekillendirmeyi amaçlamaktadır (Phillips, 1995).

Katılımcı demokrasi kuramı, klasik liberal demokrasiyi, yurttaş katılımını sınırlaması ve kamusal alan/özel alan ayrımı yapmasının yanı sıra, siyasetin ve ekonominin artan uluslararasılaşması ve küreselleşmesiyle oluşan anti-demokratik düzene karşı bir denge unsuru olamaması nedeniyle de eleştirmektedir. Bu kuram, otoriter egemenlik yapıları yerine, egemenliğin alttan kontrol edilmesi ve yardımlaşmanın somut bir şekilde hayata geçirilmesini savunmaktadır. Ayrıca, aile, eğitim, kitle iletişim araçları ve sendikaların demokratikleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Schmidt, 2002).

Katılımcı demokrasi modeli, daha demokratik bir yönetim anlayışı doğrultusunda, toplumsal her alanda insanların doğrudan katılımını öngörmektedir. Feminist kuramın demokrasi anlayışıyla kısmen örtüşen bu model, özellikle kadınların katılımını mümkün kılacak koşulları yeterince oluşturamaması nedeniyle eleştirilmiştir. Anne Phillips'in, katılımcı demokrasinin kadınlar için nasıl bir katılım modeli sunduğuna ilişkin yaklaşımı, bu eleştirileri özetler niteliktedir:

"(...) feminizm ile doğrudan demokrasi arasında son zamanlarda kurulan ilişkiye karşın, kadınların yaşamları bu meseleyi her şeyden daha keskin bir şekilde ortaya koymaktadır. İşbölümünün cinsiyete göre belirlendiği toplumlarda (yani bildiğimiz bütün toplumlarda) kadınlar için vakitsizlik can alıcı bir kısıtlama, toplantılar ise ek bir külfet haline gelir. Katılımın yoğunluğu ile katılımcıların sayısı arasındaki ters orantıyı, kadın hareketinde etkin olanlar çok iyi bilirler ve bir çocuğun ya da büyüğün bakımının söz konusu olduğu dönemlerde kadınları politika dışına iten döngü hiçbir zaman dikkatten kaçmamıştır. Feminizm, katılımcı demokrasi sorununa, bunun neden istendiği ve muhtemelen neden işlemeyeceğiyle ilgili nedenlerin en sivri şekilde bir araya geldiği bir bileşim getirir" (Phillips, 1995: 33-34).

2.2. Müzakereci Demokrasi Kuramı

1980'lerden itibaren devlet, toplum ve özel sektör arasında yeni roller, ilişkiler ve dengeler şekillenmeye başlamıştır. Bu değişime uyumlu hale getirilmeye çalışılan kamu yönetimi, yeni yönetim (yönetişim) yaklaşımı kapsamında yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Küreselleşme, yerelleşme, etkinlik ve etkin devlet, toplam kalite yönetimi, yönetişim, özelleştirme, sivil toplum gibi çeşitli kavram ve uygulamalarla birlikte müzakereci demokrasi modeli de bu süreçte ön plana çıkan bir unsur olmaktadır. Müzakereci demokrasi kuramı, 1990'lı yıllardan itibaren yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Kavramı ilk geliştiren Cohen (1989)'den, kavramı geliştiren ve ayrıntılı olarak ele alan Habermas (1999)'a kadar geniş kapsamlı bir literatür mevcuttur. Müzakereci demokrasi kuramı, 1990'lı yıllardan itibaren yoğun olarak tartışılmaktadır. Kavramı ilk geliştiren Cohen (1989)'den, kavramı geliştiren ve ayrıntılı olarak ele alan Habermas (1999)'a kadar geniş kapsamlı bir literatür mevcuttur. Müzakereci demokrasi kuramı, liberal demokrasi

kuramının başta katılım olmak üzere birçok açıdan yetersiz kaldığı, kişisel çıkarlara dayandığı, irrasyonel olduğu ve bu nedenlerle meşruiyet krizine girdiği ileri sürülerek geliştirilmiştir. Habermas, cumhuriyetçi ve liberal demokrasi modellerini, devleti merkeze koyan bir toplum görüşünü öngörmeleri nedeniyle eleştirmektedir. Bu bağlamda, Habermas'ın müzakereci siyaset modelinin yerine geçebilecek anlamda kullandığı demokrasi modeli, merkezi olmayan bir toplum yaratma amacındadır (Benhabib, 1999a). Habermas, bu modelde, kamusal alanı söyleme dayanan ve sonunda uzlaşma varılan bir alan olarak ele almıştır. İletişimsel eylem kuramına bağlı olarak geliştirdiği bu kamusal alan kavramlaştırması “söylem kuramı (söylemsel kamusal alan/ söylemsel kamu teorisi)” olarak adlandırılmaktadır. Benhabib'e göre, bu modelde ön plana çıkan katılımıdır. Katılımın sınırları, toplumsal kurumlar ve kültür alanlarında katılımın sağlanması ile genişlemekte ve böylece katılım, politik alanla birlikte toplumsal ve kültürel alanlarda da gerçekleştirilebilmektedir (Benhabib, 1999b). Benhabib'e göre, bu katılım modelinin ardındaki temel fikir, “ancak sonuçlarından etkilenen herkesin üzerinde anlaşacağı normların” geçerli olduğudur. Bu anlaşmaya ise şu özellikleri taşıyan bir müzakere sonucu varılmış olmak gerekmektedir:

- **Eşitlik ve Simetri:** Müzakere sürecine katılan herkes, konuşma ve tartışmayı başlatma, soru sorma ve sorgulama açısından eşit haklara sahip olmalıdır. Hiçbir birey ya da grup bu süreçte hiyerarşik bir üstünlükle hareket etmemelidir.
- **Konuları Sorgulama Hakkı:** Katılımcılar, tartışmanın içeriğini sorgulama ve eleştirme hakkına sahiptir. Bu, konunun her yönünün açık bir şekilde tartışılmasını sağlar.
- **Usul ve Kurallar Üzerinde Hak:** Müzakereci yürütülme biçimi ve kuralları hakkında herkesin görüş belirtme ve iddia öne sürme hakkı vardır. Katılımcılar, süreçte dışlanma hissettikleri durumlarda bu durumu ifade edebilir ve bu ifade, tartışma sürecinin yeniden şekillendirilmesini gerektirebilir. Bu çerçevede, müzakereci baştan belirlenmiş katılımcıları veya gündem maddeleri olmamalı; herkesin katılımına ve konuların yeniden değerlendirilmesine açık bir süreç olmalıdır (Benhabib, 1999a).

Cohen'e göre, müzakereci demokrasi, siyasal gerekçelendirme idealini temel alarak yapılandırılmış bir modeldir. Bu modele göre, müzakereci demokrasi, yalnızca bireylerin tercihlerine dayalı bir siyaset biçimi değil, aynı zamanda özgür ve eşit bireyler arasında gerçekleşen bir tartışma sürecini kurumsallaştırmayı amaçlar. Cohen, demokratik sistemlerde kamusal iktidar kullanma yetkisinin bu tür bir özgür tartışmaya dayandırılması gerektiğini savunur. Bu bağlamda, müzakereci demokrasi hem karar alma süreçlerini meşrulaştıran hem de özgür tartışmayı teşvik eden bir mekanizma olarak görülür (Cohen, 1999).

Feminist kuramcılar, müzakereci demokrasi modelini yeterince kapsayıcı olmaması nedeniyle eleştirmektedir. Young'a göre, bu model, siyasal ve ekonomik gücün eşitliğinin konuşmacıları eşit kılacağını varsaymaktadır. Ancak, insanlar siyasal ve ekonomik güç dışında toplumsal ve kültürel faktörler nedeniyle de eşit konuşmacılar olamayabilir. Örneğin, erkek konuşma üsluplarının tartışmalarda ayrıcalıklı olması ve kadınların sav yarışına dayalı tartışmalarda daha az konuşma eğilimi göstermesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Müzakereci demokrasi modeli, siyasal ve ekonomik eşitsizlikler ortadan kalktığında konuşma tarzlarının eşit olacağını varsayarken, kültürel ve toplumsal farklılıkları göz ardı etmektedir. Young, müzakerecinin kültürel açıdan yansız ve evrensel olduğu varsayımını eleştirerek, "iletişimsel demokrasi kuramı"nı önermektedir. Bu kuram, müzakere pratiklerinin kültürel özgüllüklerini tanımakta ve selamlaşma, retorik, öykü anlatma gibi farklı iletişim biçimlerini kapsayarak daha geniş bir iletişim modeli sunmaktadır (Young, 1999).

Bir diğer feminist kuramcı Fraser ise, Habermas'ın kamusal alan anlayışını, insanların eşit ve özgür bireyler olarak türdeş oldukları varsayımına dayandırdığı için eleştirmektedir. Fraser'a göre, kamusal alandaki söylemsel etkileşim, toplumsal eşitsizliklerin etkilerinden bağımsız olamaz. Bu nedenle, kamusal alandaki müzakere süreçleri, egemen grupların lehine, bağımlı grupların ise aleyhine işler (Fraser, 2004).

"Toplumsal eşitsizliğin etkileri, yalnızca tek ve kapsayıcı bir kamusal alanın bulunduğu yerde şiddetlenecektir. Bu durumda, ezilen grup üyelerinin kendi gereksinim, hedef ve stratejileri hakkında kendi aralarında müzakerede bulunabilecekleri herhangi bir alanları bulunmayacak, bu grupların, egemenlerin denetimleri altında olmayan bir iletişim sürecine girişme olanakları olmayacaktır" (Fraser, 2004: 117).

Acar-Savran (2004); Benhabib, Young ve diğer müzakereci demokrasi modeli savunucularının, Habermas'ın teorisindeki yansızlık, soyut evrensellik ve alanların keskin biçimde ayrışması gibi unsurları aşmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Ancak, bu çabanın zorluklarını çeşitli sorular yönelterek ortaya koymaktadır.

"Söylemsel kamu teorisi hem bir "kamusal uzam" teorisi olmaya devam edip hem de cinsiyet yüklü özel/kamusal ikiliğinin damgasını taşımaktan kurtulabilir mi? (...) Feminist teorinin ihtiyacı gerçekten "kendisini yetkili kılma (empowerment) politikasına yönelten bir kamusal uzam ve kamusal konuşma modeli" midir? (...) Toplumsal cinsiyetler ve sınıflar arasındaki ekonomik eşitsizlik ve sömürü ilişkilerinin yapısal olarak ortadan kalkmadığı bir toplumda kamusal eşitlik ve özerk katılım ne kadar mümkündür ve kamusal konuşma ne kadar tayan edici olabilir?" (Acar-Savran, 2004: 144).

Bu bağlamda, kadınların bağımsız ve katılımcı özneler olarak katılabilecekleri bir kamusal etkileşimin ancak Habermas'ın kamusal modelinden köklü bir kopuşla mümkün hale gelebileceğini öne sürmektedir.

Sonuç

Demokrasi, tarihsel süreçte farklı anlamlar kazanmış ve toplumların politik, sosyal ve ekonomik yapılarıyla şekillenmiştir. Antik Yunan'dan günümüze kadar demokrasi kavramı, halkın iktidarı ilkesine dayansa da bu ilke genellikle sınırlı bir grup için geçerli olmuş; kadınlar, köleler ve diğer dezavantajlı gruplar demokratik süreçlerin dışında bırakılmıştır. Bu durum, demokrasi tarihinin temel eleştirilerinden birini oluşturmuştur. Köleler ve çocuklarla birlikte kadınların da yurttaşlık tanımı dışında tutulması ve hiçbir hakka sahip olmamaları, Antik Çağ'ın demokrasi anlayışının en karakteristik özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Antik Yunan'da kadınların yurttaşlık kavramından dışlanması, sadece dönemin demokrasi anlayışını değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve düşünce sistemlerinin kadınları nasıl ötekileştirdiğini de yansıtmaktadır. Kadınların sahip olduğu tek hakkın, erkeklerin kendilerine çizdiği sınırlar içinde, özel alanda sınırlı bir şekilde var olma hakkı olduğu söylenebilir. Kadınların kamusal alandaki varlıklarının sorgulanması ve birey olarak potansiyellerinin küçümsenmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürekliliğini sağlayan bir miras olarak günümüze taşınmıştır. Kadınlar, zamanla bazı haklar elde ederek yurttaş olarak kabul edilse de kadının yerinin ev olduğu ve öncelikli görevinin çocuk bakımı olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul görmeye devam etmektedir.

Demokrasi, böyle bir toplumsal ve siyasal zemin üzerinde gelişmiş, tarihini büyük ölçüde erkeklerin yazdığı bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, Antik dönem demokrasi anlayışı, kapsayıcılıktan uzak ve yalnızca belirli bir kesimin haklarını tanıyan bir yapıya sahiptir. Bu tarihsel gerçeklik, demokrasinin modern anlamda gelişiminde temel eleştirilerden birini oluşturmaktadır.

Feminist kuramcılar, demokrasinin kapsayıcılık ve eşitlik iddialarını sorgulamış, özellikle kamusal alan ve katılım modellerindeki yapısal sorunlara dikkat çekmişlerdir. Habermas'ın kamusal alan modeli ve müzakereci demokrasi anlayışı, eşitlik ve katılımı yalnızca siyasal ve ekonomik gücün dağılımı üzerinden tanımladığı için eleştirilmiştir. Fraser, bu modelin toplumsal eşitsizliklerin etkilerinden bağımsız olamayacağını belirtirken, Young, kültürel ve toplumsal farklılıkları tanımayan bir müzakere anlayışının dışlayıcı olacağını savunmuştur.

Modern demokrasi kuramları, bireylerin haklarını ve eşitliğini savunmayı amaçlasa da toplumsal cinsiyet, sınıf ve kültürel farklılıklar gibi yapısal eşitsizlikleri yeterince göz önünde bulunduramamıştır. Bu teoriler, toplumsal

eşitsizlikleri ve kültürel farklılıkları dikkate almadıkları sürece kapsayıcılık iddialarını tam anlamıyla yerine getiremezler. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve diğer yapısal eşitsizlikleri merkeze alan feminist eleştiriler, demokrasinin tarihsel ve teorik eksikliklerini aşarak daha kapsayıcı bir model geliştirilmesi için önemli bir yol haritası sunmaktadır.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden emek tarih: Diyalektik bir feminizm için*. İstanbul: Kanat Yay.
- Althusser, L. (2005). *Montesquieu: Siyaset ve tarih* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yay.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yay.
- Aristoteles. (2000). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Benhabib, S. (1999a). Müzakereci bir demokratik meşruiyet modeline doğru: Demokrasi ve farklılık-siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması. S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve farklılık* içinde (s. 101-139). İstanbul: Wald Yay.
- Benhabib, S. (Ed.). (1999b). *Demokrasi ve farklılık*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yay.
- Berktaş, F. (2011). *Politikanın çağrısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Blanck, H. (1999). *Eski Yunan ve Roma'da yaşam* (İ. Tanrıktut, Çev.). İstanbul: Arion Yayınevi.
- Brennan, T., & Pateman, C. (1998). 'Mere auxiliaries to the commonwealth': Women and the origins of liberalism. A. Phillips (Ed.), *Feminism and politics* içinde (s. 51-73). Oxford: Oxford University Press.
- Carole, P. (1993). Kardeşler arası toplumsal sözleşme. J. Keane (Ed.), *Sivil toplum ve devlet: Avrupa'da yeni yaklaşımlar* (A. Aksu Bora, Çev., s. 119-146). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, J. (1999). Müzakereci demokraside usul ve esas. S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve farklılık* içinde (s. 140-173). İstanbul: Wald Yay.
- Çakır, S. (2001). Bir'in nostaljisinden kurtulmak, yerli bir feminizme doğru. A. İlyasoğlu & N. Akgökçe (Ed.), *Yerli bir feminizme doğru* içinde (s. 385-422). İstanbul: Sel Yay.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi üstüne*. İstanbul: Phoenix Yay.
- Ebenstein, W. (2001). *Siyasi felsefenin büyük düşünürleri* (İ. Öz, Çev.). İstanbul: Şule Yay.
- Fraser, N. (2004). Kamusal alanı yeniden düşünmek: Gerçekte var olan demokrasinin eleştirisine bir katkı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* içinde (s. 103-132). İstanbul: Hil Yay.
- Gönenç, F. İ. (2010). *Roma hukukunda kadın*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Göze, A. (2000). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yay.
- Grugel, J. (2003). Democratization studies: Citizenship, globalization and governance. *Government and Opposition*, 38(3), 238-264.

- Habermas, J. (1999). Demokrasinin üç normatif modeli. S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve farklılık* içinde (s. 37-50). İstanbul: WALD Yay.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi* (M. Delikara Üst, Çev.). Ankara: İmge Yay.
- Held, D. (2006). *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlık ve siyasal katılım*, <http://research.sabanciuniv.edu/9021/1/OzbudunArmaganKADIOGLU.doc>
- Kovanlıkaya-Ergin, Ç. (2004). Siyasette kadın temsiliyeti ve demokrasi. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyum Bildiri Metinleri* (3. Cilt). İstanbul: İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Locke, J. (1947). *Two treatises of government* (T. I. Cook, Ed.). New York: Hafner Press Company.
- Mill, J. S. (1903). *On liberty*. London: Watts & Company.
- Mill, J. S. (1970). *The subjection of women*. London: The MIT Press.
- Montesquieu. (2004). *Kanunların ruhu üzerine* (F. Baldaş, Çev.). İstanbul: Seç Yayın Dağıtım.
- Pateman, C. (1999). *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin cinsiyeti* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Platon. (2001). *Devlet* (S. Eyuboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1988). *On the social contract* (D. A. Cress, Çev.). Indiana: Hackett Publishing Company.
- Sartori, G. (1993). *The theory of democracy*. London: Chatham House.
- Schmidt, A. G. (2002). *Demokrasi kuramlarına giriş* (M. E. Köktaş, Çev.). Ankara: Vadi Yay.
- Thomas, Y. (2005). Roma hukukunda cinsiyet ayrımı. G. Duby & M. Perrot (Ed.), *Kadınların tarihi: Ana tanrıçadan Hristiyan azizelere* (Cilt I, s. 99-150). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tocqueville, A. (1953). *Democracy in America* (Vol. II) (H. Reeve, Çev.). New York: Alfred A. Knopf.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Ankara: Dost Yay.
- Vera-Zavala, A. (2006). *Katılımcı demokrasi* (N. Aras, Çev.). Ankara: Dipnot Yay.
- Young, I. M. (1999). İletişim ve öteki: Müzakereci demokrasinin ötesinde. S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve farklılık* içinde (s. 174-195). İstanbul: Wald Yay.